

„Hiteles(ebb) tudományos prezentációk”

PEME VIII. Ph.D. - Konferencia

2014. március. 13.

BUDAPEST

„Hiteles(ebb) tudományos prezentációk”

című

VIII. Ph.D. - Konferencia előadásai

(Budapest, 2014. március. 13.)

I. Kötet

Szerkesztette:

Dr. Koncz István – Szova Ilona

Elektronikus könyv

2014

ISBN: 978-963-89915-1-5

Kiadja a Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület

Tartalomjegyzék

Bevezető	5
1. Interdiszciplináris kutatások – Társadalomtudományok Szekció	6
Lektorálták: Prof. Dr. Kemény László; Dr. Tariszka Éva	6
Bátyi Emese: A tudományos minősítés rendszere az angolszász országokban* - Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola	1
Czinderi Kristóf: A feltétel nélküli alapjövedelem koncepció és az ideológiák - ELTE, Szociológia Doktori Iskola	13
Győriné Szabó Gabriella: Lehívás és minőségi költés – A kohéziós alapok hatékony felhasználása - BCE, Nemzetközi kapcsolatok Doktori Iskola.....	22
Havas Ádám: Nemzeti Színház koncepciók kultúrpolitikai reprezentációja és diszkurzív konstrukciói – BCE, Szociológia Doktori Iskola.....	27
Mgr. Balázs Lilla: A régmúlt jövőt formáló ereje - Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar Doktori program.....	33
Mgr. Haris Szilárd: Hol van az ember „irányítóközpontja”? Self-értelmezések az agykutatásban a Szentírással való összevetésben - Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar Doktori program.....	45
Mgr. Palcsó Attila: Az újkor társadalomelmélete és a keresztyénség - Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar Doktori program.....	51
Tömösközi Ferenc: Keresztelések vizsgálata Komáromban a református anyakönyvek alapján 1918-1938 között - Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar Egyháztörténeti tanszék	58
Buchmüller Péter: Jewish Ennoblement in Hungary during the Period of Dualism - CEU	65
2. Pszichológia – Pedagógia Szekció	75
Lektorálták: Prof. Dr. Koncz István; Gábor Edina	75
Bodrogi Barbara, Deák Anita, Papp Péter, Bereczkei Tamás: Machiavellista személyek érzelemszabályozásának vizsgálata funkcionális agyi képkalkotó eljárással - PTE, E.K.P. D.P.	76
Hartung István: Arcomban az arcod – homogámia a párválasztásban – PTE, E.K.P. D.P.....	85
Hunyadi Zsuzsanna: Kompetencia alapú oktatás a zenetanításban, a kreativitás előtérbe kerülése – EKF, Neveléstudományi Doktori Iskola	92
Jávor Rebeka: A vajdasági magyarok nemzeti identitása és történelmi pályaérzelmei a kor függvényében – PTE - BTK, Pszichológia Intézet, MA	98
Orgoványi-Gajdos Judit: Mentális modellek a tanári problémamegoldó kompetencia fejlesztéséhez – EKF, Neveléstudományi Doktori Iskola	106
Sápiné Bényei Rita; Revákné dr. Markóczi Ibolya: Vizsgálat általános iskolás tanulók körében a természetismeret tantárgyra vonatkozóan – DE-BTK, HTDI	114
Szabó János: Felsőoktatási tehetségterkép a kreativitás és a motiváció tekintetében.– PTE Pszichológia Intézet, MA	122

3. Alkalmazott tudományok-, Irodalom-, Nyelvtudomány Szekció	131
Lektorálták: Dr. Fehér Zsuzsanna, Prof. Dr. M. H. Tewolde.....	131
Dóbk Ágnes: Milyen könyveket hozott magával egy főpap Rómából a 18. században? - PPKE BTK, Magyar nyelv és irodalom, MA.....	132
Kantár Balázs: Az illusztráció szerepe a műértelmezésben és az irodalomoktatásban - Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar – Doktori Iskola.....	138
Börcsök Gizella: 2019-ben ismét olasz város viselheti az Európa Kulturális Fővárosa címet - ELTE, Irodalomtudományi Doktori Iskola	144
Szecskó Adrienn: Keresztnevek a francia nem-sztenderd nyelvi regisztereiben (familier, populaire, argotique) – ELTE, Romanisztika	154

Bevezető

Alakulásunk, 10 év óta tartalmi munkánk központi filozófiája mindig ugyanaz: tovább szélesíteni a gyakorlati szakmai megoldások keresését, kidolgozását és publikálását. Ehhez – elsősorban a fiatal kutatók körében – tovább építjük az Egyesület szervezetét, s gazdagítjuk kapcsolatainkat a határon túli magyar és nemzetközi tudományos szervezetekkel. Az elmúlt években kiteljesítettük a Ph.D-hallgatók számára biztosítható tudományos élet-tervezési, prezentációs és publikálási lehetőségeket.

Elnökségünk Ph.D-szekciója bevonásával is folytatjuk hagyományos programjainkat: európai integráció, tudományos kutatás és publikáció, viták - konferenciák szervezése, tanácsadói hálózat működtetése, pedagógusok tréneri felkészítése, kiterjesztett tehetséggondozás, ismeretterjesztés, képességfejlesztés, kríziskezelés, élet (újra) kezdő tréningek stb. A középpontban mégis a friss tudományos eredmények bemutatása van. Eddig hat központi, két területi és két határon túli, elsősorban a magyar Ph.D-hallgatók publikálását segítő konferenciát szerveztünk a doktoranduszok kutatási eredményeinek legszélesebb körű bemutatására. 2013-tól a tudományos tanácskozásokon ismertethetik kutatásaikat MA-s hallgatók is.

Amellett, hogy tudományos prezentációk lehetőségeit teremtjük meg - a konferenciák témaköreit – ahogy a jelen esetben is - elektronikus kiadványokban jelentetjük meg.

Kérjük idősebb és fiatalabb kutatótársainkat, hogy örömmel olvassák az eddig megjelent hét kötetünket és a következőkben közreadott, a VIII. tudományos konferenciánkon elhangzott Ph.D-s és MA-s előadások anyagát.

Budapest, 2014. április 28.

Prof. Dr. Demetrovics János
akadémikus
a PEME elnök

1. Interdiszciplináris kutatások – Társadalomtudományok Szekció

Lektorálták: Prof. Dr. Kemény László; Dr. Tariszka Éva

Bevezető gondolatok

Magyary Zoltán gondolatait idézve: „Minden tudósnek és minden nemzetnek arra kell Törekednie, hogy előbbre vigye a tudományt, hogy pluszt jelentsen működése az emberiség szempontjából s hogy fordítva hiánya veszteség legyen és hézagot hagyjon. Hogy ezt eléri-e, annak objektív mértéke a tudományos teljesítmény. Minden nemzet tudománypolitikájának tehát az kell, hogy a végső célja legyen, hogy ezeknek a haladást jelentő tudományos teljesítményeknek feltételeit minél jobban biztosítsa és a tudomány művelőinek, hogy ezeket a teljesítményeket minél nagyobb számban és jelentőségben tényleg szolgáltatassák. Ezeknek az elérésére van ma a tudomány művelőinek egymás kölcsönös támogatására szüksége, ez az, aminek érdekében a tudományos munka nemzetközi organizációjának szükségét is általánosan érzik.”^{1,2}

Egy ország oktatási rendszerének az eltérő történelmi, kulturális, ideológiai háttér és a működés szervezeti elvei egyedi jelleget adnak. A felsőoktatás az a társadalmi intézmény, szervezetrendszer, amely egyszerre képes a nemzeti és egyetemes műveltség hagyományait, ezeken a szinteken felhalmozott tudást, ismereteket megőrizni, átörökíteni és gazdagítani, e tekintetben a legkorszerűbb nemzetközi követelményeknek megfelelni, ugyanakkor azokat az egyén, a társadalom és a gazdaság számára közvetíteni. A felsőoktatás hagyományosan az egyik legfőbb letéteményese a tudomány művelésének.³ A felsőoktatással kapcsolatos társadalmi jelenségek megértését, a nemzetközi összehasonlításokat megkönnyíti, ha a történelmileg kialakult és lényeges különbségeket hordozó modellekből indulunk ki. E modellek eltérő intézményrendszerekkel jellemezhetők, másként fogalmazódik meg bennük a felsőoktatás társadalmi szerepe, küldetése, másként alakul az irányítás és a finanszírozás rendszere, az oktatói- kutatói kar és a hallgatók pozíciója szempontjából.⁴

A fiatal kutatók pályafutásában alapvető szerepet tölt be a PhD fokozat. Ez nem különleges, mert a tudományos fokozatok mindig lényeges történelmi és politikai szerepet játszanak és játszottak a tudománypolitikában. A PhD-fokozat a kutatói életút fontos állomása. A fokozat megszerzése után néhány évvel a fiatal kutató besorolódik a többi kutató közé, elfoglalja a minősített kutatók helyét a tudósközösségben.⁵ A doktori programok nem csupán a felsőoktatási képzés harmadik ciklusát jelentik, de a fiatal kutatók karrierjének első fázisát is. A harmadik ciklus magját az eredeti kutatáson alapuló ismeretfejlesztés adja, ez teszi egyedivé, és különbözteti meg az első és a második ciklustól. A doktori képzés fázisa egyúttal hidat képez az európai felsőoktatási térség és az európai kutatási térség között, így a kiemelkedően magas színvonalú doktori programok létfontosságúak az európai kutatási célok eléréséhez. A harmadik ciklus különleges jellegét figyelembe kell venni, ez azonban nem jelenti azt, hogy a doktori programok elszigetelten szemlélendők, hanem inkább a három ciklus megvalósítási

---

* „A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg”.

² MAGYARY Zoltán: *A magyar tudományos nagyüzem megszervezése*. Danubia Könyvkiadó, Pécs, 1931, 105. p.

³ BÁGER Gusztáv szerk.: *A felsőoktatás átalakulása, a finanszírozás korszerűsítése*. Állami Számvevőszék, Fejlesztési és Módszertani Intézet, Budapest, 2004. 9. p.

⁴ HRUBOS Ildikó: Nemzetközi tendenciák a felsőoktatásban. In: Bárdi Nándor, Berki Anna, Ulicsák Szilárd: *Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya*. Határon Túli Magyarok Hivatala, Budapest, 2001, 77. p.

<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=150> (2014. 02. 15.)

http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf469.pdf (2014. 02. 15.)

⁵ PALLÓ Gábor: A fiatal kutatók tevékenységének erőtere: a magyar tudományrendszer vázlata. *Magyar Tudomány*, 170. évfolyam, 2009/2. szám. 209. p.

folyamatának részeként. Minden, kutatásra alapozott felsőoktatást művelő intézmény számára fontos, hogy kutatási elemeket fejlesszen és biztosítson mindhárom ciklusban, így téve lehetővé a hallgatók számára a kutatási tapasztalatok megszerzését és növelve az érdeklődést a kutatói életpálya iránt.⁶ Különös figyelmet kell fordítani a második és a harmadik ciklus kapcsolatára. Általában a felsőoktatási intézményeknek kevés problémát okoz az átmenet a második ciklusból a harmadikba, ám a beiskolázás sokféle gyakorlata és formája terjedt el.⁷

NEMZETKÖZI-MODELLEK

Az egyetem az egyik legrégebbi, változatlan misszióval működő intézmény Európában. Az első egyetemek, a Bolognai Egyetem és a Párizsi Egyetem megalapításuk óta eltelt évszázadok alatt azonban sokféle átalakuláson mentek át, több súlyos válságot értek meg. A mai egyetemi rendszerek közvetlen előzményeinek tekinthető egyetemi modellek részben megőrizték a középkori egyetem bizonyos fontos vonásait, részben éppen annak meghaladását tűzték ki célul.⁸

A KONTINENTÁLIS EURÓPAI MODELL

A kontinentális iskolarendszerek alapvető struktúráit, jellemzőit azok a nagy monarchiák határozták meg, amelyek az európai modernizálódás kereteit alkották a XVII-XIX. században. Ennek következtében a kontinentális iskolarendszerek alapjaikban hasonlítanak egymáshoz.⁹ A kontinentális európai modell a XIX. század legnagyobb hatású modellje, amely alapvetően befolyásolta világszerte a modern egyetemi rendszerek kialakítását. Fő vonása az állam meghatározó szerepe a finanszírozásban és a tartalmi kontrollban. E mögött az a megfontolás áll, hogy az egyetemek döntő szerepet játszanak a tudományok fejlesztésében, az állami hivatalnokok magas szintű képzésében.

A kontinentális európai modellnek két alváltozata alakult ki. Az egyik alváltozata a német Humboldt-i modell, amelynek főszereplője az állam által rendkívül szigorú követelmények érvényesítésével kinevezett, nagy társadalmi megbecsülést élvező professzor, a szaktudós. Az egyetem a szellemi szabadság megtestesítője.¹⁰ A Humboldt-i modell a XIX. század első harmadában épült ki egy radikálisan megújult porosz egyetemi rendszerként.¹¹ Wilhelm Humboldt az oktatás és kutatás szétválaszthatatlanságára alapozta egyetem modelljét.¹² A korai német egyetemek oktatóintézmények voltak, gyakorlatias feladatokra koncentrálnak. A XIX. századtól dominánsan az egyetem vált a tudományos kutatás székhelyévé, az egyetem pedig Németországban állami intézmény volt. A német egyetemi modellben az oktató és kutatómunkát végző egyetem karokból áll, a karok tanszékekből, később intézetekből is. A tanszékek a munka funkcionális egységei. Élükön professzor áll, aki magas fizetési osztályba

⁶ CROISER, David PURSER, Lewis SMIDT, Hanne: *Trendek V: Az egyetemek formálják az Európai Felsőoktatási Térséget*. Ford. Dobos Gábor, Várterész Flóra, Tempus Közalapítvány, 2008. 22. p.

http://www.tpf.hu/document.php?doc_name=Bologna/TrendsV_hu_honlapra.pdf (2014. 02. 15.)

⁷ CROISER, David PURSER, Lewis SMIDT, Hanne: *Trendek V: Az egyetemek formálják az Európai Felsőoktatási Térséget*. Ford. Dobos Gábor, Várterész Flóra, Tempus Közalapítvány, 2008. 25. p.

http://www.tpf.hu/document.php?doc_name=Bologna/TrendsV_hu_honlapra.pdf (2014. 02. 15.)

⁸ HRUBOS Ildikó: *Az európai felsőoktatás reformja*. In: Izikné Hedri Gabriella szerk.: *Magyarország a kibővülő Európai Unióban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006, 87. p.

⁹ BÁGER Gusztáv szerk.: *A felsőoktatás átalakulása, a finanszírozás korszerűsítése*. Állami Számvevőszék, Fejlesztési és Módszertani Intézet, Budapest, 2004. 36. p.

¹⁰ HRUBOS Ildikó: *Nemzetközi tendenciák a felsőoktatásban*. In: Bárdi Nándor, Berki Anna, Ulicsák Szilárd: *Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya*. Határon Túli Magyarok Hivatala, Budapest, 2001, 77. p.

<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=150> (2014. 02. 15.)

http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf469.pdf (2014. 02. 15.)

¹¹ BÁGER Gusztáv szerk.: *A felsőoktatás átalakulása, a finanszírozás korszerűsítése*. Állami Számvevőszék, Fejlesztési és Módszertani Intézet, Budapest, 2004. 37. p.

¹² PAULOVICS, Anita STIPTA, Zsuzsa: *Academic freedom in Europe*. *European Integration Studies*, Miskolc University Press, 2009. 2. 6. p.

tartozó közalkalmazott. Az egész szerkezetet alapvetően befolyásoló intézmény a magántanári (Privatdozent) cím. Ha valaki elnyeri a magántanári képesítést, az voltaképpen azt jelenti, hogy megkapta az adott egyetemen az ún. *venia legendi*, a magántanári egyetemi előadáshoz való jogot. A magántanárok a német modell hatékonyságának egyik legfontosabb elemei. Ezt a rendszert egészítette ki 1911 után a kutatóintézetek hálózata, a különféle Kaiser Wilhelm Institut-ok, melyekben főhivatású kutatók dolgoztak, de nem oktattak.¹³ A Kaiser Wilhelm Gesellschaft alakítása 1910-ben abból a célból történt, hogy Németország azt a tudományos tekintélyét, amelyet Anglia, Amerika és Franciaország tudományos kutatóintézetek szervezése útján veszélyeztettek, megtartsa.¹⁴

A németek a tudomány fő jellemvonásának azt tartják, hogy tisztán a megismerés kedvéért kutatja az igazságokat, s nem az életben való gyakorlati felhasználás céljából.¹⁵ A német egyetem sok mindent megtartott a középkori hagyományokból is: tovább él a kari struktúra, az egyetem saját testületi alkotmánya szerint működik, rektorát és dékánjait maga választja, tudományos fokozatot és habilitációt ítél oda. A német egyetemen valósul meg az oktatás és a kutatás egysége: a hallgató a tudást a tudomány kiemelkedő művelőjétől kapja. Ilyen modellt valósított meg a múlt század elején Svájc, Ausztria, Hollandia, Magyarország, de a cári Oroszország is.¹⁶

A kontinentális európai modell másik alváltozata a „Napoleon-i”modell. Ebben az állami kontroll kiterjed az egyetem működésének minden lényeges pontjára. A fő feladat a tanárképzés, az egyre terebélyesedő állami bürokrácia szakember igényének kielégítése.¹⁷ A privát szféra növekvő és differenciálódó szakember-szükségletét szem előtt tartva, az oktatás erősen gyakorlatorientált, a hangsúly a szakemberképzésen van.¹⁸ Franciaországban a forradalom söpörte el a középkori egyetem intézményét a tudományegyetem helyébe szakiskolákat állítva, szétszórva a fakultásokat.¹⁹ A francia egyetem elsősorban pályákra készítő szakiskola. Az egyetem állami intézménnyé lett, a harmadik köztársaság mondta ki elvben a tanítás szabadságát. Bár az egyetem foglalkozik a tudomány továbbfejlesztésével is, elsősorban mégis az életpályákra készít elő.²⁰ A szakiskolák az egyes szakmára képeznek a hivatalnoki státuszú tanárok fő feladata az oktatás, vizsgáztatás.²¹

A BRIT MODELL

A brit modell, a XVIII. század nagy modellje, amely a középkori egyetem utolsó felvirágzásának tekinthető, de máig érezhető hatását,²² nemcsak Nagy-Britanniában, hanem a brit koronához tartozó egykori gyarmatokon, a fejlett országok közül Ausztráliában, Kanadában és Új-Zélandon is. Az eredeti modell fő jellemzője az akadémiai közösség meghatározó szerepe, a tradíciók tisztelete, a két nagy egyetem – Oxford és Cambridge – mintaadó, döntő befolyása. Teljesen idegen tőle az állami beavatkozás és a piaci verseny gondolata. Az egyetemek

---

¹³ PALLÓ Gábor: A fiatal kutatók tevékenységének erőtere: a magyar tudományrendszer vázlatja. *Magyar Tudomány*, 170. évfolyam, 2009/2. szám. 210-212. p.

¹⁴ MAGYARY Zoltán: *A magyar tudományos nagyüzem megszervezése*. Danubia Könyvkiadó, Pécs, 1931, 54. p.

¹⁵ WESZELY Ödön: *Az egyetem eszméje és típusai*. Budapest, 1929, 22. p.

¹⁶ BARAKONYI Károly: *Rendszerváltás a felsőoktatásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 37. p.

¹⁷ HRUBOS Ildikó: Nemzetközi tendenciák a felsőoktatásban. In: Bárdi Nándor, Berki Anna, Ulicsák Szilárd: *Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya*. Határon Túli Magyarok Hivatala, Budapest, 2001, 77. p.

<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=150> (2014. 02. 15.)

http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf469.pdf (2014. 02. 15.)

¹⁸ BAGER Gusztáv szerk.: *A felsőoktatás átalakulása, a finanszírozás korszerűsítése: Állami Számvevőszék, Fejlesztési és Módszertani Intézet*, Budapest, 2004. 37. p.

¹⁹ BARAKONYI Károly: *Rendszerváltás a felsőoktatásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 36. p.

²⁰ WESZELY Ödön: *Az egyetem eszméje és típusai*. Budapest, 1929, 24. p.

²¹ BARAKONYI Károly: *Rendszerváltás a felsőoktatásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 36. p.

²² HRUBOS Ildikó: Az európai felsőoktatás reformja. In: Izikné Hedri Gabriella szerk.: *Magyarország a kibővülő Európai Unióban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006, 87. p.

korporatív szervezetek, amelyeket egyházi vagy világi magánszemélyek, testületek, területi közösségek alapítottak, alapítanak. Bár a XX. század elejétől már kapnak költségvetési támogatást is a működésükhöz, a támogatás elosztását kormányzattól független, akadémiai testület végzi. Az oktatás erősen elit jellegű koncepciójában és gyakorlati megvalósításában egyaránt jellemzője a tutori rendszer, személyes tanár – hallgató kapcsolat, kiscsoportos forma.²³ Az egyetem itt elsősorban oktató intézmény, az évszázadok alatt leszűrt tudás átadását tekinti céljának, az egyetemi polgárok – tanárok és diákok – közösségére épít, működésében sok tekintetben szerzetesrendhez hasonlít. Az egyetem nagyfokú intézményi autonómiát élvez.²⁴ Ugyanakkor a piac szerepe másodlagos, nincs piaci verseny.²⁵ Az angolszász típusú magánegyetem a legtöbbet őrizte meg a középkori egyetem hagyományaiból. A tudományról az a felfogás él, hogy arra való, hogy az emberi életet tökéletesítse, tehát nem öncélú.²⁶

A brit felsőoktatási rendszer legszembetűnőbb sajátossága a kontinentális egyetemi rendszerekkel összehasonlítva hagyományosan decentralizált jellege. Nincs olyan állami szerv, amely központilag irányítaná és ellenőrizné a hallgatók felvételének, kiválasztásának rendjét, a tanterveket, az oktatás és vizsgáztatás módszereit, a tanárok kinevezését, bérezését, a pénzeszközökkel való gazdálkodást. A felsőoktatási intézmények döntő többségükben magán létesítmények, alapításuk nem valamely állami aktussal történik, hanem helyi kezdeményezésre, alapítványok és más adományok igénybevételével. Az intézményi autonómia tehát hagyományosan alapvető jellemzője a brit felsőoktatásnak. Az akadémiai stáb, a professzori kar hatalma domináns az állami bürokráciával és az intézmények adminisztratív irányító stábjával szemben. A XIX. század előtt hat patinás egyetem működött a mai Nagy-Britannia területén. Az 1800-as években tíz új egyetem alakult az ipari övezetekben, elsősorban természettudományi és orvostudományi profillal. A XX. század első felében ismét volt egy egyetem alapítási hullám, az új intézmények kezdetben a Londoni Egyetem keretében működtek, majd később önállóvá váltak. Az 1960-as években 16 egyetem alakult, és megjelent egy új felsőoktatási intézménytípus, a főiskola. A főiskolák hangsúlyozottan szakmai képzési célokkal jöttek létre, a helyi oktatási és munkaerő-piaci követelményeket figyelembe véve. A főiskolák fő profilja az oktatás. A felsőoktatási rendszer részét képezik továbbá az oktatási intézetek és college-ok. Általában állami intézmények, kis hallgatói és oktatói létszámmal működnek speciális szakterületen. Jellemzőjük, hogy többnyire nincs fokozatadási joguk, szakképzettséget igazoló bizonyítványt adnak ki. Az egyetemi oktatás rendkívül intenzív, igen alacsony a hallgató és oktató arány, a kutatási tevékenység közelsége biztosítja a magas színvonalat. Az első Bachelor fokozat általában három év alatt szerezhető meg. A második Master fokozat elérése többnyire munka mellett történik, időtartama nappali képzés esetén egy, munka melletti képzés esetén két év. A második fokozat speciális típusai a kutatói fokozatok, a Master of Philosophy (M.Phil) és a PhD. Az M.Phil-t a gyakorlathoz közelebb álló kutatói pályára készülők választják, általában egy évig tart, míg a PhD a nemzetközi szokásoknak megfelelő tudósképzést szolgálja, három éves programmal.²⁷

A TUDOMÁNYOS UTÁNPÓTLÁS RENDSZERE AZ ANGOLSZÁSZ ORSZÁGOKBAN

Az Egyesült Királyság területén az angliai, wales-i és észak-írországi felsőoktatási intézmények független, önkormányzattal rendelkező szervezetek, a királyi oklevél vagy

---

²³ HRUBOS Ildikó: Nemzetközi tendenciák a felsőoktatásban. In: Bárdi Nándor, Berki Anna, Ulicsák Szilárd: *Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya*. Határon Túli Magyarok Hivatala, Budapest, 2001, 77. p.

<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=150> (2014. 02. 15.)

http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf469.pdf (2014. 02. 15.)

²⁴ HRUBOS Ildikó: Az európai felsőoktatás reformja. In: Izikné Hedri Gabriella szerk.: *Magyarország a kibővülő Európai Unióban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006, 87-88. p.

²⁵ BÁGER Gusztáv szerk.: *A felsőoktatás átalakulása, a finanszírozás korszerűsítése*. Állami Számvevőszék, Fejlesztési és Módszertani Intézet, Budapest, 2004. 36. p.

²⁶ BARAKONYI Károly: *Rendszerváltás a felsőoktatásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 34. p.

²⁷ HRUBOS Ildikó: A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában. *Educatio Füzetek* 224, Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1999, 38-39. p.

parlamenti törvény hatalmazza fel őket, hogy képzéseket indítsanak, okleveleket bocsássanak ki. Noha az oklevelek kibocsátásának jogát és az egyetem név használatát törvény védi, maguk a felsőoktatási oklevelek és képesítések jogilag az ezeket kibocsátó felsőoktatási intézmények tulajdonában vannak. Az autonómiából következően nem volt jogi típusú akadály a Bologna reformok bevezetésének, a felsőoktatási szektor pozitívan reagált a Bolognai folyamat fejlesztési törekvéseire. Bár a felsőoktatási programok rendszere nincs jogszabály által szabályozva, a hagyományos háromciklusú képzés megfelel a Bolognai folyamat alapkövetelményeinek, mivel általában a teljes idős tanulmányok az első ciklusban három vagy négy év alatt elvégezhetők. Az első képzési ciklus során sokféle rövidebb idő alatt megszereshető végzettségre is szert lehet tenni, mint például a két éves felsőfokú szakképesítés (Foundation Diploma) vagy a felsőoktatási oklevél (Diploma of Higher Education). Az ezen végzettséggel rendelkezők kiléphetnek a munkaerőpiacra, ám ha folytatják felsőfokú tanulmányaikat, azt az alapképzési fokozat második vagy harmadik évében tehetik meg. A második képzési ciklusban nem csupán Master fokozatú (olyan egy- vagy kétéves tanulmányok, amelyek elméleti és kutatási kurzusokból állnak), de egy sor rövidebb képzési idejű, ám alacsonyabb fokozatú képesítéseket is meg lehet szerezni. A doktori képzésbe belépő hallgatók Master fokozattal rendelkeznek, de néhány esetben előfordulhat, hogy a különösen jó eredményekkel és a megfelelő területen szerzett Bachelor fokozattal rendelkező hallgató is megkezdheti a doktori tanulmányait, a témavezető(k) beleegyezésével. Sokféle doktori képzés létezik: olyanok, amelyek a munkaerőpiacra, és olyanok is, amelyek a tudományos életre készítik fel a hallgatókat. Utóbbiban a képzés kiterjed a felsőoktatási intézményekben való oktatásra is. Általánosságban a kutatói képzésre vonatkozóan nincsenek előírások, ám a Kutatási Tanácsok, amelyek finanszírozzák a posztgraduális képzést, előírhatják, hogy a doktoranduszoknak egy éves kutatás-módszertani tanulmányokat (Master of Research) kell folytatniuk. A teljes idejű doktori tanulmányok alapesetben három- négy évig tartanak, bár sok doktorandusz részidős. Az intézmények maguk írják elő a képzés időtartamát, a Kutatási Tanács azonban maximum négy évig finanszírozza a tanulmányokat. A doktoranduszok hallgatói státusszal rendelkeznek. A Master fokú és doktori tanulmányokat folytató hallgatóknak lehetőségük nyílna tanítani a felsőoktatási intézményben, vagy asszisztensként részt venni a kutatásban és az oktatásban. Ilyenkor bért kapnak, illetve mentesülnek a tandíj alól. A tanítási feladatok szemináriumok és konzultációk tartására, illetve az oktatók munkájának támogatására korlátozódhatnak az első képzési ciklusban. Ezen hallgatók számára gyakran nyílnak meg a szakmai továbblépés lehetőségei. Az Egyesült Királyság felsőoktatási intézményei régóta nagy tapasztalattal rendelkeznek a hazai és nemzetközi együttműködésben indított, közös vagy kettős oklevelekhez vezető képzésekben.²⁸

Skóciában a Bolognai folyamattal kapcsolatos megállapodásokat a 2001-ben elfogadott Skót Felsőoktatási Keretrendszer és a 2001-ben elfogadott Skót Kredit és Képesítési Keretrendszer szabályozza. A képzések hagyományos rendszere is három fő cikluson alapult, minden felsőoktatási intézmény minden tudományágában ez volt érvényben. A hagyományos Honours Bachelor fokozatot négy év tanulmány végén, míg a legtöbb posztgraduális Master fokozatot egy naptári év alatt lehet megszerezni. Ezen általános megállapítások alól van néhány kivétel a szakmai képesítések esetében. Az Egyesült Királyság többi tagországához hasonlóan a doktori tanulmányokba kezdő hallgatók Master fokozattal rendelkeznek, de előfordulhat néhány esetben, hogy jó eredményekkel és alapfokozatú Honours Bachelor, a megfelelő tudományterületen szerzett oklevéllel rendelkező hallgatók is folytathatnak doktori fokozathoz vezető tanulmányokat a témavezető(k) beleegyezésével. A doktori fokozat megszerzésének feltételei tudományterületenként, intézményenként, fokozattípusonként változnak, ám minden esetben bizonyítékkal kell szolgálniuk a doktoranduszoknak, hogy jelentős és önálló tudományos tevékenységet végeztek. A doktori fokozatot többféle módon lehet megszerezni: a

---

²⁸ Ford. KURUCZ Katalin, DOBOS Gábor: *Fókuszban az európai felsőoktatás rendszere 2006/2007*. Eurydice, 2007, Tempus Közalapítvány, 2008. 299-300. p.
http://eacea.ec.europa.eu/education%20/Eurydice/documents/thematic_reports/086HU.pdf (2014. 02. 15.)

tradicionális kutatóközpontú PhD vagy D.Phil.-nek nevezett; a jelentős mértékben szervezett keretek között folyó, jelenleg néhány professzionális képzési területeken (mérnöki, üzleti és oktatási) megszerzhető doktorátusok; a saját szakmájuk gyakorlatát kutatni kívánóknak szóló professzionális doktorátusok; illetve az olyan doktori fokozatok, amelyeket kiemelkedő minőségű, korábban publikált disszertáció megírásáért és megvédéséért adnak ki. A doktori tanulmányok lehetnek elméleti jellegűek és egyéni kutatáson is alapulhatnak. Az elméleti rész megelőzheti, de követheti is a kutatási részt. A teljes idejű képzés általában 3–4 évig tart, míg a gyakoribb részidejű képzés időtartama 4–6 évre is elnyúlhat. A doktoranduszok rendelkezhetnek hallgatói és kezdő kutatói státusszal is.²⁹

Írországban az 1997-ben, illetve 1999-ben elfogadott egyetemi törvény, illetve a képesítésekről szóló törvény szabályozza a Bolognai folyamathoz kötődő legtöbb intézkedést a felsőoktatási intézményekben. A háromciklusú képzési szerkezet a Bolognai folyamatnál korábban jött létre. Az alapképzési diplomát általában 3 vagy 4 év után lehet megszerzeni. A Master fokozathoz, vagy más, az alapképzés utáni oklevélhez vezető kurzusok 1–3 évig tartanak. A hallgatók továbbmehetnek a Honours Bachelor programokba az ezeken a programokon elért eredményüktől függően, végül pedig továbbmehetnek a második és harmadik ciklusba. A doktori programok legalább 3 évig tartanak teljes idejű képzésben. Az ezekben a programokban belépő hallgatók Master fokozattal rendelkeznek, de nagyon kevés hallgató, például aki első osztályú, kitüntetéses alapidomával végzett, megkezdheti a doktorátust Master fokozat nélkül is. A doktori fokozatot egy témavezető által felügyelt kutatási folyamat révén lehet megszerzeni, amelynek disszertáció elkészítése az eredménye. Néhány programban pl. a kutatási készségek szakmai fejlesztéssel, az akadémiai környezet kiszélesítése, a disszertáció mellett számottevő részt ad ki az oktatás. Ez a kutatási elemmel párhuzamosan fut. A doktori hallgatók posztgraduális ösztöndíjat kaphatnak. Az 1999-es képesítésekről szóló törvény szerint a Felsőoktatási és Képzési Oklevélhatóság megállapodásokat köthet más oklevélhatóságokkal közös diplomák létrehozása céljából. Néhány esetben a Dublini Technológiai Intézet megállapodást kötött a programokról szóló közös oklevél kibocsátásról. Több ír egyetem tagja az Erasmus Mundus vagy más közös programok konzorciumainak, és már több éve gyakorolja az ilyen típusú oklevél-kibocsátásokat.³⁰

AZ AMERIKAI MODELL

A XX. században már egy új modell, az amerikai modell vált a legsikeresebbé, amely modell más történelmi helyzetben, más társadalmi környezetben jött létre. Alapvető jellemzője az állami beavatkozás hiánya és az intézmények közötti verseny a hallgatókért, az erőforrásokért, aminek következtében erősen diverzifikált az intézmények köre funkció és akadémiai színvonal szempontjából. Az amerikai egyetemek eredetileg kutató helyként jöttek létre, ahol alap- és alkalmazott kutatások folynak, kutatójelölt hallgatók (doktoranduszok) bevonásával.³¹ Az angolszász egyetem altípusaként nevezhető, amerikai egyetemek és főiskolák állami beavatkozás nélkül, szabadabban fejlődtek, demokratikus szelleműek, rendkívül változatosak.³² Amerikának angol szellem hatja át kultúrintézményeit, s így egyetemeit is. Az amerikai egyetemek úgy szervezetükben, mint tanulmányi rendszerükben nagy változatosságot mutatnak, s nemcsak nagyszámúak, hanem nagyon sokfélék. Ladd, a Yale-egyetem tanára írja:

---

²⁹ Ford. KURUCZ Katalin, DOBOS Gábor: *Fókuszban az európai felsőoktatás rendszere 2006/2007*. Eurydice, 2007, Tempus Közalapítvány, 2008. 306. p.

http://eacea.ec.europa.eu/education%20/Eurydice/documents/thematic_reports/086HU.pdf (2014. 02. 15.)

³⁰ Ford. KURUCZ Katalin, DOBOS Gábor: *Fókuszban az európai felsőoktatás rendszere 2006/2007*. Eurydice, 2007, Tempus Közalapítvány, 2008. 181. p.

http://eacea.ec.europa.eu/education%20/Eurydice/documents/thematic_reports/086HU.pdf (2014. 02. 15.)

³¹ HRUBOS Ildikó: Az európai felsőoktatás reformja. In: Izikné Hedri Gabriella szerk.: *Magyarország a kibővülő Európai Unióban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006, 88. p.

³² BARAKONYI Károly: Egyetemek irányítása- a középkori egyetemtől a Bologna folyamatig. *Magyar Tudomány*, CX. kötet – Új folyam, L. kötet, 2004/4. 518. p.

„Mindenki, kinek kellő képzettsége van, tudja, mit kell Franciaország főiskolái vagy az angol egyetem alatt érteni, de senki sem lehet a dologban annyira tájékozott, hogy meg tudná mondani, mi az amerikai főiskola.” A felsőoktatási intézmények részben college-ek, és részben egyetemek (University), de a kettő között nehéz különbséget tenni. A különbség az, hogy az egyetemek tudományos fokozatot, míg a college-ek csak Bachelor fokozatot adnak. Az egyetemek gyakran együtt vannak college-ekkel, college és egyetem között a határok elmosódtak. A college az egyetem magva. Vannak kis college-ek önállóan, és vannak college-ek, melyek valamely egyetem részei. Amerikában rengeteg college és egyetem működik, de ezek értéke nagyon különböző. Az állami egyetemek mellett nagyszámú magánfőiskola működik. A legrégebb ezek közül a Harvard-egyetem, melyet John Harvard Cambridgeben 1636-ban alapított. Mellette a Columbia-egyetem New-Yorkban (1754) és Yale (New-Haven, Connecticut) nevezetesek. A Yale és Harvard megfelel az angol Oxfordnak és Cambridgenek. Ezek igen régi egyetemek. A Yale 1847-ben alakult át európai értelemben vett egyetemmé, 1869-ben avattak ott először doctor philosophiae-t.³³

Az egyetem feladata a társadalmi-gazdasági szempontból hasznos ismeretek átadása és gyakorlati relevanciával rendelkező kutatások végzése. A közvetlen állami beavatkozás és felelősségvállalás idegen tőle, az egyetemeket magánszemélyek vagy közösségek alapítják, a fenntartás a tandíjkból és más bevételekből történik. Az üzleti világ és a kormányzat kutatási megrendelése fontos szerepet játszanak a finanszírozásban. A főhatalom az egyes intézmények vezető testületeinek a kezében van, akik a fenntartót, a környező társadalmat képviselik, általában nem egyetemi polgárok. Ők döntenek a stratégiai kérdésekről, a költségvetésről, a kinevezésekről. Mivel a modell filozófiájának megfelelően az egyetemek gazdálkodó szervezetekként működnek, jelentős szerep és hatalom jut az egyes intézmények szakirányítási apparátusának is, a tanári kar, mint testület befolyása pedig viszonylag szerény.³⁴

Az Amerikai Egyesült Államokban az első egyetemeket még az angol college-rendszer mintájára hozták létre. A történelmi múlt ellenére ma már alapvető különbségek vannak az amerikai és a világ más oktatási rendszerei között. A rendszer, bár vannak hibái, diadalmenetet járt be a XX. század második felében. Képes volt válaszolni a tömegessé váló oktatás problémáira, a finanszírozási gondokra és olyan új elemeket indított útjára, mint a kreditrendszer, a virtuális oktatás és a „life long learning” eszméje.³⁵

Az amerikai egyetem és a német egyetem modellje között lényeges szociológiai eltérés mutatkozik a képzés célját illetően. Már Max Weber pontosan bemutatta, hogy míg a német egyetem célkitűzése a Bildung fogalmával írható le, az amerikaié a training-gel. A német egyetem célkitűzése a nevelődés, a felelős értelmiségi állampolgár kialakítását jelöli. Az amerikai egyetem ezzel szemben csupán szakismereteket kíván nyújtani, traininget a bevándorlások, etnikai és vallási sokféleségen, az egyéni szabadság elismerésén, és a piac döntő befolyásán alapuló társadalomban. Ilyen körülmények között a képzés célja, hogy az egyént sikerekhez segítse a tudományos, üzleti vagy politikai életben. A training tehát a szakismeretre fókuszál, nem az értelmiségi szerepre. A munkaerőpiacon jól értékesíthető tudás átadása az amerikai egyetem célja. Ezért az amerikai egyetem eleve rugalmas. Újabb és újabb szakterületeket vesz fel kínálatába, melyekről azt reméli, piacképesek, hallgatókat vonzanak. Az alapegység a department, a részleg. A department nem képviseli valamely diszciplína teljességét. Aránylag könnyen lehet új departmentet felállítani, vagy a régit megszüntetni. Nem kell hozzá bonyolult államigazgatási eljárás, elegendő az egyetemi vagy kari döntés, mely az aktuális érdekeket veszi tekintetbe. A department vezetése nem ad magas társadalmi

³³ WESZELY Ödön: *Az egyetem eszméje és típusai*. Budapest, 1929, 28-30. p.

³⁴ HRUBOS Ildikó: Nemzetközi tendenciák a felsőoktatásban. In: Bárdi Nándor, Berki Anna, Ulicsák Szilárd: *Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya*. Határon Túli Magyarok Hivatala, Budapest, 2001, 78. p.

<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=150> (2014. 02. 15.)

http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf469.pdf (2014. 02. 15.)

³⁵ BAGER Gusztáv szerk.: *A felsőoktatás átalakulása, a finanszírozás korszerűsítése*. Állami Számvevőszék, Fejlesztési és Módszertani Intézet, Budapest, 2004. 34. p.

megbecsülést. A department némelykor laboratóriumokra oszlik vagy, irodákra, amelyek egyébként működhettek karon vagy iskolán kívül is, az egész egyetem kötelékébe ágyazva. Ezekben zajlik a tényleges oktató- és kutatómunka. Ezeket már valóban a legjobb kutatók vezetik, akik elegendő támogatást kapnak munkájuk végzéséhez. A PhD kiemelkedően fontos szerepét ezeken az egységeken keresztül érthetjük meg. Az amerikai egyetem három különböző szintű oklevelet kínál. Az első, az alapszintű képzés három-négy évig tart és Bachelor fokozatot nyújt. Ezt még nem tekintik fokozatnak, aki ebben vesz részt, az „undergraduate” diák. A második és harmadik fokozat a graduális képzés. Ennek első szintje minimum két-három év után Master fokozatot ad, mely már elismert magas színvonalú képzettséget igazol. A doktori képzésbe csak ennek birtokában lehet kerülni. Ez voltaképpen kutatóképzés, amely az akadémiai elit utánpótlását hivatott biztosítani. A doktorképzés diákjai éppúgy fenntartói az amerikai egyetemi modellnek, mint a magántanárok a német modellben. Diákeveik alatt a professzor laboratóriumában, az általa előírt tudományos témákat kell kidolgozniuk, eredményeiket publikálniuk, nemzetközi konferencián előadniuk. Közben le kell vizsgázniuk az előírt tanfolyamok anyagából, mindemellett oktatói munkát is kell végezniük, olykor jelentős mennyiségben, hogy tehermentesítsék a professzort. A doktori cím gazdáját nem segíti egykönnyen az egyetemi álláshoz, a vágyott tenure-hoz.³⁶ A tenure nem magyar kifejezés, nem is gyökeresedett meg a közbeszédben, mégis használják arra a fogalomra, amit úgy hívunk, hogy határozatlan idejű munkaviszony. A kutatópályán a tenure elérése az egyik pályaszakasz célja, majd végpontja, és ezzel újabb pályaszakasz, az érett kutatói korszak kiindulópontja, elfogadott velejárója is.³⁷ A fiatal kutató a tenure megszerzésével biztonságba kerül, elfogadható fizetést kap, nem kell aggódnia közvetlen jövője miatt, kutathat, dolgozhat. A tenure tehát a kutatói pálya döntő állomása, de nem az utolsó. Az angolszász rendszerben az „associate professor” megkaphatja a véglegesítést, ám az igazi révbe érést a „full professor”-i kinevezés jelenti. Efölött nincsenek rangok, de fizetési kategóriák igen, ami újabb rendszeres teljesítményértékelés alapján dől el, és állandó erőfeszítésre ösztönöz. Maga a tenure az angolszász hagyomány része. Az angolszász országokban az akadémia, ezen az egyetemek és kutatóintézetek egyaránt értendő a függetlensége fontosabb, mint máshol, ezért az intézmények önállósága és autonómiaja is nagyobb. A tenure-t az az intézmény adja, mely anyagilag független, még akkor is, ha állami egyetemről van szó.³⁸ A tenure megszerzése éppúgy célja a PhD birtokosának, mint a professzori kinevezés a német modellben. Amerikában nem csupán a „full professor”, a legmagasabb beosztásban lévő tanár kapja meg a véglegesítést, hanem gyakran az alacsonyabb presztízsű „associate professor” is. Minthogy a professzorság nem közalkalmazotti státusz, mind anyagi, mind erkölcsi megbecsültsége is lényegesebb alacsonyabb, mint Németországban. A kutatás és az oktatás humboldti egysége az amerikai egyetemi modellben ma már jobban érvényesül, mint a németben, mert a kutatás fő motorja a PhD-hallgató, illetve a posztdoktori ösztöndíjas. Úgy képeződik ki a doktori hallgató, hogy közben jelentős tudással dolgozik együtt, aki „rabszolgaként” használja, de elvárja tőle az originális tudományos gondolatokat is. Minthogy a professzornak nincs hivatali funkciója, végleges állást nem tud adni, de elvben sok évig tud magas színvonalú kutatási lehetőséget nyújtani tisztességes megélhetést biztosító fizetéssel, ha jó esély van rá, hogy megszerezze kutatásaihoz az újabb és újabb támogatást. Az amerikai rendszerben is léteznek kutatóintézetek. A nemzeti laboratóriumnak nevezett intézetek is az amerikai akadémiai szféra elemei, mint ilyenek a PhD-vel rendelkező kutatók számára biztosítják a kutatómunka lehetőségét. Az amerikai PhD nem a venia legendi-t adja meg, hanem garanciát biztosít a tudományos képzettséget igénylő teljesítményre. A sikert itt is kielezett versenyben lehet elérni, ám a piac logikája lényegesen erősebben hat, mint a német modellben,

---

³⁶ PALLÓ Gábor: A fiatal kutatók tevékenységének erőtere: a magyar tudományrendszer vázlata. *Magyar Tudomány*, 170. évfolyam, 2009/2. szám, 212-214. p.

³⁷ PAULOVICS, Anita STIPTA, Zsuzsa: Academic freedom in Europe. *European Integration Studies*, Miskolc University Press, 2009. 2. 4. p.

³⁸ PALLÓ Gábor: Az akadémiai tenure. *Magyar Tudomány*, 173. évfolyam, 2012/3. szám, 322-324. p.

melyet az állami bürokrácia logikája is befolyásol.³⁹ Az amerikai egyetemek és főiskolák feladatai ma is sajátosak, az európaiaktól eltérően: általános műveltséget adnak, pótolva a középiskola hiányosságait, profiljukat maguk alakítják ki, szakembereket is nevelnek, konkrét pályákra készítik fel – mindemellett egyes intézményeik a tudományt is a legmagasabb szinten művelik. Jellemző a tömegoktatás és a kutatási funkció bizonyos mértékű szétválasztása (departmentek és kutatási centrumok). Elterjedt a campus rendszer: egyetemvárosok alakultak ki. A szervezet és funkcionális variációk száma olyan hatalmas, hogy tipikus amerikai egyetemről nehéz beszélni – talán a realizmus, az utilitarizmus a közös jellemzőjük.⁴⁰

Napjainkra kialakult az amerikai egyetemek duális rendszere. A magánintézmények aránya már meghaladja a 40%-ot, a legtekintélyesebb egyetemek ide tartoznak. Nagyon értékes ezen intézményekben megszerzett diploma, biztos belépést jelent a munkaerőpiacra és magas jövedelmet „garantál” az elnyert munkahelyen. Másrészt a diplomák nagy részét az olcsóbb állami egyetemeken szerzik meg a hallgatók. Az egyetemek és a főiskolák között nagyon erős verseny folyik a jó diákokért és a képzett oktatókért. Az intézmények teljesen szabadon határozzák a felvételi követelményekről, így a jó hírű magánegyetemre csakis a legjobb tanulók juthatnak be.⁴¹ PhD képzés nem minden egyetemen folyik. Ebből a szempontból érdemes szemügyre venni Amerika mintegy négyezer felsőoktatási intézményét. Ezek közül ugyanis csak ötszázötven (13,7%) ad PhD fokozatot is. Nagy többségük tehát nem foglalkozik PhD képzéssel, ugyanakkor tagállamonként mégis átlagosan tizenegy egyetem közül választhatnak a tudományos pályára készülő hallgatók. A magyarországi PhD képzéshez képest többek között a következőkben érzékelhető jelentős eltérés: A PhD hallgatók számára készített előírások differenciáltak az „előéletük” tekintetében, igyekezve kiegyenlíteni az előképzettségbeli különbségeket. Az amerikai Northwestern University például Bachelor fokozattal is felvesz doktoranduszokat, de számukra 14 oktatási kreditpont van előírva, szemben az Master fokozattal rendelkezők 8 pontjával. A kutatómódszertan oktatásának súlya és választéka rendszerint nagyobb a hazainál. Az Illinois-i Egyetemen például a doktoranduszok témájuktól függően négyféle kutatómódszertan közül választhatnak: „értékelő”, „értelmező”, „kvalitatív” és „kvantitatív” metodológiák, ezek közül „legalább egy módszertanban profi szintig” kell eljutniuk. A témajavaslatok átdolgozása hallgatónként nemcsak egymástól függetlenül történhet, hanem a témavezetők összehangoló tevékenységével együttesen is. A Melbourne-i Royal Melbourne Institute of Technology (RMIT) Egyetem például korszerű menedzsment-paradigmákat és a vezetői gyakorlatot is figyelembe véve törekszik átdolgoztatni a témajavaslatokat. Ez nemcsak megkönnyíti a nemzetközi kutatási irányokhoz való kapcsolódást és az iskolateremtést, hanem elősegíti az eredmények gyakorlati hasznosítását is. A szaktárgyi szigorlatoknál az Illinois-i Egyetemen háromféle formát is alkalmaznak. Ezek közül terjedőben van a „Portfolio Format”-nak nevezett rendszer, a kifejezetten szűk témájú szaktárgyak esetében. A szigorlat ekkor három–négy, magas minőségű folyóiratban megjelentetett cikkre alapozódik, amelyeket a témavezető jelöl ki, és amelyhez a jelöltnek egy eredeti, szintézis-jellegű cikket kell írnia.⁴²

A MAGYAR TUDOMÁNYRENDSZER

Sajátos utat jártak be a volt szocialista országok, ezen belül a magyar tudományrendszer is. Felsőoktatási rendszereik eredetileg a kontinentális európai modell szerint alakultak ki, amelyben főleg a német Humboldt-i modell hatása érvényesült, majd 1949-től kezdődően

---

³⁹ PALLÓ Gábor: A fiatal kutatók tevékenységének erőtere: a magyar tudományrendszer vázlata. *Magyar Tudomány*, 170. évfolyam, 2009/2. szám. 214. p.

⁴⁰ BARAKONYI Károly: *Rendszerváltás a felsőoktatásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 35. p.

⁴¹ BÁGER Gusztáv szerk.: *A felsőoktatás átalakulása, a finanszírozás korszerűsítése*. Állami Számvevőszék, Fejlesztési és Módszertani Intézet, Budapest, 2004. 35. p.

⁴² MÉSZÁROS Sándor, SZABÓ Gábor: A doktorképzés (PhD) elvei és gyakorlata hazánkban és az OECD országokban. *Magyar Tudomány*, 170. évfolyam 2009/1. szám, 91-92. p.

szovjet mintára alakították át.⁴³ A szovjet tudományos modell fölszámolja a humboldti alapelveket: az oktatás és kutatás egyetemi egységét.⁴⁴

A szélsőségesen erős állami kontroll, az oktatás és a kutatás intézményes szétválasztása, a kutatóintézeti hálózat létrehozása, a szakképzési funkció dominanciájának érvényesítése voltak a szovjet minta fő jellemzői.⁴⁵

A szovjet modell hasonlít a francia modellhez, amennyiben szétszórta a fakultásokat, leválasztotta az egyetemekről a kutatóintézeteket, a szakmákra való képzést állította előtérbe. Az 1950-es évektől kényszerűségből Magyarország is erre az erősen centralizált szovjet modellre állt át.⁴⁶

A mai magyar tudományrendszer történeti okokból vált a három ismertett modell keverékévé. 1949-et megelőzően a magyar tudományrendszer csaknem hű kópiája volt a német tudományrendszernek. Majd a szovjet berendezkedés központosított rendszere alapján már az 1940-es évek végén kezdtek megalakulni a kutatással foglalkozó tudományos intézetek, a kutatás és az oktatás szétvált, majd az 1950-es évek elején a tudományos fokozatok szintén átalakultak. Bevezették szovjet mintára az aspiránsképzést, a kandidátusi és a tudományok doktora fokozatot, illetve az akadémikusi szintet az illetményekkel együtt. A minősítést az Akadémián belül létrejött szervezet, a Tudományos Minősítő Bizottság végezte.

A rendszerváltás a rendszer alapszerkezetét érintetlenül hagyta. Megőrizte az egyetemek és az akadémiai kutatóintézetek különállását, de jelentősen megváltozott az egyetemek helyzete, visszaszerezték korábbi, a német modellben betöltött önállóságukat, a kutatásban betöltött jelentőségüket, a tudományos minősítéshez való jogukat. Az egyetem 1993-ban visszakapta a habilitáció jogát is, igaz megváltozott tartalommal. A docensi és az egyetemi tanári kinevezéshez kikötötték a habilitációs eljárás szükségességét, aminek célja tehát már nem a *venia legendi* megszerzése, hanem a vezető oktatói állás betöltése. Az egyetem feladta a német rendszer részét képező egyetemi doktori cím adományozását, cserébe viszont megszerezte a legfontosabbat, a tudományos fokozat odaítélésének jogát. Az 1993-ban bevezetett angolszász típusú PhD lépett a korábbi egyetemi doktori és kandidátusi fokozat helyére. Jellemző a változás kompromisszumos jellegére, hogy megtartotta a szovjet modellben kialakított oktatói beosztásokat, és nem számolódta fel a szovjet rendszer többi fokozatai. A Tudományos Minősítő Bizottság helyett a Magyar Tudományos Akadémián Doktori Tanács működik, mely a Magyar Tudományos Akadémia Doktora címet adományozza, amely megegyezik a korábbi, szovjet típusú rendszer „Tudományok Doktora” minősítésével, immáron nem tudományos fokozatnak, hanem címnek minősül. Megmaradt még egy elem, melyben különös módon osztozott a német és a szovjet modell: az értelmiségi szerepfelfogás, azaz nem elégszenek meg a piacon jól hasznosítható szakismeret nyújtásával, mint az amerikai egyetem.⁴⁷

---

⁴³ HRUBOS Ildikó: Nemzetközi tendenciák a felsőoktatásban. In: Bárdi Nándor, Berki Anna, Ulicsák Szilárd: *Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya*. Határon Túli Magyarok Hivatala, Budapest, 2001, 82. p.

<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=150> (2014. 02. 15.)

http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf469.pdf (2014. 02. 15.)

⁴⁴ PALLÓ Gábor: A fiatal kutatók tevékenységének erőtere: a magyar tudományrendszer vázlata. *Magyar Tudomány*, 170. évfolyam, 2009/2. szám. 215. p.

⁴⁵ HRUBOS Ildikó: Nemzetközi tendenciák a felsőoktatásban. In: Bárdi Nándor, Berki Anna, Ulicsák Szilárd: *Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya*. Határon Túli Magyarok Hivatala, Budapest, 2001, 82. p.

<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=150> (2014. 02. 15.)

http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf469.pdf (2014. 02. 15.)

⁴⁶ BARAKONYI Károly: *Rendszerváltás a felsőoktatásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 37. p.

⁴⁷ PALLÓ Gábor: A fiatal kutatók tevékenységének erőtere: a magyar tudományrendszer vázlata. *Magyar Tudomány*, 170. évfolyam, 2009/2. szám. 216-219. p.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Megállapítható, hogy az egyes országok és régiók történelmileg kialakult, meglehetősen nagy eltéréseket mutató felsőoktatási tudományrendszerei sok tekintetben közelednek egymáshoz, közeledés tapasztalható az amerikai tudományrendszerhez is, miközben az amerikai tudományrendszer is átvesz bizonyos dolgokat az európai intézményrendszer megoldásaiból.⁴⁸

A tanulmány célja nemzetközi viszonylatban a tudományos minősítés rendszerének, a történelmileg kialakult és lényeges különbségeket hordozó felsőoktatási tudományszervezési modellek bemutatása volt.

A magyar tudományrendszerrel összehasonlítva a bemutatott eltérő intézményrendszerekkel jellemezhető modelleket, megállapítható, hogy a magyar tudományos minősítés intézményi rendszere nem különíthető el egy alapmodell mintájára, ötvözi az angolszász modellt, a kontinentális német Humboldt-i modellt, a francia Napoleon-i modellt továbbá a szovjet tudományos rendszer elemeit.

A tanulmányból látható, hogy napjainkban különböző utak vezetnek mind az európai, mind az amerikai országokban a doktori fokozat megszerzéséig. A doktori képzést az eltérő nemzeti megközelítések sokfélesége jellemzi. Az Európai Felsőoktatási Térség megteremtéséhez, amelyen belül az európai tudósok számára biztosított a mobilitás, bizonyos mértékig a nemzeti felsőoktatási rendszerek egységesítése szükséges. Ehhez a következő évekre vonatkozóan azt a kérdést kell megválaszolni, hogy milyen irányba szükséges a doktori képzés fejlesztése az európai modellben.⁴⁹

SUMMARY

The purpose of this paper is the exposition of the various systems of scholarly and university degrees as formed in the course of history in a comparative perspective and in the context of the organizational principles of the higher education, in the mirror of the educational systems prevalent in the Anglo - American world.

The variables in the models presented in the paper are the social role of the higher education, the management and control, the financing, the structure of the educational - scientific staff and the system of recruitment. The models analyzed in the paper are the traditional continental - European model, the British and the recent American system. It also compares the Hungarian system of scholarly degrees with other systems in the world. The paper examines the models that influenced the Hungarian system of degrees to some extent.

IRODALOMJEGYZÉK

1. BARAKONYI Károly: *Rendszerváltás a felsőoktatásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 37. p.
2. BARAKONYI Károly: Egyetemek irányítása- a középkori egyetemtől a Bologna folyamatig. *Magyar Tudomány*, CX. kötet – Új folyam, L. kötet, 2004/4. 518. p.
3. BAGER Gusztáv szerk.: *A felsőoktatás átalakulása, a finanszírozás korszerűsítése*. Állami Számvevőszék, Fejlesztési és Módszertani Intézet, Budapest, 2004. 9. p.
4. CROISER, David PURSER, Lewis SMIDT, Hanne: *Trendek V: Az egyetemek formálják az Európai Felsőoktatási Térséget*. Ford. Dobos Gábor, Várterész Flóra, Tempus Közalapítvány, 2008. 22. p.
http://www.tpf.hu/document.php?doc_name=Bologna/TrendsV_hu_honlapra.pdf (2014. 02. 15.)

---

⁴⁸ HRUBOS Ildikó: A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában. *Educatio Füzetek* 224, Oktatókutatató Intézet, Budapest, 1999, 75. p.

⁴⁹ KUPFER, Antonia MOES, Johannes: *Promovieren in Europa*. In: Antonia Kupfer, Johannes Moes *Promovieren in Europa: ein internationaler Vergleich von Promotionsbedingungen*, Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft Materialien und Dokumente Hochschule und Forschung Frankfurt/Main 2004. 11. p.
http://www.fachportal-paedagogik.de/fis_bildung/suche/fis_set.html?Fid=678178 (2013.02.15.)
http://userpage.fu-berlin.de/~jmoes/pide/Material/promovieren_in_europa.pdf (2013.02.15.)

5. HRUBOS Ildikó: Az európai felsőoktatás reformja. In: Izikné Hedri Gabriella szerk.: *Magyarország a kibővülő Európai Unióban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006, 87. p.
6. HRUBOS Ildikó: A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában. *Educatio Füzetek* 224, Oktatókutató Intézet, Budapest, 1999, 38-39. p.
7. HRUBOS Ildikó: Nemzetközi tendenciák a felsőoktatásban. In: Bárdi Nándor, Berki Anna, Ulicsák Szilárd: *Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya*. Határon Túli Magyarok Hivatala, Budapest, 2001, 77. p.
<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=150> (2014. 02. 15.)
http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf469.pdf (2014. 02. 15.)
8. Ford. KURUCZ Katalin, DOBOS Gábor: *Fókuszban az európai felsőoktatás rendszere 2006/2007*. Eurydice, 2007, Tempus Közalapítvány, 2008. 299-300. p.
http://eacea.ec.europa.eu/education%20/Eurydice/documents/thematic_reports/086HU.pdf (2014. 02. 15.)
9. KUPFER, Antonia MOES, Johannes: Promovieren in Europa. In: Antonia Kupfer, Johannes Moes *Promovieren in Europa: ein internationaler Vergleich von Promotionsbedingungen, Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft Materialien und Dokumente Hochschule und Forschung* Frankfurt/Main 2004.
http://www.fachportal-paedagogik.de/fis_bildung/suche/fis_set.html?FId=678178.
 (2014. 02. 20.)
http://userpage.fu-berlin.de/~jmoes/pide/Material/promovieren_in_europa.pdf. (2014. 02. 20.)
10. MAGYARY Zoltán: *A magyar tudományos nagyüzem megszervezése*. Danubia Könyvkiadó, Pécs, 1931, 105.
11. MÉSZÁROS Sándor, SZABÓ GÁBOR: A doktorképzés (PhD) elvei és gyakorlata hazánkban és az OECD országokban. *Magyar Tudomány*, 170. évfolyam 2009/1. szám, 91-92. p.
12. PALLÓ Gábor: A fiatal kutatók tevékenységének erőtere: a magyar tudományrendszer vázlata. *Magyar Tudomány*, 170. évfolyam, 2009/2. szám. 209. p.
13. PALLÓ Gábor: Az akadémiai tenure. *Magyar Tudomány*, 173. évfolyam, 2012/3. szám, 322-324. p.
14. PAULOVICS, Anita STIPTA, Zsuzsa: *Academic freedom in Europe*. European Integration Studies, Miskolc University Press, 2009. 2.
15. WESZELY Ödön: *Az egyetem eszméje és típusai*. Budapest, 1929, 22. p.

BEVEZETÉS

A huszadik század végi, huszonegyedik század eleji kapitalista társadalmakban erősödik annak a problémának a felismerése, hogy a huszadik században – főként annak második felében – fontos szerepet betöltött modern jóléti állam a posztmodern jelenkor „új jóléti kihívásainak” egyre kevésbé képes megfelelni. A jóléti állam lényege Esping-Andersen (1991) szerint a Thomas Marshall (1950) által „szociális állampolgáriság”-nak nevezett fogalom, melyet a dekommodifikációval lehet jellemezni, az egyénnek az árujellegtől való megszabadításával – azaz dekommodifikáló jóléti államról akkor beszélhetünk, ha a szociális ellátásokat az egyének jogosultságokként kapják, és csökken a jóléti függésük a piacon való részvételüktől. Ha ezt a feladatot a hagyományos jóléti állam már nem tudja hatékonyan ellátni, akkor a reformja egyre inkább a munkavállalók érdekévé válik. Esping-Andersen (2006:4) úgy véli: mint ahogy a jóléti államok kialakulását is a kapitalista piac megreformálásának szükségessége váltotta ki, úgy a jelenkori gazdasági, technológiai, strukturális átalakulások révén „ismét egy újabb történelmi rendszerváltás felé közeledünk”, amely a jóléti államok átalakulását fogja eredményezni.

Mivel azok a demográfiai, szociális és gazdasági körülmények, melyek a jóléti államot létrehozták, illetve melyek között működőképes volt, jelentősen megváltoztak, ezért természetes, hogy a társadalompolitika művelői is törekednek arra, hogy más szemléletet kívánó megoldási lehetőségeket keressenek. Esping-Andersen (2006:3) szerint a hasonló „történelmi rendszerváltásoknak” közös eleme, hogy „fokozódik az ideológiai verseny a „Jó Társadalom” rivális víziói között.”

Ezen változások közül a globális válsággal, az arab tavasszal és a társadalmi egyenlőtlenségekkel foglalkozó előadásában Fitoussi (2011) azt emeli ki, hogy az embereknek világszerte több well-being típusú (pl. szociális védelem, közjavak, oktatás, munka stb.) szolgáltatásra lenne igényük, de ezt sem a piaci demokráciák a fejlett, sem a kapitalista autokráciák a fejlődő országokban nem hozták el. A fejlett országokban továbbra is az a jövőkép él, hogy majd minden ugyanúgy lesz, mint a válság előtt – ezért a megoldást a szociális közkiadások megnyirbálásában látják. Ez azonban az általa a válság egyik fő okának tekintett egyenlőtlenségeket tovább növeli. Az, hogy a demokratikus társadalmak ilyen nagy mértékű egyenlőtlenségeket is elviselnek, szerinte a társadalom által elfogadott értékek változását mutatja.

Tanulmányomban a rivális víziók piacán versengő számos megfogalmazott reformjavaslat közül az egyiknek – a feltétel nélküli alapjövedelemnek – a példáján keresztül mutatok be egy aktuális „ideológiai versenyt” a libertariánus, konzervatív és progresszív baloldali pozíciókat vizsgálva. Arra a kérdésre keresem a válaszokat, hogy milyen a viszonya ezen politikai ideológiai rendszereknek a feltétel nélküli alapjövedelemhez, tehát tágabb értelemben egy radikálisan univerzalizáló, magas állami redisztribúciót kívánó javaslatához. Ezen belül fontos, hogy mit tartanak a munkának és a jövedelemnek a kapcsolatáról vagy elválaszthatatlanságáról, és milyen álláspontokat jelenítenek meg az alapjövedelem vitájában.

Tapasztalataim szerint a témáról szóló diskurzusban gyakori, hogy vagy pro, vagy kontra oldalon elköteleződő szerzők műveit olvashatjuk, akik ennek mentén érvelnek, és gyakran ezen szűrőn keresztül mutatják be mások műveit is. Jelen tanulmányban nem célom a pro és kontra érveket összevetni, vagy egy alapjövedelmi rendszer bevezetésének kérdéseivel foglalkozni. S mivel a vizsgált ideológiák is elég tág spektrumúak, ezért ezeken belül is csak néhány tipikus álláspontot tudok bemutatni.

A FELTÉTEL NÉLKÜLI ALAPJÖVEDELEM

A feltétel nélküli alapjövedelem koncepciójának elméleti kidolgozása nem túl hosszú, néhány évtizedes múltra tekint vissza. Az angolul UBI-nak (*universal basic income*) vagy BIG-nek (*basic income guarantee*) is nevezett jóléti reformjavaslat az utóbbi időben mind a politikai filozófiával, szociálpolitikával foglalkozó szakirodalomban, mind a közvélemény körében nagy nyilvánosságot kapott. Ez nem csak a nemzetközi szinterről mondható el, hiszen Magyarországon is mostanra sokszínű szakirodalmi bázis alakult ki az alapjövedelem témájában, emellett a sajtón keresztül a szélesebb publikum is egyre több cikk révén ismerkedhetett meg vele.

A koncepció lényege, hogy mindenki egyéni alapon, alanyi jogon, munka- és egyéb kötelezettségek nélkül legyen jogosult egy rendszeres juttatásra, jövedelmi helyzetétől és egyéb korlátozásoktól függetlenül (Van Parijs 1997). A megvalósítás részleteit tekintve számos változat elképzelhető, többek között a juttatás összegére, vagy a juttatást kifizető politikai közösség méretére (nemzetállami vagy a feletti szint) vonatkozóan, azonban az elképzelések többségében fontos kritériumként jelenik meg:

- a jogosultak széles köre,
- az ellátásra való jogosultságnak a jogosult jövedelmétől, munkavállalásától való függetlensége,
- a juttatás készpénzes (nem természetbeni), rendszeres (nem egyösszegű) és (többnyire) differenciálatlan jellege. (Van Parijs 2010)

Az alapjövedelem mint új jóléti válasz egyik fő újdonsága „a munka és a jövedelem elvi jellegű, bár részleges szétválasztása” (Van Parijs 2009, 495. o.), ami a fizetett bér munkára épülő modern társadalmaktól idegen. Éppen emiatt sokak számára még csak nem is a rendkívül nagy költségvetési hatása, hanem ez az imént említett elem a legnehezebben elfogadható része a koncepciónak. Érdekes, hogy a mai fejlett országok nagy részét már jelenleg is tartósan alacsony aktivitási ráta (pl. Magyarország), vagy relatíve magas aktivitási ráta mellett magas arányban atipikus foglalkoztatás (pl. Hollandia) jellemzi – melyekről szintén elmondható, hogy legalább részben elválasztják egymástól a munkát és a megélhetést. Vagyis „a bérmunka társadalma” (Castel 1996) javarészt már most is csak illúzió. Ebből az következik, hogy jelentős mértékben egyszerűen világnézeti kérdés az alapjövedelem támogatása vagy elvetése. Ferge Zsuzsa (2006) ennél radikálisabban fogalmaz – nem az alapjövedelemmel, hanem általában az egyenlőtlenségekkel kapcsolatban – annyiban, amennyiben azt írja, hogy a szegénység újratermelődésekének megakadályozására való törekvések kimenetele részben érdekeken, „másik részben az értékeken és erkölcsökön múlik”.

Vagyis nagy az ideológiák szerepe: tőlük várjuk, hogy „megmondják”, megengedhető-e a szegénység és munkanélküliség problémáját kezelni képtelen, de a mindenkit magába foglaló munka ethoszát fenntartó rászorultsági alapú jóléti rendszerről való áttérés egy olyan rendszerre, mely érdem és munkateljesítmény nélkül nyújt egy minimális megélhetési szintet mindenkinek, kockáztatva a munka és megélhetés közti kapcsolat tradicionális magátólértetődőségének megszűnését. Meg kell jegyeznünk, hogy természetesen a kép ennél árnyaltabb, hiszen a meglévő jóléti rezsimtípusok nem egyforma mértékben képesek megbirkózni a szegénység és a társadalmi kirekesztés problémájával, az esélyek kiegyenlítésének feladatával. Nem véletlen, hogy a svéd Bergmann (2003) szerint például nem érdemes a svéd jóléti állam magas színvonalú és eleve univerzális ellátásait feláldozni az alapjövedelem bevezetéséért.

Látni fogjuk, hogy a feltétel nélküli alapjövedelem nem köthető egyetlen politikai ideológiához, ugyanakkor nehezen találhatunk olyat, amely fenntartások nélkül elfogadná a koncepciót.

LIBERTARIÁNUS ÁLLÁSPONTOK

Az alábbiakban a libertariánus ideológiák szemszögéből mutatom be az alapjövedelem megítélését. Annak, hogy ezzel kezdem, fő oka, hogy Van Parijs, akinek az alapjövedelem-definícióját (ld. fentebb) alkalmazom jelen tanulmányban, (baloldali) libertariánusként jellemezhető (Vallentyne 2012). Másrészt, komplex ideológia-csoportról lévén szó, mindjárt szembetűnővé válik, hogy mennyire eltérő szempontok játszhatnak szerepet a feltétel nélküli alapjövedelemről való véleményformálásban.

A libertarianizmus különböző irányzatait nem egyszerű feladat elkülöníteni egymástól, mivel gyakran nehéz megállapítani, hogy pontosan melyek azok a nézetek, értékek, amelyek mentén két libertariánus gondolkodó már két különböző irányzathoz tartozna. A libertariánus ideológiák közös alapja mindenesetre az egyén lehető legnagyobb szabadsága (beleértve a magántulajdon védelmét), a szabad piac és a paternalizmustól tartózkodó, a gazdasági beavatkozás tekintetében erősen korlátozott állam (Zwolinski 2010). Belső irányzatai azonban az anarchizmustól az egalitárius (rawlsi) libertarianizmusig széles kört lefednek. Elemzésünk szempontjából most aszerint teszünk különbséget közöttük, hogyan vélekednek arról, hogy vannak-e, s ha igen, milyen értékek, elvek, amelyek alapján az állam korlátozhatja a szabad piac működését. Először vázolólag a libertariánus politikai filozófia három nagy alakjának felfogását erről a kérdéstről, majd rátérek, hogy a mai libertariánusok hogyan látják mindezek fényében a feltétel nélküli alapjövedelemet.

Robert Nozick (1996) válasza a piac működésébe történő állami beavatkozás kérdésére az, hogy egyedül a „minimális államnak” van létjogosultsága, az ennél kiterjedtebb államnak pedig nincs, mert az már sérti az egyéni szabadságjogokat (bármilyen céllal is avatkozzék be a piac működésébe). Elosztási igazságosság szempontjából pedig egyedül azt az újraelosztást tekinti morálisan igazolhatónak, amelynek valamilyen múltbeli igazságtalanság kompenzációja a célja (Nozick 1998). Ezt értelmezhetjük a libertariánus „gazdasági jobboldal” felfogásaként.

A libertariánus politikai filozófia másik nagy alakja, Hayek (1991) alapvetően elutasítja a „szociális” vagy (egalitárius) elosztási igazságosság alapján történő állami beavatkozás létjogosultságát, mivel úgy véli, hogy a társadalmat nem lehet „öntudatos elmével felruházott szubjektumként” bemutatni, s mint ilyet, morális értelemben „felelőssé tenni minden tagja anyagi helyzetéért és azért, hogy mindenki megkapja azt, ami „megilleti”” (1991:77). Fontos azonban megjegyezni, hogy Hayek magának a jóléti államnak nem volt megátalkodott ellensége, sőt azt írta, hogy: „Egy szabad társadalomban a kormányzat nyugodtan biztosíthat védelmet mindenki számára a súlyos nélkülözéssel szemben akár meghatározott minimális jövedelem formájában, akár olyan alapszínvonal révén, ami alá senkinek sem kell süllyednie.” (Hayek 1991:84) Mindig azon van a hangsúly, hogy ez milyen hatalmi kényszerekkel társul az egyének számára.

A „baloldali” libertarianizmus vagy liberális egalitarizmus atyjának tekintett politikai gondolkodó, John Rawls (1997) kontraktuális társadalomfelfogásból kiindulva a „méltányosságként felfogott igazságosságot” tekintette az igazságosság elvei helyes értelmezésének. Bár libertariánus lévén, Rawls is piacpárti, ugyanakkor az egyenlőséget (ez alatt elsősorban egyenlő szabadságot értve) fontosabbnak tartja a gazdasági haszonelvűségnél. Ennek következtében Rawls felfogásában csak azok a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek megengedhetőek, amelyek mindenkinek érdekében állnak. Ennélfogva az elosztási igazságosságot úgy lehet megvalósítani, ha a társadalmi javak egyenlően vannak elosztva a társadalom tagjai között, hacsak az egyenlőtlen megoszlás nem a legrosszabb helyzetűeknek kedvez.

Kérdés, hogy mit lehet elmondani a libertariánus ideológia szemszögéből a feltétel nélküli alapjövedelem koncepciójáról. Itt érdemes említést tenni az úgynevezett „vérző szívű libertariánusokról” (Bleeding Heart Libertarians – bleedingheartlibertarians.com), akiknek a –

többnyire amerikai egyetemi tanárokból álló – közössége úgy definiálja saját magát, mint akik a tradicionális libertariánus értékek mellett a társadalmi igazságosság szempontjaira is nagy hangsúlyt helyeznek. Ezt mind a szabad piacra nézve gyakorlati okokból, mind morális okok miatt fontosnak tartják.

A vérző szívű libertariánusok közül többen foglalkoznak a libertariánus értékek és a feltétel nélküli alapjövedelem összeegyeztetésével, kapcsolatának vizsgálatával, többnyire inkább „pro”, mint „kontra” eredménnyel. Egyik fő szerzőjük, Matt Zwolinski (2013) érvelésében alapvetően két szempontot vizsgál. Először is, libertariánus alapon állva összehasonlító elemzést végez: jobb-e az alapjövedelem a jelenlegi jóléti rendszereknél vagy sem. Másodsor vizsgálja, hogy libertariánus elvek alapján igazolható-e egy feltétel nélküli, univerzális juttatás vagy sem. Mind a két kérdésre igenlő választ ad, de nem minden fenntartás nélkül.

Az összehasonlításból levont következtetése az, hogy a jelenlegi jóléti államnál sokkal jobb a feltétel nélküli alapjövedelem. A jelenlegi jóléti állammal szembeni kifogásai közé tartozik, hogy a szegénységellenes programok nagy méretű bürokrácia fenntartását teszik szükségessé, ami egyszerre növeli a közkiadásokat és csökkenti a szegényeknek juttatható forrásokat. Hozzátehetjük, hogy bármely libertariánus felfogásra igaz, hogy nem emelne kifogást a bürokrácia csökkentése és az erőforrások hatékonyabb allokálása ellen. Másrészt a jelenlegi jóléti juttatások rendszerére általában jellemző a paternalizmus is, azaz a segítettek érdemességének vizsgálata és a segélyek elköltésének szigorú kontrollja (pl. természetben nyújtott juttatások által), ami szintén ellentétben áll a libertariánus értékekkel, hiszen csökkenti az egyéni választás szabadságát a segélyezett szegények számára.

Goldberg (2014) történeti jellegű érvelésében szintén azt emeli ki, hogy „a szegénység ellen folytatott harc” annak ellenére, hogy régóta tart (az USA-ban idén van az 50. évfordulója a Johnson elnök által meghirdetett ‘War on Poverty’ programnak), nem hozott érdemi változást a szegénység mértékében. Úgy véli, hogy az 50 év és a kérdéses eredmények mellé téve az elköltött összeget, az látszik, hogy nem hatékony az erőforrások felhasználása. Ezért úgy véli, hogy a pénz jelentős részének a szociális igazgatásban dolgozó bürokrátákra való elköltése helyett egyszerűbb, és talán még hatékonyabb is lenne csak úgy odaadni készpénzben a szegényeknek.

A már korábban említett Nozick (1998:143-144) történeti elosztási igazságossági elvei – miszerint a jelenlegi elosztás akkor igazságos, ha igazságos szerzés vagy igazságos átruházás révén jött létre – mentén haladva Zwolinski (2013) úgy véli, hogy a feltétel nélküli alapjövedelem *hozzávetőlegesen* megfelelő eszköz (azaz legalábbis a tétlenségnél vagy a másmilyen eszköznél nem rosszabb) lehet arra, hogy olyan redisztribúciót hajtson végre, mely lehetővé teszi a múltbeli igazságtalanságok jóvátételét, amit Nozick – egyébként rendkívül minimális államban gondolkodó – felfogása is megenged.

Tegyük hozzá: nem biztos, hogy a célnak való megfelelés szempontjából az alapjövedelem Nozicknál kellően jó eszköznek számítana. Az igaz, hogy felvetésként megfogalmazta, hogy elképzelhető és igazságos lenne a jelenbeli tulajdonrészek korrekciója a múltbeli igazságtalan szerzések jóvátétele érdekében, de konkrét választ nem adott az általa felvetett számos, ezzel kapcsolatosan felmerülő kérdésre – például, hogy mit lehet kezdeni a múltbeli igazságtalanságokkal, ha már az elkövetőknek és az elszenvedőknek csak a leszármazottai vannak jelen. Zwolinski megkerülni látszik azt a fontos részletet, hogy Nozick (1998:144) kifejezetten hangsúlyozta, hogy a jóvátétel elvét csak 1) „az igazságosság első két elvével és a beavatkozással szembeni joggal összhangban”, 2) csak a feltételezett múltbeli igazságtalanságok hatásainak „lehető legpontosabban” való felbecsülése után lehet alkalmazni. Amennyiben ez nem lehetséges, akkor egy „durva hüvelykujjszabály”-ként a legrosszabb helyzetben lévők pozíciójának maximalizálása által lehet a jóvátételt alkalmazni. Tehát az, hogy nozicki elvek mentén mennyiben fogadható el az alapjövedelem koncepciója, nagyban múlik

azon, hogy mennyiben vagyunk képesek igazolni, hogy az így végrehajtott újraelosztás révén a legrosszabb helyzetben lévők társadalmi pozíciója javul a leginkább.

A továbbiakban pedig Zwolinski (2013) két további libertáriánus gondolkodóhoz, Milton Friedmanhez és Friedrich Hayekhez fordul azon érve alátámasztásáért, miszerint libertáriánus alapon igazolható az alapjövedelem szükségessége, mégpedig a szegények alapvető szükségleteinek kielégítése érdekében. Mindketten lehetségesnek tartottak egy általános minimumszintet mindenki számára elérhetővé tevő kormányzati intézkedést – Friedmannél (1982:157-158) ez egy negatív jövedelemadó, Hayeknél (1991:84) egy nem pontosan definiált „meghatározott minimális jövedelem” formáját ölti. Tehát elméletileg sem a friedmani, sem a hayeki gondolkodás nem zárja ki a feltétel nélküli alapjövedelmet – noha megjegyzendő, hogy Friedman javaslatai a kifejezetten a szegényekre célzott ellátásokról szólnak, Hayek pedig természetesen továbbra sem a szociális igazságosság talaján gondolkodott valamiféle alapjövedelemben, hanem mert véleménye szerint ezt meg lehet valósítani a szabadság korlátozása nélkül is.

Zwolinski (2013) felsorolja azt is, hogy libertáriánus alapon milyen ellenvetéseket lehet megfogalmazni az alapjövedelemmel szemben. Megemlíti a munka ellen ösztönző hatást, azonban ki is ejti a listáról, mivel egy el nem veszihető ellátás sokkal kevésbé lehet ellenőztető hatású, mint a jelenlegi, feltételhez – ami maga a jövedelem nélküliség – kötött segélyek, melyeknek a munkába állással egyidőben megszűnik a folyósítása. Azonban hozzáteszi, hogy ha csak kis mértékben is a gazdasági növekedést mérséklő tendenciákhoz vezetne az alapjövedelem, az hosszú távon számottevő következményekkel járna.

A migrációs hatások komolyabb ellenvetésnek tűnnek számára, amiket kifejezetten az Amerikai Egyesült Államok tekintetében vizsgál – az alapjövedelem bevezetése ott (és csak ott) jelentősen megnövelhetné az Államok felé irányuló migráció mértékét. Ennek a veszélynek a valódiságával egyet kell értsünk, hiszen az észak-amerikai migrációs hálózatra vonatkozó szakirodalom is megerősíti, hogy meglehetősen rugalmas rendszerről van szó (Salt 2007). Libertáriánus szempontból azonban a dolognak nem csupán ez az oldala számít, hanem az is, hogy a megnövekedett migrációtól való félelem az alapjövedelmet bevezető országokban a bevándorlás-ellenesség melegágya lehet, ami a migrációs lehetőségek szigorúbb korlátozásaihoz vezethet (Zwolinski 2010).

Az alapjövedelem ötletét mint gyakorlati javaslatot elvető Sawicky (2013) úgy véli, hogy azt úgy kell értelmezni, „mint egy jó regényt”: mintha nem szó szerint egy valódi javaslat lenne, hanem a jelenlegi jóléti rendszereket kritizáló rejtett üzenet volna. Szerinte a kritikák nagy része jogos, de ez még nem jelenti, hogy a megoldás a feltétel nélküli alapjövedelem. Bírálja továbbá azt a nézetet, mely a jóléti ellátások túlburjánzó bürokráciájáról, adminisztrációs költségeiről szól – inkább a meglévő jóléti szolgáltatásokat kellene fejleszteni, nem pedig azok közül némelyeket feláldozván, az alapjövedelmet erőltetni.

KONZERVATIVIZMUS ÉS ALAPJÖVEDELEM

A konzervativizmus mint ideológia a saját legfontosabb feladatának „a fennálló rend megőrzését tekinti, és a szocializmus alternatíváját a létező társadalmi rend konkrét realitásaiban keresi, nem pedig a szabadság absztrakt elképzelésében.” (Scruton 1991) Ez élesen megkülönbözteti a libertáriánus ideológiáktól, amelyek viszont a kis méretű, be nem avatkozó államban és a nagy individuális szabadságban találják meg az ideáljukat.

A konzervatívok szintén nem túl elégedettek a jelenlegi jóléti állammal, az indokaik azonban teljesen mások, mint a jóléti államot libertáriánus alapon kritizálók indokai. Habár annak nem abszolút ellenségei, hisz a világon az első társadalombiztosítási rendszert az igencsak konzervatív Bismarck kancellár korabeli Németországban vezették be. Ma viszont leginkább egy szocialista hatások miatt túlburjánzó „rákos daganatként” tekintenek a jóléti

állam jelen formájára, amelynek fő problémái közé tartozik: 1) az erkölcsi vonatkozások (pl. segítségre való morális érdemesség vizsgálata, jogosultsággal szemben álló kötelezettség, viszonyosság) figyelmen kívül hagyása, 2) öngondoskodás, felelősségérzet és a segítségért való hála hiánya, 3) túl drága, amit elsősorban a magas keresetűek magas adóiból finanszíroznak. (Scruton 1991)

Ennélfogva nem meglepő, hogy ha az alapjövedelmet *támogató* konzervatív érveket keressük, akkor elsősorban a segélyezés és egyéb szociális ellátások kiváltása tűnik számukra leginkább vonzóknak a javaslatban, mivel ez 1) kisebb bürokratikus szervezettel járna, és 2) növelné az egyén felelősségét, hiszen a szegényeknek innentől „meg kellene tanulniuk” helyes, jó módon elkölteni a pénzüket, ahelyett, hogy a „társadalomra” várnának, hogy segítsen a szükségleteiket betölteni (Carter 2013). Franklin (2013) említi, hogy konzervatív szempontból jónak értékelhető, ha például egy kétgyermekes családapának a munka mellett nem kell „egy rakás hivatalba” eljárnia ahhoz, hogy családtámogató juttatásokban részesüljön, hiszen az alapjövedelem egyszerre helyettesítené ezeket az ellátásokat. „Az egyszerűbb rendszer általában kisebb bürokráciát is jelent” – írja, és hoz fel példákat arra, hogy ez miért támogatandó konzervatív szempontból. Úgy véli, hogy a legjobb érv, ami egy feltétel nélküli alapjövedelem mellett szól, az, hogy ha más gazdaságpolitikai eszközökkel nem lehet elérni, hogy lehetőleg mindenkinek legyen munkája, amiből el tudja tartani magát és családját, akkor még mindig a „legkisebb rossz” típusú megoldást egy ilyen feltétel nélküli juttatás jelenti, amit ebben az esetben már csak azért is támogatnia kell a konzervatívoknak, hogy a rossz gazdasági helyzet ne kedvezzen a baloldali megoldások népszerűségének.

Hasonlóképp Clark (1996, 2002) is arról az alapról közelíti meg a kérdést, hogy a hagyományos (keynesiánus) munkaerő-piaci politikák hatását összehasonlítja az alapjövedelem várható hatásaival. Míg előbbieket egy recesszió során fokozzák az inflációt (a munkanélküliek számára nem választható opció a munkavállalás), addig az alapjövedelem, mely részben szétválasztja a jövedelmet és a munkát, rugalmasabban alkalmazkodóvá tudja tenni a változó gazdasági körülményekhez a munkaerőpiacot – ez összességében a foglalkoztatás növekedéséhez vezetne.

A konzervativizmusnak jelentős fenntartásai is vannak az alapjövedelemmel szemben, néhányan egyáltalán nem tartják elfogadhatónak. Clark (1996, 2002) szerint ennek két fő alapja van. Egyrészt, a konzervatívok általában ellenzik a magas adókat, és az alapjövedelem finanszírozásához bizonyosan magas adókra lenne szükség. Másrészt, ami talán még gyakrabban előfordul a konzervatív kifogások között: egy mindentől – jövedelemtől és munkára való hajlandóságtól – függetlenül járó ellátásban a munka ellen ösztönző hatás veszélyét látják (amit tovább erősítenének a magas adókulcsok). A konzervativizmus szempontjából nem lenne indokolható egy olyan állami juttatás, amely az embereket arra ösztönzi, hogy ne dolgozzanak, illetve bizonyos – akár tevéleges, akár csak morális – ellentételezést ne várna el tőlük a juttatásért cserébe. Clark (is) azonban megjegyzi, hogy ez a fajta munka ellen ösztönző hatás bizonyosan nem ilyen egyszerűen lép fel, szerinte leginkább a gyermeket nevelő anyák munkavállalására van kihatással, a társadalom egyéb munkaképes tagjai valójában csak nyernek az alapjövedelem melletti munkavállalással.

Vinik (2013) a munka ellen ösztönző hatás témaköréhez hozzáfűzi, hogy ugyan „jogosan aggódnak” a konzervatívok a garantált alapjövedelem munkaerő-piaci hatásai miatt, de nem szabad elfelejteni, hogy az az állapot, amiből kiindulunk, már eleve tartalmaz ilyen torzításokat, hiszen a means-tesztelt segélyeknek is (legalább olyan erős) munka ellen ösztönző hatása van.

Sawicky (2013) megjegyzi, hogy összességében a konzervatívok közül a támogatók sem táplálnak túl „mély érzéseket” az alapjövedelem iránt – szerinte inkább elsősorban amiatt támogatják, mert az általuk túl bürokratikusnak és túlburjányozottnak tartott jelenlegi jóléti rendszert egy „kisebbre” cserélnék az alapjövedelem által, amit esetleg a jövőben tovább lehetne csökkenteni.

PROGRESSZÍV BALOLDAL ÉS ALAPJÖVEDELEM

Nem meglepő módon az alapjövedelem leginkább lelkes támogatóit az úgynevezett progresszív baloldalon találhatjuk. Ennek oka egyrészt, hogy ők a jelenlegi jóléti programokat túl szűkmarkúnak tartják (Dolan 2014). Jelentős különbség viszont mind a libertariánusoktól, mind a konzervatívoktól, hogy a baloldali szerzőknél az alapjövedelem nem egyértelműen váltaná ki az összes vagy szinte összes jelenlegi jóléti ellátást – így például nem magától értetődő az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés fizetősé tétele.

Pateman (2003) szerint az alapjövedelem rendszerében mindenki azzal nyer legtovább, ha dolgozik az alapjuttatás mellett – azonban, ami a hagyományos baloldali értékek mentén a legfontosabb: megadja az arra való szabadságot az embernek, hogy átmenetileg vagy huzamosabban ne legyen fizetett állása. Ezt a progresszív baloldalon egyáltalán nem tartják problematikusnak, úgy érvelve, mivel az emberek nagyobb anyagi függetlenségét és szabadságát önmagában is hasznos dolognak tartják, ami ráadásul nem zárja ki a társadalmilag is hasznos aktivitást. Kiemeli, hogy az egyén jóléte, önmegvalósítása stb. szempontjából a fizetetlen munkáknak is nagy fontossága van, ezért a munkaerőpiacon való foglalkoztatástól való *negatív* szabadság egyúttal megadja más, nemcsak egyénileg, hanem társadalmilag is hasznos tevékenységekre való *pozitív* szabadságot is, mint amilyen például a tanulás és más nem fizetett aktivitások (háztartás, gyermekgondozás, önkéntesség).

Van Parijs (2010) szerint a munkakeresés során a munkavállalók kényszermentessége javítja a munkáltatókkal szembeni alkupozíciójukat, aminek a piaci mechanizmusok értelmében a munkafeltételek javulásához kell vezetnie (annak érdekében, hogy legyenek olyanok, akik elvállalják a rossznak számító munkákat, jobb körülményeket/fizetést kell biztosítani).

Standing (é. n.) abban látja az alapjövedelem „felszabadító” hatását, hogy „ex ante” jellegű biztonságot nyújt az embereknek, nem pedig a jelenlegi rendszerekre jellemző „ex post” jellegű, azaz prevenciós eszköznek tekinthető, mely a szegényeken kívül általában véve a társadalom egészének is előnyös. Továbbá szintén megemlíti a munka várható minőségi javulását. Az általa alkalmazott angol kifejezéseket nehéz lefordítani, ezért megmaradunk a „labour” helyett „work” kifejezéseknél, ami lényegében azt fejezi ki, hogy a lealacsonyító, robot-jellegű, az ember értékét nem kifejező munka helyett értékteremtő munkahelyeket segítené az alapjövedelem megteremtési.

ÖSSZEFOGLALÁS

Láttuk, hogy a feltétel nélküli alapjövedelem nem köthető egyetlen politikai ideológiához, ugyanakkor nehezen találhatunk olyat, amely fenntartások nélkül elfogadná a koncepciót. A libertariánus szerzők közül leginkább a szociális igazságosságra érzékenyebbek azok, akik el tudják fogadni a koncepciót, a konzervatív szerzők közül pedig jobbra nem a szegénység enyhítése, hanem a hagyományos konzervatív értékeknek a jelenlegi jóléti állami formánál jobb érvényesülése miatt támogatják. A progresszív baloldalon pedig általában egyértelműen egy több szabadságot, nagyobb egyenlőséget eredményező, és az egész társadalom számára hasznos, „egyszerű és erőteljes” javaslatnak tartják.

Felhasznált irodalom

1. Bergmann, B. (2003): A Swedish-Style Welfare State or Basic Income? In Ackerman, B. – Alstott, A. – Van Parijs, P. (eds.): *Redesigning Distribution: basic income and stakeholder grants as alternative cornerstones for a more egalitarian capitalism*. The Real Utopias Project, Volume V. 2003. (107–116. o.)
<http://www.ssc.wisc.edu/~wright/Redesigning%20Distribution%20v1.pdf>

2. Carter, T. R. (2013): *The One Minute Case for a Basic Income*.
<http://binews.org/2013/02/opinion-the-one-minute-case-for-a-basic-income/>
(Letöltve: 2014. 03. 12.)
3. Castel, R. (1996): A bérmunka társadalma. *Esély* 1996/3.
4. Clark, C. M. A. – Kavanagh, C. (1996): Basic income, inequality, and unemployment: rethinking the linkage between work and welfare. *Journal of Economic Issues*, June 1996, Vol. 30/2. <http://hss.fullerton.edu/sociology/orleans/basic.htm> (Letöltés: 2013. 06. 18.)
5. Clark, C. M. A. (2002): *Promoting Economic Equity in a 21st Century Economy: The Basic Income Solution*. USBIG Discussion Paper No. 29, March 2002.
www.usbig.net/papers/029-CharleyClark.doc (Letöltés: 2014. 03. 11.)
6. Dolan, E. (2014): *A Universal Basic Income: Conservative, Progressive, and Libertarian Perspectives* <http://www.economonitor.com/dolanecon/2014/01/27/a-universal-basic-income-conservative-progressive-and-libertarian-perspectives-part-3-of-a-series/>
(Letöltve: 2014. 03. 12.)
7. Esping-Andersen, G. (1991): Mi a jóléti állam? In Ferge Zs.–Lévai K. (szerk.): *A jóléti állam*. ELTE Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék, Budapest. (116–133.)
8. Esping-Andersen, G. (2006): Ismét a Jó Társadalom felé? *Esély* 2006/6.
9. Ferge Zs. (2006): Struktúra és szegénység. In Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció*. (479–500) Napvilág Kiadó, Budapest. http://www.fergezszusa.hu/docs/struktura_es_szegenyseg.pdf (Letöltve: 2014. 03. 11.)
10. Fitoussi, J-P. (2011): *Capitalism, socialism and democracy, once again*. Bretton Woods Conference, 2011. 04. 08. <http://ineteconomics.org/bretton-woods/paper-presented-bretton-woods-conference-jean-paul-fitoussi> (Letöltve: 2014. 03. 11.)
11. Franklin, P. (2013): *Heresy of the week: The conservative case for a citizen's income*.
<http://www.conservativehome.com/the-deep-end/2013/11/heresy-of-the-week-the-conservative-case-for-a-citizens-income.html> (Letöltve: 2014. 03. 12.)
12. Friedman, M. (1982): *Capitalism and Freedom*. The University of Chicago Press, Chicago.
13. Goldberg, J. (2014): *Escaping the rat maze of the welfare state*.
<http://www.baltimoresun.com/news/opinion/bal-jonah-goldberg-escaping-the-rat-maze-of-the-welfare-state-20140110.0.6092695.story> (Letöltve: 2014. 03. 12.)
14. Hayek, F. A. (1991): Szociális vagy elosztási igazságosság. In Ferge, Zs. - Lévai, K. (szerk.): *A jóléti állam*. T-Twins, Budapest. (74-85. old.)
15. Marshall, T. H. (1950): *Citizenship and Social Class*. Cambridge University Press.
16. Nozick, R. (1996): Anarchia, állam és utópia. In Bujalos I. – Nyilas M. (szerk.): *Az új jobboldal és a jóléti állam*. ELTE, Budapest. (84-107. o.)
17. Nozick, R. (1998): Elosztási (disztributív) igazságosság. In Huoranszki F. (szerk.): *Modern politikai filozófia*. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest (141-160. o.)
18. Pateman, C. (2003): Democratizing Citizenship: some advantages to Basic Income. In Ackerman, B. – Alstott, A. – Van Parijs, P. (eds.): *Redesigning Distribution: basic income and stakeholder grants as alternative cornerstones for a more egalitarian capitalism*. The Real Utopias Project, Volume V. (83–98. o.)
<http://www.ssc.wisc.edu/~wright/Redesigning%20Distribution%20v1.pdf> (Letöltés: 2013. 06. 16.)
19. Rawls, J. (1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest.
20. Salt, J. (2007): A nemzetközi tendenciák és típusok összehasonlító áttekintése. In Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. ELTE TáTK, Budapest.

21. Sawicky, M. (2013): The Liberal Case Against a Universal Basic Income. <http://www.nextnewdeal.net/rortybomb/guest-post-max-sawicky-liberal-case-against-universal-basic-income> (Letöltve: 2014. 03. 12.)
22. Scruton, R. (1991): Mi a konzervativizmus? <http://m.cdn.blog.hu/vi/viribusunitis/file/RScruton.pdf> (Letöltve: 2014. 03. 12.)
23. Standing, G. (é. n.): The Precariat and Basic Income. http://www.guystanding.com/files/documents/forum_poverta_napoli_guy_standing.pdf (Letöltve: 2014. 03. 12.)
24. Van Parijs, P. (1997): *Real freedom for all: what (if anything) can justify capitalism?* Oxford University Press, New York.
25. Van Parijs, P. (2009): Az alapjövedelem és a jóléti állam két dilemmája. In Nyilas Mihály (szerk.): *A jóléti állam a 21. században.* (493–498. o.) Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
26. Van Parijs, P. (2010): Alapjövedelem: egy egyszerű és erőteljes gondolat a huszonegyedik század számára. *Esély* 2010/5. (9–41. o.)
27. Vinik, D. (2013): Why A Libertarian Writer Supports A Policy Of Giving Everyone Free Money. <http://www.businessinsider.com/a-libertarian-writer-shows-why-conservatives-should-support-a-guaranteed-minimum-income-2013-11> (Letöltve: 2014. 03. 12.)
28. Zwolinski, M. (2010): *Classical Liberalism and the Basic Income.* University of San Diego, 2010. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1674029 (Letöltve: 2014. 01. 15.)
29. Zwolinski, M. (2013): The Libertarian Case for a Basic Income. <http://www.libertarianism.org/columns/libertarian-case-basic-income> (Letöltve: 2014. 03. 12.)

Bevezetés

A gazdasági válság hatására a Kohéziós Alapok hatékony felhasználásának kérdése előtérbe kerül, így a 2007-2013. közötti hét éves programozási időszakra vonatkozóan már 2009-ben felvetődik egy riportéri jelentésben, az ún. Barca-jelentésben. Az elmúlt hónapok fókuszában az Európai Unió 2014. és 2020. közötti Többéves Pénzügyi Keret (Multiannual Financial Framework, MFF) végleges szabályozásának kialakulása állt. Az Európai Tanács, majd a Parlament is elfogadta a hét éves pénzügyi keretről szóló rendeletet 2013.11.19-én. Reál és nominálértékben is kisebb büdzséről beszélhetünk, mint a korábbi hét éves költségvetés. A következő hét évben közel 34 milliárd Euróval kevesebb forrás áll rendelkezésre össz-tagállami szinten, ez 3,7%-os csökkenést jelent a megvalósítás utolsó éveit mutató jelen hét éves programozási időszakhoz képest. Ez szintén a hatékony felhasználás irányába mozdítja az eddig inkább abszorpció-centrikus programértékeléseket.

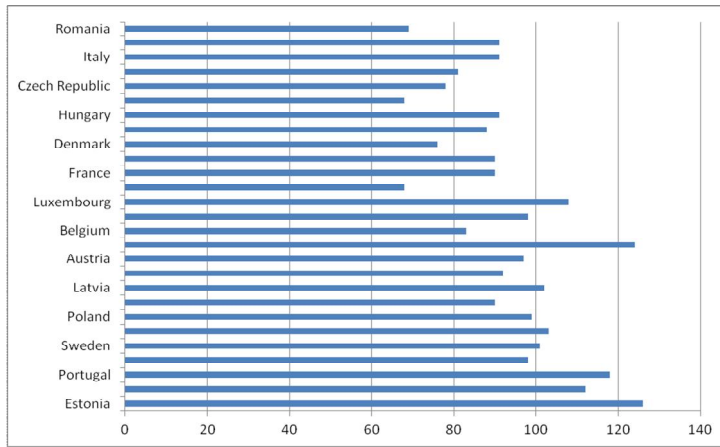
A tanulmányban mégis szükségesnek tartom a lehívási aktualitások és az n+2-re vetített prognózisok összefoglalását, mert a programozási célok teljesülésének elmaradásáról beszélünk akkor is, ha el nem költött fejlesztési források valószínűsíthetőek egyes tagországoknál. Ebben az esetben a hatékonyság zéró.

A következő hét éves keret kialakulását éles tagállami viták előzték meg, egyrészt a nettó befizetők – elsősorban a britek -, másik oldalról az Alapok kedvezményezettjei részéről – köztük hazánk is. Azonban biztosan az elhozható Eurókra kell-e koncentrálni, amikor a jelenleg n+2 szakaszba ért 2007-2013-as program megvalósításánál fennáll annak veszélye, hogy lehívatlan Euro-milliók maradnak a brüsszeli büdzsében, jelentősen meghaladva a jövőbeni forráscsökkentés mértékét?

Emblematikus része a következő hét éves költségvetés kialakításának vitasorozatában továbbá a „Friends of Better Spendig” csoport érvanyaga is. Kiemelem még az Európai Bizottság 10 pontos reformjavaslatát, mely a 2014-2020-as pénzügyi keret parlamenti és tanácsi elfogadásával párhuzamosan született. A nettó befizető országok álláspontja számos esetben szintén a hatékonyság elvét képviseli, ezt az operatív szintű hazai megvalósításból vett példa alapján vizsgálom.

Abszorpciósn prognózis

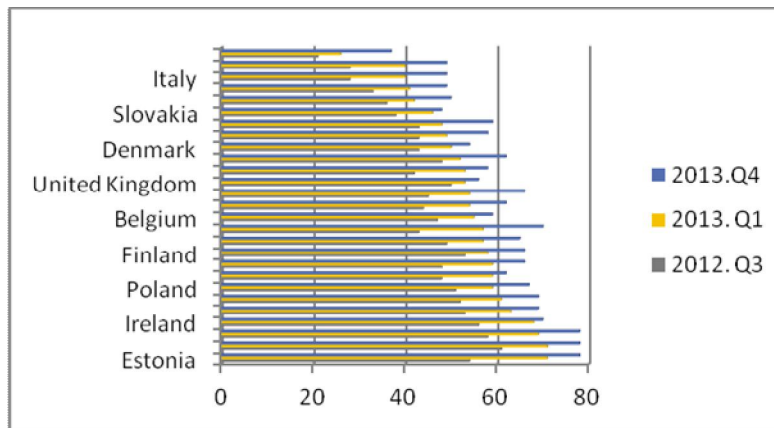
Az Európai Bizottság negyedévente jelentéseket ad ki tagállamonként a Kohéziós forráslehívás előrehaladásáról. A három alap – Európai Regionális Fejlesztési Alap, Európai Szociális Alap és Kohéziós Alap – pénzügyileg rendezett, nem előleg típusú forrásfelhasználását teszi közzé az EU döntéshozó szerve. Amennyiben a 2012. harmadik negyedévének abszorpciósn rátájához hozzáadjuk az azt követő másfél év lehívási százalékát és a másfél év növekedési tendenciáját az n+2 időszak (vagyis 2015. végére) vetítjük, az látható, hogy mindössze kilenc tagállam számolhat teljes biztonsággal 100%-os forráslehívással. További három esetében is hozható a forrásallokáció, ugyanakkor a fennmaradó tagállamok esetében kisebb (5-10%-os) vagy jelentős nagyságrendű (20%-ot is meghaladó mértékű) forrásvesztés állhat fenn.

1. diagram – Várható forrásle hívási tendencia az n+2 időszak végére

Forrás: saját készítés az Európai Bizottság Regional and Urban Policy Finance and Budget Unit adatai alapján

Magyarország 2012. harmadik negyedévében még nem számolt el a rendelkezésre álló keret több mint 57%-ával, jóllehet ez tagállami szinten jelenthetett már nagyobb költést, hiszen ez az arány csak a Brüsszelbe beadott, ellenőrzött, és a tagállamnak kifizetett kohéziós pénzüsszeget jelenti. További néhány százalékos felhasználást eredményezhet a tagállamnál már realizált, de a központi költségvetésbe még be nem nyújtott elszámolások összessége. Ezt követően fél éves előrehaladás további 5% lehívását mutatta, majd 2013. november hónapra elérte az 59%-ot. Amennyiben ezt a tendenciát előre vetítjük a rendelkezésre álló két évre, a lehívási százalék 91%-os értéket mutat 2015. végére, a felhasználási határidő elméleti határidejére. Ezért országunkat abba a kategóriába soroltam, amely a teljesíthető abszorpciót jelenti, de magában hordozza a kisebb forrásvesztés veszélyét is. A csoport heterogenitását mutatja, hogy ebbe a csoportba egyaránt tartoznak régebbi tagállamok, – úgymint az 1986-ban csatlakozott Spanyolország, de még az alapító tagállam Hollandia, Olaszország és Franciaország is - a velünk együtt csatlakozott Finnország, Szlovénia és a legkevésbé tapasztaltnak tekinthető Bulgária is.

2. diagram: Tagállami abszorpciók 2012. szeptember – 2013. november időszakban

Forrás: saját készítés az Európai Bizottság Regional and Urban Policy Finance and Budget Unit adatai alapján

Az eminensek csoportját kilenc ország alkotja, melybe mindhárom balti tagország, az 1986-os tagságának köszönhetően gyakorlottnak tekinthető Portugália, a megbízhatóság védjegyét egyéb téren is viselő Németország és Svédország, valamint - a Visegrádi-csoportból egyedüliként - Lengyelország alkotja, kiegészülve a korrupciós forrásfelhasználás bélyegét viselő Görögországgal és az alapítótag Luxemburggal.

Az első veszélyességi zónát, vagyis a 10%-tól akár 25%-os veszteséget is meghaladó csoportot a belgák, dánok, csehek, valamint Málta és Ciprus alkotja. Végül három országnál 30%-ot is meghaladó elmaradás mutatkozik; a felhasználás folyamatában már több problémát is felmutató és így meglepetést nem jelentő Románia és a Visegrádi tagországok közül Szlovákia.

Végül az egyik legnagyobb nettó befizető, Nagy-Britannia esetében 2015. év végére 68%-os lehívási százalék vetíthető előre, mely magyarázhatja a következő hét éves pénzügyi keret csökkentéséért tett erőfeszítéseit.

A hatékonyabb felhasználásért tett lépések

A hatékonyság, vagy ún. minőségi költés a gazdasági válság hatására került a programozás és forrásfelhasználás fókuszába. 2009-ben Danuta Hübner, a regionális politikáért felelős biztos felkérésére Fabrizio Barca fogta össze azt a jelentést, mely a jelen programozási időszak értékelését és a következő pénzügyi periódusra vonatkozó reformjavaslatokat fogalmazta meg (Barca 2009.). A riportőr határozottan foglal állást a minőségi költés mellett és egyenesen "szegényes vitának" aposztrofálja azokat a tagállamok közötti egyeztetéseket, ahol nem a hatékonyságról van szó a forráskialakítás témakörében. Reformja öt javaslat mentén halad:

- széles társadalmi egyeztetéssel végrehajtott forráskoncentráció 3-4 területre
- szigorúbb és fókuszáltabb szerződéses feltételek a Közösség és a tagállamok/régiók között pontosan definiáltan és mérhetően eredménykötelezetten, de a tagállamok/régiók számára szabadabb kezét adva a célok megvalósításának módjában
- pontos hatásindikátorok alkalmazása
- humán erőforrásra koncentrált forrásfelhasználás
- az ellenőrzés új rendszerének kialakítása

A német kezdeményezésű „Friends of Better Spending” csoport a minőségi költés feltételeit az alábbi hét ponttal egészítette ki (Ahnborg 2012.):

Nagyobb koncentráció a növekedés és foglalkoztatás területére, ill. közvetlen kapcsolat az ország-specifikus ajánlások és a forráskihelyezés között

Makrogazdasági-feltételek erősítése, vagyis egyensúlymechanizmus az Euro-zónán belül és kívül egyaránt

Közös Stratégiai Keret létrehozása, ami a Kohéziós alapok egyszerűsített szabályozását a Vidékfejlesztési és Halászati Alappal is koherensen, gördülékeny felhasználással valósítja meg

Program-megvalósítás szigorú értékelésével a további forráskihelyezés felfüggesztése lehetségessé váljon, amennyiben az eredmények hiányoznak

Tartalék-képzés a jó megvalósítás ösztönzéséért, egyfajta teljesítménytartalék képzése a jól teljesítő tagállamok javára

Nemzeti társfinanszírozást szükséges megnövelni annak érdekében, hogy a tagállamok felelősséget érezzenek a felhasználásban

Európai Beruházási Bank gyakorlatának kiterjedtebb hasznosítása a projektek meghatározása és elkészítése terén is

A legújabb javaslatok a 2014-2020. Többéves Pénzügyi Keret parlamenti és tanácsi elfogadásával párhuzamosan jelentek meg, a 10 pontos reformjavaslat az Európai Bizottsági szemszögéből így foglalható össze (Hahn 2013.):

Valamennyi régióba jusson az Alapokból, a társ-finanszírozás mértéke a fejlettségi szinthez kötött legyen

Célzott erőforrások a kulcs-növekedési szektoroknak: a Regionális Fejlesztési Alap 4 kulcsterülete: kutatás-fejlesztés; digitális agenda; KKV-k támogatása; CO2 kibocsátás csökkentése energiahatékonyság és megújuló energiák által, dedikált forrásokkal a régiók fejlettsége alapján. További kiemelt szektor a transz-európai szállítmányozás, valamint a Humán erőforrás fejlesztés az életen át tartó tanulással, képzésekkel, szociális felzárkóztatással.

Tiszta, átlátható, mérhető célok az elszámoltathatás és eredmények érdekében – teljesítménytartalék bevezetése

Előfeltételek bevezetése a hatékonyság érdekében, pl. ún. „smart specialization” a közbeszerzési folyamatok javítása vagy környezetvédelmi jogszabályok előzetes harmonizációja érdekében valamint cég-barát reformok alkalmazása.

Közös stratégia szükségessége és átfedések elkerülése, ennek érdekében a jelenleg három alapot összefogó Kohéziós szabályozást a Vidékfejlesztési és Halászati Alapra is kiterjesztve alkalmazni

Egyszerűbb elszámolási szabályok, fókuszáltabb jelentési kötelezettségek, és „e-kohézió”, vagyis a digitális technológia lehetőségeinek nagyobb fokú alkalmazása

Városi dimenzió erősítése: Regionális Fejlesztési Alapból többletforrás kihelyezése integrált projektek megvalósítására

Határ-menti együttműködések megerősítése és makro-regionális stratégiák – úgy mint a Duna és Balti-tenger – támogatása

Makrogazdasági- feltételeesség: akár kifizetések elfüggesztése, amennyiben az érintett tagállam nem felel meg a túlzóthiány-eljárás során számára tett ajánlásoknak. A jelenleg csak a Kohéziós Alapra vonatkozó – és 2012-ben elsőként hazánkra alkalmazott - felfüggesztési lehetőség így nagymértékben kibővült.

Elismerték a KKV-k megnövekedett igényét a pénzügyi eszközök több és jobb elérhetőségére: a támogatás helyett adott visszatérítendő pénzügyi eszközök a projekt-minőség irányába hatnak a támogatás-függőség oldásával

Megállapítható, hogy 2009. óta tartó folyamatban mely javaslatok nyertek ténylegesen teret, a javaslatok közötti átfedések, - illetve a kronológia miatt inkább - ismételt szándék-megerősítések mutatják azt a határozottságot, amely szükséges volt a tagállami alkufolyamatokhoz. A tagállamok sok esetben szemellenzősen viselkednek, az elhozható legtöbb forrásra koncentrálnak és az elköltés könnyítésére, jóllehet utóbbinak akkor van értelme, ha az a hatékonyságot szolgálja. Jó példa erre a nettó befizető tagországok által képviselt ÁFA-elszámolhatósági kérdés. Egy magyarországi projektpéldán szemléltetve mutatom be, mennyire kézzel fogható az egyes reform-kezdeményezések hatékonyságra gyakorolt hatása a mindennapi projektgyakorlatban is.

Hatékonyság operatív szinten –

A támogatás hasznélvezője az állam

A Bizottság és a nettó befizető tagállamok éles viták keresttüzében képviselték azon álláspontjukat, hogy az általános forgalmi adó (továbbiakban ÁFA) ne legyen elszámolható kohéziós források terhére, mert ez az állami költségvetésbe történő forrásátcsoportosítást jelenti. Kiragadva egy valós magyar, 2013-ban megvalósított projektet, a képviselt reformjavaslat súlya érzékeltethetővé válik. Egy magyarországi középvállalat 8,7 millió Forint 100%-os támogatást nyert el dolgozói egészségfejlesztésére. A Társadalmi Megújulás Operatív Program keretében a KKV-k részére erre az „Egészségre nevelő és szemléletformáló életmód programok - lokális színterek” célra gazdasági társaságok részére 2.000.000.000 Ft áll rendelkezésre. A meghirdetett felhívásra 2557 db pályázat érkezett be 23,8 Mrd Ft. forrásigénnyel, - jóllehet ebbe a non-profit szféra 3 Mrd-os keretre beadott ugyanezen pályázatai is szerepelnek -, ezért a meghirdetést követő néhány nap múlva a kiírást a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség felfüggesztette. A cég számára – tekintettel arra, hogy tevékenységével nem szorosan összefüggő tevékenységekről volt szó, - az ÁFA szabályok értelmében ez az adó nem visszaigényelhető, bruttó módon számolhat el a projektben, vagyis a támogatás terhére elszámolható az ÁFA költsége. Ez az elnyert támogatást és a programra fordítható összeget közel 27%-kal csökkentette. További csökkentést jelentett az a jogszabályi kötelezettség, hogy a

külső szolgáltatótól igénybe vett szolgáltatások közül azok, melyeket közvetlenül a dolgozók számára vettek igénybe (pl. tréningek, úszásoktatás, egészségügyi szűrés, stb.) az 1995. évi CXVII. tv. 70. § (1) értelmében „egyes meghatározott juttatásnak” minősültek, így az adott költségnél a céget terhelte a juttatás bruttó értékének 1,19-szeresére vetített 16 % SZJA és 27% EHO. A Közreműködő Szervezet állásfoglalása alapján a költségekhez tartozó járulékok szintén elszámolhatóak a projekt terhére. Ez a példaként kiemelt projekt esetében az úszótanfolyam, túrák, kerékpártúrák, kenutúra, közérzetjavító masszázs, főzőtanfolyam, dohányzás-leszoktatás és fogápolási és drog-prevenációs előadásokat, egészségnapok programjait érintette, összesen 1.449.000 Ft.- értékben. A támogatás terhére lehívott ÁFA összege: 1.270.297 Forint volt. A megbízási szerződés keretében, foglalkoztatással megvalósított programok esetében a bért terhelő munkáltatói járulékok 337.472 Forint költséget jelentette a programban.

Ez a három, az állami költségvetésbe visszafizetett tétel összesen 3.056.769 Forint volt, a megítélt és elnyert támogatás 35%-a! Ezzel az állami büdzsébe visszafizetett támogatással egyharmaddal több személyt – programnyelven indikátort – lehetett volna elérni, hiszen a pályázói aktivitás alapján lettek volna további potens felhasználók. Így még inkább sajnálatos, hogy a reformjavaslat nem ment át a gyakorlatba a következő hét év felhasználásában sem.

Összefoglalás

Az eddigi abszorpció mértékét és az elmúlt másfél év forráslelválási tendenciáit alapul véve az vetíthető előre, hogy az n+2 lejártáig számos olyan tagország lesz, akiknél le nem hívott fejlesztési források mutathatóak ki. Ezek jelentős mértékben meghaladják a következő hét éves büdzsécsoökkentés mértékét, így a hatékony/minőségi költség kérdése nem csak a válság és a nettó befizető ellenérvei miatt indokolt.

A stratégiai szinten elindult hatékonysági folyamatok vegyes képet mutatnak. Vannak olyan kezdeményezések, melyek beépültek a programozásba, a végrehajtási szabályozásba. Ezek esetében a tagállamok gyakorlati megvalósításán múlik alkalmazhatóságuk, érvényre jutásuk. Itt is két szint különíthető el, egy elméleti-szabályozási, és egy operatív-megvalósítási szint, utóbbinál Európában/Forintban és fizikai eredményekben mérhető számokkal. Végül vannak olyanok – melyek bármilyen nyilvánvalóan szolgálták volna a koncentráltabb forrásfelhasználást - nem lépnek életbe, erősítve az EU-szkeptikusok bázisát, tanulmányok sorainak szolgálva érvényként, hogy költség-haszon elemzések formájában támasszák alá a nettó-befizető tagországok kilépési szándékait.

Felhasznált irodalom:

1. AHNBORG, Sara et al [2012.]: Friends of Better Spending (AT,DE, FR, FI;IT;NL,SE);
2. http://www.europolitics.info/pdf/gratuit_en/313262-en.pdf - Letöltés napja: 2013.10.09.
3. BARCA, Fabricio [2009.]: AN AGENDA FOR A REFORMED COHESION POLICY. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations; European Commission Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner for Regional Policy - ;187; http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/barca_en.htm Letöltés napja: 2013.09.23.
4. HAHN [2013.]: Refocusing EU Cohesion Policy for Maximum Impact on Growth and Jobs: The Reform in 10 points; European Commission; http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-878_en.htm Letöltés napja: 2013.11.13.

I. Bevezetés: nemzetképzések szociológiai vizsgálata a Nemzeti Színház középpontba állításával

A doktori disszertációm témája és olyan művészi alkotások közt alapvető párhuzam található, amelyek a társadalmi-politikai változásokat elsősorban egy szimbolikus kulturális intézményen, például egy színházon keresztül elemezzek, mutatnak be. Ami megmozgatta Klaus Mann, Szabó István, vagy Bob Fosse művészi fantáziáját a Mephisto megírásában, illetve későbbi filmre vitelében, vagy a Kabaré című film elkészítésében, az egy szociológus számára is több mint érdekes kihívás lehet. Saját kutatásom alapvetően történeti-szociológiai megközelítéssel azt vizsgálja, hogy a nemzet fogalma hogyan konstruálódik a Nemzeti Színházon keresztül, egyúttal a kutatás azon társadalmi feltételek elemzését tűzte ki célul, melyekbe a Nemzeti Színház koncepciók beágyazódnak, s amelyek egyúttal termelői is a különféle nemzetképzéseknek.

Ehhez később az első világháború utáni három történeti korszakból olyan eseményeket választok ki a Nemzeti történetéből és teszem elemzés tárgyává, amikor a nemzetfogalom körül kibontakozó politikai és társadalmi konfliktusok kiéleződése folytán a nemzetképzést alakító hatalmi viszonyok markánsan megjelennek a közéleti és értelmiségi diskurzusokban. Társadalmi feltételeken hatalmi relációkba ágyazott szimbolikus és anyagi körülmények összetett szövedékét értem, melynek egy viszonylagos autonómiával rendelkező művészeti, és egy alapvetően politikai természetű hatalmi erőter ad keretet (Bourdieu, 1998). A továbbiakban a kutatás elméleti és módszertani megfontolásainak, illetve a témám szempontjából legfontosabb összefüggések bemutatását követően a kutatásom első szakaszából néhány példával illusztrálom, hogy a két világháború közti faszálódó Magyarország és Európa sajátos történeti kontextusában a Nemzeti Színház középpontba állításával a művészeti erőter és a nemzetképzések hogyan változtak, konstruálódtak.

A konkrét téma szélesebb elméleti horizontjában az a megközelítés áll, hogy heterogén társadalmakban a különböző csoportok közötti küzdelmek nem csupán a politikai hatalom vagy gazdasági erőforrások megszerzéséért folynak, de a kultúra területére is kiterjednek (Gans, 1999). Habár Herbert Gans a tömegkultúra és a magas kultúra dichotómiáját és legitimációs küzdelmeit vizsgálja elsősorban az Egyesült Államok társadalmi kontextusában, a kulturális küzdelmek, vagy elsősorban az angolszász kultúra szociológiai munkákban használatos kultúrharc ('culture wars') kifejezés alatt szociális és etnikai konfliktusok széles panorámájának kulturális vonatkozásait értik (Parentini, 2006). Andy Bennett és Paul Hodgkinson a zenei szcénák és ifjúsági kultúrák társadalmi szerepének kvalitatív szociológiai vizsgálatával (Bennett, 2004; Hodgkinson, 2005), más szerzők,¹ mint Richard Peterson ízlés, társadalmi státusz és osztályhelyzet összefüggéseinek empirikus kutatásaival (Peterson, 2005) világítanak rá egy-egy jelenségre, problémára. A szerteágazó megközelítésekben a közös mozzanat az, hogy a kultúrát hatalmi tényezőnek tekintik.

A Nemzeti Színház történetéből kiderül (Székely, 1965), hogy sajátos viszonya a hatalommal egyedi funkciók betöltésére determinálja a színházat, különböző korszakok kultúrpolitikai erőterében eltérő szerepeket tulajdonítottak az intézménynek. A Nemzetit ezért olyan művészi intézménynek értelmezem, amely politikai súllyal bír, s amelyen keresztül a nemzet fogalma különböző történeti, kulturális viszonyok közt politikai konszenzussal reprezentálódik. A paradigmaváltások hátterében szimbolikus küzdelmek állnak, ahol a különböző ágensek közötti harcok tétje a nemzeti kultúra definiálása az adott kor kultúrpolitikai kontextusában, a koncepciókat övező diskurzuson keresztül pedig kirajzolódnak a nemzetfogalom különböző interpretációi. Ezért szükségképpen olyan elmélettel célszerű meghatározni a nemzeti kultúrát színi eszközökkel elsődlegesen reprezentáló intézmény szerepét, amely az esztétikai, politikai,

---

¹ Lásd még Riesman (1983), Bourdieu (1998), Adorno (1998).

gazdasági és intézményi szempontokat konzisztensen, egymással való kapcsolatuk valóságos történetileg meghatározott viszonyaiban képes értelmezni.

A kutatás fő elméleti paradigmájának bemutatása előtt tisztáznom kell az egyik legfontosabb – és egyben legellentmondásosabb – munkahipotézist, a *nemzeti kultúrát*. Habermas írása az európai nemzetállamról és globalizáció kihívásairól (Habermas, 1998) kiemelt fontossággal bír a kutatásom szempontjából, hiszen esszéjében épp a nemzetállam koncepciójának immanens ellentmondásainak hangsúlyozza, mintegy konfliktuselméleti keretben kritikai nézőpontból. A dolgozatban eltérő tipológiákat definiál azokról a mechanizmusokról, melyek folytán a történelem során kulturális közösségek – tipikusan modern politikai konstellációvá – nemzetállamokká váltak. Míg az állam elsősorban a politikai hatalmat jelenti egy földrajzilag elhatárolt terület felett, addig a nemzet egy kulturális politikai közösségre utal, amelynek a közös nyelv, kultúra, történelmi tapasztalat és leszármazás nyújtja alapját. A nemzetállamok, kialakulásuk korai szakaszában földrajzi szempontból településeken, kulturálisan pedig a nyelven és tradíción keresztül voltak integrálva, de különböző funkciókat magába foglaló és differenciált alrendszerből álló államszervezet által a szó jelenlegi értelmében politikailag még nem. Habermas azonban megjegyzi, hogy a politikai integráció kialakulása után a nemzetek pozitív önértékelése rögtön alapul szolgált minden olyan megtagadására, ami idegen; ezáltal etnikai, vallási kisebbségek kirekesztésére, különösképp a zsidókéra. Külön kiemeli, hogy az európai antiszemitizmus és nacionalizmus elválaszthatatlan egymástól, aminek katasztrofális történelmi következményei ismertek.

A Trianon utáni Magyarországon a zsidó nem-zsidó megkülönböztetés ugyanúgy fontos strukturáló erővel bír, mint a művészeti élet, vagy ahogy később hívni fogom művészeti mező szereplőinek viszonya a modernitáshoz vagy a nemzeti hagyományokhoz. A színházi életben például, az egyre nyilvánvalóvá váló „zsidótlánítására” (Székely, 1965) külön intézmény is alakult 1938-ban, a Színház – és Filmművészeti Kamara.

A modern értelemben vett nemzet fogalma a reformkori értelmiségi törekvésekben öltött testet (Gerő, 2013), egyúttal ebben a korszakban nyílik meg az intézmény Nemzeti Színház néven 1840-ben. Benedict Anderson a modern társadalmak nemzeteszményének kialakulásáról szóló *Elképzelt közösségek* című munkájában (Anderson, 1991), rávilágít a nemzetfogalom ellentmondásosságára a társadalomtudományban. A nemzeti mivolt ('nation-ness') szerinte „korunk politikai életének legegységesebb értéke” (Anderson, 1991:3), ugyanakkor tartalma folyamatos viták és értelmezések középpontjában áll, és mindig az adott nemzet kialakulásának történelmi körülményei adják meg valós tartalmát. Más szerzők úgy érvelnek, hogy a nemzeti kultúra valamely nép kultúrájának sajátos nemzeti specifikuma, melynek autentikus megtestesítője a népi kultúra, ahogy Wessely Anna is írja *A kultúra szociológiája* előszavában (Wessely, 1998).² A kutatás szempontjából a nemzeti kultúrát Andersonnal és Anthony Smith-el egyetértésben³ alapvetően dinamikus fogalomként konceptualizálom, melynek tartalmát épp az a folyamat, diskurzus adja, mely során a Nemzetin keresztül definiálódik, vagyis egymással sokszor oppozícióban álló felek szimbolikus küzdelmei révén, melynek ugyanúgy részesei az újítók; a nemzeti kultúra dekonstrukciójának posztmodern igényével fellépő aktorok, mint a hagyományhoz mereven ragaszkodó, a viszonyokat konzerválására törekvő szereplők.

II. Művészeti erőter modellezése Pierre Bourdieu mezőelmélete segítségével

A szereplők döntéseit, a különböző stratégiák univerzumát, azonban mindig egy objektív viszonyrendszer jelöli ki, amit Pierre Bourdieu nyomán mezőnek nevezek, s egyben ez a középszintű elmélet kutatásom legfontosabb paradigmája. Bourdieu értelmezésében a modern társadalmak sajátos szabályokkal bíró erőterek körül differenciálódnak, amit mezőknek nevez (például művészeti mező, vallási mező, vagy politikai mező), s ez a pozíciók objektív viszonyai alkotta tér határozza meg a lehetséges cselekvések univerzumát (Bourdieu, 1995; Bourdieu,

² Polgári nemzet és népi nemzet felfogásról a magyar társadalomban bővebben lásd (Gyáni, 2001).

³ Anthony Smith a nemzetet egy földrajzi egységen létrejövő, közös történelemmel, kultúrával, oktatási és gazdasági rendszerrel rendelkező közösségnek írja le, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a nemzetek kialakulása nem ért véget, hanem folyamatban lévő interpretációs aktus eredménye (Smith, 1989:342).

1998). A mező, ami társadalmi pozíciók közötti viszonyok összessége, történeti fejlődés eredménye,⁴ amelyben küzdelmeik során a különböző habitusú ágensek erőforrásait (gazdasági, társadalmi, kulturális tőkéiket) vagy a már meglévő szimbolikus hatalmi pozíciók megtartására, vagy új pozíciók megszerzése érdekében használják fel (Hadas, 2001). Míg a vallási mezőben például a vallási javak, vagy, ahogy Bourdieu fogalmaz, „üdvjavak” monopolizálásért folyik a harc, addig egy új izmus kialakulása az irodalomban, vagy a képzőművészetben is jól megragadható a mezőelmélettel, hiszen azokat a küzdelmeket hangsúlyozza, amelyek során egy intézményesedett, szimbolikus tőkével bíró pozícióval (pl. művészeti ággal) szemben eretnekként lépnek fel az új eszmény képviselői és a szabályok, tételek megváltoztatását követelik az adott erőterben, vagy mezőben.

Az elmélet fogalomrendszerével pl. Németh Antal⁵ rendező vitája a konzervatív kritikus, Kárpáti Auréllal⁶ a színházrendező és a költő szerepéről felfogható a Kárpáti által képviselt ortodox, historizáló, az írott szöveget abszolutizáló tradicionális esztétika és a színházi rendezőt „igazi” művészi rangra emelő modern színházelmélet konfliktusaként. A viták során a színházi mező emancipációs törekvése bontakozik ki, vagy Bourdieu fogalomrendszerével szólva a színházi mező kiszakadása, autonómmá válása az irodalmi mezőtől.

Dolgozatom szempontjából a legfontosabb referencia a francia irodalmi mező keletkezéséről szóló grandiózus munkája, a *Les regle de l'art*, vagyis „*A művészet szabályai*” (Bourdieu, 1995), amelyben modellértékű példával szolgál, hogyan is működik a gyakorlatban a mezőelmélet. Mivel a munkája analógiaként szolgál a disszertációhoz, fontosnak tartom egy példán keresztül illusztrálni a megközelítés sajátosságát.

Ahhoz, hogy megértsük a kortárs művészeti erőviszonyokat, mondja, a különböző művészeti ágak szimbolikus pozícióját kell tanulmányozni, vagyis a XIX. század végi francia művészeti mezőt, amikor is kialakultak azok a pozíciók és intézmények, amelyek strukturálják a jelenlegi francia művészeti mezőt. Híres példájában, amit az *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához* című művében hoz fel (Wessely, 1998:174) úgy érvel, hogy a színházi rendező motivációinak feltáráshoz nem elég a gazdasági feltételek elemzése, vissza kell ugyanis nyúlni a színjátszás kezdetéhez, azokhoz a „vitatott kérdésekhez”, amik a XIX. század végére nyúlnak vissza. Ha a kortárs szerzők esztétikai döntéseik során nem is utalnak közvetlenül egymásra, folytatja, mindig egy objektív vonatkozási rendszerben értékelhetők az állásfoglalásaik.

Vizsgálódásai során Bourdieu megállapítja, hogy az 1880-as években a franciaországi művészeti mezőt a tiszta művészet esztétikai tétjei és a gazdasági profitok dualizmusa strukturálja. A XVII. századdal ellentétben, amikor a művészeti hierarchiában elfoglalt pozíció és gazdasági profitok nagyjából együtt jártak, a XIX. század végére a művészeti ágak hierarchiája tökéletesen a fordítottja volt a kommercializált művészeti piacon való sikernek (Bourdieu, 1995).

Gazdasági szempontból nézve a műfajok hierarchiája viszonylag állandó és könnyű megadni egyszerű empirikus indikátorok segítségével, például eladási statisztikák és intézményi bevételek alapján:

1. A **színház** volt a legsikeresebb a piacon: Relatív alacsony kulturális befektetésért viszonylag kisszámú embernek magas gazdasági profit.
2. A második helyen pozícionálható a **regény**: Viszonylag nagy profit számos szerzőnek. A széles közönség elengedhetetlen a munkásarisztokráciától egészen a polgárság magasabb rétegeiig.
3. A gazdasági hierarchia legalján a **költészetet** találjuk: Alacsony profit kevés szerzőnek. A francia szimbolisták ekkor nem voltak kanonizált szerzők, szándékosan, pl. Baudelaire, kis kiadóknál jelentette meg műveit.

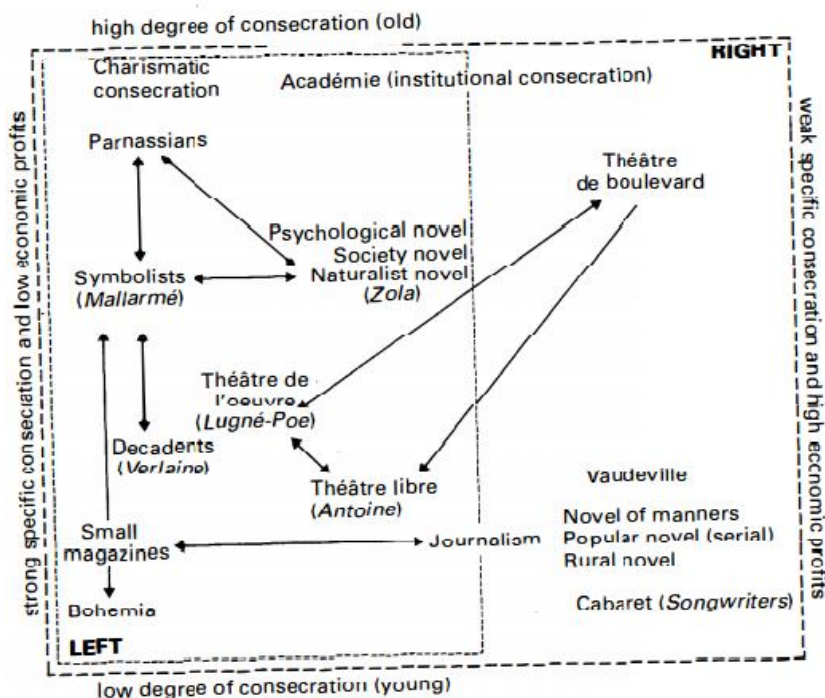
---

⁴A strukturalista doxa ahistorikus szemléletével szemben Bourdieu a mezők történeti meghatározottságát hangsúlyozza, vagyis a jelenségeket kialakulásuk története alakítja (Bourdieu, 1995). A korábban hivatkozott mű, 'The Rules of Art', vagyis "A művészet szabályai" alcíme is ezt sugallja: "Az irodalmi mező genezise és struktúrája".

⁵ Németh Antal 1932-1944-ig volt a Nemzeti igazgatója.

⁶ Kárpáti Auréli-Németh Antal, Beszélgetések a színházról II. Költő és rendező. Színpad, 1936.

A műfajok szimbolikus hierarchiáját, presztízsét tekintve a sorrend pont a fordítottja volt az előbbi hierarchiának; költészet állt a hierarchia tetején, mint a legtöbb szimbolikus profittal bíró műfaj, ezt követi a regény és legvégül a színház, pl. a Théâtre de boulevard, vagy a Cabaret. A piaci logikát fenekestül felforgatta a szimbolikus profitok hierarchiája. Bourdieu a következő ábrával szemlélteti a művészeti mezőben lévő műfajok egymáshoz való alább szemléltetett viszonyát.

1. Ábra: A francia irodalmi mező állapota a XIX. század végén a gazdasági és szimbolikus profitok dimenziójában (Bourdieu, 1995)

A bourdieu-i paradigma, mely a '80-as évekre kristályosodik ki, elsősorban azért alkalmazható kiválóan a magyarországi művészeti és politikai erőterek modellezésére, mert, mindig valamilyen tudás monopolizásáért folyó szimbolikus harcot hangsúlyoz és a nemzeti története ebben jócskán bővelkedik, izgalmas kapaszkodókat szolgáltatva így a kutató számára. A mezőelmélet szisztematikus alkalmazása lehetővé teszi, hogy az első világháborút követően, a magyar társadalmat strukturáló tényezők, pl. a polgári, modernista, sokszor explicit a zsidósággal asszociált Magyarország és az úri keresztény Magyarország konfliktusai folytán, hogyan konstituálódik a nemzet fogalma. Meglepő felfedezés volt, hogy a kortárs irodalomtudomány is felfigyelt Bourdieu munkájára. Takáts József, például egy helyen azt írja, hogy Bourdieu írása a francia irodalmi mező 1880-as állapotáról magyarázó erővel bír a XX. század első felének magyar irodalmi mezőjére gondolva is (Takáts, 2010), viszont szisztematikus társadalomtudományi elemzést ez idáig nem végeztek a korzsakról. Az elmélet segítségével – már a Nemzetire gondolva – magyarázhatóvá válnak a nemzeti kultúra definiálásért vívott küzdelmek és stratégiák háttérében álló mélyebb törekvések és azok összefüggései az adott kultúrpolitikai, nemzetpolitikai és történeti kontextussal.

Felfogásomban a Nemzeti szerepét, az elsősorban szimbolikus profitokat elismerő művészet és a mindenkori kultúrvezetés politikai érdekei konstituálják. Bourdieu mezőelméletének fogalmi apparátusa lehetőséget teremt művészeti paradigmák színi megjelenése (elsősorban a nemzeti drámai irodalmi kánon alakulására és konkrét színpadi reprezentációira gondolva) és politikai érdekek közti összefüggések modellezésére, egyúttal a kutatásom tudományos nívóját is adja.

III. A szociológiai kutatás szempontjai

Az intézményi háttér elemzésével a mindenkori hatalom és a színház közti kapcsolatot, az állami befolyás intézményesített csatornáit, a bizottságokat, a kinevezéseket, a finanszírozás módjait, valamint a szimbolikus elismerés állami kitüntetésekben objektívalódott formáinak odaítélési stratégiáit vizsgálom. *Diskurzuselemzés* a vizsgált korszakokban a Nemzeti hatalmi harcok színtere, ahol a tét az ország első színházán keresztül a nemzeti kultúra reprezentálásának és formálásának joga, elsősorban az igazgató hatalmi pozíciója. A kinevezéseket, leváltásokat, bizonyos rendezéseket övező diszkurzív tér, a szak- és közéleti lapok írásaiból, kortárs tanulmányokból, interjúkból, politikai és művészi nyilatkozatokból bontakozik ki.⁷ A diskurzusok dinamizmusa megfeleltethető a társadalmi erőterek struktúráinak, amelyek ez által homológiákat feltételeznek. Strukturális homológia alatt azt értem, amikor különböző életstílusok, esztétikai magatartások megfeleltethetőek társadalmi státusz és habitusbeli különbségekkel, s ezek a megfelelések vagy homológiák a társadalomszerkezet sajátosságában, így a különböző gazdasági és szimbolikus tőketípusok eloszlásában rejlenek. Külön figyelmet érdemel, hogy a különböző szimbolikus hatalommal bíró értelmiségiek milyen frakciókat alkotnak, és hogyan foglalnak állást egyes „vitás kérdésekben”, például a szöveg szentségét, vagy a rendező szerepét illetően. A botrányt kiváltó előadások⁸ generálta diskurzus elemzésén keresztül rajzolódik ki a nemzeti kultúrát övező főbb érvek és ellentétek. Fontosnak tartom újra hangsúlyozni, hogy a nemzetkonceptiók elsősorban a különböző politikai, nemzetpolitikai, kultúrpolitikai, művészeti erőterekben konstruálódnak, miközben átfedések, homológiák vannak a különböző osztályok és esztétikai magatartások közt. Egyszóval nem különálló, hanem egymásba hatoló mezők relációjában célszerű elgondolni azt a komplex erőteret, amely hatással van a nemzetkonceptiókra.

Elsősorban történeti-szociológiai megközelítéssel, a Nemzeti körül kibontakozó közéleti és értelmiségi diskurzus kritikai elemzésével, valamint Bourdieu mezőelméletével, amelyet a *Distinkcióban* (Bourdieu, 1984) és a *Művészet szabályaiban* (Bourdieu, 1995) egyedülállóan működtet, modellezni lehet azt az erőteret, amelyben a nemzetkonceptiók létrejöttek, formálódtak. Ugyan számos történeti munka dolgozta el a Nemzeti Színház történetét kutatásom új perspektívát kínál a történelemtudomány számára is, hiszen művészetszociológiai elméleti megközelítéssel eddig nem vizsgálták a Nemzeti történetét.

A kutatás első fázisa a „nagy történelmi szituációban”, a Trianon utáni Magyarország traumatizált kontextusában kezdi meg vizsgálódásait a színházi mező autonómmá válására és a nemzetkonceptiók alakulására fókuszálva a fent bemutatott elméleti keret segítségével Hevesi Sándor (1922-1932) és Németh Antal (1932-1944) igazgatók pályájának középpontba állításával. A dolgozat egésze a nemzeti színjátszás panteonjának genealógiáját igyekszik megragadni alapvetően művészetszociológiai eszközökkel, amelyben a kulturális és politikai erőter viszonyát, történeti fejlődését Bourdieu mezőelméletével modellezi.

Irodalomjegyzék

1. Adorno, Th. W.: *A félműveltség elmélete*, in: Wessely A. (szerk.), *A kultúra szociológiája*. Osiris, 1998, 96-113.
2. Anderson, Benedict (1991): *Imagined communities: Reflections on the origin and spread*
3. *of nations*, second edition, London: Verso
4. Bennett, Andy (2004): *Consolidating the Music Scene Perspective*, *Poetics*, vol. 32, pp. 223-234.

---

⁷ Hevesi Sándor igazgatása idején *Az ember tragédiájáról* és *A Bánk bánról* kialakuló viták például, a Pesti Naplóban vagy a Nyugatban értelmezhetőek az eltérő nemzetkonceptiók diskurzusaként.

⁸ Botrányt kiváltó darabot jól példázza Szomor Dézsó *Nagyasszonyok* c. darabjának nemzeti színházi előadása, ahol a Hevesi rendezte darabon rendőrök jelentek meg. Hevesit nemzetietlen, megalkuvó liberálisnak becsmérelték, de Klebersberg nyilatkozatban kiállt mellette. Az eset jól példázza, a Nemzeti társadalmi súlyát és szimbolikus minőségét a nemzetet érintő kérdésekben.

5. Bourdieu, Pierre, 1984 [1979]. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press, Cambridge.
6. Bourdieu, Pierre: *Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához*, in: Wessely A. (szerk.), *A kultúra szociológiája*. Osiris, 1998, 174-185.
7. Bourdieu, Pierre (1995): *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*, Stanford University Press, 1995
8. Gans, Herbert J: *Popular Culture and High Culture: An Analysis and Evaluation Of Taste Revised And Updated , Introduction*, Basic Books, (1999): 3-15.
9. Gerő András (2013): Az Árpád-ház és a nacionalizmus. *ÉS*, LVII. évfolyam, 17. szám
10. Gyáni Gábor (2001): Érvék a kettős struktúra elmélete ellen. *Korall*, Tavasz-nyár. 221-231
11. Hadas Miklós (2001): Pierre Bourdieu-ről. *Magyar Lettre Internationale*, 40. 13-17. 4.
12. Habermas, J. (1998): „The European Nation-State: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship”. In: *The Inclusion of the Other - Studies in Political Theory*, Cambridge, Polity Press, pp.105-127.
13. Hodkinson, Paul (2005): ‘The Insider Research’ in the Study of Youth Cultures, *Journal of Youth Studies*, vol. 8, no. 2, pp. 131-149.
14. Kárpáti Aurél–Németh Antal, *Beszélgetések a színházról II. Költő és rendező*. Színpad, 1936.
15. Parentini, Michael (2006): “The Culture Struggle”. Chap. 9 “*The most Fundamental Institution of Civilization*” Seven Stories Press
16. Peterson, Richard A. (2005): Problems in comparative research: The example of omnivorousness, *Poetics*, vol. 33, pp. 257-282.
17. Riesman, David (1983): *A magányos tömeg*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó
18. Takáts József (2010): Az elsüllyedt almező. *Forrás*, 42. (4): 42-50.
19. Smith, Anthony D (1989): The origins of nations: *Ethnic and Racial Studies*, vol. 12, no. 3, pp. 340-367.
21. Székely György (szerk.): *A Nemzeti Színház*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1965
22. Wessely Anna: Előszó. In: Wessely A. (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Osiris, 1998

Előszó

A világtörténelem során Kelet és Nyugat kapcsolata gyakran vált nemcsak hangsúlyossá, de eseményekben is erőteljesen nyilvánvalóvá.¹ Németh Pál így határozza meg: „*Volt idő, amikor Kelet a Nyugattal szemben tudta csak önmagát érvényesíteni, s voltak korok, amikor a Nyugat a maga öntudatát, önismeretét a Kelettel szemben alakította ki és fogalmazta meg.*” Bármennyire is meglepő tehát, a nyugati kultúra öntudatának és önismeretének kialakulásában Kelet meghatározó jelentőséggel bír. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy a szó legátfogóbb értelmében „orientációt”,² tájékozódási lehetőséget adott Nyugat számára a történelem során.

Kérdésként merül fel, hogy vajon korunkban mi adja majd a békés együttélés megteremtéséhez szolgáló orientációt? Adhat-e tájékozódási pontokat a ma emberének az iszlám és Európa közös történelmi múltja?

(Közel-) Kelet és Nyugat kapcsolatrendszerének alakulása

Nagy Sándor hódításai révén az ókori Kelet bekerült a görög műveltség szellemi erőterébe. Így jött létre Keleten is az európai műveltség alapjaként értelmezett görögös műveltség s kialakult a hellénizmus kultúra-világa. A hellén műveltség jelentős hatást fejtett ki az iszlám világban, mivel a muszlimok körében - már az iszlám első két évszázadában - nagyon élénk érdeklődés követhető nyomon a klasszikus tudományos eredmények iránt. A legfontosabb görög (és egyéb nyelvű) művekből keletkezett fordítások jelentős részét képezik annak a fundamentumnak, melyről a későbbi arab-muszlim felemelkedés indult. Ezen folyamat által válhatott az iszlám összekötő kapocsá az antik ókor és a középkor között, mintegy hidat képezve Kelet és Nyugat között.³ A görög nyelvű műveknek fordítása az Abbászida-dinasztia uralkodásának idején keletkeztek. A kalifák által kormányozott Abbászida Birodalom éppoly jelentős hatalmi képződmény volt a VIII. században Keleten, mint Nyugaton a Nagy Károly által vezetett Frank Birodalom. A keresztyén világ ekkor már két különálló hatalomra szakadt ketté: a latin műveltségű Nyugatrómai Birodalomra és a görög-bizánci műveltségű Keletrómai Birodalomra. A szakadás mind politikai, mind egyházi értelemben egyaránt megtörtént.⁴

---

¹ „Kelet és Nyugat egymásra utaló viszonya a történetileg nyomon nem követhető nyelvi-etimológiai ősidőkbe és a mitológiai ősmintáig nyúlik vissza; a két fogalom már a kezdeteknél egymást feltételezi s értelmét is csak egymással való összefüggésében kapja meg. Az „Európa” név görög eredetű, de végső elemzésben a sémi nyelvekből származik s napnyugatot jelent. Az akkád eréb (samsi), a héber *cereb*, az arab *gharb*, az arámi *cerbá* szavak nemcsak a naplementét jelölik, hanem többnyire jelentik a nyugatra levőt, a nyugaton fekvőt is. A görög mitológiában Európa testvére Kadmosz volt. Ez is sémi eredetű szó, megfelel a héber *qedem* kifejezésnek, amely keletet és ősidőt („oriens” és „origo”) egyaránt jelent.” V.ö. GÉCZI, J. – KÉRI, K. – MAGYAR, L. – MAJOR, B. – MARÓTH, M. – TUSKE, L. *Muszlim művelődéstörténeti előadások*. Pécs: Iskolakultúra, 2001. 23p.

² „A Nyugat gyakorta a Kelettel mint egzotikus pót-énnel, mint rejtett oppozícióval szemben kísérelte megfogalmazni önmagát.” U.o.: 23. o.

³ A IV., majd a VI. században a keresztyén egyházból kiközösített nesztorianusok és jakobita monofiziták Perzsiában, az akkori Szászánida Birodalomban, majd később akkori arab világ más területein találtak menedékre. Így vitték magukkal görög-hellenisztikus tudományos örökségüket, amelyet az új, immáron muszlim közegben tovább fejlesztettek (elsősorban orvosi, matematikai, csillagászati és filozófiai ismereteiket). KÉRI, K. *Nevelésügy a középkori iszlámban*. Pécs: Iskolakultúra, 2002. 46. o.46-47

⁴ A 674-ben közel öt évi arab blokád alá kerülő Konstantinápoly végül 678-ban-ban jelentős győzelmet arat ostromlóival szemben és ezzel egyúttal meg is állítja egy időre az arab terjeszkedést. A győztes IV. Konsztantinosz császár egyházpolitikai békével kívánta győzelmét megkoronázni. A konstantinápolyi IV. Egyetemes zsinat (680/81), amelyet „trullanumnak” is neveznek, elítélte a monofizitákkal való kibékülés érdekében eddig hirdetett monotheizmust (ezek a kiegyezési törekvések aktualitásukat veszítették ugyanis a monofizita Szíria és Egyiptom végleg elveszett.) A birodalom túlnyomórészt görög és orthodox területeire korlátozódott, melyek khalkedóni krisztológiája összhangban volt a pápai irányvonallal s így

A keresztény világhoz hasonlóan a 8. században az iszlám világban (*dár al-islám*) is szakadás következett be Bagdad és Córdoba között.⁵ A szakadás ez esetben azonban kizárólag politikai jellegű volt, ugyanis mindkét dinasztia: az Omajjádok és az Abbászidák is az iszlám szunnita irányvonalát követték.

Henri Pirenne, belga történész alaptétele: „Mohammed nélkül nincsen Nagy Károly”.⁶ Pirenne állítását Th. Schieffer a következőképpen pontosítja: „gazdaságtörténeti szempontból vitatható, a politikai, kulturális és vallási hatások tekintetében azonban igaz. Nem kétséges, hogy a mediterrán ókor és az Európára korlátozott középkor között az iszlám hódítás jelenti a legmélyebb fordulópontot.”⁷ Annyi bizonyos, hogy a Földközi-tenger medencéje az adott korban „világcentrum” volt, mely az iszlám és a kereszténység vonatkozásában is a történelmi események középpontjában állt. Az iszlám és a nyugati világ viszonya mind a kölcsönös fenyegetés, mind a kölcsönös csodálat tekintetében napjainkig erre a „világcentrumra” koncentrálnak.⁸ A Földközi-tenger térségében és még annál szélesebb környéken is hatalmas változásokat hozott az iszlám megszületése és az ezt követő arab nagybirodalmak létrejötte. A Mohamed halála utáni arab expanzió olyan birodalmat hozott létre, mely nemcsak a mediterrán világ egész déli felét foglalta magába, hanem keletre, délkeletre és még nyugatra (gondoljunk csak az Ibériai félszigetre) is kiterjeszkedett – messzebb, mint a római impérium bármikor. Az arab hódítások szétfeszítették a Földközi-tengert körülölelő nagy térséget, melyben az ókori világ élete zajlott – megbontva így e terület kulturális és vallási egységét. Arnold Angenendt állítása szerint „a világ kettéhasadt.”⁹ A VI. században végbement vallásalapítás az iszlám keletkezése előtti Arábiának is radikális változásokat hozott. Nem árt tehát megjegyezni azt, hogy e történelmi események nem csak vallásalapításról beszélnek, hanem egy világpolitikai földcsuszamlásról, melyek Európa számára is sorsdöntő fordulatot hoztak – írja Bassam Tibi, A kereszties háború és dzsihád c. könyvében.

Az Abbászida és a Frank Birodalom kapcsolata rendkívül összetett, mely a békés egymás mellett élés és a szembenállás között ingadozott. A kölcsönös fenyegetettség és csodálat érzése ettől az időtől kezdve áthatja a keresztény Európa és az iszlám Kelet viszonyát.¹⁰ Az Abbászida uralkodó, Harún ar-Rasíd és Nagy Károly uralkodása alatt kialakult iszlám-frank kapcsolatoknak köszönhetően Európa öntudatra ébredt: ami később elvezetett a keresztény Európa kialakulásához. számára ugyanis nagyon fontos volt az önmeghatározás az iszlám civilizációval szemben. Nagy Károly volt az első olyan európai, aki megfelelő stratégiát alakított ki: a szomszédos iszlám civilizációval szemben és a fenyegetést nem kizárólag fenyegetéssel viszonzta. Az ő uralkodása alatt kialakuló európai-keresztény identitás az iszlám fenyegetésre adott válaszként született meg.¹¹

---

lehetőséget kínált az egyházi egység megteremtésére. De a keleti és nyugati egyház nagyon messzire távolodott egymástól (mutatja ezt a második trullanum (691/92) V.ö.: Arnold Angenendt A kora középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig. Budapest, 2008 Szent István Társulat. 265 o. Lásd még: ⁵ „A bagdadi kalifátus alapítása után (750) jött létre a cordobai omajjád emirátus (756-tól emirátus, 929-től kalifátus)”. V.ö.: Bassam Tibi: A kereszties háború és dzsihád. Az iszlám és a keresztény világ. Corvina Kiadó. Budapest, 2003. 75. o.

⁶ Pirenne szoros összefüggést lát az iszlám elterjedése és a középkori keresztény Európa születése között. V.ö.: Bassam Tibi: Kereszties i.m. 78

⁷ Arnold Angenendt: A kora középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig. Budapest, 2008 Szent István Társulat. 261-262 o.

⁸ Bassam Tibi: A kereszties háború és dzsihád. Az iszlám és a keresztény világ. Corvina Kiadó. Budapest, 2003. 75. o.

⁹ Arnoldt A.: A kora középkor i.m. 261-262

¹⁰ A két uralkodónak (Harún-al Rasíd és Nagy Károly) ugyanazok voltak az ellenségei, de elsősorban politikai, nem pedig vallási szembenállást jelentett. Egyfelől Bizánc, al-Andalusz (Abd ar-Rahmán vezetése alatt)-a két uralkodót ez a világpolitikai konstelláció vonzotta közelebb egymáshoz. V.ö.: Bassam Tibi: Kereszties i.m. 76-77

¹¹ Bassam Tibi: Kereszties i.m. 79

Itt azért azt említük meg, hogy ez az „iszlám fenyegetés” nem hasonlítható össze a történelem során később jelen lévő erőteljes iszlám expanzióval. Kicsit erősen fogalmazva azt is mondhatnánk, hogy ez csak a XX. század „fixa ideája”, hogy az Ibériai félszigeten jelen lévő muszlimok fenyegetést jelentettek Európára nézve. A VIII. század második felétől Andalúzia ugyanis nem volt agresszív. Ami Nagy Károly korában Európában a keresztyénséget leginkább érdekelte, az az Avar Birodalom volt és maga a pogányság. Ekkoriban Európának még egy jelentős része nem volt keresztyén hiten. Gyakran megesik, hogy ezt a mostani európai gondolkodók valahogy szeretik elfeledni és a kérdést a mai viszonyokra kivetítve próbálják értelmezni.

A frank uralkodó nemcsak hatalomra vágyó politikus volt, hanem elkötelezett, buzgó keresztyén is. A kultúrák párbeszédénél az adott társadalmi valóság nem hagyható figyelmen kívül. Nagy Károly a VIII. századi nyugati keresztyénség elsőszámú képviselőjeként kereste a párbeszédet az iszlám világ akkori kétségbevonhatatlan tekintélyével, Harún ar-Rasíddal. Két egymástól eltérő civilizáció vezéralakja jelenhet meg a szemünk előtt, akik a fennálló különbségek ellenére keresték egymással a kapcsolatot.¹² Mellesleg a kölcsönös jó viszonyoknak az iszlám történelmi forrásokban szinte semmi nyomát nem leljük.¹³ Lassan lecsengett az iszlám-dzsihád expanzió, így ezzel egy időben a keresztyének Keleten és a nyugati al-Andalusz kalifátusban, békében éltek a muszlimok között élvezve a védett (dzimmi) helyzetét. Ám 1095. november 18-án megnyitott clermont-i zsinaton II. Orbán pápa a „Szentföld” felszabadítására intézett felhívást.

Akhbar Ahmed az iszlám és a Nyugat viszonyában három összecsapást különböztet meg:

1. Az iszlám keletkezését közvetlenül követő muszlim hódítások, melynek során egészen a Loire-völgyéig jutottak. De ide sorolhatóak még a keresztes hadjáratok évszázadai is. Az első szakaszt Akhbar Ahmed a törökök Bécsnél való megállításával zárja.
2. A XIX. században indult és a XX. században befejeződött kolonizáció.
3. A legerőteljesebb támadásnak minősített „összecsapás”, melyet az „univerzális nyugati kultúra és az átütő erejű technológia” mér az iszlám civilizációra.¹⁴

Az iszlám és Nyugat modern kori történetének kapcsolatrendszere Napóleon expedíciós csapatainak az egyiptomi mamlúkok felett aratott győzelmével vette kezdetét, 1789-es évszámmal. Ezen esemény nyilvánvalóvá tette a tényt, hogy a több száz évvel korábbi erőviszonyok a két civilizáció között megváltoztak, és a nemzetközi rendszerben elfoglalt pozíciók felcserélődtek. Az egykoron markáns szerepet játszó iszlám civilizáció helyét a nyugati civilizáció vette át – az iszlám alárendelt, aszimmetrikusan függő helyzetbe került a nyugati civilizációtól.¹⁵ Ez az első meghatározó szakasz az első világháborúig tartott, amikor is a térség nyugatosítása volt a leginkább jellemző folyamat.¹⁶ Az első világháború után szétesett oszmán tartományok - Szíriában és Libanonban - francia fennhatóság alá kerültek, míg Palesztina, Transzjordánia és Irak – tulajdonképpen az egész Arab félsziget – az angolok nemzetközi védnökségeit élvezték. Időközben, 1932-ben Irak is kivívta függetlenségét.

A második világháború jelentős változásokat eredményezett a közel-keleti térség hatalmi viszonyaiban. A gyarmati rendszerek teljesen mértékben megrendültek és bomlani kezdtek, ami

---

¹² „A keresztyénség és iszlám között kialakult jónak és a korábbihoz képest rendszeresnek mondható kapcsolatnak megvolt az előtörténete: III. Pippin (Nagy Károly apja) és al-Manszúr (Harún nagyapja) már 765-ben keresték egymással a kapcsolatot, így tehát Nagy Károly kezdeményezése kapcsolódott egy már korábban megkezdett folyamathoz.” V.ö.: Bassam Tibi: Keresztes i.m. 91

¹³ Az iszlám hagyomány és előírások szerint egy muszlim ember muszlim riválisával szemben nem szövethet nem muszlimmal. Bővebben: Bassam Tibi: Keresztes i.m. 92

¹⁴ V.ö. Rostoványi Zsolt: Az iszlám világ és a Nyugat: Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága. Budapest: Corvina, 2004. 58-59 o.

¹⁵ Rostoványi Zsolt: Az iszlám világ és a Nyugat i.m. 58-59 o.

¹⁶ V.ö. Rostoványi Zsolt: Az iszlám világ és a Nyugat i.m. 55-66. o.

az itteni – a még függő helyzetben lévő - államok függetlenné válásának felgyorsulását váltotta ki. A világban kialakulóban lévő nemzetközi rend két vezető hatalma pedig a közel-keleti politikai rendet is kellő képen befolyásolta¹⁷: az arab államok két táborát különböztetve meg egymástól.¹⁸ A függetlenné vált államok létrejötté lezárta az előző korok kolonizációs folyamatát, az immáron szabaddá vált államok közül sokan azonban úgy érezték, hogy a korábbi helyzetet nem a valódi szabadság, mint inkább egy gazdasági gyarmatosítás váltotta fel: gazdaságilag ugyanis továbbra is függésben maradtak Nyugattól.¹⁹

Szociális társadalmi-gazdasági programok mentek vége a régióban, de ez a folyamat nem tartott sokáig. Az 1967-es hatnapos háború után - mely tulajdonképpen az Izrael képviselte Nyugattól elszenvedett katonai vereséget hozta magával - sokakban tudatosult, hogy a szekuláris nacionalista/szocialista ideológiák és a rájuk épült politikai rendszerek kudarcra vannak ítélve. A vereség tulajdonképpen két „arab szocializmust” valló frontállam, Egyiptom és Szíria, veresége volt. A domináns, radikális, nacionalista-etatista típusú szekularizált modernizációs ideológiák és a rájuk épülő politikai-társadalmi rendszerek kudarcra egy új fejezetet kezdett az identitáskeresésben. Megindult a múlthoz forduló, önmagát saját történelmi múltjában megtalálni, és az által hitelesíteni kívánó ún. retraditionalizációs szakasz és ekkortól datálható a reislamizáció és az iszlámizmuson – egyedüli „őshonos” ideológián – alapuló mozgalmak térnyerése is.²⁰ A kudarc után azonban nem sokkal később, az 1973-as háború az arabok önbizalmának megerősödését hozta magával: Jejszál szaúdi király, például kijelentette, hogy nem ad el olajat az Izrael-barát nyugati államoknak! Nagy lett akkor a riadalom a nyugati térségben. Az olajmonarchiák ekkor ismerték fel, hogy micsoda roppant nagy előny van a kezükben a Nyugattal szemben.

Társadalompolitikai szempontból is lényeges változást eredményezett ez az év, ugyanis teljes erőbedobással beindult a reislamizációs folyamat, melynek eredménye a politikai iszlám, azaz az iszlámizmus, előretörése és az iszlám társadalmi-közösségi életben betöltött szerepének megerősödése és a társadalom reszakralizációja lett a következménye.²¹ A reislamizációs folyamatok az 1979-es iráni forradalom győzelmének köszönhetően érték el csúcspontjukat, minek eredménye képen egy erős iszlámista konjunktúra bontakozott ki az iszlám világban, mely a nyolcvanas években aztán részint mérséklődött, szélsőséges szárnya azonban radikalizálódott.²²

A kilencvenes évek elejére szétesett kétpólusú nemzetközi rendszer nyomán a közel-keleti békefolyamatok is lendületet vettek, a második Öböl-háború pedig kétirányú változások előtt nyitott teret. Az egyik változás a lassan demokratizálódó iszlám bázisán egymáshoz közeledő intézményes és radikális iszlám jótékony kapcsolata, a másik változás pedig a szaúd-arábiai amerikai katonai jelenlét által kiváltott extremista megnyilvánulások erősödése.²³

A modern kor nyugati civilizáció és iszlám kapcsolatában mélyen gyökerező problémákat és feszültségeket felszínre hozó 2001. szeptember 11-i és az azt követő merényletek, a terrorizmus ellen meghirdetett háború új fejezeteket ír.

Hogyan látjuk egymást?

Lehetetlen egységes „nyugati iszlámképről” vagy éppen „keleti nyugat-képről” beszélni – a közvélemény, a média, az egyes szakértők, de a politikai vezetés is meglehetősen nagy hatással bír arra, hogy miként is látjuk egymást. Különböző időszakokban, történelmi események

¹⁷ V.ö. NÉMETH, I. *A 20. századi egyetemes történet. II. Európán kívüli országok*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006. 272. o.

¹⁸ V.ö. ROSTOVÁNYI, Zs. *A Közel-Kelet története*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2011. 155-159 o.

¹⁹ V.ö. WATT, W. M. *Az iszlám rövid története*. Budapest: Akkord Kiadó, 2000. 156-168 o.

²⁰ V.ö. ugyanott 170-175 o.

²¹ Ugyanott 191-194. o.

²² V.ö. ROSTOVÁNYI, Zs. *Az iszlám világ és a Nyugat: Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága*. Budapest: Corvina, 2004. 55-66. o.

²³ V.ö. ugyanott: 55-66. o.

hatására kialakulhatnak bizonyos többségi álláspontok, melyek pozitívak és ugyanúgy negatívak is lehetnek.²⁴ * A Nyugat iszlámképére, de az iszlám világ Nyugat-képére is rá lehet nyomi az általánosító és leegyszerűsítő jelzőt. A civilizációk kívülről, helyesebben mondva egy másik civilizáció szemszögéből lényegesen egységesebbnek tűnnek, mint amilyenek valójában.

Érdemes itt megemlíteni Eric Hobsbawm brit társadalomtörténész által kidolgozott értelmezési mintát. Hobsbawm egyes embercsoportok történelemhez való viszonyulását az „*Invention of Tradition*” fogalommal jellemzi. Ez alatt azt érti, hogy az emberek szívesen vetítenek vissza olyan tartalmakat, melyeket eredetileg nem is találunk meg a történelemben; ergo az emberek kollektív történelmi emlékezete gyakran nem vág össze a valós történelemmel. Így kialakulhat egy olyan történelmi tudat („kitalált hagyomány”) melynek alapján fejlődik aztán tovább a történelem – az emberek által kitalált hagyomány nemcsak átírja, hanem tovább is írja a történelmet.²⁵

Az muszlimok kollektív tudatában a kereszties hadjáratok²⁶ nyugatról jövő fenyegetése úgy maradt meg, mint az iszlám világ világméretű elterjedésének és az ahhoz szükséges *dzsihadnak* elsőszámú akadályá. Ám a kereszties háborúk témája a mai napig foglalkoztatja az iszlám világot: az európai expanzió és gyarmati terjeszkedés megjelölésére általában a *szalíbija* (kereszties hadjárat) fogalom használatos. Ezen kollektív történelem-tudat által lehetséges az, hogy az 1991-es Öböl-háború a hét kereszties hadjárat közvetlen folytatásaként emlegetik. De a muszlimok a legdurvább kereszties háborúnak az iszlám világ elnyugatosítását célzó, globalizáció részét képező szellemi inváziót tekintik, melyre válaszul dzsihadra szólítanak fel.²⁷ Azt azonban jegyezzük meg, hogy az iszlám világban a Nyugat-ellenesség sohasem volt általánosnak nevezhető, mivel nem jellemző valamennyi társadalmi rétegre. Minden időszakban létezett egy, a nyugatosító modernizációt szorgalmazó elit.

Az iszlám világ Nyugat-képét illetően meg kell említeni az Amerika-ellenességet, mely valahol a Nyugat-ellenességből nőtt ki, mely egyértelműen a kolonizáció időszakára vezethető vissza. Tulajdonképpen az amerikai politikai vezetés egyes lépéseinek bírálatairól van tehát szó.²⁸ Ami azért valójuk be, nem csak a közel-keleti régiókban talál bírálatra.

A nyugati emberek kollektív tudatára hat, hogy a nem nyugati társadalmakat – a „Keletet” – a nyugati, európai fejlődés alapján magyarázták és nagyon gyakran még ma is így határozzák meg. Alapul véve az európai fejlődést, a keleti társadalmakat hiánytársadalmakként jellemezték, számon kérve rajtuk azokat a fejlődési kategóriákat, illetve szakaszokat, melyek az európai fejlődés sajátjai voltak.²⁹ De ugyanúgy formálja a nyugati emberek iszlámról alkotott képét a 2001. szeptember 11 után megjelent tanult és önjelölt szakértők véleménye is. Ekkor az iszlám világ ismét az érdeklődés homlokterébe került és sokan górcső alá vették a dzsihad problematikáját, az iszlám és erőszak, illetve az iszlám és terror összefüggéseit. Magában az iszlámban kerestek (és találtak) magyarázatot a szörnyű terror-cselekményekre. Így egy olyan monolitikus, differenciálatlan és árnyalatlan képet adtak, mely sokakban megalapozta a véleményt, miszerint az iszlám és az iszlamiszmus egy és ugyanaz s magával az iszlámmal az erőszak mindig együtt jár.³⁰

Az elmúlt évszázadok alatt sok minden megélt európai társadalmak jelentős többségében egy döbbenetes 21. századi jelenséggel találkozhatunk. Az Európai Unió országaiban egyre erősödik az iszlám negatív megítélése s mi több, fokozódik az

---

²⁴ Az európai romantizmus kifejezetten pozitívan viszonyul az egzotikus Kelethez.

²⁵ Bassam Tibi: *Kereszties* i.m. 95

²⁶ Frank kereszties hadjáratokról ír Bassam Tibi, v.ö. Bassam Tibi: *Kereszties* i.m. 94

²⁷ Lásd: Bassam Tibi: *Kereszties* i.m. 95

²⁸ Rostoványi Zsolt: *Az iszlám világ és a Nyugat* i.m. 79-86 o.

²⁹ Rostoványi Zsolt: *Az iszlám világ és a Nyugat* i.m. 67 o.

³⁰ Rostoványi Zsolt: *Az iszlám világ és a Nyugat* i.m. 74-78 o.

iszlámellenesség.³¹ A negatív megítélés nem csak egyirányú: a kölcsönös általánosítások, a démoni „ellenségkép” és a mássággal szembeni intolerancia is szignifikáns módon hozzájárultak a „másik fél” negatív megítéléséhez. A két fél kölcsönös negatív megítélése azonban nem mindig egyforma mértékű. A nyugat-európai országokba bevándorolt és letelepedett muszlimok lényegesen pozitívabban vélekednek a keresztényekről, mint általában az iszlám világ országaiban. Kétség kívül, mindkét fél érzékeli, hogy a muszlimok és nem muszlimok közti viszony inkább rossz, mint jó, de a muszlim kisebbségek sokkal kevésbé látják úgy, hogy Európa a „civilizációk összecsapásának” színterévé vált, mint a nem muszlim többség.³²

Van azonban egy szembeötlő hasonlóság az események megítélésében. A Keletnek a nyugati civilizáció morális kritikája sok ponton egybecseng nemcsak a keresztény vallások nyugati morálra vonatkozó kritikájával, hanem a nyugati civilizáció válságáról beszélő nyugati társadalomtudósok nézeteivel is.³³

Az egymás mellett való élés kérdése

A második világháború után lezajló dekolonizációs folyamatok gazdasági mozgatórugókkal bírtak és megindították a muszlim expanziót. Ennek köszönhetően Nagy-Britanniában és Franciaországban fokozatosan megjelentek a gyarmatokról érkező muszlimok. Németországba, gyarmattartó múltjának hiányában, elsősorban török muszlimok érkeztek.³⁴ Mindhárom ország vezetői felismerték, hogy a kulturális különbségek problémákhoz vezetnek, melyeket mihamarabb orvosolni kell. Kísérletező próbálkozások, elbukott törvények és különféle diskurzusok váltották egymást, de a máig napirenden lévő konfliktusok újabb feladatot állítanak a mindenkori kormányok elé. Nyugat-Európában immáron az Európai Unió szívében élő muszlimok jelentik az igazi kihívást. Rostoványi Zsolt meghatározása szerint az iszlám nyugat-európai jelenlétéből fakadó kihívás, kettős: ugyanis a muszlimok számára is hatalmas küzdelem a dár al-izlám, azaz az iszlám világtól távol való létezés. Az Európába bevándorló muszlimoknak és azok leszármazottainak szembesülnie kellett és kell a szekularizált nemzetállamok és az idegen civilizációs-kulturális közeg teremtette megmérettetésekkel.³⁵

Amennyiben tehát létezik a Nyugat számára ún. iszlám fenyegetés, akkor az elsősorban demográfiai. Az európai államoknak legfőképpen most már nem a bevándorlók tömegeinek hullámaitól kell tartaniuk, hanem attól, hogy az itt élő muszlim kisebbség demográfiai adatai

---

³¹ „Egy 2010 elején Ausztriában készített felmérés arról tanúskodik, hogy a lakosság 71%-a szerint az iszlám nem egyeztethető össze olyan nyugati értékekkel, mint demokrácia, szabadság és tolerancia.” Lásd: ROSTOVÁNYI, Zs. Európai (euro-) iszlám vagy iszlám Európában. In *GROTIUS: A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos folyóirata* [online]. 2011, vol. E-könyvtár [cit. 2012-02-28]: <<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=FIQXWM>>. 70-71. o. Jelentős különbségeket találunk azonban egyes országok között: a németek körében lényegesen negatívabb a muszlimok (ill. az arabok) megítélése, mint a franciák és a britek esetében. V.ö.: ROSTOVÁNYI, Zs. Európai (euro-) iszlám vagy iszlám Európában. 22-30. o.

Az Európai Unió és muszlim bevándorlók kapcsolatát lásd: CALDWELL, CH. *Reflection on the revolution in Europe. Immigration, Islam and the Wets*. New York: Anchor Books, 2010. pp. 247-250

³² A felmérések eredményeit bővebben lásd: ROSTOVÁNYI, Zs. Európai (euro-) iszlám vagy iszlám Európában. 22-30. o.

³³ „A modern iszlám fundamentalizmus egyik „alapító atyja”, Szajjid Kutb fő munkájában „materialista Nyugatról” beszél. A nők számára a nyugati civilizációban biztosított szabadságot nem a Nyugat „nemes és humánus” természetének tulajdonítja, hanem önző materiális érdekeknek: egyszerűen szükség volt a női munkaerőre is.” Rostoványi Zsolt: Az iszlám világ és a Nyugat i.m. 79-80 o.

³⁴ A muszlimok második világháború előtti európai jelenlétéről bővebben lásd: Miloš Mendel– Bronislav Ostřanský – Tomáš Rataj: *Islám v srdci Evropy*. Praha: Academia, 2007. 19-60. s.

Lásd még: Rostoványi Zsolt: Európai (euro-) iszlám vagy iszlám Európában. In *GROTIUS: A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos folyóirata* [online]. 2011, vol. E-könyvtár [cit. 2012-02-28]. Dostupné na internete:<<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=FIQXWM>>. 13-14. o.

³⁵ V.ö. Rostoványi Zsolt: Európai (euro-) iszlám i.m. 13-14

messze megelőzik az európai „őshonos” lakosságéit.³⁶ A jelenlegi adatok szerint Európában mintegy 15 millió – egyes források szerint 20 millió – muszlim él.³⁷

A konfliktust tápláló okok

Az Európában jelen lévő muszlim lakosság és „őshonos” európai lakosság között dúló konfliktus rendkívül összetett. Rostoványi Zsolt szerint egyrészt a mindennapi életet alapvetően befolyásoló filozófiai és politikai kérdések húzódnak meg az ellentétek mögött.³⁸ Mindezen gazdasági, szociális, társadalmi és kulturális problémákon túl még megtaláljuk a vallási alapokon nyugvó valamint az identitás keresés és –újra értelmezés nehézségeiből fakadó problémákat is.

1. Civilizációs és kulturális különbségek

Nyugat illetve a modern Európa létrejötte a XVIII. században ment végbe. Európa egy visszamenőleges és bizonyos szempontból önkényes múltteremtő folyamat révén úgy mond „európaizálta” magát: nagyjából kitorolte saját történelmi emlékezetéből az „Európán kívüli” – így iszlám – elemeket is.³⁹ A nyugati civilizáció fejlődése az iszlám civilizációhoz viszonyítva teljesen más irányokat vett. Az így kialakult különbözőségek: ontológiaiak és filozófiaiak valamint a világszemlélet területén is eltérőek. Nyugat a szekularizáció és a tudományostechnikai fejlődés lehetővé tették az elnyugatiasodott európai civilizáció számára a modernitást és a világméretű expanziót. Ezen tényezők azonban az iszlám civilizáció területén csekély mértékben érvényesültek. A nyugati expanzió, a kolonizáció erőszakos módon lépett be a közkeleti világba és sok esetben a tradicionális struktúrák jelentős részét lerombolva nyilvánvalóvá tette a mélyebb civilizációs különbségeket is.⁴⁰

Az iszlám civilizáció történelmi fejlődése eltérő irányban zajlott. Az iszlám civilizációban például sokkal nagyobb szerepet tölt be a történelem. Úgy is mondhatnánk, hogy az iszlám civilizáció a saját történelmi múltjában él, a történelem képezi mindennapjainak részét. A legegyszerűbb emberektől egészen az államférfiakig állandóan idézik és hivatkoznak rá. Az iszlám történelem tehát valójában mindent áthat, része az iszlám vallás és a Korán s ez által az emberek mindennapja is.⁴¹

A hidegháború utáni korszakban kedvező táptalajra találtak a kulturális indíttatású konfliktusok, melyek során a korábbiaknál egyértelműen jobban kirajzolódtak a különböző civilizációk és kultúrák közötti eltérések. A Nyugat és az iszlám világ között feszülő viszály hátterében is egyrészt ez a civilizációs-kulturális különbség fedezhető fel. Az iszlám diskurzusba

³⁶ Brüsszelben, az EU „fővárosában” immáron az újszülöttek 57%-a muszlim. Lásd: Rostoványi Zsolt: Az iszlám világ és a Nyugat. i.m. 365 o.

³⁷ „Az évszázad végére Európa muszlim lesz” állítja Bernard Lewis, az orientalisták doyenje. Timothy Garton Ash pedig a két könyvének recenzióját ezzel az eszmefuttatással kezdte: „A muszlimok mégiscsak megnyerték a poitiers-icsatát! Csak nem a fegyverek erejével, hanem békés bevándorlással és sokasodással.” ROSTOVÁNYI, Zs. Európai (euro-) iszlám vagy iszlám Európában. In *GROTIUS: A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos folyóirata* [online]. 2011, vol. E-könyvtár [cit. 2012-02-28]. 5. o.

Valamint: ROSTOVÁNYI, Zs. *Az iszlám világ és a Nyugat: Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága.* 365-373 o.

³⁸ Francis Fukuyama, Hegelre hivatkozva azt a megállapítást tette, hogy az emberi történelem fő hajtóerejét az elismerés vágya, az elismerésre való törekvés jelenti. Charles Taylor ezt a gondolatot kiszélesítette és összekapcsolta az identitás, illetve multikulturalizmus problematikájával, rámutatva az „univerzális méltóság politikája” és a „különbözőség politikája” közti ellentmondásra. V.ö. ROSTOVÁNYI, Zs. *Az iszlám világ és a Nyugat: Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága.* 366 o.

³⁹ Nagyobb részt annak ismeretét is, hogy az iszlám milyen befolyást gyakorolt az európai intellektuális életre. Példaként lásd: WATT, W. M. *Az iszlám rövid története.* Budapest: Akkord Kiadó, 2000. 142-146 o.

⁴⁰ V.ö. ROSTOVÁNYI, Zs. i.m. pp. 365-373

⁴¹ V.ö. ROSTOVÁNYI, Zs. 389-395

óhatatlanul bele van szöve az óriási érzelmi töltettel bíró tényező: az arab egység, a muszlimok közössége, azaz az umma. Az umma képéhez egy valaha volt nagyság emléke is fűződik és mindez kitörölhetetlenül bele van vésvé minden egyes muszlim tudatába. Időről-időre pedig kísérletek történnek arra, hogy ezt a hón áhított arab egységet ismét helyreállítsák. Az ő értelmezésük szerint a Nyugat felelős azért, hogy ez nagyság és egység nincs, és nem tud létrejönni. A mai igazságtalan helyzetért a Nyugatot teszik felelőssé s mindent megtesznek azért, hogy az „igazságosság” helyreálljon. Az évtizedek során az iszlám világ realizálta aényt, miszerint a Nyugat a világ domináns civilizációja.⁴²

Amennyiben jobban belegondolunk, nem is nevezhető irrelevánsnak az iszlám világ által megalkotott Nyugat-képet. Ezen civilizációs és kulturális törésvonal gyökerei a felvilágosodást követő időszakban keresendők. A modernitást önképének tekintő, kibontakozó „európaiságtudat” igényelte ugyanis az európai identitás markáns definiálását. Így a mind inkább öntudatra ébredő nyugati civilizáció a kolonizáció folyamán is saját felsőbbrendűségét és elsődlegességét hangsúlyozta. Értékeit univerzálisnak minősítve pedig a nyugati fejlődési utat a civilizáció egyetlen járható útjának minősítette. Tette mindezt azért, mert a nyugati civilizációt az eleve csak pozitív értékek hordozójaként határozta meg.⁴³

Ebből a távlatból nézve tehát lehet szó rasszizmusról, fasizmusról vagy bármilyen szélsőségekről, azt kivételekként illetve csak bizonyos személyek motivációjaként tartják számon - de semmiképpen sem az európai/nyugati civilizáció sajátosságaival magyarázhatók. Az iszlám civilizáció esetében viszont éppen ellenkező a helyzet, az egyéni negatív tetteket is az iszlám civilizációs/kulturális meghatározottság magyarázza, a csoportosakat még inkább. Miután az iszlám vált a Nyugattal, Európával szemben álló „másikká”, s előbbi önmeghatározása eredendően pozitív, a szembenálló másik szükségképpen csak negatív lehet. Ez a kép persze esetenként annyiban „enyhül”, hogy az iszlám helyét az iszlámizmus foglalja el.⁴⁴

A Nyugat részéről tett civilizációs töltetű minősítgetések figyelembe során egy nagyon kényes problémára derül fény. Elismert amerikai szakértők az iszlámofasizmust jelölik meg fő ellenségként, potenciális gyilkosnak állítva be mintegy 200 millió muszlimot. Mindazonáltal annyi kétség kívül igaz, hogy a radikális iszlámizmus célja a Nyugat elleni dzsihad, de hogy majd minden muszlim a radikális nézeteket osztaná, az egyáltalán nem igaz. Bassam Tibi a világban fennálló „dzsihad” és „keresztes háború” légköréről ír. Mindkét világvallás a kereszténység és az iszlám, ezek által mindkét civilizáció és mindkét politikai ideológia (ez esetben az amerikanizmus és az iszlámizmus) is az egyetemesség igényével lép fel. Értelemszerűen, a fundamentalista irányzatok között akár közvetlen összecsapásokat is eredményez ez a fajta törekvés. Elszomorító, de sokszor úgy tűnik, hogy sokkal elfogadhatóbb, ha a másik féllel szembeni fellépést – mely mögött legtöbb esetben inkább politikai, gazdasági érdek húzódik meg - vallási köntösbe bújtatjuk.⁴⁵

2. A muszlim közösségek marginalizálódása

A muszlim kisebbség marginalizálódása egy nagy veszélyt rejt magába: az ún. „párhuzamos társadalmak” kiépülését. Két oka van az előbb említett problémának: az egyik Európa mostoha bánásmódja a muszlim bevándorlókkal szemben, a másik pedig egyértelműen az iszlám vonzása. A muszlim kisebbségek körében leginkább a második illetve harmadik generációnál tapasztalható a szeparálódásra való hajlam. Az európai társadalmak részéről tapasztalt befogadás iránti készség hiánya, valamint az oktatásban és a munkaerőpiacon tapasztalt egyenlőtlen esélyek sok muszlim fiatalban, középosztálybeli muszlim férfiban egy ún.

⁴²V.ö. i.m. pp. 389-395

⁴³V.ö. i.m. pp. 389-395

⁴⁴V.ö. i.m. pp. 389-395

⁴⁵ A vallási fundamentalizmusoknak eredendően közös vonásuk a félelem. A félelem a változásoktól, ... a vallás és a morál szerepének csökkenésétől és nem utolsó sorban a befolyás elvesztésétől. V.ö.: ROSTOVÁNYI, Zs. *Az iszlám világ és a Nyugat: Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága.* 389-395 o.

„kulturális-szociális sokkot” eredményeznek. Ezekben a muszlimokban egyértelműen kialakul mindannak az elutasítása, ami a nyugat-európai országok fő jellemzője: a szekularizmus és a materializmus. Mindezt még tetézik, hogy a perifériára szorult kisebbségekben felcseperedők sokszor személyes kríziseken és identitásválságon mennek keresztül. A reislamizáció európai térnyerése pedig óhatatlanul megtalálja ezeket a kiábrándult, menekülő fiatalembereket. Az általuk megélt kudarcok pedig tökéletes táptalajul szolgálnak a radikális iszlámizmusnak. Mindazt ugyanis, amit az európai társadalmak nem tudtak megadni a kiábrándult muszlim fiataloknak, azt a szélsőséges csoportok megadják: védelem, szolidaritás és útmutatás.⁴⁶

3. Identitásválság és az identitás újradefiniálása

Igaza van Zygmunt Baumannak, miszerint „korunk az identitás kora”. Az elmúlt két évtizedben identitások felértékelődésének folyamata ment végbe világszerte, melynek eredménye képen a különböző identitások szerepe látványosan megnövekedett. Általános jelenséggé vált a kollektív identitások erősödése, sőt a XX-XXI. század fordulóját leginkább a „többes” identitások jellemzik. Mindenki többféle közösségnek a tagja egyidejűleg, de a különböző identitásoknak létezik egyfajta rangsora, melyben az ún. elsődleges identitás játssza a legfontosabb szerepet.⁴⁷

Európának döbbenetesen színes és izgalmas történelme mind a mai napig érezteti, esetenként láttatja magát és ennek a történelmi múltnak vitathatatlan része az iszlám is. Rostoványi Zsolt találóan fogalmazza meg: „Európa egységét éppen sokfélesége adja.”

A felvilágosodást követő időszakokban jellemzővé vált, hogy a nyugati civilizáció saját identitás meghatározása a „másikkal” szemben, a „másik” ellenében történt - ezt leginkább a gyarmatokon éreztették a nyugat-európai nagyhatalmak.⁴⁸ Legjellemzőbben a XVIII. században: amikor is létrejött a mai értelemben vett modern Európa, mely az európai civilizáció univerzalizációjának hirdetőjévé vált.

Az Európai Unió színre lépése és erősödése azonban kiváltott egy eddig sokat vitatott kérdést: az európai (uniós) identitás problémáját. Az unión belül ugyanis éppen a sokféleségből adódóan nagyon nehezen eldönthető, hogy mi számít civilizációs-kulturális értelemben Európának?⁴⁹ Az európai identitás egy konfliktusokkal terhelt közös történelmi emlékezeten alapul, így maga a kulturális és civilizációs értelemben vett egységes Európának a képe tulajdonképpen nem más, mint egy fikció. Elmondható tehát, hogy Európa tulajdonképpen keresi önmagát és ennek a folyamatnak azonban szerves része, – és tulajdonképpen Európa egyik legnagyobb kihívása is - hogy olyan kulturális identitást teremtsen, amely úgy képes integrálni a kultúrákat, hogy azok megőrizhessék sajátosságait.⁵⁰

Az identitás kérdésköre különösen összetett problémaként van jelen az iszlám világban. Az elismert történész-orientalista Bernard Lewis a közel-keleti identitásoknak három fontos „körét” különbözteti meg: a leszármazás, a hely és a vallási közösség szerintit. Mivel mindenki egyidejűleg több „körnek” is része, a közel-keleti identitások így eleve „többes” identitások – viszont ez a Közel-Keleten egyáltalán nem jelent semmilyen problémát. Valós problémát ez a többes identitás a kisebbségi iszlám, ezen belül is elsősorban a Nyugat-Európában élő muszlim közösségek esetében jelent. A muszlim országokból bevándorló egyének ugyanis a többnyire szekuláris társadalmi környezettel kell, hogy szembesüljenek, mely sok szempontból származási országuktól ellentétes érték- és normarendszert közvetít. Mindezen túlmenően a domináns kultúrához történő alkalmazkodás megkövetelése a bevándorló egyénekre különösen nagy teherként nehezedik. Az eltérő kulturális környezetben éppen ezért szinte mindent

⁴⁶ V.ö. ROSTOVÁNYI, Zs. i.m. pp. 22-30

⁴⁷ V.ö. ROSTOVÁNYI, Zs. i.m. pp. 30-41

⁴⁸ V.ö. ROSTOVÁNYI, Zs. i.m. p. 10

⁴⁹ V.ö. i.m. pp. 15-18

⁵⁰ V.ö. ugyanott 15-18. o.

állandóan újra kell gondolni.⁵¹ Az európai muszlimok számára különösen nehéz feladat identitásuk meghatározása. Annak ellenére, hogy a befogadó társadalmak – jócskán leegyszerűsítve és általánosítva – játszi könnyedséggel beazonosítják őket, feltételezve a muszlim kisebbségek nagyarányú homogenitását, a muszlimok számára ez korántsem megy ilyen egyszerűen. Származási országuktól több ezer kilométerre, az iszlám világtól alapvetően eltérő közegben az őket befogadó országban, ők csak csupán „idegenek”. Gyakran az identitás keresés egyik megoldását abban látják, ha környezetüket erősebb-gyengébb „iszlamizálás” alá vetik. Ezáltal tulajdonképpen semmi mást nem tesznek, minthogy az őket körülvevő közeget az otthonihoz hasonlóan iszlám környezeté kívánják formálni. Mindez azonban nem más, mint egy idealizálthoz való igazítás, ugyanis származási országaikat sem az „igazi” iszlám feltételrendszer jellemzi. Felvetődik tehát a kérdés, hogy valóban ez lenne hát a nyugat-európai muszlim identitás kialakításának a leginkább járható módja?⁵²

A muszlim kisebbség identitásának megértéséhez tisztáznunk kell, hogy mit is értünk tulajdonképpen „muszlim” alatt. Az iszlám civilizáció területe – mely magába foglalja a dár al-iszlám és akár a dár al-harb területét is – felölel valamennyi muszlimot, ebben a megközelítésben tehát a muszlim nem csak vallási, hanem „etnikai” kategória is. Az iszlám civilizáció területén muszlimnak lenni, nem csak a hit kérdése, hanem szociológiai tény is egyben. Így tehát beszélhetünk „kulturális muszlimokról”, vagy akár még „szekuláris muszlimokról” is. A muszlim megnevezés tehát nem szükségszerűen csak vallási identitást takar, hanem ugyanúgy vannak vallási, etnikai/törzsi, kulturális és/vagy politikai vonatkozásai is.⁵³ Mindezeket a tényeket figyelembe véve azt azért meg kell jegyeznünk, hogy a „muszlim kisebbségek” tehát alapvetően nem egy vallási kategória, ennél fogva tehát a „muszlim” jelzőnek nem a „keresztény” a megfelelője.⁵⁴

Az Európába bevándorolt muszlimok identifikációs folyamatát ugyanakkor nagymértékben befolyásolja a nyugaton kialakult, uralkodó értelmezés, mely az iszlámot eleve ellenségnek, veszélyforrásnak és fenyegetésnek tartja. Nyilvánvalóan az iszlámnak ez a megközelítése nem a valós helyzetet tükrözi, hanem inkább az évszázados viszálykodás emlékében gyökerező víziót, amelyben szinte egyenlő arányban van jelen a politikai és a vallási elem.⁵⁵ Létezik-e tehát valamilyen megoldás a Nyugat-Európában kisebbségi helyzetben élő muszlimok identitásának újraértelmezésében?

Bassam Tibi - akinek a nevéhez az európai „iránymutató kultúra” kifejezés fűződik - volt az, aki 1992-ben egy francia projekt résztvevőjeként használta először az euro-iszlám fogalmát. Tibi szerint a muszlim bevándorlóknak figyelembe kell venniük az európai „iránymutató kultúrát” és alkalmazkodniuk kell a felvilágosodással és racionalizmussal fémjelzett európai értékekhez – így tehát az iszlámnak az európai modernitás részévé kell válnia. Az euro-iszlám kategóriáját tehát nem csupán az iszlamistákkal szemben alkalmazza a professzor, hanem a „német etnicitás” ellen is, mivel ugyanis egyes németek és török iszlamisták – más motiváció alapján – ellenzik a Németországban élő muszlimok demokratikus együttélés formájában történő integrációját”. Tibi szerint az euro-iszlám tehát mindkét oldalról ösztönözheti az integrációt. Ennek érdekében a professzor az európai „iránymutató kultúra” értékein alapulva külön-külön meg is fogalmazza az euro-iszlám sajátosságait.⁵⁶ Sokan a nem muszlimok közül is

---

⁵¹A muszlim weboldalakon kérdések áradata zúdul az imámokra és más vallási vezetőkre arról, hogy mi az ami tilos és mi megengedett egy Európában élő muszlim számára. V.ö.: ROSTOVÁNYI, Zs. Európai (euro-) iszlám vagy iszlám Európában. 30-41. o.

⁵²V.ö.: ROSTOVÁNYI, Zs. i.m. pp. 30-41

⁵³„Muszlimnak lenni nem csupán hit kérdése, hanem szociológiai tény is.” Lásd: ROSTOVÁNYI, Zs. Európai (euro-) iszlám vagy iszlám Európában. In *GROTIUS: A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos folyóirata* [online]. 2011, vol. E-könyvtár [cit. 2012-02-28]. 12. o.

⁵⁴V.ö.: ROSTOVÁNYI, Zs. i.m. pp. 9-13

⁵⁵V.ö. i.m. pp. 9-13

⁵⁶V.ö.: ROSTOVÁNYI, Zs. i.m. pp. 50-52

meglehetősen utópisztikusnak tartják elméletét, mivel úgy gondolják, hogy egy olyan európai iránynak kell megfeleljenek, aminek nagyon sok esetben maguk az európaiak sem felelnek meg.⁵⁷

Bassam Tibi professzor mellett még egy nagynevű személyiséget kell megemlítenünk, Tariq Ramadán⁵⁸ aki nem az euro-izlámról, mind inkább „európai muszlimokról” beszél. Szerinte ugyanis Bassam Tibi euro-izlám fogalmát illetően az a baj, mintha azt sugallná, hogy korlátozni kellene a Korán érvényességét, ám így a muszlimok többsége nem fogja őt követni.⁵⁹

E két megközelítés mellett létezik egy harmadik is. Még 1997-ben, prominens vallástudósok létrehozták a Fatva és Kutatás Európai Tanácsát.⁶⁰ A Tanácsnak fő célja, hogy kollektív fatvák kibocsátása révén különböző kérdésekben útmutatást adjon az Európában élő muszlim kisebbségeknek, megoldást nyújtson problémáikra és szabályozza viszonyukat az európai közösségekkel – természetesen a saríja előírásaival összhangban. A Tanács elnöke Yusuf al-Quaradawi – neve már az előző részekből ismerős lehet – egy interjúban elhangzott mondata, jól összefoglalja a Tanács álláspontját: „bárhol éljenek is a muszlimok, integrálódniuk kell a társadalomba és elfogadniuk az adott társadalom velük szemben támasztott feltételeit – anélkül, hogy feladnák hitüket”.⁶¹ A Tanács az iszlámot a kisebbségi lét viszonyainak megfelelően igyekszik értelmezni. Magát az elnököt sokan úttörőnek tartják az új muszlim vallásjogtudomány, a *fikh al-akalliját*, a kisebbségi vallásjog kifejlesztésében, amely tulajdonképpen a nem muszlim területeken kisebbségben élő muszlimok helyzetének megfelelő jog-értelmezése. A Tanács komolyan foglalkozik az integráció kérdésével is. Felsorakoztattak ugyanis pár követelményt, melyeknek szerintük a muszlimoknak eleget kell tenniük, egyrészt amiatt, mert ezzel nem tesznek rosszat, másrészt pedig, azért mert az iszlám kifejezetten ösztönzi ezek megtételét.⁶² Ugyanakkor a Tanács azt is hangsúlyozza, hogy a pozitív integráció érdekében mindkét félnek kölcsönös felelősséget kell vállalnia.⁶³

Az identitás kérdését illetően annyi bizonyos, amit Jürgen Habermas német filozófus állít, miszerint: „a közösség legitim módon megfogalmazott identitását a bevándorlási hullámok közepette semmiképpen sem lehet tartósan megóvni a változásoktól. Mivel a bevándorlókat nem szabad tradícióik feladására kényszeríteni, ezért adott esetben más életformákkal bővül az a horizont is, amelyben a polgárok később közös alkotmányos alapelveiket értelmezik. Ekkor tudniillik működésbe lép az a mechanizmus, amelynek következtében az aktív állampolgárság megváltozott összetételével megváltozik az a kontextus is, amelyre a nemzet etikai-politikai önértelmezése egészében vonatkozik.”⁶⁴

---

⁵⁷ V.ö. u.o. 50-52. o.

⁵⁸ Tariq Ramadán az európai iszlám egyik legismertebb, legnagyobb nyilvánosságot kapott, különösen a második-generációs európai muszlimok körében igen népszerű és befolyásos, de ugyanakkor erősen vitatott személyisége. Lásd: ROSTOVÁNYI, Zs. i.m. p. 42

Bővebben Tariq Ramadán életéről és tevékenységéről lásd: TUSKE, L. Tariq Ramadán és az európai muszlim kisebbség. In *GROTIUS: A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos folyóirata* [online]. 2011, vol. E-könyvtár [cit. 2012-02-28]. <<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DORMEY>>.

⁵⁹ V.ö.: ROSTOVÁNYI, Zs. i.m. pp. 52-54

⁶⁰ *European Council for Fatwa and Research*

⁶¹ V.ö. i.m. pp. 52-54

⁶² V.ö. ugyanott 52-54. o.

⁶³ Nem árt azonban óvatosnak lenni a Tanács elnökének kijelentéseit illetően. Lorenzo Vidino pontosan tudósít a Tanácsban elnöklő jogtudós kettős retorikájáról. V.ö. VIDINO, L. *Aims and Methods of Europe's Muslim Brotherhood*. In *Current Trends in Islamist Ideology*. 36-39. o.

⁶⁴ „Jürgen Habermas a multikulturális társadalmakban megkülönbözteti egymástól a saját kollektív identitással rendelkező csoportok és szubkultúrák etikai integrációját és az absztrakt, minden állampolgárt egyformán érintő politikai integrációt.” ROSTOVÁNYI, Zs. Európai (euro-) iszlám vagy iszlám Európában. In *GROTIUS: A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos folyóirata* [online]. 2011, vol. E-könyvtár [cit. 2012-02-28]. <<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=FIQXWM>>. 47-48. o

A modern identitás problémáját illetően pedig Charles Taylor megállapítását érdemes megjegyeznünk. Szerinte ugyanis a modern identitás mindenekelőtt politikai természetű, mely magában hordozza az elismerés igényét. Ez az igény pedig a kollektív identitásokra, a csoport-identitásokra is, de ugyanúgy a marginalizált, periferezált csoportokra is vonatkozik. Tehát a különböző kisebbségek egyenjogúságért folytatott küzdelme is mindenekelőtt az elismerés igényén alapul.⁶⁵

Utószó

Láthatjuk tehát, hogy az iszlám világ és a Nyugat, illetve a muszlim kisebbség és Európa között meglévő viszálkodásnak nem egy, hanem több és ezen felül rendkívüli módon összetett okai vannak. Mindkét kultúra jogosan tart igényt az elismerésre, mely elismerés – Charles Taylor szerint – kétféle módon valósulhat meg. Az egyik az egyenlő méltóság politikája, a másik pedig a különbözőség politikája. Az előbbi tulajdonképpen azon alapul, hogy minden ember egyformán méltó a megbecsülésre, az utóbbi pedig - elismerve a kollektív identitást - a kultúrák egyenjogúságán alapul. A kultúrák ugyanis nem mérhetőek és ez által nem lehet közöttük hierarchikus sorrendet sem felállítani. Más az értékrendje a nyugati kultúrának, amely az egyén individualitását helyezi előtérbe és más az iszlám világnak, amely az egyén közösségiségét hangsúlyozza.⁶⁶

Meghatározni az igazságot az iszlám világ és Európa között folytatott vitában aligha lehet: mindkét fél ugyanis másképpen értelmez bizonyos fogalmakat. A nyugat-európai országok ugyan joggal várják el a muszlim kisebbségtől, hogy ők elfogadják az általuk választott országok jogrendjét és alkalmazkodjanak az adott ország "játékszabályaihoz", viszont a muszlim kisebbségek is jogosan várják el, hogy ne kényszerítsék őket asszimilációra - eredeti identitásuk és kultúrájuk teljes feladására.

Megtalálni azt a kényes egyensúlyt mely mindkét fél számára kielégítő, rendkívül nehéz feladat. Létezik azonban megoldás, de annak kiinduló pontja az, hogy a szélsőségesek által hirdetett térítő jellegű „fundamentalizmusoknak” és „univerzalizmusoknak” semmiféleképpen sem szabad irányítaniuk. A megoldás elsősorban sokirányú és nagyon szerteágazó lépések sorozatát igényelné, melyek közül az egyik a dialógusok erősítése: úgy a két civilizáció, mint a két vallás között. Elvégre is optimizmusra adhat okot az a tudat, hogy valahol minden világvallás célja ugyanaz s az alapvető értékeik között sincsenek áthidalhatatlan szakadékok. A konkrét lépések közé tartozik annak a lehetőségnek a megteremtése, hogy a közel-keleti országok javíthassanak külső és belső helyzetükön, ti. hogy változás álljon be a perifériás pozícióikat illetően. Hasznos lenne ugyanis, ha az iszlám világ is érezhetné, hogy olyan folyamatoknak a résztvevője, melyekből nem csak másoknak származhat előnye, hanem neki is.

A kultúrák párbeszéde azonban közel sem önzetlen eszmecserét jelent csak – a párbeszéd általában önös érdekekhez kötődik és ezek az érdekek legalább oly különbözőek, mint az egyes civilizációk által képviselt normák és értékek. A kultúrák párbeszédénél a történelem és az adott társadalmi valóság nem hagyható figyelmen kívül. Akinek viszont nincsen önbecsülése, aki nem tesz hitet saját civilizációja mellett, és nincs kellő öntudata, aki önmagát és saját értékeit megtagadja, az a legkevésbé sem alkalmas párbeszédre.⁶⁷

Rostoványi Zsolt szerint hangsúlyozottan fontos a két világ egymással szembeni bizalmának helyreállítása, valamint a kölcsönös fenyegetettség érzésének végleges felszámolása. E két lényeges lépés a jelenkori helyzetben egyáltalán nem könnyű feladat, de nem is megoldhatatlan.⁶⁸

---

⁶⁵ V.ö. ROSTOVÁNYI, Zs. i.m. pp. 44-49

⁶⁶ V.ö. ugyanott 44-49. o.

⁶⁷ Bassam Tibi: Keresztes i.m. 90

⁶⁸ V.ö. ROSTOVÁNYI, Zs. *Az iszlám világ és a Nyugat: Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága.* 406-407 o.

Jelen tanulmányban egy előkészítést végzem el a szabad akaratról való gondolkodásnak, melynek során kapcsolódó pontot igyekszem keresni a teológiai és filozófiai akarat-értelmezés között. A self a filozófiában, összefoglaló néven az emberi személyiség központjának tekinthető. Mégis, eredetére és funkcióira vonatkozólag többféle elmélet és nézet ismeretes. Jelen tanulmányban én elsősorban Karl Popper, és John C. Eccles valamint, Benjamin Libet értelmezéseit igyekszem felmutatni. Bár mindannyian agyutatók, ugyanazt a kérdést eltérő tudományterületekről közelítik meg. Ez teszi érdekessé self-értelmezéseik összehasonlítását. Mivel a self az emberben ágensként viselkedik, ezért értelmezése döntően befolyásolja az akarat szabadság kérdését. A Biblia az ember irányító központjának a szívet tekinti. Tanulmányomban elemzem, hogy milyen funkciók tulajdoníthatók neki. Mindezen értelmezések összevetése kimutatja, hogy mennyiben van átfedés a bibliai „szív” fogalom és a self-fogalom között, illetve, hogy mely értelmezés áll legközelebb a bibliai állásponthoz. A Biblia ugyan nem használja a self kifejezést, de tanulmányuk hipotézise szerint található olyan kifejezést, mely ezzel analóg és amely egyszersmind segít megoldani az agyutatói szempontból oly misztikusnak nevezet self-el kapcsolatos rejtélyeket.

Jelen tanulmány gyakorlati haszna abban van, hogy elősegíti a későbbi szabad akarattal és az erkölcsi felelősséggel kapcsolatos kérdések megválaszolását. A teológiában ez az összevetés a következő kérdésre fordítható le: Hogyan fér össze az ember szabad akaratát Isten mindentudásával és mindenhatóságával.

A self a filozófiában

A self a filozófiában a tárgyiasult én-t jelenti. Wiliam James idealista filozófus alapján Meads és Erikson is megkülönböztette az én-t és a self-et, méghozza az objektum és a szubjektum viszonyában. Az én produktív eredményezője is a selfnek, vagyis forrása.¹ Ezzel azonban még korántsem mondtunk el mindent a selfről, hiszen még nem választottuk meg azt a kérdést, hogy honnan ered és miből tevődik össze a self? Amikor azt kérdezzük, hogy miből tevődik össze a self, akkor egyszersmind azt is kimondjuk, hogy a self, bár az énből ered, mégis több mint maga az én. A self és az öntudat kialakulásának számos filozófiai elmélete ismert. Minket most elsősorban az akarat szabadság kérdése szempontjából szeretnénk megragadni a self lényegét. Úgy tekintünk a selfre, mint az akarat alanyára, vagyis az ágensre. Hogy mennyiben több azt állítani, hogy az self az ágens, mint azt, hogy pusztán az én? E kérdés megválaszolásához körül kell járnunk a test és a lélek dualitásának és összekapcsolásának elméleteit. Ezek az elméletek nagy vonalakban a modern agyutatók eredményeit figyelembe véve a következők:²

- Radikális materializmus – lényege, hogy minden nem anyagi folyamatot irrelevánsnak tart. Karl Popper helyesen mutat rá, hogy ez a fajta materializmus transzcendentálja az anyagot, azaz szinte isteni tulajdonságokkal ruházza fel.
- Panfizicizmus – A világ monista szemlélete, amely a görögöktől származik, de Spinoza és Leibniz dolgozták ki különböző változatait. Lényege minden dolognak van egy belső lelki formája és egy külső anyagi alakja. A modern biológiában a tudat kialakulását igyekeztek ezzel az elmélettel magyarázni a lelki dolgok anyaghoz történt kapcsolódása által.

---

¹ Wolfhart Pannenberg: *Antropologie in Theologischer Perspektiv* Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1983. 194. o.

² A fenti nézeteket lásd részletesebben Eccles, John C. 1994: *How the Self Controls Its Brain*. Springer Verlag. Berlin. 5-11. A materializmus kritikáját lásd: Popper, Karl – Eccles J. C. 1977: *The Self and Its Brain*. Routledge. London, New York 6.

- Epifenomenalizmus – lényege az általunk mentálisnak titulált folyamatoknak semmiféle behatásuk nincs a szervezet működésére. A lelki dolgok valójában nincsenek hatással az életünkre. A különbség a materializmushoz képest annyi, hogy a nem mondja, hogy a lelki folyamatok nem léteznek.

E két nézet közös jellemzője, hogy a személyiség kialakulását csupán járulékos dolognak tartják, ami lényegileg nem befolyásolja az embert, hiszen minden egyes lelki folyamata egy – testben illetve az agyban lejátszódó kémiai reakcióra vezethető vissza. Itt kell megjegyeznünk, hogy ez a két elmélet mára elavulni látszik, holott vannak képviselői mind a mai napig.

- Identitás- teória – minden egyes lelki folyamatunk visszavezethető egy biológiai- agyi működésre, adott esetben a tudomány mai állása szerint ezt a folyamatot még nem tudjuk leírni, de ez csupán idő kérdése.
- Interakció-teória – állítása szerint a fizika eszközeivel nem mérhető lelki folyamatok visszahatnak az agy működésére. Az interakció végmenésének módját a kutatók eltérően fogalmazzák meg. Ezen csoportra általánosan jellemző, hogy a nagy hangsúlyt fektetnek a biológiai vizsgálatok szükségességére, és elvetik azon filozófusok eredményeit.

A self vizsgálata szempontjából számunkra leginkább ez utóbbi interakció- elmélet a jelentős. Ebben az esetben az interakció az agy és a self között történik, mégpedig oly módon, hogy a selfben összpontosuló mentális folyamatok visszahatnak az agy működésére, ugyanakkor a self nem elválasztható az agytól. Az elméletet Karl Popper és John C. Eccles dolgozta ki 1977-ben megjelent nagy hatású művében. Lássuk tehát, hogy közülük az előbbi miként jellemzi a self-t és annak kialakulását. Karl Popper meg van róla győződve, hogy a self létezik, ami azt jelenti, hogy nemcsak egy megnevezés. Ezzel vitába száll azokkal a filozófusokkal, akik azt állítják, hogy a self valójában nem létezik. Nemcsak annak vagyunk tudatában, hogy élünk, de annak is, hogy selfek vagyunk. (A self) tudatában van saját identitásának az idő meghatározható periódusaiban, és megszakad ez az öntudata az alvás vagy az a tudatlanság szakaszaira; és mindenki tudatában van közülünk a cselekedete erkölcsi következményeivel. (A patológikus eseteket nem számítva.) Az öntudatunk szoros kapcsolatban van a test-tudatunkkal. Mivel testünk állandóan változásban van, ezért azt is kijelenthetjük, hogy identitásunk nemcsak testünket jelenti. Nemcsak annak vagyunk tudatában, hogy élünk, de annak is, hogy selfek vagyunk.³ A self nem velünk születik, hanem megtanulunk selfek lenni. Egyesek azt állítják, hogy ezt az önmegfigyelés által érzük el, de Popper azon a véleményen van, hogy ez éppen fordítva van: azáltal tudunk ismereteket szerezni saját magunkról, hogy selfek vagyunk, és hogy elméleteket alkotunk magunkról. A tanulási folyamat másik része abban áll, hogy megfigyeljük mások self-ét. Az emlékeink kiértékelése szintén a self feladata.⁴

Popper igyekszik rámutatni arra, hogy a self létezése összefüggésben van a testtel, hogy a self egyéni, egységes és folytatólagos. Popper úgy gondolja, hogy az állatoknak nincs tudatuk. az embernél a self-awareness – öntudat egyik feltétele a beszéd képessége. Popper úgy gondolja, minden élőlénynek van programja, de csak az emberi lény van tudatában ennek a programnak, vagy legalábbis egyes részeinek, és kritikailag felülvizsgálja azokat. A legtöbb élőlény arra van programozva, hogy felfedezze környezetét. Az ember szabású majmok például tudatában vannak saját maguknak, felismerik magukat a tükörben, de csak az ember tudja megáról, hogy meg fog halni. Egy magasabb rendű állatnak, mondjuk egy kutyának lehetnek személyiségjegyei és egyéb tulajdonságai. De csak az ember tesz erőfeszítéseket annak érdekében, hogy jobba

³ Popper, K.- Eccles, J.C.: The Self and Its Brain...i,m, 101-104.o.

⁴ Uo. 109.

váljon és legyőzze a félelmeit, a lustaságát, az önzőségét, vagyis csak az ember akar önkontrollt gyakorolni. Azért mert képesek vagyunk önmagunkról tárgyként beszélni.⁵

Hasonló nézeteket vall a selfről Benjamin Libet agykutató, aki a tudati folyamatok időbeli kiterjedését célzó méréseivel vált ismertté. Kísérletei alapján igyekszik a szabad akarat elméletét védeni, melynek ágense a self. Az ő értelmezésében a self az, ami a kapcsolódást biztosítja az agy biológiai folyamatai és a mentális folyamatok között. A két összetevőt ugyanazon rendszer két oldalának tekinti, melyeket nem lehet egymástól függetlenül vizsgálni. Ebben nézete nagyban hasonlít az előzőre. „A self az a subjektív érzés, amely tudatosítja bennünk személy voltunkat, vagyis identitásunkat.”⁶ Ennek alapján abban különbözik az előző popperi nézettől, hogy a nála self sokkal inkább hozzá van kapcsolódva az agyi folyamatokhoz. Holott azt is megjegyzi, self-lét, vagyis az öntudat, egy egyéni jelenség. Orvosként ezt azokkal az esetekkel is alátámaszta, amikor az agyat mértani pontossággal kettévágták, akkor nem kettőződött meg. Ugyanígy azt is megállapítja, hogy az egypetéjű ikreknek, bár biológiai adottságaik teljesen azonosak, mégis önálló egymástól jól elkülönülő tudatuk van. Mindezen megállapítások folyományaként Libet feltételez egy olyan – az agy körül lévő mentális erőteret (Consciousness mental field)⁷, amely gyakorlatilag a self tere. Libet feltételez egy lelki/tudati erőteret az agy körül, amely úgy működik mint egy közvetítő (mediator) az idegsejtek és a szubjektív tudatos (láthatatlan) tapasztalat között. Ennek létezését úgy lehetne bebizonyítani, hogy az agyból leválasztjuk az agykérget, és közel helyezve a leválasztott részt az agy fennmaradó részéhez, megfigyeljük, hogy történik-e kommunikáció. Természetesen ez egyelőre csak egy olyan kísérlet-tervezet, amely meglehetősen súlyos etikai kérdéseket vet fel.

A self ágens voltával kapcsolatos a szabad akarat kérdése. Libet a az agyi folyamatok időbeliségének kutatása során arra a következtetésre jut, hogy minden tudatos cselekedet tudattalanul kezdődik. Libet azonban igyekszik megőrizni a szabad akarat önállóságát, mert ezt az erkölcsi felelősség alapjának tartja. Ezért az akaratnak egy vétő funkciót tulajdonít, amely abban áll, hogy mely tudattalan indíttatásokból lesz tudatos cselekedet. Tehát kvázi az akarat egy ajtó a tudatos és a tudattalan között, amely nem enged át akárkit.⁸ A szerző e nézetét – bár a vallást többször tudománytalanak bélyegzi- mégis összeférhetőnek találja azzal, és úgy véli felfedezése egybecseng a bibliai arany szabály kijelentésével. Azonban a keresztyén pozitív kifejezőmód helyett használhatóbbnak tartja annak negatív formáját: „Amit tehát nem szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, azt ti se tegyétek velük.” Bolyki János összefoglalta az arany szabály vallás és etikátörténeti háttérét.⁹ Arra a következtetésre jut, hogy a jézusi arany szabályt nem választhatjuk egy a Nagy Parancsolattól¹⁰, azaz a szeretet parancsolatától. Ennek fényében, amit Libet az arany szabállyal kapcsolatban alkalmaz, az nem más mint értelmének leszűkítése. A teológiai számára mindezek fényében fontos kérdéssé válik a szabad akarat és a szeretet viszonya.

A teológus szemével érdekes elméletnek bizonyulnak a fenti self-értelmezések. Összefoglalva kimondhatjuk, hogy ezekben egy erősen túlértékelt self jelenik meg. Úgy tűnik, mintha az interakció-teória képviselői végig a lélekről beszélnének, amikor a selfről beszélnek.

⁵ Uo. 144-145.

⁶ „ Libet, Benjamin 2005: *Mind Time*. The temporal factor in consciousness. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts; London, England 204.

⁷ Libet...i.m. 158kk.

⁸ Libet...i.m. 140-141. o.

⁹ Bolyki János: *Jézus „törvénye” az arany szabály*. In Szószék és katedra. Tanulmányok Dr. Tóth Kálmán professzor tiszteletére. Budapesti Református Theológiai Akadémia, Budapest 1987. 20-21. o. A szerző felsorakoztatja az egyes forrásokat, melyekben az arany szabály negatív formában szerepel.

¹⁰ „Tartalmilag, teológiailag és etikailag az új Jézusnál az, hogy az Arany szabályt nemcsak az ellenség szeretetével hozza kapcsolatba, de magával a Nagy Parancsolattal, mint a Tóra összefoglalásával, mint Isten akarata summázásával. Az Arany szabálynak Nagy Parancsolat második felével való rokonságát mutatja a „mint magadat” és az „ahogy akarod, hogy veled” egyezése.” Bolyki... i.m. 24. o.

Mivel azonban a vallási nézetekkel nem tudnak mit kezdeni a természettudomány vizsgálati módszereivel, ezért ezt a kifejezést nem használják. Érdekes kérdés továbbá, hogyha rendelkezik is a self a fent említett tulajdonságokkal, mégha valóban hasonlít is a működése egy erőterére, akkor felvetődik a kérdés, honnan van az ereje? Vagyis honnan van az az energia, amellyel a self kifejlődik és cselekvéseit végzi?

Robert Kane rámutat arra, hogy a fenti elméletek nem mások mint a descartesi dualizmus továbbfejlesztett változatai. Descartes szerint a lélek lehet valódi ágens, mely képes eleget tenni a szabad döntés feltételeinek, hiszen különálló létező. A fenti nézetek azonban a self-et nem tekintik különálló létezőnek. Ez pedig több aggályos kérdést is felvet:

- hogyan befolyásolja az anyagtalan elme a testet?
- a láthatatlan elme megsérti a természet törvényeit? Hogyan?
- a test mely területével lép kapcsolatba a láthatatlan elme?

Ezen kérdések megválaszolásában sem Popper, sem Eccles, sem Libet nem jutottak előbbre. Egyenlőre válaszok csupán hipotézisek szintjén léteznek. Annyi történik, hogy az ágens áthelyeződik egy másik szintre, de a kérdések ugyanazok maradnak. A self ágensége tehát egy misztérium marad.

Ugyancsak nem visz előbbre a kérdésben Immanuel Kant nézete sem, aki az akarat autonómiáját – azaz szószerint, önmagában való törvényét hirdette. Kant úgy gondolta, hogy az akarat szabadságát meg kell tartanunk, hogy megtarthassuk az erkölcsi törvények és a morális viselkedés értékét. Szerinte a tudomány nem ismertethet meg bennünket az önmagukban való dolgokkal, vagyis a noumenákkal. Kant úgy gondolta, hogy térben és időben megjelenő döntés determinált, vagyis meghatározott. Kant még nem ismerte a quantumfizikai elméleteket, de abban igaza van, hogy a szabad döntés a tudomány számára meghatározhatatlan, vagy egyedül a quantum szabályok által meghatározható, amelyeknek lételeme a meghatározhatatlanság.

Mindezek miatt a szabadságot egyedül a gyakorlati ész adja meg Kant számára.¹¹ Kant megkülönbözteti a gyakorlati ész törvényét a természeti törvényektől. Utóbbiakról azt mondja, hogy azok kívülről adottak számunkra, és nincs hatalmunkban dönteni affelől, hogy azokat megtartsuk vagy megszegjük. Az erkölcsi törvények fölött azonban van hatalmunk. Ez az akarat autonómiája. Kant szerint tehát különbség és feszültség van az akarat autonómiája és a természeti törvények meghatározottsága között. Ezt a feszültséget azzal próbálja oldani, hogy különbséget tesz a megjelenő és a megáért való én között.¹² Mivel a magáért való én nincs semmilyen külső körülményhez kötve, ezért szabad. Azonban ez azt okozza, hogy szerezhetünk róla tudást a tudomány eszközeivel, hiszen azokkal csak a megjelenő éni tudunk eljutni. Ismét csak egy misztériumhoz jutunk el.

A teljesség kedvéért még itt meg kell jegyeznünk, hogy létezik olyan nézet is, mely szerint a tudatos akarat merő illúzió. Ezt a nézetet Daniel Wegner képviseli. Az egyik fő érve az akarat illúziójának alátámasztására éppen az, hogy szerinte nem létezik a tökéletes ágens, aki tisztában van az összes körülménnyel, és azok alapján képes döntést hozni. Pontosabban, ha létezik is ilyen, akkor az csak maga Isten lehet.¹³ Bár a tudatos akarat, mint illúzió jellemzésével nem tudunk egyetérteni, hiszen ez az igen kemény determinista nézet alapjaiban rengeti meg az erkölcsi felelősség tételét, de kétségtelen, hogy ez utóbbi megállapítása igaz.

---

¹¹ Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Gondolat, Bp. 1991. 75. o.

¹² Robert Kane: *A contemporary introduction to free will*. Oxford University Press, Oxford, New York, 2005. 44. o.

¹³ Daniel M. Wegner: *A tudatos akarat illúziója*. Kossuth Kiadó Bp, 2002 156. o.

Az ember testi-lelki egysége teremtett voltának fényében

A lélek és a test különválasztása először a görög filozófiában történt meg. Mint láttuk, egyes agykutatók újra keresik a kettő bizonyos egységét, amikor azt mondják, hogy a kettőt egyszerre kell vizsgálnunk és nem egymástól függetlenül. Így azonban csak arra jutnak, hogy a kettő között valamilyen misztikus egység van. Míg az agykutatók a dualizusból indulnak ki, addig a Biblia eleve az ember testi-lelki egységét hirdeti. Bár ismeri a kettő különböző tulajdonságait, de sosem választja szét a két részt: „Azután megformálta az Úristen az embert a föld porából, és az élet leheletét lehelte az orrába. Így lett az ember élő lény. (Gen 2,7) Ahogy Pannenberg kommentálja Rendszeres teológiájában: Az 1Móz 2, 7 szerint a lélek nem csupán a test élelve, hanem maga a lélektől áthatott test maga az élőlény (nefes hajja) A Biblia nem tulajdonít olyan önállóságot a léleknek, mint amelyet az arisztotelészi- tamási szubsztanciafogalom kifejez. Az ember megnevezésére használt nefes hajja tükrében az ember szükségét szenvedő és ezért vágyak hajtotta lényként jelenik meg. Egész életét a szükség és a vágyakozás határozza meg. A nefes jelent, és így a kiszáradt torkot, a mohó garatot jeleníti meg az ember előtt...”¹⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy a Biblia az állatokat is ugyanolyan nefes hajja-nak nevezi. Az élet alapját tehát a Teremtő Lélek képezi, ami munkálkodik az emberben, mégsem válik alkotórészévé. „Nem az én, hanem az isteni Lélek a végső alapja a tudat által megkülönböztetett dolgok összetartozásának és annak is, hogy az én összetartozik a világának dolgaival, és különösen a hozzá hasonló élőlényekkel.”¹⁵ Az istenképesség pedig az, ami megadja az egész értékét és célját. Mindezekből tehát kitűnik, hogy a self a Biblia szerint csak az Istennel összefüggésben alakulhat ki. Popper nem tévedett, mikor azt állította, hogy a self nem teremtődik, hanem kialakul, csupán nem tudta megnevezni ennek a mozgásnak az energiaforrását, amely nem más mint a Lélek által adott életézés. Természetesen self kialakulásában nagy szerepe van az észnek. Azonban annak helyét a Biblia a szívbe helyezi, nem a fejbe. Ez a „szintkülönbség” az eltérő emberkép miatt alakul ki. Mégis tanulságos, ha megnézzük, hogy a Biblia milyen funkciókat tulajdonít a szívnek. Ezt Bernhard Kaiser foglalta össze¹⁶:

1. Megértés: A megértés a hozzánk érkező információ hatására jön létre, amely a szavakban van összefoglalva. A megértés egyfajta konfigurációt hoz létre, ami szerint később cselekszünk.

Érdekes, hogy a Szentírás éppen a kemény szívvel kapcsolatban beszél a megértésről. A kemény szív az értetlen szív. Látjuk, hogy a Szentírás számára a szív a megértés helye: Préd 2,15; Mt 9, 3-4.; Róma 10, 5-8.

2. Szeretet: Az életben azt tartjuk értékesnek, amit szeretünk. Ez befolyásolja cselekedeteinket. Azt is mondja, hogy Istent is szeretnünk kell. Az apostol azt mondja, hogy a krisztusi szentség többet ér minden földi jónál, s ez a tudás, arra vezeti az embert, hogy Krisztust jobban szeresse minden másnál. Felebarátunkat is szívből kell szeretnünk. *Krisztus arra akar bennünket megtanítani, hogy belső meggyőződésből szeressük őt.*

3. Engedelmisség: Az meggyőződés határozzák meg a hozzáállásunkat, melyek alapján irányítjuk a többi dolgunkat az életben. Az engedetlen szívnek bűnös testi meggyőződése van. Az ilyen szív bűnös célokat tűz ki maga elé, amelyek nem kedvesek Isten előtt. Az engedelmes szív ellenben hallgat Isten szavára. Az engedelmisség a célokban és a tettekben fejeződik ki, amit tesz, az van a szívében. 1Móz 20,5-6. Jer 4,4; 5, 23-24. Róma 6, 17 Kol 3,23

4. Akarat és kívánság:

¹⁴ Wolfhart Pannenberg: *Rendszeres teológia. 2. kötet.* Osiris Kiadó, Bp. 2006. 146.o.

¹⁵ Uo.: 154.

¹⁶ Bernhard Kaiser: *Das menschliche Herz – Ein multifunktionales System.*In: *Seelsorge auf dem Feld des Denkens. Festschrift für S. Findeisen, hg. v. Th. Dietz und H.-J. Peters.* Marburg: 1995, S. 113-121. Interneten elérhető: <http://www.irt-ggmbh.de/downloads/herz.pdf> 2014. 3. 11.

Az akarat nem egy struktúrálatlan funkciója a szívnek. A Szenírás ezt a funkciót törekvésnek nevezi. Az akarat funkciókat a bűnös emberben a bűn vezérli. Az igazi akarat a megismerés által jön létre. A helyes bibliai akarat ugyanis az „odafennvalókra való törekvés” 1Móz 6,5; Róma 1,24. 1Kor 4,5;

5. Az ember megítéli magát a szívében: a lelkiismeret

Az ember követi lelkiismereti ítéleteit, melyeket a szívében ítél meg. Ilyen értelemben a lelkiismeret retrospektív. (A jövőbeni ítéleteket a fantáziánk segítségével hajtjuk végre.) A lelkiismeretet a körülmények befolyásolják. A lelkiismeret akkor lesz helyes, ha ezek a tényők a törvény és az evangélium. Szükséges, hogy a szív a hit által megújuljon. Ez egyben az értelem megújulása is. A jó lelkiismeret a tiszta szív és a félelem nélküli hit és a szeretet forrása, azonban a hármat nem lehet elválasztani.

6. Érzés: A Biblia az öröm helyét a szívbe teszi. A Biblia szerint az ember nem mindig örül szívből. Leginkább azonban akkor, mikor megérti, hogy meg van váltva Jézus vére által. Az érzései is megszentelődnek az írás által.

7.Hit: A szív a bizalom helye, az ember nemcsak Istenben bízhat. A hit az Írásból származik, illetve annak ismeretéből. Az akarat és az érzés csak eszközök, melyek önmagukban nem képesek Istent megtalálni.

A fentiek tekintetében megállapíthatjuk, hogy a szív egy multifunkcionális rendszer. Megállapíthatóak a különböző funkciók, amelyek hatnak egymásra. Ily módon a szív egységes ágens tud lenni, melynek a testi és a lelki funkciók összekapcsolódnak. Ugyanerre a következtetésre jut Hans-Walter Wolff is a bibliai szív fogalmát elemezve: „Messze a legtöbb előfordulásban a szív az intellektuális és racionális tevékenységekért felelős, tehát pontosan azokért, amelyeket mi az agynak tulajdonítunk.”¹⁷

Konklúzió

Az interakció elmélet igyekszik megőrizni az ember testi-lelki (mentális) egységét. A „ragasztót” azonban egyik vagy másik elembe keresi, mintha a papírnak csak az egyik oldalát ragasztóznánk be. Ennek következtében a self működése nem körülírható adekvát módon, hiszen, ha meg is tudja az agykutató határozni egyes funkcióit, működési elvébe és energiájába nem lát bele. A Biblia ezt a ragasztóanyagot kívülről szerzi be, a Teremtő Lélek formájában, amely különvált ugyan a másik két részről, ugyanakkor olyan életalapot – az energiát – biztosít a másik kettő számára, hogy test és lélek egységben van. A tudat és minden más, ami a selfet alakíthatja ebbe van beágyazva. A self kifejezés és a bibliai szív kifejezés között analógiát vélünk felfedezni.

---

¹⁷ Hans Walter Wolff: *Az Ószövetség antropológiája*. Harmat – PRTA, 2001. Budapest. 70. o.

Bevezetés

Amikor 2007-ben a Lisszaboni Szerződéssel befejeződött az Európai Unió társult tagjainak kölcsönös szerződés-kötési folyamata, akkor egy meghatározatlan időre el lettek napolva az együttműködésnek és az integrációnak a további kérdései. A Lisszaboni Szerződés ennek értelmében jelenleg a végső jogi alapidokumentuma annak, hogy milyen elvek, jogok és kötelességek mentén működik az Európai Unió. Ez érvényes a jelenlegi tagokra és érvényes a jövőben az unióba belépni szándékozó országokra is.

A Lisszaboni Szerződés preambulumban láthatjuk, hogy milyen alapokon épül fel az EU. Az európai alkotmány elfogadásának sikertelensége miatt keletkezett és a kialakult jogi úrt hivatott betölteni, de alapvetően a már korábban elkészült alkotmány szövegét veszi át.

Az EU alkotmányának megszületése előtt – amely jelenleg még nincs is érvényben a francia és a holland népszavazás sikertelensége miatt - és a Lisszaboni Szerződés aláírása előtt is, nagy várakozás volt Európa keresztyén polgáraiban, hogy ilyen nagy jelentőségű szerződésekben legalább annak a jelzése megtörténik, hogy a mai Európának keresztyén gyökerei vannak. A jelenlegi európai államokat sem lehet keresztyén múltjuk nélkül értelmezni. A keresztyénség meghatározó volt az európai kultúra és az európai ember megszületésénél és századokon keresztül a keresztyénség volt az, amely Európát összefogta.

Nyilvánvalóan ez a keresztyén múlt és az európai egységnek a keresztyénségben rejlő erős gyökerei adták meg annak lehetőségét, hogy az EU egyáltalán megszülessen. A keresztyénségre mutató indítékok a kezdetekben nem voltak kérdések.

Az EU egyik alapító atyjának tartott Robert Schuman volt az (francia miniszterelnök 1947-48, külügyminiszter 1948-52, az európai parlament elnöke 1958-60), aki megértette, hogy Franciaország és Németország együttműködése nélkül nem lehet megtartani a békét és az egységet Európában. Robert Schuman egyértelmű elkötelezettje volt a keresztyén értékeknek, akinek testamentumában a következő gondolatokat olvashatjuk: „Európa egységesítése 1950. május 9-én a Közösség korszakát nyitja meg az emberiség történelmében.”¹ Schuman tizenkét pontba összegzi ezen közösség kiépítésének alapelveit, amelyből az első három a keresztyén múltra és értékekre mutat, s ennek alapján meghatározza Európa küldetését a világban:

1. „Európa a demokrácia bölcsője és őrzője
2. A demokrácia a keresztyénségnek köszönheti létét. Azon a napon született, amikor az ember arra lett elhívva, hogy méltósággal élje földi életét szabadságban, mindenki jogát tiszteletben tartva és gyakorolva a testvéri szeretetet mindenki irányában. Krisztus előtt sohasem voltak ehhez hasonló gondolatok megfogalmazva.”
3. Európának meg kell alkotnia saját lelkiségét.”²

Robert Schuman hosszú éveken keresztül tevékenykedett keresztyén társulásokban és szervezetekben Elzász-Lotaringiában. „Ezek az aktivitásai lehetőséget biztosítottak számára, hogy tartós baráti kapcsolatokat építsen ki keresztyén-demokratikus szervezetekkel és politikusokkal. Kapcsolatai megerősödtek a fasiszta ellenállás, de főleg a háború utáni Németország újjáépítése idején, amikor hatalomhoz jutottak a német keresztyén-demokraták és

---

¹ Milan, Čáky: Shuman a vytváranie európskych štruktúr, <http://revue.kpol.ff.ucm.sk/archiv/2004/1/Caky1.pdf>; fordította: Palcsó Attila

² Milan, Čáky: Shuman a vytváranie európskych štruktúr, <http://revue.kpol.ff.ucm.sk/archiv/2004/1/Caky1.pdf>; fordította: Palcsó Attila

Konrad Adenauer lett a német kancellár. Robert Schuman vele baráti kapcsolatot tartott fenn már korábban is a keresztyén-demokrata szervezetek szövetségén belül.³

„Az egység és az egyenlőség” keresztyén szemlélete a társadalomban elsősorban ahhoz kapcsolódik, hogy Isten az embert a „saját képmására” teremtette.⁴ Ez a bibliai kijelentés az ember különleges helyzetére utal a teremtésen belül, hiszen ennek alapján az ember többek között szabad akaratot kap és minden ember a másoknak testvérévé válik, hiszen egy Mennyei Atyjuk van, a Teremtő Isten. Ez a bibliai tanítás alapvetően az egységet és az egyenlőséget hirdeti az emberi társadalomban, ezért ennek alapján valóban a keresztyén tanítás forrása és természetes partnere a demokratikus igyekezeteknek a világban. A keresztyén egyházak pl. a 20. században támogatták azokat a polgári mozgalmakat, amelyek a diktatúrák ellen voltak és segítséget nyújtottak azok számára, akiket az ilyen rezsimök üldöztek. „Így kezdődött el az egyre növekvő és mélyülő ragaszkodás az egyházakban a demokrácia jelentősége iránt. Az egyházak ugyanis eszközt látnak a demokráciában, amely alkalmas arra, hogy megfékezze az igazságtalanságokat.”⁵

Az egyenlőségre és az egyenjogúságra mutat rá Jézus főpapi imájában is: „Én azt a dicsőséget, amelyet nekem adtál, nekik adtam, hogy egyek legyenek, ahogy mi egyek vagyunk: én őbennük és te énbennem, hogy tökéletesen eggyé legyenek ...”⁶ Ezt az egységet, amely alapvetően egyenjogúságot hirdet a társadalomban, a keresztyénség minden ember számára érvényesnek tekinti, függetlenül az ember nemére, korára, bőrszínére, nemzetiségére, vallására és földrajzi hovatartozására. A Jézus Krisztusban megkötött Új Szövetség valóban tökéletesen összefog minden embert és univerzális érvénnyel bír, hiszen a megváltás műve egyformán minden emberre és az egész teremtettségre vonatkozik.

A „közösség” szavunk is –társadalom-elméleti szempontból - leginkább keresztyén környezetben értelmezhető, hiszen az eredeti latin szó, a „communio” (görögül: koinonia) az újszövetségben a keresztyén gyülekezetet, mint a szenteknek, a megváltottaknak közösségét jelöli. Amikor ez a keresztyén gyülekezet az úrvacsora közösségében vesz részt, akkor megvalósul a tökéletes egység a hívők és az Úr Jézus között a szent jegyeken keresztül – a kenyér és a bor, mint Jézus kézzelfogható, bűnökért bemutatott áldozatának jegyein és pecsétjén keresztül.

A „közösség kifejezés fokozatosan a leggyakoribb alapfogalommá vált az európai integrációs folyamatban az európai egység kialakításának kezdetétől fogva. Ez a szó addig nem volt politikailag meghatározva. Nemzetközi paktumot, szövetséget, vagy föderációt nem jelentett, és az államok független szövetségét sem jelentette. Schuman emelte át – a keresztyén vallásból - a politikai kapcsolatokba és egy új tartalmat adott neki: az államok olyan önkéntes, de egyaránt kötelező érvényű csoportosulását, amelyek azonos értékeket vallottak és elfogadták a jóváhagyott szabályokat.”⁷

Amikor az eredeti gondolatokat és történéseket látjuk az egységes Európa kialakításánál, természetszerűleg következik a kérdés, hogy mára hová tűntek ezek a fundamentális elvek és hogyan történhetett, hogy a mostani időkben - ahogy ez látható a Lisszaboni Szerződésben is – a keresztyén vallásra és a keresztyén értékekre való utalásokat sehol nem látjuk?

³ Milan, Čáky: Robert Schuman a začiatky európskeho spoločenstva, Štúdiu posudzoval Doc. PhDr. Viliam Končal, Csc.; Slovenská politologická revue: 2/2003 <http://revue.kpol.ff.ucm.sk/archiv/2003/2/cakym.pdf>. 2-3. fordította: Palcsó Attila

⁴ Biblia; 1Mózes 1,26; Kálvin Kiadó, Budapest 2006

⁵ Gaál Botond és Kovács Ábrahám szerkesztésében: Kálvin kútjából merítve; András, Szerdi.; Kálvin és a demokrácia, Debrecen 2009, 136-137.

⁶ Biblia; János evangéliuma 17,22-23; Kálvin Kiadó, Budapest 2006

⁷ Milan, Čáky: Robert Schuman a začiatky európskeho spoločenstva, Štúdiu posudzoval Doc. PhDr. Viliam Končal, Csc.; Slovenská politologická revue: 2/2003; <http://revue.kpol.ff.ucm.sk/archiv/2003/2/cakym.pdf>; 24.; fordította: Palcsó Attila

A Lisszaboni Szerződés preambulumban csak nagyon általános, minden konkrétumot mellőző megfogalmazást olvashatunk az európai vallási örökséggel kapcsolatosan: „ösztönzést merítve Európa kulturális, vallási és humanista örökségéből, amelyből az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogai, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, valamint a jogállamiság egyetemes értékei kibontakoztak”.⁸

Az szövegben említett „kulturális, vallási és humanista örökség” annyira általános és homályos megfogalmazás, hogy ez alatt valóban nagyon sok mindent lehet érteni, a pogány vallásoktól a Római Birodalom keresztül egészen a jelenkorig. A teológiai, de filozófiai ellentmondások mellett kölcsönös ellentmondásokat is találhatunk a preambulumban szövegében, mint pl. a „vallás és humanizmus”, vagy „az emberek joga és a szabadság” és az „egyenlőség és demokrácia” fogalmak.

A harmincéves háború hatása az európai társadalmakra

A harmincéves háború (1618-1648) az európai államokat és társadalmakat szinte teljesen tönkretette. Az áldozatok száma elérte az összlakosság 30-40 százalékát. A háború végeztével megjelent a természethez, a római joghoz, a humanizmushoz és az antik értékekhez való visszatérés ideálja. Ennek értelmében az embernek, mint önálló lénynek a társadalomban betöltött szerepének, küldetésének a kérdése is előtérbe került. A harmincéves háború első ránézésre vallási jegyeket viselt magán és ezért az európai nemzetek kiutat kerestek abból a helyzetből, ahová a keresztyén vallásnak „köszönhetően” is kerültek a reformációt követően a római katolikus és protestáns szembenállás miatt. Azonban a vallási színpadok mögött az egész háború gyökere elsősorban a német fejedelemségek Német-Római Birodalom hatalmi és abszolutisztikus érdekei elleni lázadása, illetve a Habsburg és Bourbon uralkodói dinasztiák hegemoniáért való küzdelme volt. Nyilvánvaló, hogy a keresztyénség, ahogy ez már a történelem során sokszor előfordult (pl. keresztes háborúk, kolonizációk, gyarmatosítás), csupán ideológiai szempontból ki volt használva a hatalmi és gazdasági érdekek elérése mentén az egyes államok, illetve az uralkodó családok által.

Az 1640 utáni két évtized – ahogy Paul Johnson is állítja – az egyik legfontosabb választóvonal volt az emberiség történelmében. Egészen addig ugyanis lehetségesnek tűnt a totális keresztyén társadalom megvalósítása, amely gondoskodott volna az ember minden szükségletéről. Az emberek tömegei készek voltak a háborúra, a mézárásra, vagy akár a máglyahalálra is annak érdekében, hogy ez a keresztyén társadalom megvalósulhasson. Azonban a harmincéves háború után kimerültség a bizonytalanság következett; az európai gondolkodás már belefáradt az elérhetetlen célok megvalósításába, figyelmét inkább e világi álmok felé fordította.⁹

Ebben a helyzetben az ésszel felfogható, megismerhető és kutatható világ eszményképe lépett a középkori transzcendens, vallásos irányultság helyébe. A mindent átfogó ismeretek alapja pedig a matematika lett, amely felette áll minden nemzeti, vallási és individuális jellegzetességeknek és amely tudomány mindenki számára elérhető és érthető, és ami különösen abban a korban nagyon fontos volt: általános érvényű. A legjelentősebb filozófusok ebben a korszakban maguk is zseniális matematikusok voltak, mint pl. Descartes, Leibnitz vagy Pascal.¹⁰

Az ész filozófiája és a protestáns puritanizmus nyomán fellépő angol felvilágosodás egy új irányzatot, az empirizmust hozta a el a közgondolkodásba Európában. Az angol empirikusok – Locke, Berkley és Hume – filozófiája gyakorolt végül hatást azokra a forradalmi változásokra, amelyek Franciaországban XIV. Lajos halála után bekövetkeztek. Ehhez kapcsolódott még az angol alkotmány és társadalmi rendszer, valamint az angol természettudományos

⁸ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:0001:0010:HU:PDF;> 2014.03.10.; 10.

⁹ Johnson, Paul: A keresztyénység története, Európa Kiadó, Bp. 2005, 439.

¹⁰ vö. Störig, Hans Joachim: Malé dejiny filozofie, Zvon, Praha 1992, 227.

eredményekre való odafigyelés is, minek hatására Franciaországon keresztül a felvilágosodás eszméje áthatotta az egész kontinenst és valóban „európai mozgalommá vált”.¹¹

Jean-Jacques Rousseau társadalomelmélete és hatása a keresztyénségre

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) a francia felvilágosodás késői szakaszának legjelentősebb képviselője, aki sajátos elképzeléseivel abban különleges helyet foglal el. Nyilván származása, személyes élete, annak egyszerű és szerény volta lehetett oka annak, hogy alapvetően elhatárolódott kortársaitól, mint pl. Voltaire vagy Montesquieu, akik a francia felvilágosodás képviselőiként előkelő, gazdag családokból származtak. Az, hogy Rousseau filozófiája eltért az övéktől életvitelében is kereshető, amely „tele volt ellentétekkel, belső küzdelmekkel, vágyakozással; állandóan mozgásban élő ember volt, mélyen boldogtalan, erősen pszichopatikus vonásokkal.”¹²

Rousseau az *Értekezés c.* (Discours, Geneva 1750) első művével vált ünnepelt szerzővé, amit a Dijoni Akadémia felhívására írt válaszként arra a kérdésre, hogy vajon „Javított-e vagy rontott az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraélése?”¹³ Ebben a művében az általános vélekedéssel ellentétben azt állítja, hogy „Ahol nincs okozat, ott nem kell okot keresni; de itt az okozat biztos: a valóságos hanyatlás. Lelkünk abban a mértékben romlott meg, ahogy a tudományok és a művészetek közeledtek a tökély állapota felé.”¹⁴

Rousseau fent idézett gondolataiban kiérezhető a korabeli szkepticizmus, mely áthatotta a társadalmat a nagy vallási és világi rendszerek hiányosságai és megtapasztalt működésképtelenségük következtében. Ebből kifolyólag Rousseau számára nagyon fontos volt úgy nézni az embert, ahogy van, minden fölösleges pátoz nélkül. Arra a következtetésre jutott, hogy az embernek saját magának kell valamilyen megoldást találnia, a többi ember segítségével és együttműködésben azokkal, akikkel egy régióban, vagy egy államban él. A megoldás keresésének igyekezetében eljutott arra a következtetésre is, hogy az embernek teljesen összhangban és egységben kell élnie a természettel is.

Ezzel a nézetével - ellentétben a korabeli francia racionalistákkal, akiknek az ész jelentette a legfelsőbb autoritást -, Rousseau az egészséges és természetes érzést jogalapként fogta fel. Már fiatal korában felébredt benne két meghatározó elkötelezettség, amelyek aztán végig kísérték egész munkásságát: forró szeretete a természet iránt és eltökéltsége az erkölcsi és politikai reformokért.

Amikor Voltaire elolvasta Rousseau *Értekezések az emberek közti egyenlőtlenségről c.* művét, akkor a következőket fogalmazta meg: „Senki se vetett még latba annyi ragyogó szellemet, hogy baromiségra fogjon bennünket; ha az ön könyvét olvassuk, kedvünk volna négykézláb járni.”¹⁵

Ugyanakkor Voltaire nyilvánvaló elutasító álláspontja, valamint a kortárs felvilágosult gondolkodók (megj: akik hittek az észben és a fejlődésben) és Rousseau között mégis van valami közös. Rousseaura és az egész felvilágosodás korára egyformán érvényes volt a „természet” és az „ész” összekapcsolásának igyekezete.¹⁶

Pontosan ezeket a vonásokat fedezhetjük fel Rousseau legjelentősebb művében is, a *Társadalmi Szerződésben* (Du contract social, Amsterdam 1762). Ebben a művében megkérdőjelezi, hogy az uralkodók jogalkotása isteni felhatalmazással bírna és azt állítja, hogy csak a független és szabad emberek rendelkezhetnek ezzel az abszolút joggal. Ennek alapján szinte matematikai pontossággal képes meghatározni azt, hogy milyen volna az ideális társadalmi berendezkedés.

¹¹ vö. Störig, Praha 1992, 261.

¹² Störig, Praha 1992, 269.; fordította: Palcsó Attila

¹³ <http://emc.elte.hu/~pinter/szoveg/ROUSSEAU.ertekezés.level.Voltairehez.pdf>; 2014.03.11.; 3.

¹⁴ <http://emc.elte.hu/~pinter/szoveg/ROUSSEAU.ertekezés.level.Voltairehez.pdf>; 2014.03.11.; 3.

¹⁵ <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-10-osztaly/voltaire-eletrajza-eletmuve/voltaire-eletmu-szovegyujtemeny>; 2014.03.11.

¹⁶ vö. Störig, Praha 1992, 272.

Ennek alapján „a természetjogi és szerződéselméletek a polgári forradalmak szellemi előkészítői közé sorolhatók. Ettől már csak egy lépés választja el azt a felismerést – amelyet egyesek, például Rousseau, meg is fogalmaztak, de a végkövetkeztetésig csak a forradalmak során jutottak el –, hogy ha az állam alapja a társadalom, akkor annak tagjai határozhatják meg a politikai berendezkedés fajtáját.”¹⁷

Ezért kijelenthetjük, hogy a Francia Forradalom egyik szellemi alapköve éppen Rousseau Társadalmi Szerződése volt. A Francia Köztársaság alkotmánya is e mű alapján lett megalkotva, valamint a „szabadság-egyenlőség-testvériség” jelszó is éppen Rousseau forradalmi hevültségéből merítette lendületét. Amikor XVI. Lajos elolvasta Rousseau és Voltaire művét (a fogságban), kijelentette, hogy „ez a két ember vitte Franciaországot a pusztulásba”.¹⁸

Rousseau a Társadalmi Szerződésben eljut a felismerésig, hogy az ember a természetből eredően jó, csak a hiúság és a tulajdon elosztása teremtették meg az egyenlőtlenséget és ezzel együtt a bűnt is. Az igazi őszinte érzelmek helyébe önzés, a testvéri egyetértés helyébe pedig könyörtelen kizsákmányolás és leigázás lépett.¹⁹

Rousseau ebben a felismerésében határozottan szembe helyezkedik azzal a keresztyén tanítással, amely azt hirdeti a Szentírás alapján, hogy az ember születésétől fogva bűnös, ezért méltó a kárhozatra. Az ember magában hordozza az öröklött bűnt az első emberpár bűnesete folytán, melynek kézzelfogható következménye a halál. Ezért nem a környezete miatt lesz bűnössé; vétkei, amiket elkövet élete folyamán, az eredendő bűn következtében léteznek és napról-napra szaporodnak. Ez azt jelenti, hogy szüksége van a megmentésre, szüksége van az Úr Jézus Krisztusra, aki egyedül képes őt megváltani.²⁰

Rousseau a maga „természetes emberével” valójában egy olyan ideát teremt, ahol központban az ember saját maga van: az ő személyes szükségletei és céljai. Ezzel a görög filozófiához és a reneszánsz embertípushoz tér vissza. Az Emile c. további nagyon jelentős művében is, védelmébe veszi az embert és önálló, szabad lényként kezeli. Minden embernek joga van arra, hogy úgy kezeljék, mint akinek saját személyisége van, így jogosult olyan jólétre, amelyet képes saját magának bebiztosítani.

Az ember – ahogy ezt a Társadalmi Szerződésben tárgyalja – a természetnek köszönhetően képes volt arra, hogy egy tökéletes társadalmat építsen ki magának, de az emberek közti egyenlőtlenségek miatt ez nem valósulhatott meg. Rousseau azt állítja, hogy bár az ember szabadnak születik, mégis egész életét bilincsekben tölti el. Sokan azt gondolják, hogy mások felett uralkodnak, de valójában még inkább rabszolgák, mint a többi ember. Hogyan történt ez a változás? Kérdezi. „Erre a kérdésre – mondja Rousseau – úgy hiszem felelni tudok.”²¹

Éppen erre utal az Értekezések az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól c. művében: „Az első ember, aki bekerített egy földdarabot és azt találta mondani: ez az enyém, s oly együgyű emberekre akadt, akik ezt el is hitték neki, ez az ember teremtette meg a polgári társadalmat. Mennyi bűntől, háborútól, gyilkosságtól, nyomorúságtól és szörnyűségtől menekült volna meg az emberi nem, ha valaki kiszakítja a jelzőkarókat vagy betemeti az árkot, és így kiált társaihoz: Ne hallgassatok erre a csalóra! Elvesztetek, ha megfélelkeztek róla, hogy a termés mindenkié, a föld pedig senkié!”²²

Pontosan ezért szükséges, hogy az ember élete ésszerűen irányítva legyen. Szüksége van egy olyan társadalomra, amelyikben a természetből fakadó egység törvényekbe van foglalva és így a

¹⁷ Paczolay, Péter: A legfőbb hatalom eredete. Újkori államelméletek; forrás:

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/ujkori_allamelmletek_a_legfobb_hatalom eredete/; 2014.03.11.

¹⁸ Störig, Praha 1992, 273.; fordította: Palcsó Attila

¹⁹ Rousseau, Jean-Jacques: Társadalmi Szerződés, Bevezetést írta: Radványi Zsigmond, Phönix-Oravetz, Budapest 1947; 7. forrás: <http://mek.oszk.hu/08800/08879/08879.pdf>; 2014.03.11.

²⁰ Varga Imre: Református Keresztyén Kis Káté, SZRKE Zsinati Elnöksége, Komárom 1997; 15.

²¹ Rousseau, Társadalmi Szerződés, Budapest 1947; 18.

²² Rousseau, Jean-Jacques: Értekezés az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól; forrás: <http://www.sulinet.hu/tovabbtan/felveteli/2001/16het/tortenelem/rousseau.html>; 2014.03.11.

társadalom minden egyes tagja biztonságban érezheti magát. Senkinek sem jár „átlagon felüli” igény, amivel valami többet akarna elérni mint a többiek.²³

Ennek alapján Rousseau részletekbe menő indoklását adja annak, hogy miért fontos a társadalom minden egyes tagjának szerződést kötni a másikkal. Ennek a szerződésnek alapvetően ahhoz kell hasonlítania, amit a családtagok kötnek egymással. A gyermekekről a szüleiknek gondoskodniuk kell a családban. Azonban, amikor felnőttekké válnak, ez a természetes kapcsolat befejeződik – „ha eddigi viszonyukat mégis fenntartják, úgy ez nem egy természeti állapot, hanem önkéntes megegyezés”²⁴, amely alapján kölcsönösen segítik, támogatják egymást. A család a társadalom legfontosabb alappillére, amelyben az egyes tagok szabadnak és egyenrangúnak születnek, s a közöttük lévő kölcsönös kapcsolat a szereteten alapul. A családban a gyermekek hálásak szüleiknek a sok erőfeszítésért, hogy felnevelték őket, ami abban válik láthatóvá, hogy szeretik szüleiket. A társadalomban ezt a szeretetet felcseréli a hatalom élvezete, amit Rousseau így fogalmaz meg „az államban a hatalom élvezete pótolja a szeretetet, amely az uralkodóból a nép irányában hiányzik.”²⁵

„Mint hogy egyetlen embernek sincs természetes hatalma a hozzá hasonlók felett és mint hogy az erőszakból nem fakadhat jog, az emberek feletti törvényes hatalom egyetlen alapja csak a szerződés lehet.”²⁶ Ennek értelmében, aki nem fogadja el ezt a szerződést önkéntesen, úgy nincs is helye az adott társadalomban.

Látható, hogy Rousseau igyekszik egy olyan társadalmi szerződést megalkotni, amely a társadalom működésének alapidokumentuma lenne. Ezt a szerződést minden egyénnek ismernie és elfogadnia kell, sőt annak alapján kell élnie az engedelmes, a szerződésnek alárendelt életét. A másik oldalon ugyanakkor Rousseau, amikor megírja elmékedéseit az ideális államról, ahol ideális demokrácia van, tisztában van azzal, hogy egy ilyen társadalmat nem lehet kiépíteni. Ezt így fogalmazza meg: „Ha létezne egy istenekből álló nép, úgy annak demokratikus kormányformája lenne. Ilyen tökéletes kormányzat nem emberek számára való.”²⁷

Ezért Rousseau szerint elengedhetetlenül szükséges elfogadni egy olyan „szerződést”, amely a társadalom belső rendjét hivatott szabályozni. A társadalom tagjai kapcsolatukat ezzel a szerződéssel állandósítják és ettől kezdve azok az elvárások és köteleességek mérvadók, amelyeket jóvá hagytak az egyes tagok, amelyek összhangban vannak saját természetükkel és szükségleteikkel. Az elvárások és köteleességek terén pedig legmeghatározóbb az ember személyisége és akarata. Morális alapja ennek a szerződésnek a szabadság-egyenlőség-testvériség elve kell legyen.

Ahogy ez kitűnik a fentiekből, Rousseau pontosan ezekben az elképzeléseiben enged utat egy olyan társadalom létezésének, amelyben nincs semmilyen vallás, illetve a vallásnak nincs semmilyen szerepe a társadalom irányításában. Korábban Franciaország államvallása a kereszténység volt, így számára a társadalom működési mechanizmusában már nincs szükség kereszténységre, az egyházra, így nincs szükség a társadalomban a Szentírás tanítására sem, és ezen keresztül pedig keresztényen társadalomra sincs szükség. A társadalom számára csak az fontos, hogy annak tagjai egyet értsenek a szerződéssel – és be is tartják azt, amelyben közösen megegyeztek, hogy mindennemű természetes igényüket és elvárásukat elérhessék általa. Rousseau számára a kereszténység (általában a vallás) ebből a szempontból fékező külső erő, amely korlátozza az ember szuverenitását: „A kereszténység csak szolgágot prédikál. Szelleme nagyon is kedvez a kényuralomnak, annyira, hogy ez csak nyer általa. Az igazi keresztények arra születtek, hogy szolgák legyenek, de ők tudják is ezt és nem igen aggódnak miatta, hisz e rövid földi lét kevés beccsel bír előttük.”²⁸ A másik oldalon azonban a Társadalmi Szerződésében

²³ Rousseau, Társadalmi Szerződés, Budapest 1947; 20.

²⁴ Rousseau, Társadalmi Szerződés, Budapest 1947; 19.

²⁵ Rousseau, Társadalmi Szerződés, Budapest 1947; 19.

²⁶ Rousseau, Társadalmi Szerződés, Budapest 1947; 22.

²⁷ Rousseau, Társadalmi Szerződés, Budapest 1947; 79.

²⁸ Rousseau, Társadalmi Szerződés, Budapest 1947; 146.

támogatja azokat a vallási elveket, amelyek a társadalom jólétét kívánják előmozdítani, de nem érdekli őt a következmény halál utáni életben, mert a „másvilágon a szuverén embernek nincs semmilyen kompetenciája.”²⁹

Rousseau szerint azt a szerződést, amely alappillére a társadalomnak, az emberek vagy az adott társadalom polgárai csak egymás között kötik meg. Ebben a kapcsolatban az egyén és a társadalom másik tagja a legfontosabb, akivel közösen jóváhagyják ezt a szerződést. Ehhez nem szükséges számukra semmilyen felsőbb hatalom vagy autoritás, hiszen mindent meg tudnak maguknak oldani egészen a részletekbe menő szabályozásig. Egy ilyen társadalmi szerződésben már nincs szükség Istenre sem, hiszen a Teremtő szerepe a teremtés megalkotása volt, illetve ezen belül megteremteni és elhelyezni az embert a természetben, ebben a világban, ahol már önállóan és szabadon berendezheti az életét, akár Isten nélkül is.

Keresztyén szempontból ezért úgy értelmezhetjük a társadalmi szerződést - amit Rousseau elképzelt, mint a legújabb „szövetséget” a Bibliából az ó- és újszövetség után. A legmarkánsabb különbség ugyanakkor abban van, hogy a bibliai ó- és újszövetséget Isten az emberrel köti meg. Ebben a kapcsolatban az ember teremtményként szerepel, így az Isten által felkínált szövetséget, mint ajándékot fogadja el saját maga megmentésére és megváltására.

Összegzés

Összegzésképpen szeretnék rámutatni arra, hogy Rousseau társadalomelméletének és filozófiájának hatása az európai társadalomban egészen máig nyomon követhető. A társadalom működéséről alkotott teóriája jelenleg is alapkőve a demokratikus intézményrendszernek és társadalmi berendezkedésnek. Rousseau még életében közreműködött több ország alkotmányának megszövegezésében is. Ahogy ez látható a Lisszaboni Szerződésben, legfőképpen annak preambulumban, a mai Európai Unió is azokon az elveken alapul, amelyek jelen voltak Rousseau műveinek megírásánál, főleg a Társadalmi Szerződés esetében. Rousseau hatása a keresztyénségre és a keresztyén társadalmakra abban is kifejeződik, hogy az ő elképzelései mentén történhetett meg Franciaországban a keresztyén egyháznak és képviselőinek véres üldözése a Francia Forradalom kitörése és a köztársaság megalapítása után. Robespierre jóvoltából a Társadalmi Szerződésében megfogalmazottak alapján lett a Francia Forradalomban megalkotva a Legfelsőbb Lény kultusza is. Ez lett az új vallás, amikor már az egyház szolgálatának ellehetetlenítése következtében morális válságba zuhant a francia társadalom. Ez hasonlít ahhoz, amikor az Egyiptomból való kiszabadulást követően a nép Árontól azt követelte, hogy készítsen aranyborjút, mert Mózes hosszú ideig távol maradt a Sinai-hegyen. „Összegyülekezett a nép Áron köré, és azt mondták neki: Jöjj, és készíts nekünk istent, hogy előttünk járjon.”³⁰ Így lett a Legfelsőbb Lény kultusza is, azaz a polgári demokratikus társadalom és a köztársaság vallási imádat tárgyává a Francia Forradalomban, amely kultusz máig jelen van az Európai Unió alapidokumentumaiban és működési mechanizmusában.

---

²⁹ http://www.noveslovo.sk/c/Biblia_Francuzskej_revolucie_a_priamej_demokracie; 2014.03.11.; fordította: Palcsó

Attila

³⁰ Biblia, 2Mózes 32,1

Egy-egy régió, vagy egy-egy egyházközösség egyháztörténetével legtöbbet a helytörténeti munkák foglalkoznak, bár ezeknek a vizsgálatoknak általában nem szentelnek terjedelmesebb fejezeteket. A kisebb-nagyobb települések történeti monográfiák idevonatkozó fejezetei ugyan tartalmaznak népesedéstörténeti fejezeteket, de ezek csak statisztikai jellegűek s nem kapcsolódnak hozzá értékelések, értelmezések. Ezeknek a leírásoknak a középpontjában általában a népességszám, népességnövekedés, a felekezeti, etnikai összetétel megállapítása áll, valamint a nagyobb népesedési katasztrófák, járványok, a közegészségügyi helyzet bemutatása. Amennyiben ezekben a munkákban használnak anyakönyvi adatokat, azt is mértékkel teszik, erősen szkeptikus álláspontot képviselve az anyakönyvi adatok megbízhatóságával szemben. Ezekben a településmonográfiákban fellelhetők azok az elsődleges és másodlagos források, amelyek alapján részben rekonstruálni lehet a reprodukciót, demográfiai válságot vagy demográfiai robbanást, valamint ezeknek az okait. Ezek fényében elmondható, hogy a (cseh)szlovákiai református egyház és református gyülekezetek demográfiai vizsgálata még azokban a munkákban is hiányos, melyekben külön fejezetet szentelnek az egyháztörténetnek. Kifejezetten történeti demográfia módszereivel, még nem vizsgálták a református egyház történetét, illetve helytörténeti monográfiákban jószerével nem is találkozni konkrétan a demográfia módszerereire alapuló kutatásokkal, tanulmányokkal. Jelen tanulmány megpróbálja bemutatni mindannak egy részét, amit nemes egyszerűséggel kihagynak egy-egy olyan tanulmányból, monográfiából, melyben feltüntetnek ugyan egyházi statisztikai adatsorokat és ezekkel az egyszerű táblázatok bemutatásával közlik az adott község felekezeti életének történetét. A tanulmány az 1918-1938 közötti évek anyakönyvi bejegyzéseit vizsgálja. Munkámban a történeti demográfiai módszereket, ezen belül is az egyházi anyakönyvek nem-normainatív elemzését használom.

Keresztelési anyakönyvek

Annak ellenére, hogy a komáromi református anyakönyvben, melynek megnevezése „*Szülöttek és megkereszteltek anyakönyve*,” csak azok kerültek feljegyzésre, akik részesültek a keresztség sákramentumában, függetlenül attól, hogy abban a megadott évben születtek vagy sem. Továbbá nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a változókat, amelyek befolyásolták a kereszteltek számát. A rovatolt keresztelési anyakönyvek fejléce hasonló módon van megszerkesztve, mint a házassági anyakönyvek. Az első rubrika a folyó szám, amely egymásutánban jegyzi a keresztelések számát az adott évben. A következő két rovat a születés és a keresztelés évét és napját adja meg. A születés dátuma azért lényeges, mert nem mindig esik egybe a keresztelés keltezésével. A vizsgált időszakban általában közel esett a keresztelés időpontjához. A keresztség kiszolgálása általánosságban a születés utáni egy vagy két héten belül megtörtént. Ezt követi a megkeresztelt személyről¹ szóló információk. E szerint a keresztelt neve, amely mind a fiúk, mind a lányok esetében a 40-es évekig a többes keresztnév használatát jegyzi. Teljes nevet sohasem olvashatunk. A gyermek családneve alaphelyzetben csak a következő rovatból derül ki, hiszen az esetek többségében a törvényes apától öröklődik. Ha leányanya, vagy férjezetlen nő gyermekét jegyzi be, akkor az anya családnevét viszi tovább a gyermek. Ez utóbbi esetekben akkor változik meg a családnév, ha a házasságon kívül született

---

¹ Következésképpen lett használva a személy kifejezés, mert a keresztség kiszolgálása nem kizárólag csecsemőkorban történik. A keresztelési anyakönyvben szereplő személyek között, ugyan nem nagy gyakorisággal, de előfordul gyermek vagy felnőtt.

gyermeket a törvényes apa magáénak ismeri el, vagy a férfi, akivel az anya a későbbiekben házasságot köt, adoptálja a gyermeket. Ilyenkor az utolsó, tehát a jegyzetek rovatban találunk erre vonatkozó hivatalos bejegyzést.² A keresztelt neme ez utóbbi rovat két részből áll, fiú illetve lány. Ezen két rovatot háromféleképpen töltötték ki. Az első lehetőség az „Az” szócskával való megjelölés a megfelelő rubrikában, a második egy függőleges vonallal való jelzés az arra hivatott rovatba, harmadik lehetőségként egyszerűen beírták a fiú vagy a lány jelzetű rubrikába azt, hogy éppen akkor milyen nemű személyt kereszteltek. Az ezek után következő két rubrika azt állapítja meg, hogy a megkeresztelt személy törvényes házasságból származik-e vagy sem. A szülőkről szóló rovat ezek után következik. Az anyáról és az apáról szóló részben csupán két darab rubrika szolgáltat információt. Az elsőben egyszerre szerepel a szülők neve, (elsőként mindig az apát jegyzik) születési helye, felekezeti hovatartozása és a polgári foglalkozása. Ebben az esetben igen sok információt kellett volna megadni egyetlen rovatba, ebből kifolyólag csak minimális tájékoztatást nyújtó adatokat jegyeztek be a szülőkről. A leggyakoribb esetben egyedül az apa felekezeti hovatartozását és polgári foglalkozást jegyezték be, az anya esetében csak a felekezeti hovatartozást adták meg, ezzel szemben található nem egy olyan bejegyzés, amelyben még a felekezeti hovatartozás sincs feltüntetve. Amennyiben előfordul, hogy a két vallás azonos, akkor nincs külön leírva, hanem csak egyszer szerepel. A komáromi református anyakönyvek esetében leírták például, hogy *reformátusok*. A felekezeti hovatartozások többféle rövidítési változattal szerepelnek³. A második világháború éveitől előfordul olyan bejegyzés is, amely jegyzi az apa elhunytát. A második rubrika a lakhelyet, utcát és házszámot tartalmazza. Ezek kitöltöttsége néhány kivételtől eltekintve megfelelő. A kivételeket azok a hiányosan kitöltött egységek képezik, melyekben vagy a helység neve, vagy csak az utca és házszám szerepel. A keresztelési anyakönyv jobb oldali részén a következő rovatok találhatóak: a keresztszülők neve, felekezeti hovatartozása, polgári foglalkozása, szülész nő neve, amely alapján elmondható, hogy Komáromban folyamatosan három- négy szülész nő dolgozott, majd 1948-tól már megjelenik a kórház mint a születés helyének a megnevezése. A keresztelő lelkipásztor neve. Az előbb említett rovatok a munka szempontjából jelentéktelen információkat tartalmaznak. Az utolsó rovat az egyes keresztelőkhez tartalmaz megjegyzéseket, megállapításokat tartalmazza. A megjegyzések legnagyobb része a vegyes házasságokból születettek megkeresztelésénél olvasható, többek között az is, miszerint ha egy katolikus keresztséget el nem ismerő, vagyis törvénytelennek nevező Király püspök káplán ténykedése nyomán a városi anyakönyvbe a református vallás lett beírva, viszont a református egyház elismeri azt a keresztséget és nem fogja másodszor megkeresztelni. A hibás bejegyzésekre való utalást is a jegyzetek rovatba írták. Az elírások jelentősebb részét a vezetéknevek helytelenül történő leírását képezték. Amennyiben izraelita vallású személyek gyermeke keresztelkedett meg ott megjegyezték, hogy ennek a bejegyzésnek csak „keresztelési” értéke van. Egyházból való kilépést is feljegyezték, akár utólagosan is. A második világháború alatt előfordult, hogy nem a templomban volt a keresztelő, hanem a kollégium óvóhelyén tartott esti istentisztelet keretében került sor a keresztelőre. Előfordult olyan eset, amikor a gyermek kereszteletlenül és névadás nélkül lett bejegyezve, illetve be volt jegyezve névvel, de a megjegyzésben ott áll, hogy a keresztelést nem ért – meghalt. Az anya halála esetén a kórházi rend miatt nem a templomban, hanem kórházban volt a keresztelő. A törvénytelen gyerekek esetében akkor lett beírva a törvényesítés, természetesen utólag, mikor megtörtént a házasságkötés. A törvénytelen gyermekeket több esetben is az anya tartotta a keresztvíz alá.

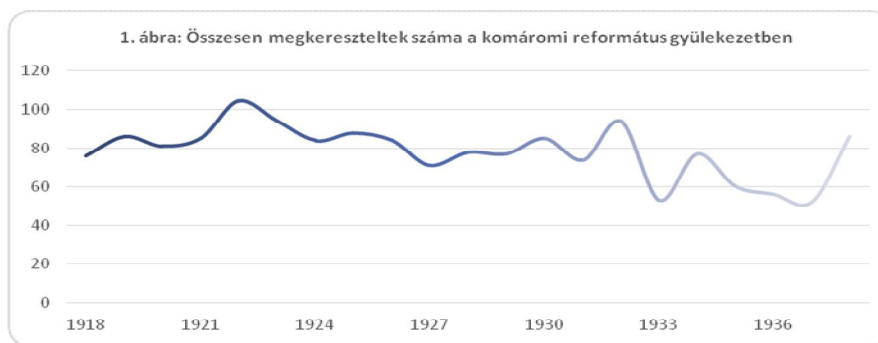
---

² VÖRÖS FERENC: A két világháború közötti Alsó- és Felsőszeli a nevek tükrében. In. Alsó- és Felsőszeli a 20. Században I. Szerkesztette: SZARKA LÁSZLÓ, TÓTH KÁROLY. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Komárom, 2010. 19. o.

³ A református: ref., a római katolikus: r. k., r. kat., az izraelitát: izr. vall., az evangélikus: ág. ev., görög katolikus: g. kat.

Keresztelések alakulása a két világháború között

Minden település vizsgálatakor különbséget kell tenni a megszületettek és a megkereszteltek között, ritka az a település, ahol a lakosság homogén felekezettű. Jelen munka egy egyházközség statisztikai adatait dolgozza fel, ebből kifolyólag csak és kizárólag a megkereszteltek számát veszi alapul. A puszta számokból még nem lehet végleges következtetéseket levonni, viszont az adatok figyelembevétele és váltakozásuk leírása elindíthatja egy adott irányba a vizsgálatot, és vannak olyan esetek, amikor a számok önmagukért beszélnek. Az 1. ábrából kitűnik, hogy a XX. első felében a kereszteltek igen magas egészen 1916-ig, ettől az évtől kezdve drasztikusan csökken a keresztelések és ezzel együtt a gyülekezet lélekszáma.⁴ Figyelembe kell venni, hogy a trianoni béke a komáromi református gyülekezetet két részre vágta, így a csökkenéshez hozzá járult a gyülekezet lélekszámának hozzávetőlegesen 1200 reformátussal való apadása, ugyanis dél-Komáromban az 1920-as népszámlálás során 1048 személy vallotta magát reformátusnak.⁵ A háború utáni konszolidációt követően fokozatosan emelkedik, majd a harmincas évek első felében ismét évről-évre csökken (kisebb-nagyobb ingadozásokkal). Az újabb emelkedés a harmincas évek végétől jelenik meg. A két világháború közötti időszakra sokkal jobban jellemző a vallási szertartások igénybevétele, mint a többi vizsgált időszakban. Ebből a következő szűrhető le, hogy a református családokban született gyermeket mindig megkeresztelték, tehát a megkereszteltek mindegyike gyermekkeresztségben részesült. A keresztelések számának változása általában követi a gyülekezetpopuláció számának változását is, ami egy természetes folyamat, hiszen növekvő lélekszám esetében a keresztelések száma is növekszik, és fordítva, ez a két folyamat (keresztelések számának változása, valamint lélekszám változása) egy bizonyos mértékig összefügg egymással, legalábbis ebben az időszakban biztosan. A kettő közötti összefüggés azért sem pontos, mert nem jegyzi a migrációt, illetve a felekezetváltást.

A megkeresztelt nemek arányának vizsgálata

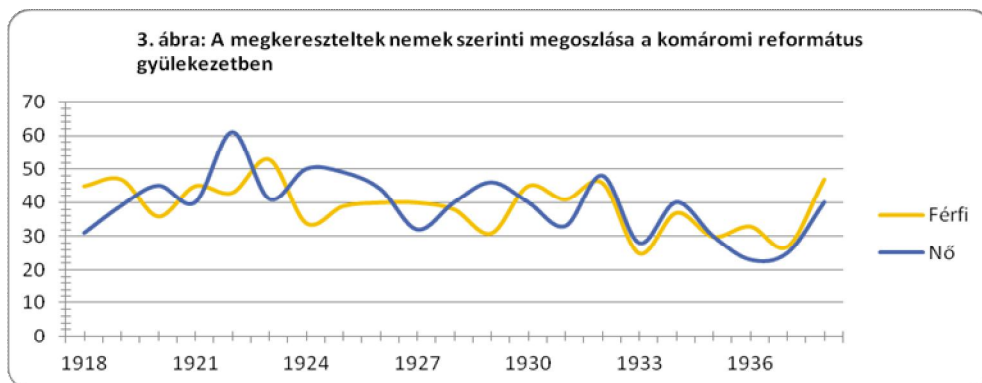
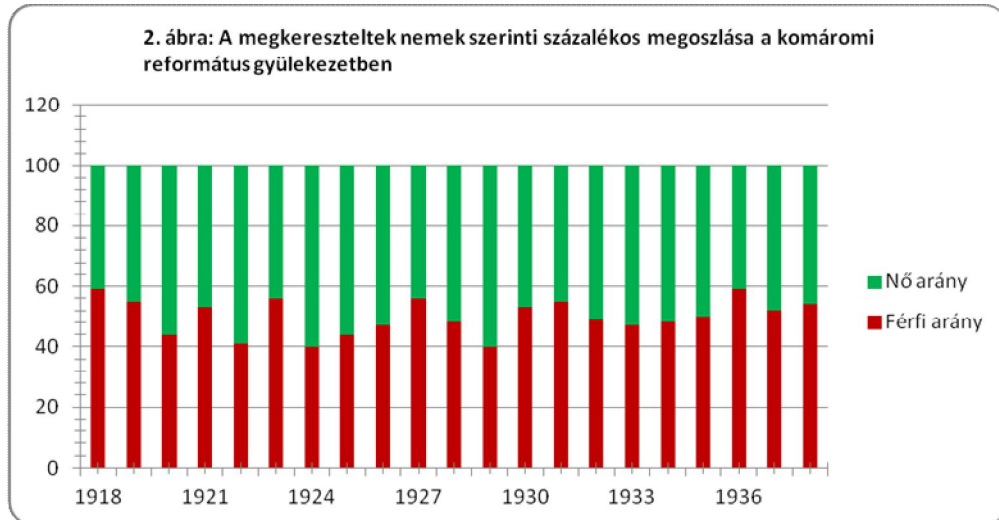
A komáromi református gyülekezet sem kivétel azon demográfiai szabály alól, amely szerint általában több fiú születik, mint lány, de ez az arány kiegyenlítődik, mivel a fiúk halandósága nagyobb a lányokénál.⁶ ebben a gyülekezetben a megkeresztelt nemek közötti eltérés igen csekély, ahogyan a 2. ábra is mutatja 6:4 arányban oszlik meg a férfiak javára. A keresztelések

⁴ TUBA LAJOS: A révkomáromi Református Keresztyén Egyház története. II. lelkészsképző vizsga. Bratislava, 1957. 172. o. A dolgozatban, szereplő táblázatban 1851-től szerepelnek az összesített adatok.

⁵ EDELÉNYI SZABÓ DÉNES: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig. Bp. 1927. Hornyánszky ny. M. Kir. könyvny. különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1927. 5. 2. számából. 15. o.

⁶ BÁNHÁZI EMŐKE: Margitta lakossága a történeti demográfiai adatok tükrében. In.: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 12. POZSONY FERENC - SZABÓ Á. TÖHÖTÖM szerk.: Anyakönyves vizsgálatok erdélyi településeken. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2004. ISBN: 973-8439-15-9. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_12/page_s/003_margitta_lakossaga_a_torteneti.htm letöltés ideje: 10.02.2011.

nemi aránya szorosan összefügg, legalább is a két világháború között a születettek nemi arányával és ennek az értéknek a hullámzásától függően változik a kereszteltek nemi aránya.

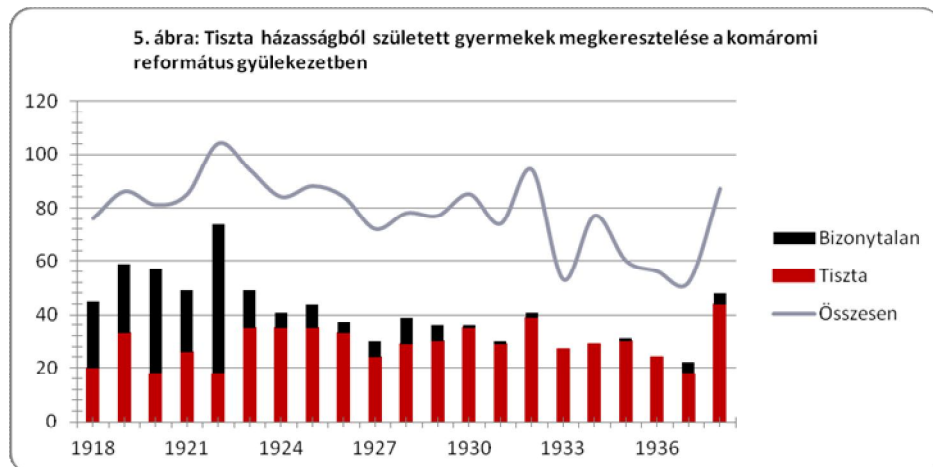
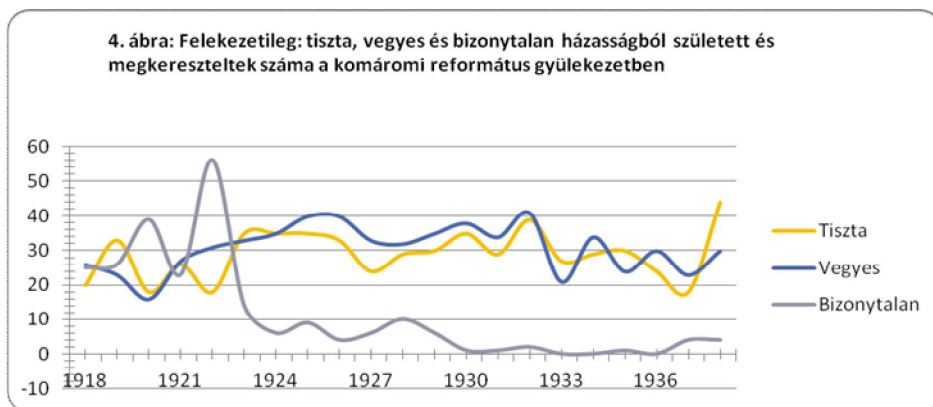

Fontos kiemelni, hogy ez az arány nem mindig a ténylegesen a megszületettek arányát tükrözi. Ugyanis előfordulhat az az eset, amikor ez az arány nem párhuzamos a megszületettek nemi arányával. Ez azokban a közösségekben fordul elő, ahol igen magas a feleslegesen vegyes házasságokból született gyermekek száma. A fentebb közölt ábra ugyan követi a várható nemi arányok trendjét, de ez folyamatosan olyan községben lehet kimutatni, amely feleslegesen homogén. A vegyes feleslegesen közösségek esetében ezt akkor lehet kimutatni, ha az egyes feleslegesen közösségek esetlegesen nem házasodnak egymás között, vagy igen csekély a vegyes házasságok száma. A komáromi református gyülekezetben a megkeresztelt gyermekek szüleinek feleslegesen hovatartozása általánosan két feleslegesen között oszlik meg, a református és a római katolikus. Elszórtan különböző években ott találjuk ugyan a többi, Komáromban jelenlévő feleslegesen, de nem számottevő mennyiségben. A két feleslegesen között az 1920-as évek közepéig igen feszült volt a viszony, és ez igen nagy befolyással bírt a létrejövő vegyes házasságokból születettek megkeresztelésénél. Mikor Galambos Zoltán 1925-ben bekerült a komáromi református egyházba a nagy feleslegesen ellentét és harc alábbhagyott, de nem azért, mert a több évszázados ellenségeskedést sikerült mellőzni, hanem azért, mert a helyi reformátusság és katolikuság egy teljesen új államba került. Ebben az új helyzetben a fő probléma nem a feleslegesen hovatartozás kérdése volt, hanem a nemzetiségé, s ezzel a nemzetiségi hovatartozás

felértékelődött. Az új hazában háttérbe szorították a felekezeti vitákat, de a lelkek mélyén ott ült az ellentétek soksága és nem mutatkoztak mélyebben a megbékülés szándékai.⁷

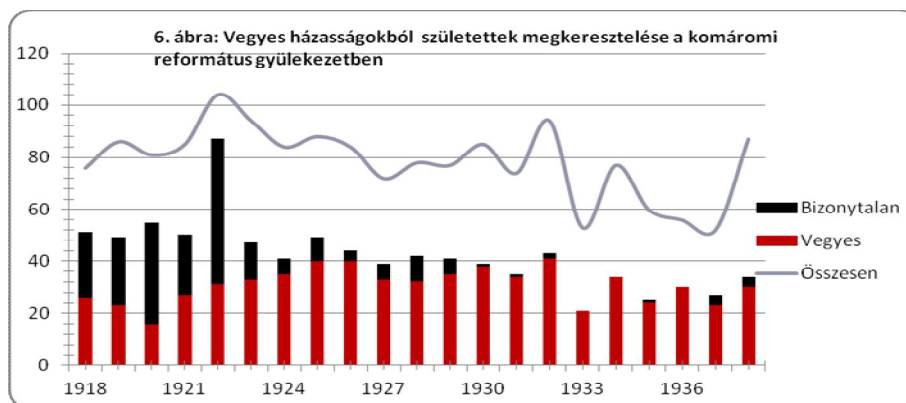
Felekezetiileg homogén, heterogén és törvénytelen házasságból született gyermekek megkeresztelése a két világháború között

Annak ellenére, hogy a felekezetek között igen sok volt a nézeteltérés a vegyes házasságokból született gyermekeket kereszteltek református templomban. Az adatgyűjtés során felmerült egy probléma, melyet sajnálatosan nem lehet kiküszöbölni. A probléma ott van, hogy a keresztelési anyakönyvekben hiányosan töltötték ki mindkét szülő esetében a felekezeti hovatartozást. Ez végig jellemző a vizsgált korszak egészében. Megoldásként fel lett véve egy harmadik változó, a bizonytalan felekezeti összetételű házasságokból született és református liturgiában megkeresztelt gyermek vizsgálatához. A 4. ábrán jól látható, hogy a *bizonytalan* értéke az 1920-as évek közepéig igen magas. Nincsenek megbízható források arra nézve, melyek alapján magyarázható lenne ennek a változónak a magas értéke. Sajnálatosan a meg nem lévő adatokat becsléssel sem lehetne korrigálni, mert igen sok változóval kellene dolgozni, gondolva arra, hogy Komáromban nemcsak a református és a római katolikus felekezet van jelen, és ezt mind az anya és az apa esetében is kellene számolni. A hiányos adatokon felül viszont megfigyelhető a vegyes felekezetű szülők magasabb száma. A magasabb számban kötött vegyes házasság egy bizonyos szintig prognosztizálja a vegyes felekezetű szülőktől született és református templomban megkeresztelt gyermekek számát.

⁷ GALAMBOS ZOLTÁN: Komáromi Kálvinista Krónika- a révkomáromi református keresztyén Egyház és vele kapcsolatos város és környék történetéből egyes mozzanatok, letűnt és még folyó események, valóságok a református keresztyén Egyház szempontjából nézve. kb. 1900-zól 1960-ig. Komárom, 1957. Felekezetek közötti viszony Komáromban az elmúlt ötven évben. 4.o.

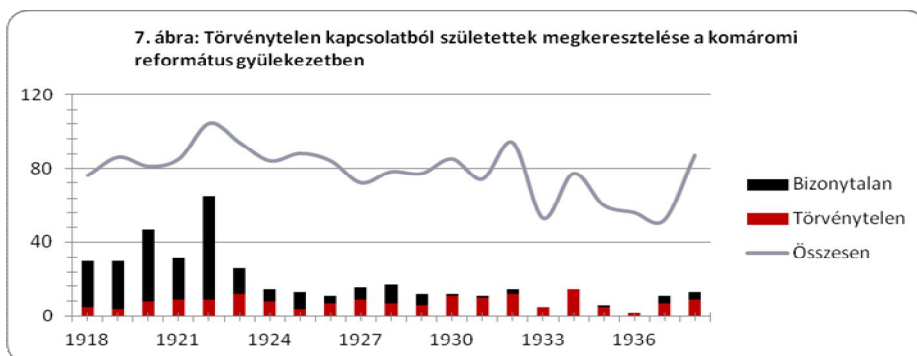

Törvénytelen kapcsolatból született gyermekek megkeresztelése

Egy közösség normarendszerére a törvénytelen gyermekek számából és azok anyakönyvben rögzített megnevezéséből is következtethetünk. A keresztelési anyakönyvekben előforduló törvénytelen bejegyzéseknél általában csak az anyának a nevét tüntetik fel. A kérdés ott merül fel, hogy azért csak az anyának a nevét írták be az anyakönyvbe, mert az apa ténylegesen ismeretlen volt, vagy az apa olyan társadalmi osztályban foglal helyet, ahol egy törvénytelen gyermek léte igencsak zavaró körülmény lehet? Mindenesetre ki lehet zárni azt a variációt, amely az esetleges vadházasságot is felveti, mint egyfajta törvénytelen kapcsolatot. Ugyanis a két világháború között a komáromi gyülekezetben az egyházfegyelem szigorúan be volt tartva és nem is merült fel a vadházasságra való igény. Szintén a szigorú egyházfegyelemnek is köszönhető az alacsony számú törvénytelen gyermekek száma. A bevezetőben meg lett említve, hogy az anyák foglalkozása nincs bejegyezve a megfelelő rubrikába. Kivételt képeznek azok az anyák, akiknek a gyermekei törvénytelen kapcsolatból születtek és kereszteltettek meg. Ezeknek az anyáknak a foglalkozása általában cseléd, háztartásbeli vagy munkásnő. Ebből egyenesen az következne, hogy egy bizonyos társadalmi osztályban történnek efféle dolgok, de ezt nem lehet kategorikusan kijelenteni, mert nem mindegyik „törvénytelen” bejegyzésnél találunk foglalkozást. A harmincas évek végétől, viszont megjelennek a bejegyzéseknél a biológiai apa, aki mintegy nevére veszi a gyermeket. Most már nemcsak az anyát illeti felelősség a gyermek miatt, hanem az apa is bekerül az anyakönyvbe, a megnevezése „természetes, biológiai apa”. A gyermekhez nem társul semmiféle bűnfogalom, csak annyiban különbözik a többitől, hogy neki nem „törvényes”, hanem „természetes” apja van. Ez a viszonylagos szabadság visszatükröződik a törvénytelen gyermekek számában is, viszont az erkölcsi értékrend és a közfelfogás átalakulásával a gyermekeket már teljesen másképp ítélik meg, ugyanúgy, mint a házasság előtti szexuális életet. Így a bűn egy külső ellenőrzés alól egy belső alá kerül, de mivel a belső a társadalom megítélésének hiányában nem fogja fel bűnnek, ezért többé már nem erkölcsi kérdés.⁸ A 7. ábrán látható, hogy a komáromi gyülekezetben nem volt számottevő a törvénytelen gyermekek száma alig éri el a 9%-ot. A törvénytelen gyermek nemcsak arra utal, hogy az anya nem férjezett, hanem vadházasságban él, de a vadházasságot nevezhetjük élettársi kapcsolatnak is, ám ez nem változtat a lényegén. Függetlenül attól, hogy milyen a viszony a biológiai apa és a biológiai anya között, az egyház akkor ismeri el törvényes kapcsolatnak, ha létrejön a házasságkötés. Ennek ellenére a keresztelési anyakönyvekből utólagosan nem lett kihúzva a *törvénytelen* bejegyzés, csak meg lett jegyezve, hogy az esetleges

⁸ BÁNHÁZI EMŐKE: Margitta lakossága a történelmi demográfiai adatok tükrében. In.: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 12. POZSONY FERENC-SZABÓ Á. TÖHÖTÖM szerk.: Anyakönyves vizsgálatok erdélyi településeken. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2004. ISBN: 973-8439-15-9. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag-evkonyv_12/page_s/003_margitta_lakossaga_a_torteneti.htm letöltés ideje: 10.01.2011.

házasságkötés után az apa, függetlenül attól, hogy a biológiai vagy nevelő, a nevére vette a fiát. Ennek a legnagyobb szerepe később, a rendszerváltás után lesz.

Amennyiben a kutatás valamely fázisában hónapokra lebontva megvizsgáljuk a születések számát, akkor azt tapasztaljuk, hogy nem születik mindig ugyanannyi gyerek az év tizenkét hónapjában. A francia történelmi demográfiában a születések időpontja helyett a fogantatások időpontját veszik figyelembe.⁹ A fogantatások időpontja sokat elárul egy közösség szokásairól: jellemzi a szexuális szokásokat, fel lehet térképezni a válságok, háborúk utáni fogantatások megnövekedését. Kutatások során tervben volt az ez irányú feltérképezés a születések szezonálisának, viszont az időhiány miatt jelenleg nem lett feldolgozva, de egy esetleges későbbi munkában terjedelmesebb helyet fog kapni.

Összegzés

Az anyakönyvek vizsgálatából kiderül, hogy azok vezetése a vizsgált évtizedek alatt nem volt mindig kielégítő. Az 1920-as évek második felétől viszont pontosabban vezették az anyakönyveket, így a belőlük nyert és nyerhető nagy mennyiségű adat pontosabb képet ad a gyülekezet egyes demográfiai folyamatairól. A keresztelések legfőbb hozadéka egyrészt a szaporulat kiszámításához szükséges adatok felszínre hozása, másrészt kézzelfogható adatsorai születtek a gyülekezetnek 20 évet átölelő időszakból. Továbbá az ebből származó adatok betekintést engednek a egyes házasságokban jelenlévő felekezeti viszonyokba.

BÁNHÁZI EMŐKE: Margitta lakossága a történelmi demográfiai adatok tükrében. In.: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 12. POZSONY FERENC-SZABÓ Á. TÖHÖTÖM szerk.: Anyakönyves vizsgálatok erdélyi településeken. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2004. ISBN: 973-8439-15-9. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_12/page_s/003_margitta_lakossaga_a_torteneti.htm letöltés ideje: 10.02.2011.

*Poor Radó, who thought he would
have been regarded as Hungarian if
he had joined the ruling class¹*

The motto comes from Baron Lajos Hatvany, who was one of the best known figures of the Hungarian nobility with a Jewish background. Hatvany was a writer, critic and also a supporter of great Hungarian authors and poets (for instance Endre Ady, Attila József, Zsigmond Remenyik). He and his fellow sufferers during the interwar years had to realize that their assimilation to the Magyar nation through nobilization was a dead end.

In the 19th century the process of Jewish emancipation in Hungary was moving slowly, step by step just like in other parts of Europe. Due to the process of emancipation, Jews could take a considerable part of the modernization of the country. They could gain respected professions, become artists, politicians and scientists. In short, the process of their acculturation and at the same time assimilation had been going much faster than before. Every country has its own development under different circumstance, but the Hungarian case has a unique characteristic. In this paper I would focus on a peculiar segment of these tendencies, namely the ennoblement of Hungarian Jews.

The idea of ennobling Jews must have come from Austria where 326 Jewish families were ennobled between the 18th century and 1918.² Naturally, this had a huge affect on Hungary; during the years of the monarchy, ennoblement became more frequent than in Austria, because the purposes behind ennobling citizens, particularly Jews, were more complicated.

According to the *Magyar Zsidó Lexikon* (Hungarian Jewish Lexicon), first published in 1929, there were some 280 families³ ennobled during the period of dualism (1867-1918). However, William O. McCagg emphasizes that the number of these families may have been 346 or more between 1800 and 1918.⁴ The exact number in the Hungarian case is not as important as the tendency that many Jewish or ex-Jewish families became part of the Hungarian nobility. This was even more frequent after the 1867 Compromise between Austria and Hungary, which was not the typical tendency in other European countries.

It is very important to bear in mind that according to the statistics of Hanns Jäger – Sunstenau, ennoblement after 1867 became much more usual in general than in the previous periods.⁵ However, between the end of the 18th century and 1848 70% of ennobled persons were soldiers or officials, in the period of dualism 36% came from commerce.⁶ Thus ennoblement had a different function. The nobility should have been the stratum that could help to keep the empire together. Ennoblement was always more frequent in years of crisis or war

---

¹ Hatvany, Lajos, Letter to Anna Simonyi (May 15, 1947, Budapest) In *Hatvany Lajos levelei* edited by Lajosné Hatvany, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 398 p. (my translation) Baron Lajos Hatvany was writing on Antal Radó who had become a celebrated, prominent figure of the Hungarian cultural elite, nevertheless he had to wear the yellow star since 1944. In the same year he committed suicide at the age 82.

² McCagg, William O. Jr., "Austria's Jewish Nobles, 1740-1918," In Leo Baeck Institute Yearbook, Volume 34, Issue 1, 1989, 163-183, 163. (<http://leobaeck.oxfordjournals.org/content/34/1/163.full.pdf+html>)

³ *A magyar zsidó lexikon*, edited by Peter Ujvari, Budapest: Pallas Nyomda, 1929, 642. The whole lexicon and the list of the ennobled families are also available online: <http://zsidlex.uni.hu/keret.cgi?szocikk/13568.htm>

⁴ McCagg, William O. Jr. *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, New York: Columbia University Press, 1986, 21. On the problem of counting these families: McCagg 18-21.

⁵ Hanns Jäger – Sunstenau, "Az 1700 és 1918 közötti magyarországi nemesítések társadalomtörténeti statisztikája" In *Magyarország társadalomtörténete I. – A reformkortól az első világháborúig (Szöveggyűjtemény)* Volume 2 edited by György Kövér, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 9-16.

⁶ Kövér 101-102 p.

such as the years of the World War I. The new Emperor and King Charles I of Austria and Charles IV of Hungary eagerly ennobled families even in the last years of the monarchy.

The main purpose of this paper is to find out how ennoblement functioned as a tool in the hand of the nobility to assimilate Jews, and at the same time why it could be the last step of the acculturation of Jews. What was the benefit of Jewish ennoblement for Jews and for the ruling classes? Finally, why it was a dead-end? To answer these questions, I will analyze the motivations and behavior of the Hungarian nobility and Jewry as well, and at the same time the characteristics of the "Magyar spirit" and of the Hungarian nation-building during the period of dualism. I will refer to specialists of the topic, quote prominent contemporary politicians and the most-known ennobled Jews to present how they lived the situation.

Jacob Katz emphasizes the differences between the German and the Hungarian case of emancipation. The Jews in Germany had become part of the intelligentsia before they were emancipated, nevertheless they were thought as distinct from the "nation" in the period of romantic nationalism. At the same time, in Hungary liberal-nationalism was open to new-coming members, such as Jews.⁷ The Hungarian nobility was a very important factor in this question, as "the Hungarian ruling class of the prewar period was uniquely open to the ideology of Jewish assimilation – more so, certainly, than was the German ruling class, not to mention the Romanian, Polish or Czech elites."⁸ The reason for this was the fact that the Magyar nation was less than half of the total population of the country; in 1880 only 46,65% of the total population was Hungarian.⁹ The Magyar nobility realized the need for the Jews since the Jews were, on the one hand, experienced in trade and commerce, therefore they were useful for the national economy as merchants (since the Magyar classes were not interested in these professions), on the other hand, they could potentially "become" Hungarians to keep and also increase the Magyar dominance in the country. In short "even the ordinary Magyar noble could see that his class might have trouble staying in command without some sort of help."¹⁰

To understand better the motivations of the nobility, we should remember the dominance of their stratum in the Hungarian society. Raphael Patai sums up well the privileges of the nobility that was some 5% of the population in the period. They "alone could be members of the Diet [National Assembly], officers in the army, participants in the government, representatives of Hungary and Austria, and owners of estates, and in many cases they filled the higher ranks of the priesthood as well."¹¹ Although during the years of dualism the nobility was slowly losing its dominance, still among the members in the Hungarian Parliament between 1887 and 1910 14% were aristocrats, 48% were nobles and only 29% came from other strata.¹² Naturally, their interest was the status quo, but in an economically, politically and also socially modernizing society it was not an easy task to maintain it.

The nobility needed allies who could promote them, and also needed people who were eager to be Hungarian. They found the Jews as ideal for their purposes whose majority wanted to be part of the Magyar nation or even had become Magyar by that time. Already in the 1839/40 Diet a person (perhaps István Miskolczy, but this is not certain) during the discussion about the Jewry of the country stated seven points that proved the necessity of Jewish

---

⁷ Katz, Jacob, "A magyar zsidóság kivételessége" In *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon* edited by Laszlo Varga, Budapest: Pannonica Kiadó – Habsburg Történelmi Intézet, 2005, 31-40, 33

⁸ Mendelsohn, Ezra, , *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington: Indiana University Press, 1987. 89

⁹ Kövér, György, "Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig" In Kövér, György – Gyáni, Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest: Osiris Kiadó, 1998, 11-189, 146

¹⁰ McCagg, *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, 35

¹¹ Patai, Raphael, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology*. Detroit: Wayne State University Press, 1996, 372.

¹² Kövér 116.

emancipation since they were Hungarians the same as the Christians. In his 6th point he argued that "in recent cases they compete with us in patriotism."¹³ He used the example of the Napoleonic wars, in which the Hungarian Jewry enthusiastically promoted the Hungarian army. A great noble Aurél Dessewffy, who also promoted the Jewish emancipation, realized as well that Jews tended to assimilate as he argued it in 1840:

I do not share the fear that the emancipation of the Jews will threaten the interests of our nature, because I have found that isolated peoples assimilate especially easily into the nation in whose midst they live. I know Alföld [the Great Hungarian Plain] Jews who have already become perfect Magyars from a language point of view.¹⁴

At the same time, Hungarian Jewry depended on the nobles, mostly on aristocrats and local magnates since they had the power to give them rights to live on their estates. The best known examples are the aristocrats: the Pálffys at Pressburg, the Zichys at Óbuda and the Eszterházy in Burgenland, who let the Jews settle there and also protected them.¹⁵ We could say that the symbiotic relationship that grew between Jews and nobles was advantageous for both sides. Additionally according to Lupovitch the Magyar nobles preferred Jews over Greek and Armenian merchants, because the rural magnates (aristocrats) needed agricultural goods and the merchants of the Balkan mostly dealt with luxury products. Moreover, Christian merchants could be dangerous for nobles because they could become nobles, but without conversion for Jews such a promotion had been impossible until the second part of the 19th century.¹⁶ Not to mention the fact that Greek and other Balkan merchants were promoted by the Habsburgs, therefore it was politically important for the Magyar nobles to promote their rivals; "by siding with Jewish merchants against their Greek rivals, the magnates replaced the Habsburg-sponsored Greek merchants with magnate-sponsored Jewish merchants."¹⁷

To get a clearer picture of the relationship between the nobility and the Jews in Hungary, we should examine the mentality of the Magyar nobility, and the "Magyar spirit" in general. First of all, it is very important to distinguish the aristocracy that was more "international" and more open-minded than the Gentry for whom national identity was much more important. Probably the description that Péter Hanák gave on the ethnic attitudes in multi-cultural Hungary is exaggerated, but to some degree it corresponds to the situation: "The gentry of the countryside did not really like the German urban citizen, but both of them disdained the Slovak, Romanian and Serb merchants, craftsmen and peasants and eventually all of them hated the Jews."¹⁸ On the one hand, we are able to see the perceptions of the nations on each other, and on the other hand it is very clear that the common point between the different nations was the anti-Judaist and later anti-Semitic attitude. Naturally, most aristocrats were also anti-Semites or rather anti-Judaist, but we have to emphasize, again that they needed the Jews, therefore they had to accept them at least in some degree.

There is a very interesting characteristic of the Magyar nationalism in the period, namely the vicious circle that a true Magyar is a nobleman, but a nobleman has to be a true Magyar. On the one hand, a person who petitioned for the noble title had to prove his patriotism. On the other hand, a person was only accepted as Hungarian if he had become a noble, hence nobleness

---

¹³ Komoróczy, Géza, "Nekem itt zsidónak kell lenni" – Források és dokumentumok (1965-2012), („I Have to Be a Jew here” – Sources and Documents between 1965 and 2012) Pozsony: Kalligram, 2013.547. (my translation)

¹⁴ Lupovitch, Howard N., *Jews at the Crossroads: Tradition and Accommodation during the Golden Age of the Hungarian Nobility*. Budapest: Central European University Press, 2006. 200

¹⁵ McCagg, William O. Jr. *A history of Habsburg Jews, 1670-1918*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1992, 132

¹⁶ Lupovitch 62

¹⁷ Lupovitch 67

¹⁸ Hanák, Péter, "A másokról alkotott kép" in *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon* edited by Laszlo Varga, Budapest: Pannonica Kiadó – Habsburg Történelmi Intézet, 2005, 167-189, 178 (my translation)

became a tool to prove Magyar patriotism, as William McCagg shows this tendency through the story of the Berger family. Although the family was successful and wealthy, the local gentry had not accepted them as Hungarians before the Bergers acquired nobility. "In ennoblement, in sum, the Bergers sought nationality, and through ennoblement they acquired it."¹⁹

This leads us to the important issue that in order to become a respected person one had to be a gentleman, an *úr* in Hungarian. Almost nothing else mattered; "whatever a non-*úr* achieved in education, money, influence, power, fame, he still could never become an *úr*."²⁰ Certainly a nobleman had to be educated, but for most of them education was important only in one respect, as Sandor Giesswein, a catholic priest and politician states: "according to the general idea, a person goes to school not for studying, but to become a gentleman."²¹ Perhaps Péter Hanák's statement is too stereotypical, but definitely contains some truth about the general values of Hungarian nobles:

The traditional noble values are; land tenure, "farming", power over villeins, servants and animals together with the cult of horse rearing, turf, dog rearing and hunting [...] But industry, commerce, speculation with money or goods, in general official trade were not prestigious professions for noblemen.²²

Although the Hungarian nobility was not interested in commerce, in trade and capitalist professions in general they had to realize that it was not possible to disregard the tendencies of modern capitalist economy. Nevertheless, most of them did not care about it and gradually lost their fortunes. These nobles were the typical so-called "gentries". This word has gained quite a pejorative meaning in Hungary,²³ but this is a different story.

The Hungarian nobles and aristocrats were hardly ever of the same opinion on any issue and the Jewish question was no exception. In the early 1840s there was a long discussion about the Jewry of Hungary. One of the most prominent figures of the aristocracy, Count István Széchenyi, who was the most important modernizer of the country, in 1844 at the National Assembly was of the opinion that accepting Jews as equal citizens was highly dangerous, because it would encourage mass immigration of Jews from Galicia.²⁴ Lajos Kossuth, Bertalan Szemere, Baron József Eötvös and others were of a different opinion, as they wanted to assimilate Jewry who would have been accepted as true Hungarians if they had been able to leave behind the signs of Judaism.²⁵ Finally, in 1849 the Hungarian revolutionary Parliament in Szeged accepted an emancipation edict that guaranteed equal rights for Jews born in Hungary. Since the revolution failed, the edict was never put into legislation. Nevertheless, the Hungarian revolution in 1848 and later the war of independence in 1848 and 1849 proved that the Jews in Hungary in general were more loyal to the Hungarian nation than to the emperor of Austria.

Still in the 19th century some of the prominent public figures were permanently afraid of future Jewish immigrants, although during the period of dualism the number of emigrant Jews was higher than that of immigrants.²⁶ Hence the process of immigration did not increase, notwithstanding the edict of emancipation of 1867 that guaranteed equal rights for Jewish citizens.

---

¹⁹ McCagg, *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, 78

²⁰ Patai 373

²¹ Dr. Giesswein, Sándor, answer to the question of the periodical 20. század In *Befogadók: írások az antiszemitizmus ellen 1882-1993*, edited by Laszlo Karsai, Budapest: Aura Kiadó, 1993, 60. (my translation)

²² Hanák 177 (my translation)

²³ The word "gentry" did not have a pejorative meaning even at the beginning of dualism, but gradually became negative it in the early 20th century.

²⁴ Lupovitch 189

²⁵ Katz, 33

²⁶ Kövér 149.

The Jews were being promoted by the aristocracy and local magnates had an intense relationship with them. Therefore the Jews mostly saw the ruling class as an ideal to which they should have acculturated, and also assimilated. This process gradually became faster. According to the censuses in 1880 58,48% of Israelites had Hungarian as their mother tongue and by 1910 it went up to 76,89%²⁷ moreover, in Budapest it was 91%.²⁸ The process that McCagg calls "second acculturation"²⁹ seemingly worked very well. The Jews fulfilled the expectations of the Hungarian liberal nobility. A great example of the widespread magyarization among the Hungary Jewry is the fact that in the 1860s the assimilating Jewish persons in Kecskemét as well as other citizens started to wear the typical "Magyar national" clothes to express their national identity.³⁰ Probably the behaviour of Kecskemét Jewry was not unique in the country. We could say that the Hungarian state that was governed by liberal aristocracy wanted to assimilate Jews, and at the same time the Jews of Hungary tended to acculturate to the ruling nation of the country. Not surprisingly, after the Jews had adopted the Magyar national spirit, ennoblement became very important for them.

Naturally, becoming a noble was neither easy nor cheap, hence it was only an option for prestigious and also wealthy Jews. The price of different titles was the following; prince: 25.200 korona (Hungarian currency), Count: 12.600 korona, Baron: 3.150 korona, Knight: 3.150 korona, Noble: 2.100 korona.³¹ Nevertheless, nobility was very seductive, since it was quite advantageous to become part of their circles. As McCagg emphasizes; "the nobility wielded enormous social and political weight. Under these circumstances it is hardly surprising that urban capitalists who were busy making fortunes in Budapest continued to seek nobility."³² Jacob Katz convincingly argues that in the Hungarian society success was not enough to gain prestige, but it depended on ancestry, marriage and relations. Therefore, the wealthy Hungarian Jewry had to try to approach the nobility.³³ According to McCagg's investigation "approximately half of the top Jewish capitalist elite ennobled."³⁴ Getting into these circles also meant membership in local Casinos and in the Országos Kaszinó (Country Casino) in Budapest. There the new members could get important relations, connections that certainly were quite necessary in commerce. Although "Casino membership did not entail complete social acceptance"³⁵ it was an opportunity for the Hungarian Jewry to prove that they were equally respectable and Magyar citizens of the country.

Among the Hungarian Jewry there was another issue that had an effect on their seeking of nobility, namely the 1868-69 Jewish Congress at Pest that led to the split of the Jewish communities into three different trends. As a rabbi in Nagyvárad (Oradea) Ávrahám Méir Munk remembers in his memoir:

In the autumn of 1868 I was afraid of losing all of my businesses with the city's great and prestigious merchants because of the new enmity that had caused huge upset among the Jews who believed in the Almighty and the Torah [...] That was the time of the congress. [...] Day by day when they went to the club of the merchants or to the cafe to trade it always ended in a quarrel. Almost all of the

---

²⁷ Kövér 147.

²⁸ Kövér 150.

²⁹ McCagg, *A history of Habsburg Jews, 1670-1918*, 139

³⁰ Ö. Kovács, József, "Zsidók a kecskeméti társadalomban a XIX. Század második felében" In *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon* edited by Laszlo Varga, Budapest: Pannonica Kiadó – Habsburg Történelmi Intézet, 2005, 93-132, 93

³¹ von Reden, Alexander Sixtus: *Az Osztrák-Magyar Monarchia In: Magyarország társadalomtörténete I. – A reformkortól az első világháborúig (Szöveggyűjtemény) Volume 2* edited by György Kövér, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 17-26, 21

³² McCagg, *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, 33

³³ Katz, 36-37

³⁴ McCagg, *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, 36

³⁵ McCagg, *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, 35

great merchants were on the side of the reformers, while I have always been living in my faith and insisted on my class, on orthodoxy with my whole spirit and capacity. And they all knew my tenets that I never concealed and almost all of them have left me. [...] all of the reformers became enemies and they left the club of the merchants and went to other trading associations, hence my businesses fell off day by day, because the great merchants did not come to the same club with the smaller merchants. [...] From that time my businesses in produce and schnapps decreased, it was not a quarter of what it had been before when all of the merchants had met at the same place.³⁶

Probably the end of the original Jewish circles in commerce was also uneasy for the "great merchants" hence they had to find new connections. This shift did not cause the need of Jewish upper classes for nobleness per se, but that might be an additional indicator that promoted the process.

The practical advantages have been listed that urged the wealthy Jews to seek ennoblement and it has also become clear that ennoblement was important for them not only practically, but emotionally as well. As they acculturated and adopted the Magyar culture and Magyar spirit, and as many of them converted to Christianity, they honestly wanted to achieve a noble title that brought respect and honor among Magyars. Ennoblement was not only a tool to become accepted but for some Jews it was a result of acculturation and assimilation, or in other words the last step. Naturally, the newly ennobled Jewish families were quite easily recognizable by their surnames. At the end of the 19th century, magyarizing surnames was frequent in general among Jews but was more important for nobles. As we have seen before, a true noble had to be Magyar, and at the same time a true Magyar had to have a Magyar surname; by 1918, 155 noble families out of 346 magyarized their names.³⁷ Surname magyarization was very frequent among Hungarian Jewry in general. In the period between 1891 and 1918 Jews accounted for 62,3% of total surname magyarization.³⁸

Every person who became noble got a title derived from the locality where he had an estate or where he came from, for instance "budai" Goldberger or "hatvani" Deutsch. The latter family later became Hatvany-Deutsch and eventually just Hatvany. The complex identity of the members of these families can be clearly seen in the example of Baron Lajos Hatvany, the best known member of the "hatvani" Deutsch family. Although Hatvany had a Magyar identity, he felt that it is at least problematic for a Jew to become a true Magyar as the majority society would not accept him. His niece Anna Lesznai (Moskovitz), who as a writer and whose family ennobled as well expresses this very strange duality consciously:

I was the 'most Magyar little noble child in the smoke of the pipe of rural, respected hunter and politician 'gentlemen'. I was patriotic, and as I had been able to realize it unconsciously, I grew up in the atmosphere of a 'ruling-class feeling'. At the same time, my religious grandparents' home at Pest, their severe traditions, the old grandfather with a long white beard who keeps the Rosh Hashanah were also in my spiritual inventory. The fasting on Rosh Hashanah and Good Friday could live together in my mind. I used to pray to the calling of the Catholic Church. I knew that rural chandlers and tavern-keepers with ringlets existed; little 'Jews', but they were 'professional Jews' who traded in ribbons like the Slovak peasants, they were not the same people as we were. Once I was talking about something like that to my mother (I think I asked her for what kind of military excellence our ancestors had obtained their nobleness); my mother started laughing loudly. This derogatory sound and the added remarks explained to me the first time that I am not a 'true

---

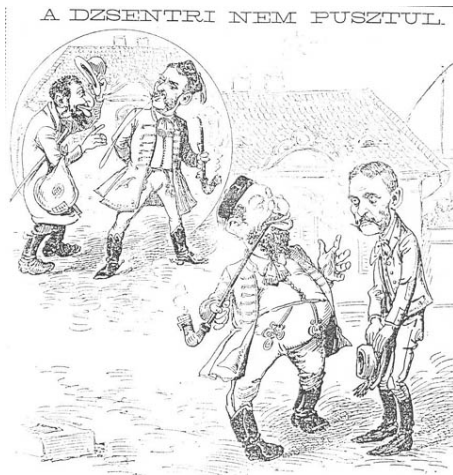
³⁶ Fenyves, Katalin, *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*, Budapest: Corvina Kiadó, 2010. 163-164. (my translation)

³⁷ McCagg, *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, 80

³⁸ Patai 607

Magyar noble child' and that Jewry means something like otherness, even inferiority, socially not concealable, but definitely unneeded.³⁹

In this brief fragment we see at least two characteristics of these families. On the one hand, the mixed identity, the gentry and the Jew that hardly could live together in one person's mind, on the other hand, we experience that a Jew could absolutely become part of the gentry with its values and lifestyle. In her novel, Lesznai *Kezdetben volt a kert* (Initially there was the Garden) based on her own family's life through the character of István Berkovics depicted her own father's lifestyle.⁴⁰ Perhaps not always consciously, they nonetheless embraced the attitude, lifestyle and whims of the Magyar noble.

Sometimes these newly ennobled rural Jews became more gentry than the original ones. That is the case of overcompensation. In a contemporary newspaper in 1894 a caricature was published about the transformation of Jews into gentry and at the same time to pauperization of the "Magyar gentry". The caption of the caricature is: "The gentry does not rot, it only transforms."⁴¹ This picture also expresses the anti-Semitic idea that the Jews are very dangerous for the Magyar gentry. In real, the rise of the Jewish families and the fall of the Gentry was not interrelated, but it is very important to see that the Gentry felt that their fiscal problems were caused by the Jews who became the new "noble class". Therefore the Gentry always saw

rivals in Jews and did not promote their emancipation. Despite the case of the mentioned Berger family, the nobles, particularly rural Gentry had never accepted the newly ennobled Jewish families as one of them. The Magyar nobles admitted the necessity of the Jews for their interest, and intermarriage also became quite frequent, but to accept Jews as equals, even if they had converted, was impossible for most of them. Both Hatvany and Lesznai and others too felt that and retrospectively they admitted that the Jewish ennoblement was a dead-end. However but I argue that when nobility became an available option for Jews, they honestly believed that it was the proof of their success and that the emancipation process in Hungary had been successfully completed.

In the early years of the 20th century the Hungarian aristocracy was gradually losing its power and this tendency became faster in the interwar period. Although some scholars, for instance Oszkár Jászi, claim that the traditional ruling class, namely the aristocracy and the Gentry were able to keep their power, later research has proved that this is definitely not true. On the one hand, as noted before, the aristocracy was not as wealthy as it had been in the 19th century; on the other hand, they lost their dominance in politics as well. In the interwar period, there were 13 different governments altogether in Hungary and there were 205 key positions in them. Only 15 positions were held by aristocrats, which means only 7%.⁴² This does not mean that the aristocracy was not prestigious and powerful anymore, but we see that the main promoters of the Jewish emancipation and as well the main "ally" of the Hungarian Jewry was not in the decision-making anymore.

³⁹ Fenyves, 223 (my translation)

⁴⁰ McCagg, *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, 40-41

⁴¹ Vörös, Kati, "Judapesti Buleváron - A „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében" In *Médiakutató*, 2003.

(http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavasz/02_judapesti_bulevaron) The caricature was originally published in satirical journal called 'Herkó Péter' 1894. october 7.

⁴² Gyáni, Gábor "Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban In *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest: Osiris Kiadó, 1998. 189-390, 230.

At the same time, in the interwar period, as discriminative nationalism became part of the official self-concept of the country, the old-fashioned aristocratic families lost their reputation. For the far-right parties most of the aristocratic families were as alien elements as other minorities like Jews. Naturally, there were some aristocrats who promoted these nationalist parties, for instance Fidél Pálffy or Sándor Festetics, but the majority of the aristocracy rejected nationalist ideas. The liberal Magyar aristocracy and some nobles whom had a key role in the Compromise with Austria was mostly the same group that had promoted the Jewish emancipation. Not a negligible part of the Hungarian society saw the Compromise as a failure. Therefore the liberal aristocracy and the Jews were thrown into the same group for those who were unsatisfied with the Compromise and the liberal state. For them all these people were seen as traitors of the true Magyar nation.

Thus I would argue that there is parallel between the fall of the Hungarian aristocracy and the reversal of the emancipation process. I agree with the conclusion of Ezra Mendelsohn, who argues that "Hungary, after all, was a gentry-peasant society, and neither the gentry (which tended to despise the Jews socially, even if they welcomed them as accomplices in magyarization and economic development), nor the peasants afforded the Jews the possibility of social integration."⁴³ Nevertheless, in my opinion Jászi's argument that "Hungarian Jewry is much less assimilated than Western Jewries, it is much more an independent body within society, which does not have any real contact with the native soul of the country"⁴⁴ is an exaggeration. Katz emphasizes the very opposite of Jászi's point; "the Hungarian Jewry had a much stronger and better relationship with the Gentile society than in any other countries of Europe."⁴⁵ In a way both of the statements are true. Jászi's argument expresses the relation of the majority society against Jews, while Katz explains the way the Jews felt their position in the Hungarian society, particularly compared to other countries in the region. This feeling of acceptance is especially true for ennobled Jews because they must have realized that the opportunity to become part of the traditional ruling society is something very uniquely Hungarian. Although some realized that they were not welcomed as Jews but as new members, new Magyars who should have left behind everything that was Jewish, they honestly felt ennoblement to be a success, hence they could not recognize its temporariness. Therefore I would say acculturation and the adoption of Hungarian culture was the main reason that led to the Jewish ennoblement, but the welcoming attitude of the nobles was also essential.

That this success was temporary became clear retrospectively for Baron Hatvany, who realized its illusion and that his Magyar identity had never been accepted. He expressed it in 1929 in one of his bitter letters:

My way as a Jew, in contrast to you, led to imaginary assimilation. I felt myself Magyar, here I was at home, I had written and agitated as a Magyar until I was told there was no place for me. My destiny became ten years in emigration, a disgusting trial, jail and ostracism. Nevertheless I am incorrigible and I have to admit that I have fused with the country and the people.⁴⁶

Not only the fact that he was a prominent figure of Magyar culture, with a true Magyar identity, but even his nobleness did not help him to be accepted as Magyar neither before the war, nor especially in the interwar period. After Miklós Horthy had become the regent of the country they consciously rejected the liberalism of dualism and found it a dead end, just as the emancipation of the Jews. From that time even nobility was not a proof of Magyariness for the Jews, albeit some had converted to Christianity. The nobles of Jewish origins, liked it or not,

---

⁴³ Mendelsohn 91

⁴⁴ Ezra Mendelsohn quotes Oszkár Jászi In Mendelsohn, Ezra, 96

⁴⁵ Katz 36 (my translation)

⁴⁶ Fenyves, on the back of her book, the original letter is available in Hatvany, 333 (my translation)

gradually had to admit that similarly to the intelligentsia,⁴⁷ nobleness was only another membership that could not guarantee their acceptance. The tendency of the Jewish emancipation turned to the opposite process. The unique Hungarian (and also Austrian) case that Jews could become even nobles in large number not only well fit into the general experience that Jewish emancipation was a dead-end but even increased the disappointment in Jewish society. Moreover this seemingly peculiar success of Jews in acculturation and also assimilation made some of them believe naively that their gradual exclusion must be temporary due to the country's troubles.

In summary we could say that, from the second part of the 19th century until the end of the World War I, the possibility opened for Jews to become nobles in Hungary only made them, as well as the liberal noble politicians more naive. Hungarian society because of the huge social problems and inner strains, was not ready for emancipating the Jews as the majority of the society was too narrow-minded to see why and how Jews could be more successful in general than for instance the rural gentry. The ennoblement of Jews probably created more frustration. When the liberal nobles were in power they could control and keep anti-Semitism at a seemingly low level, but as they were losing power and the society became more frustrated after the war and the 1920 Treaty of Trianon, there was no considerable political and social class able to protect the Jews, not even the Jewish nobles.

Bibliography

1. Fenyves, Katalin, *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*, Budapest: Corvina Kiadó, 2010.
2. Hanák, Péter, "A másokról alkotott kép" in *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon* (Jewry of Hungary during the period of dualism) edited by Laszlo Varga, Budapest: Pannonica Kiadó – Habsburg Történelmi Intézet, 2005, 167-189
3. Hatvany, Lajosné (edited), *Hatvany Lajos levelei*, (Letters of Lajos Hatvany) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985
4. Jäger – Sunsteanu, Hanns, "Az 1700 és 1918 közötti magyarországi nemesítések társadalomtörténelmi statisztikája" In *Magyarország társadalomtörténete I. – A reformkortól az első világháborúig (Szöveggyűjtemény)* Volume 2 edited by György Kövér, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 9-16.
5. Karsai, László (edited), *Befogadók: Írások az antiszemitizmus ellen 1882-1993*, Budapest: Aura Kiadó, 1993.
6. Katz, Jacob, "A magyar zsidóság kivételessége" In *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon* edited by Laszlo Varga, Budapest: Pannonica Kiadó – Habsburg Történelmi Intézet, 2005, 31-40
7. Komoróczy, Géza, "Nekem itt zsidónak kell lenni" – *Források és dokumentumok (1965-2012)*, Pozsony: Kalligram, 2013.
8. Kövér György - Gyáni, Gábor, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest: Osiris Kiadó, 1998.
9. Lupovitch, Howard N., *Jews at the Crossroads: Tradition and Accommodation during the Golden Age of the Hungarian Nobility*. Budapest: Central European University Press, 2006.
10. McCagg, William O. Jr., *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, New York: Columbia University Press, 1986.

---

⁴⁷ See this question in detail In Fenyves, Katalin, *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*, (Imagined Assimilation? – The Self-concept of Four Jewish Generation of Intelligentsia) Budapest: Corvina Kiadó, 2010.

11. McCagg, William O. Jr., "Austrias Jewish Nobles, 1740-1918", In Leo Baeck Institute Yearbook, Volume 34, Issue 1, 1989, 163-183.
12. McCagg, William O. Jr., *A history of Habsburg Jews, 1670-1918*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1992.
13. Mendelsohn, Ezra, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington: Indiana University Press, 1987.
14. Ö. Kovács, József, "Zsidók a kecskeméti társadalomban a XIX. Század második felében" In *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon* edited by Laszlo Varga, Budapest: Pannonica Kiadó – Habsburg Történeti Intézet, 2005, 93-132
15. Patai, Raphael, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology*. Detroit: Wayne State University Press, 1996.
16. von Reden, Alexander Sixtus: "Az Osztrák-Magyar Monarchia" In *Magyarország társadalomtörténete I. – A reformkortól az első világháborúig (Szöveggyűjtemény)* Volume 2 edited by György Kövér, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 17-26
17. Újvári, Péter (edited), *A magyar zsidó lexikon*, Budapest: Pallas Nyomda, 1929.
18. Vörös, Kati, "Judapesti Buleváron - A „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében" In *Médiakutató*, 2003.
19. (http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavasz/02_judapesti_bulevaron)

2. Pszichológia – Pedagógia Szekció

Lektorálták: Prof. Dr. Koncz István; Gábor Edina

Bevezetés

A machiavellista személyekről egy manipulatív, partnereik érdekeit figyelmen kívül hagyó kép alakult ki. Christie és Geis (1970) írásaikban, mint érzelmektől mentes, hidegfejű személyekről számolnak be, akik saját céljaik eléréséhez maximálisan kihasználják a helyzet adta lehetőségeket, még ha az a másik fél számára veszteséget is jelent. Legújabb nézetek (Wastell & Booth, 2003) azonban megkérdőjelezzik a machiavellista jegyeket hordozó személyek emocionalitásának teljes hiányát, sokkal inkább egy hibásan funkcionáló érzelmi információfeldolgozási zavart említene. Egyértelmű választ azonban nem kaptunk a machiavellista személyek viselkedésének működéséről, háttéréről. Számos viselkedés adat nyert napvilágot, amelyek egy része a személyek környezethez való rugalmas magatartását, rendkívüli megfigyelő képességét feltételezi, mások szerint az érzelmek alacsonyabb szintű működése eredményezi kiaknázó magaviseletüket. Jelen tanulmány újszerűségét a machiavellista személyek idegrendszeri folyamatainak vizsgálata jelenti. Kutatásunkban a vizsgálati személyeket egy érzelmszabályozási (átkeretezési) feladatban figyeltük meg fMRI eljárás segítségével. Célunk, hogy tisztább képet kapjunk a machiavellista személyek viselkedését irányító mechanizmusokról.

Machiavellizmus

A manipulatív szándékaikról, kontrollált viselkedésükről ismert machiavellista személyeket (Christie & Geis, 1970) saját érdekeik vezérik. Döntéseik meghozásakor társaik kárát vagy hasznát figyelmen kívül hagyják (Wilson, Near és Miller, 1998). Ezzel szemben a Mach-teszteken alacsony pontszámot elért személyek az együttműködés jelét mutatják. A náluk megfigyelhető altruista viselkedés azonban egy támadási lehetőséget biztosít a szociális jelekre érzékenységet mutató magas machiavellisták számára (Wilson és mtsai, 1998). Hazai vizsgálatok azt támasztják alá, hogy a machiavellista személyek rendkívül ügyesen alkalmazkodnak a kialakuló helyzetekhez, mely rugalmas viselkedést eredményez számukra (Czibor & Bereczkei, 2012). Környezetük kiváló megfigyelése elősegíti társaik magatartásának sikeres értelmezését (Jones & Paulhus, 2009).

Mindezek alapján láthatjuk, hogy az interperszonális, érzelmeket kiváltó helyzetekben a magas és alacsony pontszámot mutató személyek eltérő magatartást mutatnak. Christie és Geis (1970) ennek háttérében különböző mértékű affektív érintettséget feltételeznek. Szerintük a machiavellizmus jegyeit hordozó személyek érzelmileg nem, vagy kevésbé vonódnak be egy helyzetbe. Interperszonális kapcsolataikat a melegség hiánya jellemzi, kerülnek mások szoros közelségét. Következésképpen egy erőteljes kognitív orientáció uralkodik rajtuk. Mindig a rájuk váró feladat kognitív aspektusára koncentrálnak, tehát egy helyzet értékelése és pontos megértése vezérli őket. Ezt az érzelmi távolságtartást, rideg magatartást - mely lehetővé teszi a normák megszegését és társaik eszközként való felhasználását - Christie és Geis (1970) „cool-syndrome”, azaz „hidegfejű” viselkedésnek nevezték el.

Ezen elmélet mentén tehát megállapíthatjuk, hogy a machiavellizmus jellemzőit mutató személyek racionális, hidegfejű viselkedésének elengedhetetlen feltétele, hogy képesek

---

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

legyenek felülemelkedni társaik érzelmein. Továbbá döntéseik meghozatalakor ne érzelmeikre, normákra hagyatkozzanak, hanem kognitív értékeléseikre. Wastell és Booth (2003) szerint kognitív szintű túlműködésüket affektív információ-feldolgozásuk zavara okozza. Azaz a machiavellista személyek interperszonális kapcsolataikban mutatkozó alacsony érzelmi intenzitás az affektív folyamatok felismerésének és használatának deficitjében található.

A machiavellizmust érintő nyitott kérdések megválaszolásában kevés kutatás foglalkozik az érzelemszabályozási folyamatok vizsgálatával. Jelen kísérletünkben ezt a hiányt kívánjuk pótolni egy átkeretezési feladat megvalósításával. Az alacsony és magas Mach-pontszámmal rendelkező személyek idegrendszeri szinten való vizsgálata megmutatja, hogy érzelmi töltetű helyzetekben hogyan működnek.

Érzelemszabályozás

Az érzelemszabályozás fontos szerepet játszik a különböző szociális és adaptív stratégiák kialakításában. Segíti a sikeres kognitív teljesítményt (késleltetés, gátlás, vagy hosszú távú cél elérése), valamint a stressz kezelését. Thompson (1994) szerint az érzelemszabályozás az érzelmek dinamikájának változása. Extrinzik és intrinzik folyamatok alkotják, amelyek a monitorozást, az értékelést, és az érzelmi reakciók módosítását végzik. Az érzelmi válaszok szabályozása csökkenti vagy növeli az átélt érzelmek intenzitását, lassítja vagy gyorsítja az érzelmi tartományt továbbá befolyásolja az érzelmi válaszok minőségi jellemzőit.

A regulációs folyamatok legalapvetőbb csoportosítása megkülönbözteti az automatikus és a tudatos szabályozást (Gross & Thompson, 2007; Parkinson & Totterdell, 1999). Az automatikus folyamat során az affektív válaszokat tudatosság nélkül észleljük és maga a szabályozás egy nem tudatos szinten történik meg (pl. túlzott örömet mutat a személy egy kellemetlen ajándékra). A kontrollált érzelemszabályozásnál azonban szándékosan, tudatosan befolyásoljuk hangulatunkat, érzelmeinket (pl. a személy leplezi csalódottságát egy ajándék kibontása után). További érzelemszabályozási stratégiák elsősorban az érzelmi folyamataink időbeli lefolyása mentén különíthetők el. Gross (1998) két egymással ellentétes folyamatot, az előzmény-orientált és a válasz-orientált regulációt említi meg, amelyek különböző módon befolyásolják a negatív érzelmi eseményt, viselkedést és fiziológiai választ. Ahogy a nevük is jelzi, az előbbi az érzelmi folyamat korai szakaszában fejt ki hatását, míg az utóbbi késői befolyással rendelkezik. Az előzmény-orientáció az érzelmek kiváltásának kezdetén hat, mielőtt az emóció teljes értékű válasszá válna. Ezzel szemben a válasz-orientált szabályozás a már létrejött érzelmet szabályozza.

Gross (1998) ezt az osztályozási kategóriát tovább bontotta, melyek közül a kognitív változtatás stratégiáját emelnénk ki. Jellegzetessége, hogy az érzelmi választ a helyzet értékelésével vagy az arról kialakult gondolkodásnak a módosításával alakítja át. Az egyik legtöbbet kutatott és alkalmazott változata az átkeretezés, mely saját vizsgálatunk fő eleme. Az átkeretezés egy kognitív stratégia, amely az érzelmi válaszok pályáját változtatja meg a helyzet jelentésének átformálásával. Viszonylag korán avatkozik be az érzelmek kialakulásának folyamatába kognitív kontrollt alkalmazva. Hatékonyan szabályozza az érzelmi eseményt és a viselkedést (Gross, 1998).

Képalkotó eljárások segítségével az átkeretezés folyamata, vagyis az affektív és kognitív funkciók kölcsönhatása neurális szinten is megfigyelhetővé válik. Kutatások (Ochsner & Gross, 2005; Urry és mtsai, 2006; Lee és mtsai, 2012) bebizonyították, hogy egyes kognitív folyamatok megváltoztathatják az érzelmi választ, amelyet az amigdala - prefrontális kéreg kapcsolatrendszer tesz lehetővé. Az érzelemszabályozás folyamatában egy újabb szemlélet keretében Phillips, Ladouceur és Drevets (2008) két neurális rendszert különítettek el. Elsőként a ventrális neurális rendszert nevezték meg, mely részeként az amigdalát, az inzulát, a ventrális striátumot, ventrális elülső ciguláris tekervény (ACG) és a prefrontális kéreg ventrális területeit említik. Ez a rendszer az érzelmi ingerek azonosításában és a vegetatív válaszok érzelmi ingerekhez kapcsolásában vesz részt. Ezzel szemben a dorzális neurális rendszer - hipokampusz, ACG, prefrontális kéreg dorzális területei - kognitív folyamatokat hajt végre, mint például a szelektív figyelem, tervezés, monitorozás, érzelmi állapotok szabályozása. Azaz az érzelmek

tudatos regulációját a dorzális rendszer végzi. Azonban a két rendszer között egy reciprok funkcionális kapcsolat figyelhető meg, amelyben a ventromediális prefrontális terület közvetít, így automatikus és tudatos szabályozást is végez.

Hipotézisek

Christie és Geis (1970) elméletéből kiindulva úgy gondoljuk, hogy a magas machiavellista személyek a feltételezett érzelmi távolságtartásukból adódóan könnyebbnek értékelik az átkeretezés feladatát. Ezzel szemben az alacsony mach-csoport erőteljesebb érzelmi bevonódást mutat, mely várhatóan az utótesztelésnél eltérő kellemesség és intenzitás értékekben mutatkozik meg. További feltételezésünk, hogy a magas mach-csoportra jellemző hidegfejű, racionális magatartás egy erőteljes kognitív irányítottságú vezérlés következménye, mely idegrendszeri szinten a kognitív folyamatokért felelős struktúrák aktivációjával jelentkezik.

Módszer

Résztevők

A kutatásban 31 egészséges, önként jelentkező egyetemista hallgató vett részt (15 férfi, 16 nő, életkor terjedeleme: 18 - 27 év, átlag: 21,26 év, szórás: 2,19 év). A résztvevőket korábbi kutatásaink során összeállított adatbázisból választottuk ki a Mach-IV kérdőív (Christie & Geis, 1970) elért pontszámuk alapján. Oldfield (1970) nyomán a 10 itemes Edinburgh Handedness Inventory magyar verzióját alkalmazva két résztvevő kivételével mindenki jobbkezesnek bizonyult. A kísérleti személyek egyikénél sem állt fenn pszichiátriai vagy neurológiai zavar, amely a vizsgálatban való részvételét megakadályozta volna. Az előzetesen kitöltött Mach-IV kérdőív alapján a résztvevőket két csoportra osztottuk: alacsony és magas machiavellista személyekre. Az Alacsony Mach (AM) csoportba összesen 17 főt soroltunk (8 férfi, 9 nő), a Magas Mach (MM) csoportba pedig 14 vizsgálati személyt (7 férfi, 7 nő).

Eszközök

Machiavellizmus (Mach IV kérdőív)

A machiavellizmus mérésére Christie és Geis (1970) által kidolgozott Mach-IV kérdőívet alkalmaztuk. A 20 állítást tartalmazó kérdőív a machiavellista személyek cinikus világnézetét, interperszonális kapcsolataikban megmutató megfélemlítő magatartását méri. A vizsgálati személyek egy 7 fokú Likert-skálán jelölik az állításokkal való egyetértésük mértékét (1 - egyáltalán nem értek egyet, 7 - teljes mértékben egyetértek). Az összpontszámot a 20 tételre adott pontértékek összeadásából kapjuk. Az itemek közül 10 a machiavellizmus nézetével ellentétes állításokat tartalmaz (pl. „Amikor szívességet kérünk valakitől, nyomósabb érvek helyett jobb őszintén megmondani, mi okunk van erre”), melyeknél a megjelölt érték fordítottját számoljuk. A minimálisan kapható pontszám tehát 20, a maximális 140, mely alapján elkülöníthetőek a magas és alacsony machiavellista személyek.

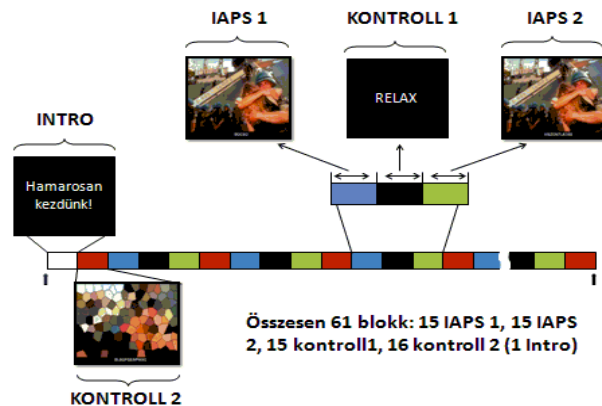
Érzelmi ingerek (IAPS-képek)

Az érzelemszabályozási feladat során érzelmkiváltó színes képeket mutattunk a kísérleti személyeknek. Az alkalmazott képek kiválasztása az International Affective Picture System (IAPS, Lang, Bradley, Cuthbert, 1997) hazai standard (Deák, Csenki, Révész, 2010) adatai mentén történt. A standardizált, színes fotókat számos szemantikai kategória mentén hozták létre (természeti képek, erotika, baleset, tárgy, szociális helyzetek stb.). A résztvevők három dimenzió mentén jellemzik a képek által kiváltott érzelmi állapotukat: jelölik a képi inger affektív valenciáját (kellemes-kellemetlen dimenzió), arousal értékét (nyugodt- izgatott dimenzió) és dominanciáját/kontrollját (az érzelmi állapot eluralkodik az átélőn, azaz domináns vagy az átélő kontroll alatt tudja tartani a kialakult érzelmeit).

Vizsgálati elrendezés

Az újraértékelés stratégiájából kiindulva a vizsgálatban bemutatott képek szelektálásakor fontos tényező volt, hogy egy kép mennyire alkalmas az átkeretezésre, több kontextusban való elképzelésre. Ennek ellenőrzésére egyetemi populáción végzett pilóta-vizsgálatok sorozatát hajtottuk végre. Az innen kapott adatokat felhasználva az IAPS adatbázisból gyűjtött képeket a legtöbbször elhangzott címmel láttuk el, vagyis egy képhez két – a legkönnyebben elképzelhető (IAPS1) és ettől eltérő kontextust hívó, másodszer legtöbbit megnevezett (IAPS2)- címet illesztettük. Vagyis a végső 15 kiválasztásra került kép két hívószóval került bemutatásra a jelen vizsgálatban: az egyik egy negatívabb jelentéssel ruházta fel a képet, míg a másik egy semleges, pozitívabb kontextusba helyezte. Ugyanazon kép kétféle címkézésének célja, hogy megvizsgáljuk az átkeretezést, azaz a két interpretációs lehetőség közti váltást.

Az IAPS-felvételek mellett kétféle kontroll szakaszt is alkalmaztunk a kísérlet során. (Ezeket a szakaszokat a jelen írásban nem elemeztük, ugyanakkor fontosnak tartjuk bemutatni a vizsgálati elrendezés könnyebb érthetősége kedvéért.) Az egyik kontroll szakaszban a vizsgálat résztvevői egy fekete háttéren fehér betűkkel írt RELAX feliratot olvashattak (KONTROLL1). A másik kontroll szakasz (SCRAMBLED/KONTROLL2) téri komplexitásában gazdagabb volt, mint a KONTROLL1 szakasz. A SCRAMBLED szakaszban bemutatott ingerek színes non-figuratív képekből álltak, melyek alján értelmetlen betűsört jelenítettük meg, hasonlóan az IAPS1 és IAPS2 szakaszokhoz, ahol a képek alatt megjelent egy hívószó (vagyis a cím). A SCRAMBLED szakasz mozaik-szerű ingeranyaga hasonlított leginkább az IAPS1 és IAPS2 kondíció vizuális összetettségére, ám jelentéssel nem rendelkezik (1. ábra).

1. ábra: A vizsgálatban 15 első címmel ellátott IAPS kép (kék), 15 második címmel ellátott IAPS kép (zöld), 15 Relax felirat (fekete) jelent meg és 16 alkalommal volt látható a Scrambled képek egyike (piros).

A kutatás sikerességének érdekében az MR-kísérlet előtt egy laptop segítségével gyakorló sorozatot mutattunk minden résztvevőnek. Ezáltal az alanyok egyrészt ráhangolódtak a vizsgálat jellegére, könnyebben megértették a szkennelben rájuk váró feladatot, másrészt csökkent az esetlegesen kialakuló szorongásuk.

Az IAPS1 és IAPS2 szakaszoknál a vizsgálati személyek azt az instrukciót kapták, hogy a kép alján megjelenő cím segítségével éljék bele magukat a látott helyzetbe, a megjelenő képet valós helyzetként próbálják elképzelni, és az így kiváltott érzéseiknek átengedni magukat. A második kép (IAPS2) megjelenésekor továbbá arra kellett figyelniük, hogy az előző értelmezési keretként (IAPS1) szolgáló hívószótól eltérően értelmezzék a képet. A kontroll szakaszok megjelenésekor a résztvevők azt a feladatot kapták, hogy a képernyőn megjelenő képet vizuálisan tapogassák le, és a szemüket ne csukják be. Az MRI-berendezésben a személyeknek a fotók megjelenésekor semmilyen válaszadási gombot nem kellett nyomniuk, csupán a gyakorlás során megbeszéléteket mentálisan végrehajtani.

A vizsgálat block-design alapú paradigmájában a képeket 8 másodperc hosszúságú blokkokban mutattuk be, melyeket szintén 8 mp-ig látható kontroll kondíciókkal szakítottunk meg. A blokkok idői intervallumát az előzetes vizsgálatok alapján határoztuk meg. A vizsgálat kezdetét egy 8 másodpercig olvasható „HAMAROSAN KEZDÜNK!” felirat jelezte, mely felhívta az

alany figyelmét az MRI-adatfelvétel elindulására. Ezt követően a szintén 8 mp-ig látható Scrambled szakasz jelent meg, melyet az első címmel ellátott IAPS-kép követett. Ezután feltűnt a RELAX felirat (Kontroll1), mely elkülönítette az IAPS1 és IAPS2 képeket. A vizsgálat a 30. IAPS kép eltűnése után a Scrambled (Kontroll2) szakasszal zárult. A szkennelésben eltöltött idő hozzávetőlegesen 20 percig tartott. A vizsgálat nyers időtartama 8,13 perc volt, melyet egy anatómiai felvételsor készítése követett. Egy-egy blokk alatt (8s) 4 felvételsor (scan) készült, így a kísérlet során összesen 240 scant rögzítettünk [IAPS1 (15 x 4) + IAPS2 (15x 4) + KONTROLL1 (15x 4)+ KONTROLL2 (15x4)].

Az MRI-vizsgálatot követően a résztvevőket utóteszt kitöltésére kértük, melynek célja a szkennelésben vetített képek két dimenzió történő értékelése volt. Laptop segítségével ismét bemutattuk a korábban látott 15 x 2 darab IAPS-felvételt, és arra kértük a résztvevőket, hogy az MRI-gépben átélt érzéseket és esetlegesen kreált történetek próbálják visszaidézni és értékelni, hogy mennyire találták az adott képet kellemesnek/kellemetlennek (valencia), intenzívnek (arousal), valamint hogy mennyire volt nehéz az első képen megjelölt címről átváltani a második címre. Válaszaikat egy 9 fokú Likert-skálán adhatták meg.

A kutatást a Pécsi Diagnosztikai Központban valósítottuk meg. A vizsgálatban részt vett személyek agyáról készült felvételek elkészítése 3 Tesla térerősségű, Siemens TrioTim típusú MRI scannerrel történt. A T2-súlyozott, EPI-szekvenciát alkalmazó, BOLD-típusú funkcionális felvételek mindegyike 23 axiális szeletet tartalmazott. Az adatgyűjtés további paraméterei: TR = 2000 ms, TE = 36 ms, flip angle (FA) = 76°, voxelméret = 2,5 x 2,5 x 2,5 mm, szeletvastagság = 4 mm. Az adatok elemzését a MATLAB (Version 7.0.1.24704 [R14] Service Pack 1) és az SPM5 szoftverekkel végeztük el.

Eredmények

Viselkedéses adatok

A Mach-IV kérdőív alapján az Alacsony és Magas Mach pontszámmal jellemezhető csoportok elkülönítésének helyességét és az utótesztelésnél megkérdezett kellemesség, intenzitás és átkeretezés nehézsége értékeket az SPSS 18 szoftver segítségével elemeztük.

A Magas Mach (MM) és Alacsony Mach (AM) csoportok között a független mintás T-próba szignifikáns különbséget mutatott ($t(29) = -8,878$; $p < 0,001$). A Mach-IV pontszámok a két csoportnál az alábbiak szerint alakultak: Alacsony Mach csoport $M = 82,59$, $SD = 7,220$; Magas Mach csoport $M = 118,00$, $SD = 14,433$.

Az utótesztelés során megkértük a vizsgálati személyeket, hogy értékeljék a scannerben látott képeket kellemesség és intenzitás mentén. Azaz minden képpár esetében rendelkezésünkre állt egy átlagérték az először bemutatott képre (IAPS1) és a másodsor (új hívószóval) megjelenő felvételre is (IAPS2). Az IAPS1 és IAPS2 képekre adott értékek alapján megállapítottuk, hogy mely képpárok esetében történt átkeretezés pozitívról negatívra, illetve negatívról pozitívról. Tehát, a pozitívról negatívra történő átkeretezésnél az első IAPS-kép pozitív érzelmi állapotot hívott (IAPS1 POZITÍV), a másodsor bemutatás során azonban a hívószó negatív atmoszférát teremtett (IAPS2 NEGATÍV). Hasonlóképpen, a negatívról pozitívról történő átkeretezés azt jelenti, hogy az először látott kép negatív kiváltó értékét (IAPS1 NEGATÍV) a másodsor bemutatás pozitív keretbe helyezi át (IAPS2 POZITÍV). A további fMRI elemzéseket csak ezekre a képekre futtattuk kizárva tehát azokat az eseteket, ahol nem volt egyértelmű az átkeretezés szükségessége.

A magas és alacsony machiavellista személyek nem mutattak szignifikáns eltérést az egyes képekre adott válaszaikban az utótesztelés során, sem a kellemesség, sem az intenzitás dimenzióiban.

Pearson-féle korreláció alkalmazásával megvizsgáltuk az átkeretezési feladat nehézségének megítélése és a machiavellizmus mért értéke közötti kapcsolatot. Közepes erősségű pozitív kapcsolatot tártunk fel a Mach-pontszám és a negatívról pozitívról történő átkeretezés nehézsége között ($r = 0,44$ $p < 0,05$). Minél magasabb a Mach-IV kérdőívén elért

érték, annál nagyobb nehézséget jelent a személy számára a negatív hangulatú képről átváltani a pozitív hangulatú jelentésre.

Az átkeretezés nehézsége nem különbözött a negatívról pozitívról illetve a pozitívról negatívról történő áthangolás esetében. (Pozitívról negatívról nehézség átlaga = 4,1; szórás = 1,42; Negatívról pozitívról nehézség átlaga = 3,71; szórás = 1,85; $t(28) = 1,1$, $p > 0,05$.)

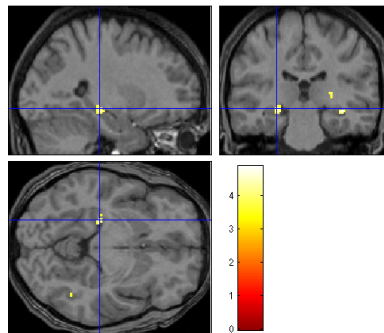
FMRI adatok

Az agyi aktivációs felvételek elemzésekor célunk volt az alacsony és magas Mach-pontszámmal rendelkező személyek csoportjának összehasonlítása az átkeretezés feladata során. Az átkeretezés alatt azt a folyamatot értjük, mikor az első negatív vagy pozitív jelentéssel felruházott képet követően a személy átvált az előzővel ellentétes kontextust hívó képre. Ennek vizsgálatára a két csoportnál (MM, AM) a másodszor látott eltérő valenciájú képeket vetettük össze az első címmel bemutatásra kerülő felvételekkel (IAPS2 NEGATÍV > IAPS1 POZITÍV; IAPS2 POZITÍV > IAPS1 NEGATÍV).

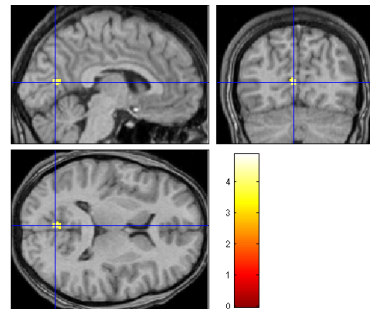
Elsőként azt vizsgáltuk meg, hogy ugyanazon kép pozitív kontextust hívó értelmezését követően negatívabb jelentésre való átváltás során (IAPS2 NEGATÍV > IAPS1 POZITÍV) milyen agyi korrelátumok jelentkeznek az Alacsony és Magas Mach-csoportnál. A Magas Mach személyeknél (Magas Mach > Alacsony Mach) jobb oldali parahipokampális tekervény, a fuziform tekervény, a középső temporális tekervény, valamint a bal oldali a hátulsó cinguláris terület és bilaterális hipokampusz aktiválódtak. Az alacsony Mach-csoport esetében (Alacsony Mach > Magas Mach) a bal nucleus caudatus aktiválódott (2-3. ábra, 1. táblázat).

Terület neve	Brodmann area	Aktív voxelek száma	Z-érték	Voxel koordináták (MNI)		
				x	y	z
<i>Pozitívról negatívra átkeretezés (IAPS2 NEGATÍV > IAPS1 POZITÍV)</i>						
<i>MAGAS MACH > ALACSONY MACH</i>						
Jobb parahipokampális tekervény	35/28	7	3,41	18	-6	-28
Jobb fuziform tekervény	37	4	3,65	36	-44	-18
	19	5	3,55	28	-60	-10
Jobb hipokampusz		5	4,14	36	-28	-10
Bal hipokampusz		10	3,91	-24	-28	-8
Bal hátulsó cinguláris terület	30/31	17	3,7	-4	-70	10
Jobb középső temporális tekervény	39	2	3,45	42	-60	24
<i>ALACSONY MACH > MAGAS MACH</i>						
Bal nucleus caudatus		6	3,99	-8	12	16

1. táblázat: Pozitív jelentésről negatívra való átfordítás során (IAPS2 NEGATÍV > IAPS1 POZITÍV) aktiválódott agyi területek magas machiavellista személyeknél.

2. ábra: hipokampusz (36, -28, -10)

3. ábra: hátulsó cinguláris terület (-4, -70, 10)

A továbbiakban a negatív jelentésről pozitívrá való átfordítást vizsgáltuk meg (IAPS2 POZITÍV > IAPS1 NEGATÍV), vagyis a negatívabbról a pozitívabb irányú átkeretezésért felelős területeket kerestük. Az elemzés kimutatta, hogy a Magas Mach csoportnál a bal oldali hátulsó cinguláris terület aktiválódott, míg az Alacsony Mach csoport a bal oldali középső temporális tekervény területén mutatott nagyobb agyi választ (2. táblázat).

Terület neve	Brodmann area	Aktív voxelek száma	Z-érték	Voxel koordináták (MNI)		
				x	y	z
<i>Neagtívról pozitívrá keretezés (IAPS2 POZITÍV > IAPS1 NEGATÍV)</i>						
<i>MAGAS MACH > ALACSONY MACH</i>						
Bal hátulsó cinguláris terület	30/31	4	3,31	-6	-68	12
<i>ALACSONY MACH > MAGAS MACH</i>						
Bal középső temporális tekervény	21	2	3,15	-48	-30	-4

2. táblázat: Negatívról pozitívrá való átkeretezés során (IAPS2 POZITÍV > IAPS1 NEGATÍV) aktiválódott agyi területek magas machiavellista személyeknél.

Megbeszélés

A viselkedési adataink elemzése feltevésünket nem igazolta. Azt vártuk, hogy az alacsony machiavellista személyek erőteljesebben bevonódnak egy érzelmi helyzetbe, eltérő kellemességet és intenzitást tulajdonítanak egy-egy helyzetnek, viszont ez nem tükröződött a képek értékelésében. Úgy tűnik, hogy egy-egy helyzet megítélése az érzelmek kellemességének és intenzitásának dimenziója mentén nem függ össze a machiavellizmussal. Ez az eredmény ellentmond azoknak a kutatásoknak, amelyekben a machiavellistákat kevésbé empatikusnak, érzelmileg „hidegnek”, racionálisnak írják le (Christie & Geis, 1970). Más tanulmányok kiemelik, hogy a hidegfejűség mögött az állhat, hogy nem tudják azonosítani az érzelmeket, nehezebben férnek hozzá belső élményvilágukhoz (Wastell & Booth, 2003).

Az utótesztelés során felmértük az átkeretezési feladat nehézségét is. A résztvevők beszámolója alapján elmondható, hogy a nehézségi mutató kapcsolatban áll a machiavellizmussal, azaz a magas machiavellista személyek az átkeretezés folyamatát nehezebbnek ítélték meg. Úgy gondoljuk, hogy a machiavellistáknak nehézséget jelent az, hogy egy adott helyzetet más nézőpontból is szemléljenek, értelmezzenek.

Ennek háttérben két lehetséges okot tételezünk fel. Az első az, hogy mivel a machiavellisták nehezen férnek hozzá a belső (intrapszichés) élményvilágukhoz, az új érzelmi élményt nehezebben tudják felhasználni az átértékeléshez. Ez a magyarázat illeszkedik más feltevésekhez (Wastell & Booth, 2003; Szijjártó & Bereczkei, 2013), melyek szerint a machiavellista személyek deficitet mutatnak a saját érzelmekhez való hozzáférés terén.

A másik lehetséges magyarázat szerint az átkeretezés valószínűleg több kognitív kapacitást igényelt. Ezt az agyi aktivációs eredmények megerősítik. A magas mach-csoport aktivációtöbbletet mutatott a hátulsó cinguláris területen a negatívról pozitívrá és a pozitívról negatívra történő átkeretezési feladatnál. Ezt a területet befelé irányuló figyelmi folyamatokkal hozzák összefüggésbe, mint például az autobiografikus emlékezet visszahívása, jövő elővételezése, mások perspektívájának elképzelése, nappali álmodozás (Leech, Braga, Sharp, 2012). További fontos szerepe lehet a kognitív kontrollban. Jelzi a környezet változásait és a viselkedés-változás szükségességét, azaz biztosítja a változó környezethez igazodó rugalmas magatartást. Közreműködik a feldolgozásra kerülő információk integrációjában is. Széles figyelmi kontrollt tart fenn azáltal, hogy összeköti a kérgi és kéreg alatti agyi területeket (Leech és mtsai, 2012). Pearson, Heilbronner, Barack, Hayden, Platt (2011) tanulmányukban ugyancsak hasonló eredményekre jutottak. A szerzők kiemelik a változásészlelést és -feldolgozást, valamint a viselkedés-változás szükségességét.

A fenti tanulmányok a hátulsó cinguláris területet egy közelmúltban megismert agyi hálózat (default mode network, DMN) részeként említik. Ez a rendszer biztosítja a változó környezetben a stratégiaváltást azáltal, hogy feltérképezi a különböző változókat (például a szervezet aktuális szükségletei, belső állapota, előzetes tudás, jelenlévő és várható jutalmak, múltbéli hibák, a helyzet bizonytalansága, és a rugalmas viselkedés lehetőségei, értékek, különböző cselekvések). Hozzájárul a tanulási, emlékezeti, jutalmazási folyamatokhoz és az aktuális feladatba való bevonódás mértékét is meghatározza (Pearson és mtsai, 2012).

A DMN adaptív szerepe abban áll, hogy a múltbeli tapasztalatokat felhasználja a jövőbeli cselekvések tervezéséhez, segít eligazodni a társas interakciókban, szert tenni a pillanatnyi helyzetben rejlő maximális előnyre (Buckner, Andrews-Hanna, Schacter, 2008). Ugyancsak a DMN része a magas machiavellista csoportnál aktiválódott hipokampusz és parahipokampális tekervény. Ezek felelősek az emléknymok kialakításáért és előhívásáért. Elképzelhető, hogy a magas machiavellista személyek az első kép során tárolt információkat segítségül hívják a második kép megoldása érdekében. Ez az elképzelés összhangban lehet azzal az eredményünkkel, mely szerint a magas machiavellisták számára nehezebb az átkeretezés feladata, mivel az előzőleg látott kép erőteljesen jelen van a memóriában.

Eredményeink megerősítik a machiavellisták kognitív orientációját, hiszen náluk mind a pozitív, mind a negatív átkeretezési helyzetben aktiváció mutatkozott a kognitív funkciókért felelős DMN területeken, ezzel szemben a kiemelt érzelmi struktúrákban (pl. amygdala, inzula) nem. Tehát nem tudjuk egyértelműen alátámasztani azt, hogy a machiavellista személyek interperszonális kapcsolataikban mutatkozó alacsony érzelmi intenzitása affektív folyamatok felismerésének és használatának deficitjében található, és az érzelmekhez való hozzáférés hiánya okozza a racionális viselkedést, ahogy azt Wastell és Booth (2003) feltételezte.

Felhasznált irodalmak:

1. Banks, S. J., Eddy K. T., Angstadt, M., Nathan, P. J., Phan K. L. (2007). Amygdala–frontal connectivity during emotion regulation. *Social Cognitive and Affective neuroscience*, 2, 4, 303-313.
2. Buckner, R. L., Andrews-Hanna, J. R., Schacter, D. L. (2008) The brain's default network. anatomy, function, and relevance to disease. *Annals of the New York Academy of Sciences* 1124, 1–38.
3. Bhatt, M. A., Lohrenz, T., Camerer, C. F., Montague, P. R. (2012). Distinct contributions of the amygdala and parahippocampal gyrus to suspicion in a repeated bargaining game. *PNAS* 109, 22, 8728–8733.
4. Christie, R., Geis, F. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press.
5. Czibor, A., Bereczkei, T. (2012). Machiavellian people's success results from monitoring their partners. *Personality and Individual Differences*, 53, 202–206.
6. Davidson, R. J., & Irwin, W. (1999). The functional neuroanatomy of emotion and affective style. *Trends in Cognitive Science*, 3, 11-21.
7. Deák A., Csenki L., Révész Gy. (2010): Hungarian ratings for the International Affective Picture System (IAPS): a cross-cultural comparison. *Empirical Text and Culture Research*, 4.
8. Fehr, B., Samsom, D. Paulhus, D. L. (1992). The Construct of Machiavellianism: Twenty years Later. In C. D. Spielberger & J. N. Butcher (Eds.), *Advances in personality assessment*. 9, 77-116.
9. Gross, J. J. (1998). The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review. *Review of General Psychology*, 2, 5, 271-299.
10. Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39, 281–291.

11. Gross, J.J., Thompson, R.A. (2007). Emotion regulation: Conceptual foundations. In: Gross J.J. (Ed.), *Handbook of emotion regulation*. New York: Guilford Press.
12. Jones, D. N., Paulhus, D. L. (2009). Machiavellianism. In: Leary, M. R., Hoyle, R. H. (Eds.) *Individual differences in social behavior*. New York: Guilford. 93-108.
13. Lang, P. J., Bradley, M. M., Cuthbert, B. N. (1997): *International Affective Picture System (IAPS): Technical Manual and Affective Ratings*.
14. Lee H., Heller A. S., Reekum C. M., Nelson B., Davidson R. J. (2012). Amygdala–prefrontal coupling underlies individual differences in emotion regulation. *NeuroImage*, 62, 1575–1581.
15. Leech, R., Braga, R., Sharp, D. J. (2012). Echoes of the Brain within the Posterior Cingulate Cortex. *The Journal of Neuroscience*, 32, 1, 215-222.
16. Kamourieh, S., Beckmann, C. F., Sharp, D. J. (2011). Fractionating the Default Mode Network: Distinct Contributions of the Ventral and Dorsal Posterior Cingulate Cortex to Cognitive Control. *The Journal of Neuroscience*, 31, 9, 3217–3224.
17. Ochsner, K., Gross, J. J. (2005). The cognitive control of emotion. *TRENDS in Cognitive Sciences*, 9 (5), 242-249.
18. Oldfield, R. C. (1971): The assessment and analysis of handedness: The Edinburgh inventory. *Neuropsychologia*, 9, 97-113.
19. Parkinson, B., Totterdell, P. (1999). Classifying Affect-regulation Strategies. *Cognition and Emotion*, 13 (3), 277-303.
20. Pearson, J. M., Heilbronner, S.R., Barack, D. L., Hayden, B.Y., Platt, M. L. (2011) Posterior cingulate cortex: adapting behavior to a changing world. *TRENDS in Cognitive Sciences*, 15:143–151.
21. Phillips, M. L., Ladouceur, C. D., Drevets, W. C. (2008). A neural model of voluntary and automatic emotion regulation: implications for understanding the pathophysiology and neurodevelopment of bipolar disorder. *Molecular Psychiatry*, 13, 833–857.
22. Schaefer, S. M., Jackson, D. C., Davidson, R. J., Aguirre, G. K., Kimberg, D. Y., Thompson-Schill, S. L. (2002). Modulation of Amygdalar Activity by the Conscious Regulation of Negative Emotion. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 14 (6), 913–921.
23. Thompson, R. A. (1994). Emotion Regulation: A Theme in Search of Definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59, (2/3), 25-52.
24. Urry, H. L., Reekum, C. M., Johnstone, T., Kalin, N.H., Thurow, A. E., Schaefer, H. S., Jackson, C. A., Frye, C. J., Greischar, L. L., Alexander, A. L., Davidson, J. J. (2006). Amygdala and Ventromedial Prefrontal Cortex Are Inversely Coupled during Regulation of Negative Affect and Predict the Diurnal Pattern of Cortisol Secretion among Older Adults. *The Journal of Neuroscience*, 26 (16), 4415– 4425.
25. Wastell, C., Booth, A. (2003). Machiavellianism: an alexithymic perspective. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 22 (6), 730-744.
26. Wilson, D. S., Near, D., Miller R. R. (1998). Individual Differences in Machiavellianism as a Mix of Cooperative and Exploitative Strategies. *Evolution and Human Behavior*, 19, 203–212.

Absztrakt

Vizsgálatok támasztják alá, hogy a házaspárok több területen is hasonlítanak egymásra. Számos tulajdonság tekintetében párhuzamot találtak fizikai vonzerejük, személyiségjegyeik, koruk, iskolázottságuk, intelligenciájuk, szocioökonómiai státuszuk és antropometrikai jellegeik között (Susanne, Lepage, 1988; Mascie-Taylor, 1988, 1995; Jaffe, Chacon-Puignau, 1995; Bereczkei, Csanaky, 1996; Bereczkei és munkatársai, 1997; Penton-Voak, Perett, Peirec, 1999).

Kutatásomban a korábbi vizsgálatokból kiindulva arra kerestem a választ, hogy párválasztásunk során az arcnak mely területére irányul figyelmünk, és ezt milyen pszichológiai/evolúciós háttérmechanizmusok irányíthatják.

Hipotézis

Hipotézisem az, hogy az utódok a saját szülői modell alapján fognak partnert választani. Választásukat befolyásolja a szenzitív periódusban történt fenotípusos imprinting. Így a fenotípusos jellegek hasonlóságot mutatnak a fiú/lány és partnerének mindkét szülője között.

Feltételezem, hogy homogámia a pároknál is működik, így fenotípusos jellegeik alapján összepárosíthatók.

Módszer

Vizsgálatomban egy megelőző kutatásban felhasznált arcokból tablókat hoztam létre, ahol a bal oldali képen egy standardizált körülmények között készített egyéni arckép volt látható adott pár férfi vagy női tagjáról, míg a jobb oldalon arcszerkesztő program segítségével létrehozott 4db átlag arc (összetartozó- és három kontroll személy arca) került bemutatásra. Az összetartozó átlag arcoknál a képek a párok egyes arcrészleteit (szem, orr, száj, áll) tartalmazták. A megfigyelők feladata a képek hasonlóságának megítélése volt egy tízfokú Likert skálán. Az eredmények kiértékelése SPSS 20.0 statisztikai programmal, Repeted measures, Paired sample T-test próbával készült.

Eredmények

A kapott előzetes eredmények hipotézisemet részben igazolták, mivel csak egyes arcrészletek kaptak kitüntetett szerepet az arcon a párok megítélése során.

A párok ugyanakkor fizikai megjelenésüket tekintve nagyobb hasonlóságot mutattak, mint a populációból randomizálva választott egyének. Mivel az összetartozó párokat szignifikánsan többen ítélték hasonlóknak ($p < 0.001$), így feltételezhető, hogy a párválasztást a szexuális imprinting mechanizmusa irányítja.

A kutatás hozzájárul a párválasztási stratégiák mélyebb megértéséhez, és magyarázatot adhat az egyes döntési mechanizmusokra.

Bevezetés

Az evolúciós elmélet szerint az egyének arra törekszenek, hogy saját génjeiket továbbörökítsék, és maximális számú túlélésre képes utódot hozzanak létre. A túlélés miatt evolúciósan különböző preferenciák alakultak ki. A társadalomban, azok a párválasztási stratégiák élnek túl, amelyek biztosítani tudják saját fennmaradásukat (Kenrick, Groth, Trost, Sadalla, 1993).

Az embereket az evolúció úgy alakította, hogy intenzív és hosszú távú köteléket alkossanak egyetlen partnerrel, az utódok szaporodásra képes korrig való felnevelése érdekében (R.C. Atkinson, R.L. Atkinson, E. Smith, D. Bem, S. Nolen-Hoeksema, 2003).

A hímek és a nőtények különböző szerepet játszanak a szaporodásban, így a két nem párválasztási stratégiái is eltérővé fejlődtek. A férfiaknak elméletileg több száz gyermeke is lehet, így evolúciós szempontból előnyös, ha minél több nőt ejtenek teherbe, hogy génjeiket a lehető legnagyobb számban továbbadhassák. A nőknek csak korlátozott számú petesejt áll rendelkezésére, és a szülésbe is nagy energiát fektetnek, ezért csak kisebb számú utódot hozhatnak létre. A költségek miatt, körültekintően kell olyan társat választaniuk, aki leginkább hajlamos és képes a gyermekek védelmében és felnevelésében segédkezni, mert csak így maximalizálhatja génjeinek a továbbadási esélyét (Wilson, 1978).

A férfiak a lehető legtermékenyebb és legfiatalabb nőt preferálják, mert legnagyobb eséllyel ők szülik meg gyermekeiket. A nők a magas társadalmi helyzetű, biztos anyagi forrásokkal rendelkező férfiakat részesítik előnyben, mert ezek a férfiak tudják leginkább biztosítani a gyermekek felnevelését és továbbszaporodási képességét (Buss, 1989).

Így a nők párválasztása diszkriminatív lesz, mivel hosszú távon a nem megfelelő választás terhét elsősorban nekik kell viselni. (Andersson, 1994).

Az emlős fajok többségével ellentétben, a férfiak és a nők is szelektívek a párjuk tulajdonságát illetően, így mindkét nem tagjai részt vesznek a párválasztásban (Bereckei, 2003).

Kísérletekkel igazolták, hogy szociális készségek, az intelligencia, személyiségmérések eredményei nem függnak össze azzal, hogy a partnerek mennyire kedvelik egymást. A párválasztást nagyban a fizikai vonzerő határozta meg (Atkinson, 2003; Mathes, 1975). Ez azonban csak a rövidtávú partnerkapcsolatokra érvényes. Hosszú távú párkapcsolatokban a női és férfi preferenciák megváltoznak. A férfi és női preferencia különbségek egyes területeken csökkennek. Döntéseikben új meghatározó kritériumokat emelnek be, így fontos jelentősége lesz, nagyobb figyelmet szentelnek a másik intelligenciájának és személyiségjegyeinek. (Dijkstra, Barelds, 2008; Bereczkei, 2003).

Vizsgálatok támasztják alá, hogy a házaspárok több területen is hasonlítanak egymásra. Számos tulajdonság tekintetében párhuzamot találtak fizikai vonzerejük, személyiségjegyeik, koruk, iskolázottságuk, intelligenciájuk, szocioökonomiai státuszuk és antropometriai jellegeik között (Susanne, Lepage, 1988; Mascie-Taylor, 1988, 1995; Jaffe, Chacon-Puignau, 1995; Bereczkei, Csanaky, 1996; Bereczkei és munkatársai, 1997; Penton-Voak, Perett, Peirec, 1999; Mu, Xie, 2013).

A populációból véletlenszerűen választott párokhoz képest nem csak nagyobb hasonlóságot mutatnak, hanem több fizikai és pszichológiai tulajdonságban hasonlóbbnak is tekintik magukat. (Theissen, Young, Delgado, 1997; Bereczkei, 2003).

A homogámia kialakulását társadalmi és gazdasági tényezők is befolyásolhatják.

Kalmijn (1991) házastársi kapcsolat elemzéseit, melyeket az USA-ban végzett, a homogámia függvényében megmutatják, hogy az iskolázottság fontosabb választási preferencia, mint a társadalmi státusz. Domański és munkatársai a 2004-2005-ös Európai Szociális Felmérés (European Social Survey) adatait megvizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a legerősebb házastársi kapcsolat 14 európai országot vizsgálva, sorrendben Szlovákiában, majd Csehországban, Norvégiában, Németországban, Ukrajnában, Lengyelországban, Magyarországon, Észtországban, és Szlovéniában van. A felmérésben a sort Luxemburg, Franciaország, Svédország, Finnország és Belgium zárja. Azt találták, hogy a magasabban iskolázott férfiak alacsonyabban iskolázott nőt vesznek feleségül. Ez főleg a szocialista országokra volt jellemző (Domański, Henryk, Przybysz, Dariusz, 2007).

A homogámia alapját és univerzális jellegét az evolúció során létrejött pszichológiai programok biztosítják (Bereczkei, 2003).

A rokonszelekciós elmélet kiterjesztéseként értelmezve az élőlények a velük származási kapcsolatban nem lévő, vagyis idegen fajtársakat (nem vérrokon) is támogatják, ezzel növelve rátermettségüket. Képesek felismerni a fenotípusos hasonlóságokat (megjelenés, viselkedés) a másik egyedekben. Később ezeket az egyedeket részesítik előnyben a párválasztás során, a társas kapcsolatban. Ezekkel az egyedekkel közös géneket hordoznak. Ha a genotípusos jellegek is szerepet játszanak a párválasztásban, akkor az azt jelenti, hogy a genetikai hasonlóság is meghatározó. (Theissen és Gregg, 1980 In: Bereczkei, Gyuris, Köves, Bernáth, 2003).

„A Hamilton-elv szerint az altruizmus iránya és intenzitása attól függ, hogy a résztvevők milyen arányban hordoznak közös géneket” (Bereczkei, 1991; Bereczkei és munkatársai, 2003). „Mivel a gének meghatározzák a fenotípust, így a nem rokon, de számos tulajdonságban hasonló házaspárok növelni fogják genetikai képviselőiket az egymásnak biztosított támogatások révén. A homogámia növeli az utódokban megjelenő gének arányát a véletlenszerű párválasztáshoz képest” (Bereczkei, Gyuris, Köves, Bernáth, 2003).

„Philippe Rhuston szerint a homogámiával együtt járó fitnessnyereségek miatt a természetes szelekció olyan komplex pszichológiai mechanizmust részesített előnyben, amelyek segítségével az élőlények felismerik a hozzájuk hasonló egyedeket és altruista viselkedést mutatnak irántuk” (Bereczkei, Gyuris, Köves, Bernáth, 2003).

Natasha R. LeBas díszes sárkánygyíkokkal végzett megfigyeléseiből és vizsgálataiból arra következtetett, hogy a genetikai összeférhetetlenség a társ vagy „spermaválasztásban” játszhat fontos szerepet. Egy összeférhetetlenségi forrás eredményezhet túl hasonló vagy eltérő genomot. A díszes sárkánygyík (*Ctenophorus ornatus*) egy elszigetelt csoportjának jelölt családait egy párzási időszakon keresztül nyomon követték. Azt találták, hogy a felnőttek 8%-os eséllyel párosodtak csoporton belül rokonokkal. Megvizsgálták, hogy a *Ctenophorus ornatus*-ok párzaskor tisztelgetben tartják-e a genetikai hasonlóságot. Nem találtak különbséget a párzások számában a rokon és nem rokon egyedek között. Nem volt bizonyíték arra, hogy a párzás

hasznos genetikai egyeddel nagyobb költséggel járna, mivel az utódtúlélést nem befolyásolta a beltenyészet. Mindazonáltal a nem beltenyésztésű nőstények utódainak túlélése kisebb volt. Ebben a kis populációban két lehetséges magyarázat van a csökkentett fitnessnyereségre, ami kapcsolatban van a csoporton kívüli párválasztással. Az egyik lehetőség, hogy ennek a fajnak a beltenyésztésben evolúciós gyökere van, ami a csoporton kívüli párválasztást kiszorítja. Viszont megoldás lehet az is, hogy az alkalmasabb egyének több utódot nemzenek, és nagyobb a valószínűsége, hogy ezek az utódok rokonokkal szaporodjanak, miközben ez fitness és csoporton kívüli párválasztás közti közvetett kapcsolathoz vezet (Natasha R. LeBas, 2002).

Az apaság megállapításánál használt markeranalízissel végeztek tíz lókuszra kiterjedő vizsgálatot a homogámia evolúciós magyarázatának alátámasztására. A saját gyerekekkel rendelkező házaspárok nagyobb genetikai hasonlóságot mutattak, mint a populációból véletlenszerűen választott és összepárosított személyek (Rhuston, 1988).

Hipotézis és predikció

Hipotézisem szerint, párválasztásunk során képesek vagyunk a fenotípusos hasonlóság felismerésére, így homogám választásunkban a genetikai hasonlóság meghatározó lesz.

Feltételezem, hogy a homogámia a pároknál is működik, így fenotípusos jellegeik alapján összepárosíthatók, és fizikai megjelenésüket tekintve nagyobb hasonlóságot mutatnak, mint a populációból randomizálva választott egyének. Véleményem szerint az arcterületek hasonlósága befolyásolja a párválasztást. Az egyes arcreszletek fenotípusos jellege alapján a párok hasonlóbbak és összepárosíthatók.

Vizsgálatomban az arc fizikai jellegzetességeit vizsgálva a következő predikciókat határoztam meg a párválasztási stratégiát figyelembe véve:

1. A párok fizikai megjelenésüket tekintve nagyobb hasonlóságot mutatnak, mint a populációból randomizálva választott egyének.
2. A párok egyes arcreszleteik alapján jobban összepárosíthatóak egymással, mint a populációból random módon választott kortárs egyénekekkel.

Anyag és módszer

Minta

Egy megelőző vizsgálatban 45 egyetemista nő és férfi (45 pár) vett részt. Átlag életkoruk 23,5 év volt. A pár mindkét tagjáról arckép készült a PTE-BTK Pszichológia Intézetén belül. A vizsgálati személyek önként jelentkeztek. A vizsgálthoz a fényképek mind egy éven belül, standardizált módon készültek, és adott életkorban kerültek bemutatásra.

Módszer

Az elkészített képekből tablókat készítettem. A tablók mindegyike öt képet tartalmazott. A képeken, típustól függően a családtagok szerepeltek, figyelembe véve a vizsgálat célját. A tablókon minden esetben baloldalon helyezkedett el a pár egyik tagjának képe, míg a jobboldalon négy kép volt látható, négyszög alakban elrendezve.

A képeket 10 fokú Likert-skálán ítéltetem meg, ahol a legkevésbé hasonló 1, míg a leginkább hasonló kép 10 pontot kaphatott.

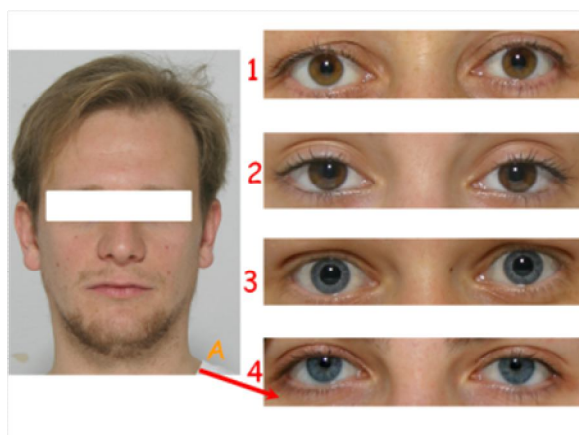
Vizsgálatom második részében a szignifikánsan összetartozónak ítélt, legmagasabb találati arányt elért tablókat kiválogattam. A tablók mindegyike a fent említett eljárás

hasnolón 5 képet tartalmazott. Baloldalon helyezkedett el minden esetben a pár férfi vagy női tagjának teljes arcképe, míg jobb oldalon négy képrészlet volt látható, azonos elrendezésben a vizsgálat céljának meghatározóan.

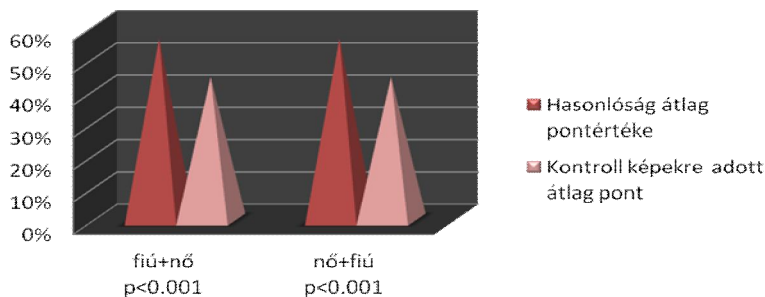
Az arcrészleteket standard, rögzített módon vágtam ki szemre, orra, szájra és állra. A képeken utólagos retusálást nem végeztem. A tablókat a fent említett eljárással megegyezően mutattam be és ítéltetem meg.

Eredmények

Vizsgálatomban hipotézisem beigazolódt, mivel a párok fizikai megjelenésüket tekintve nagyobb hasonlóságot mutattak, mint a populációból randomizálva választott egyének. A véletlen gyakorisághoz képest szignifikánsabban magasabb pontszámot értek el a 10 fokú Likert-skálán. Azonban az eredmények a korrelációt tekintve közepesen erős, pozitív adatot mutatnak ($r=0.593$, $r=0.566$), ami azt jelenti, hogy a véletlenszerű választások csak kis mértékben térnek el egymástól.

Figyelembe véve a genetikai hasonlóság alapján történő párválasztás elméletét, elmondható, hogy vizsgálataim eredményei megerősítik azt. Mivel az összetartozó párokat szignifikánsan többen ítélték hasonlónak ($p<0.001$), így feltételezhető, hogy a párválasztást a szexuális imprinting mechanizmusa irányítja.

A férfi és barátnőjének egyes arcterületének megítéléséből azt az eredményt kaptam, hogy az ítélok szignifikánsan hasonlóbbnak tartják a baráthoz barátnőjének egyes arcrészleteit, mint a kontrollszemélyek azzal megegyező arcterületeit ($p<0.001$). A kapcsolat a férfi és barátnőjének szeme között közepesen erős, pozitív korrelációt mutat ($r=0.471$). A kontrollszemélyek és a barátnő szemére adott pontértékek átlaga közötti különbség 0,67958 (Mean: 0,67958). A hasonlóság különbsége kis mértékű.

A nő és barátjának arcterületei hasonlóságának vizsgálatából az előzőekhez hasonló eredményt kaptam a megítélésnél. A nőt szignifikánsan hasonlóbbnak ítélték a barátja szeméhez, mint a kontrollszemélyek szemének képéhez ($p<0.001$). A korreláció pozitív, értéke alacsony ($r=0.419$). Az összetartozó és kontroll képekre adott átlag pontérték különbsége 1,08612 (Mean: 1,08612).

Következtetések

A minket körülvevő világ szüntelenül információk tömegével áraszt el bennünket. Ezek az üzenetek számtalan csatornán juthatnak el hozzánk kódolás révén, és csak a kitüntetett üzenetek bírnak majd jelzés értékkel. Az egyik, kétség kívül leginformatívabb részünk az arcunk. Egész életünk során körülvesznek minket is az emberi arcok, és számtalan információval szolgálnak a nem verbális jelzésekről, mint az életkorunk, érzelmi állapotunk, rasszunk, egészségi állapotunk. A vizuális ingerek hatására érzelmi állapotunk is megváltozik egy arc láttán, ami később párválasztási stratégiánkat is befolyásolja.

Az evolúciós elmélet szerint a férfiak és nők szelektívek párjuk egyes tulajdonságaira, mivel választásuk fitnessz és genetikai nyereséggel járhat. Vizsgálatom eredményei ezt a diszkriminatív döntési mechanizmust erősítik meg, mivel az összetartozó párokat szignifikánsan hasonlóbbnak ítélték egymáshoz, mint a populációból random módon választott egyénekhez.

A párválasztásban feltételezhetően jelentősége van a szexuális imprintingnek, amikor a másodlagos azonosulás révén a fiúk és lányok elsajátítják ellenkező nemű szülőjük arcának fenotípusos tulajdonságait. Később, választásuk során ezek a tanult, nem tudatos preferenciák lesznek meghatározóak.

Másodlagos azonosulás során feltételezem, hogy nem csak holisztikus arcfeldolgozás történik, hanem az egyes arcterületek bevéssődnek. Az arcon kiemelt jelentőségű terület a szem, mint elsődleges fixációs pont, ezért a legjobban ennek a képe rögzül. Ezt a feltételezést megerősíti az az eredmény, hogy a képeket megítélő személyek a párokat szemük alapján ítélték leghasonlóbbnak egymáshoz.

A kutatás hozzájárul a párválasztási stratégiák mélyebb megértéséhez, és magyarázatot adhat az arcészlelés, arcfeldolgozás párválasztásban betöltött szerepére, ami a hosszú távú döntéseinket meghatározza. Az evolúciós elméletből kiindulva eredményeim megerősítik a korábbi feltételezéseket, hogy a fenotípusos illesztés szerepet játszik választásunkban.

A jövőben érdemes lenne a homogám választások hosszú távú hatását megvizsgálni a transzgenerációs hatások vonatkozásában.

Felhaszált irodalom

1. Andersson (1994) In: Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen – Hoeksema (2003): *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó
2. Bereczkei Tamás (2003): *Evolúciós pszichológia*. Osiris kiadó, Budapest
3. Bereczkei Tamás, Gyuris Petra, Köves Panna, Bernáth László (2003): Homogámia, genetikai hasonlóság, imprinting. A szülői modellek szerepe a párválasztási preferenciák kialakulásában In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, LVIII. 4. 473- 494
4. Buss (1989) In: Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan
5. Nolen – Hoeksema (2003): *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó
6. Dijkstra P., Dick P.H. Barends (2008): Self and partner personality and responses to relationship threats. *Journal of Research in Personality*, 42: 1500-1511.

7. Domański, Henryk, Przybysz, Dariusz (2007): Educational homogamy in 22 European countries. *European Societies*, Vol. 9 Issue 4, p495-526, 32p
8. Kenrick, D.T.–Groth, G.E. –Trost, M.R.–Sadalla, E.K. (1993): Integrating Evolutionary and Social Exchange Perspectives on Relationships: Effects of Gender, Self-Appraisal, and
9. Involvement Level on Mate Selection Criteria. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64: 951–969.
10. *Psychology*, 64: 951–969.
11. Matthijs Kalmijn (1991): Status Homogamy in the United States. *The American Journal of Sociology*, Vol. 97, No. 2 pp. 496-523
12. Mu Z., Yu Xie (2013): Marital age homogamy in China: A reversal of trend in the reform era?. *Social Science Research*. 44: 141-157.
13. Natasha R. LeBas (Feb 2002): Mate Choice, Genetic Incompatibility, and Outbreeding in the Ornate Dragon Lizard, *Ctenophorus ornatus*. *Evolution*, Vol. 56, No. 2 pp. 371-377
14. *Psychology*, 64: 951–969.
15. Rhuston (1988) In: Bereczkei Tamás, Gyuris Petra, Köves Panna, Bernáth László (2003): Homogámia, genetikai hasonlóság, imprinting. A szülői modellek szerepe a párválasztási preferenciák kialakulásában In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, LVIII. 4. 473- 494
16. Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen –
17. Hoeksema (2003): *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó
18. Social Exchange Perspectives on Relationships: Effects of Gender, Self-Appraisal, and
19. Susanne, Lepage, (1988); Mascie-Taylor, 1988, 1995; Jaffe, Chacon-Puignau, 1995; Bereczkei, Csanaky, 1996; Bereczkei és munkatársai, 1997; Penton-Voak, Perett, Peirec, 1999 In: Bereczkei Tamás (2003): *Evolúciós pszichológia*, Budapest, Osiris kiadó
20. Theissen, Young, Delgado (1997); Bereczkei, 2003 In: Bereczkei Tamás, Gyuris Petra, Köves Panna, Bernáth László (2003): Homogámia, genetikai hasonlóság, imprinting. A szülői modellek szerepe a párválasztási preferenciák kialakulásában In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, LVIII. 4. 473- 494
21. Wilson (1978) In: Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen – Hoeksema (2003): *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó

Absztrakt

I have created a new method for music school students based on competencies and improvisation.

Students can deepen their understanding of music and its principles, language, and basic techniques by improvisation. My belief is that arts education contributes to the development of a student's identity and the enrichment of his/her world view. This kinds of activities, such as working in teams on specific artistic projects, also help to develop general competencies in a broader educational sense. This kind of work helps students to use information, solve complex artistic problems, adopt effective work methods, exercise critical and aesthetic judgement, use communication technologies, cooperate with others, and communicate effectively. This kind of music education offers students a chance to participate in a dynamic, creative process through, performance, composing-improvising, and informed, active listening.

Bevezetés

Kutatásomban arra keresem a választ, hogyan lehetne a zenetanításban a kompetencia alapú fejlesztést érvényesíteni, melyek azok a közös alapok, amelyek mindenkinél kialakíthatók, és azok utána a képességektől, motivációtól függően egyénileg tovább építhetők.

A kompetencia alapú felfogás szerint a zenetanítás három kompetencia köré szerveződik: zenealkotás, zenei előadás, zeneértés. Előadásomban röviden kitékintek a zenei kompetenciák és az egyéb kompetenciák, valamint tanulási tartalmak kapcsolódására, majd a zenei kompetenciák közül az elsővel, a zenealkotással foglalkozom.

A zenealkotással kapcsolatban megkísérlem a kreatív folyamat általános leírását, a komponálásban illetve játékos zenealkotásban való megjelenését. Ezek után a zenealkotás másik nagy ágának, az improvizációnak jellemzésére és szintjeinek meghatározására teszek kísérletet.

Kutatásom – az alábbi **vázlat** szerint - elsősorban a zeneiskolai tanítás számára adhat új megközelítéseket, de az alapfokú és középfokú énektanításra is alkalmazhatók a feltárt összefüggések.:

1. A komplex zenetanítás beépülése a nevelési programba
  - 1.1. A komplex zenetanítás jellemzése
  - 1.2. A művészeti nevelés szerepe
  - 1.3. A teljes nevelési programhoz kapcsolódás
  - 1.4. A zenei kompetenciák
2. A zenealkotás
  - 2.1. A kreatív alkotás folyamatának általános leírása
  - 2.2. A zenealkotási gyakorlatoknak a tanulók személyiségére gyakorolt hatása /Gonda J./
  - 2.3. Taylor szintjei, kreatív feladatfajták /Hunyadi Zs./
  - 2.4. J. Kratus: Az improvizáció hét szintje
  - 2.5. Cziffra György az improvizációról
  - 2.6. Összegzés

A vázlat részletes **kifejtése**:

1. **A kompetencia alapú** illetve a kreativitást előtérbe helyező **zenetanítás** ma Magyarországon nem általános, nem elterjedt. Munkámban ezt a komplex szemléletmódot kutatom, és az ennek megfelelő módszert kísérilem meg kidolgozni.

1.1. A „kompetencia alapú” kifejezést az alábbi értelemben használom:

- használható, az élethelyzetekhez alkalmazható tudás elsajátíttatása, az egyénre jellemző optimumig fejlesztése. Biztos alaptudás kiépítése, adottságtól, motivációtól függő további egyéni fejlesztés.
- Nem elszigetelt, speciális oktatás, hanem a teljes nevelési programba szervesen illeszkedő tanítás.
- A „kreativitásra épülő” jelző használata azért indokolt e felfogás esetében, mert ez az eddig mellékesként, esetlegesként kezelt terület kiemelt jelentőséget kap. Ezt példázzák a zenealkotási gyakorlatok, zenei projektek, esztétikai jellegű összefoglaló munkák, stb.

1.2. Ez a fajta látásmód a művészeti nevelést a teljes nevelési program szerves részeként határozza meg, hiszen ebben az ideális esetben a művészeti nevelés túl mutat önmagán. Nemcsak egy művészeti ág eszközeinek elsajátítása, hanem a személyiség kiteljesedése, ön- és világismeretének kifejlődése az eredménye.

Két kiemelkedő, a művészeti nevelés fontosságát elismerő nevelési programból idézek röviden ezzel kapcsolatban.

Quebec Education Program 2013¹:

[a tanulók] „Részesei lesznek egy dinamikus párbeszédnek, állandó megújulásnak, elmélet és gyakorlat között, akció és reflexió között, tapasztalás és kulturális gazdagodás között. Az alkotás, előadás és értelmezés a műalkotásoknál gyakran társul mély reflexiókkal a kortárs alaptémákban és ez találkozik a széles értelemben vett tanulás nevelési céljaival... Hozzásegíti őket egy speciális szemlélethez és gondolkodáshoz morális és etikai kérdésekről, szociális problémákról, hitekről és értékekről, és segíti őket kiegyensúlyozott attitűdök és viselkedés adaptálásában.”

Waldorf-kerettanterv 2013²:

„A Waldorf-pedagógia egyik alappillére a művészeti nevelés. Alapelvegondolásunk, hogy a művészetek általi (s nem művészetre, művésszé!) nevelésnek, ugyanúgy mint a mindennapi testmozgásnak döntő szerepe van az akarati nevelésben... A cél természetesen a világ jelenségeire nyitottabb, illetve a zajló életbe beépülni tudó, alkotó-tevékeny személyiség életre segítése.”

1.3. A teljes nevelési programba illesztés a kompetenciák mentén zajlik. Vannak olyan kompetenciák, melyek több műveltségterületet fognak át, ezek a kulcskompetenciák. Az egész életen át tartó tanulás sikerességének zálogai is, ezért az egész tantestület felelős fejlesztésükért.

A magyar nemzeti alaptanterv 2012-es változatában³ a következő kulcskompetenciák kapcsolhatók a művészeti neveléshez: nyelvi kommunikáció, önálló tanulás, matematikai, digitális, társas, vállalkozói, esztétikai-művészeti kompetenciák.

Ezenkívül hasonló szerepet tölthetnek be a kiemelt fejlesztési területek:

¹ Québec Education Program (2013.)

<http://www1.mels.gouv.qc.ca/sections/programmeFormation/secondaire1/pdf/chapter3.pdf> /2013.12.31./

² waldorf-godollo.hu/iskola/letoltesek/ /2014.03.04./

³ Magyar Közlöny /2012.06.04./

kritikus gondolkodás, kreativitás, kezdeményezőképeség, problémamegoldás, együttműködés, kockázatértékelés, döntéshozatal, érzelmek kezelése, kapcsolati kultúra, társas tolerancia, pályáorientáció, médiatudatosság.

Ide tartoznak még a kiemelt módszertani alapelvek: a tanulás belső motivációinak előmozdítása, a cselekvő és kooperatív tanulásszervezés, a differenciálás.

1.4. A zenetanítás három fő kompetencia köré rendeződik:

- zenei előadás,
- zeneértés,
- zenealkotás.

2. Ezek közül a **zenealkotás** az újonnan előtérbe kerülő kompetencia, ezért ezzel foglalkozom a következőkben.

2.1. A zenealkotást a kreatív alkotás folyamata jellemzi. Két ága: a komponálás és az improvizáció.

A kreatív alkotás folyamatának általános leírása

A leírást a Quebec Education Program⁴ alapján készítettem:

A kezdő szakaszban, melyet az intuíció és a spontaneitás jellemez, megjelenik az inspiráció.

A tanárok által adott témák, ösztönzések katalizátorként, vezérfonálként vagy szerkezeti keretként szolgálják a kreatív dinamikát. Ezeket a tanulók korához és érdeklődéséhez igazítják. Megjelenítik a problémákat, és nagy számú variációs lehetőséget kínálnak a megoldásra és válaszadásra. A „témák” származhatnak a reális világból, a képzelet birodalmából, művészi vagy média produkcióból és művészekkel való találkozásokból, kapcsolódnak a nevelés céljához és a kulturális vonatkozásokhoz. A tanulókat bátorítják, hogy fejezzék ki vízióikat konkrét, érzékletes és szimbolikus módon.

A tanulók kutatják és fejlesztik az inspiráció legjobb művészi kifejezését... dolgoznak az ötletekkel. Számos ötlet marad fenn a rostán, ebből kell azonosítani a legjelentéstelibbet, és azt fejleszteni.

A produktív tevékenység szakaszában a fejlesztés dominál. Ebben a fázisban a tanulók tudatában vannak annak, hogy most szabják meg munkájuk irányát. Komplex problémákat oldanak meg érzékenységük és intelligenciájuk segítségével. Ebben a kontextusban kombinálniuk, fejleszteniük, szervezniük kell az elemeket, és főleg anyagi formába önteniük gondolatukat, miközben folyamatosan értékelik a megfelelést az ötlet és a formát öltött munka között.

A szeparációs szakasz időt ad a fellélegzésre. Most van lehetősége az eddigi tevékenységre való reflektálásnak. Elemzés következik annak érdekében, hogy megfelele-e az eredmény a kezdeti inspirációnak.

Bemutatják munkájukat a társaiknak, meghallgatják észrevételeiket.

A leválásban képesek lesznek kivonni magukat az alkotás lázából, és úgy szemlélni a produktumot, mint egy lépcsőfokot a művészi fejlődésükben.

2.2. A zenealkotási gyakorlatoknak a tanulók személyiségére gyakorolt hatásáról Gonda János írt 1986-os munkájában.⁵ Röviden összefoglalom:

- a. A szerkezeti elemekkel történő rögtönzés és komponálás: fejleszti a fantáziát, logikát, memóriát, variatív, alternatív és döntési készséget.

⁴ Québec Education Program (2013.) p. 334.

<http://www1.mels.gouv.qc.ca/sections/programmeFormation/secondaire1/pdf/chapter84.pdf> /2013.12.31./

⁵ Gonda János (1986.) A rögtönzés és komponálás jelentősége a zenei képzésben Nemzetközi Jazz Tábor

- b. A csoportos rögtönzések: az egymásra figyelés, a szenzitív reagálás készségét fejlesztik.
- c. A kevés kötöttséggel történő rögtönzések a spontaneitást és az áttekintési gyorsaságot fejlesztik.
- d. Az írásos, elemi szintű „zeneszerzés-gyakorlatok” a tudatosságot, a zenei intelligenciát és koncentrációt fokozzák.

2.3. A fentiekben leírt nevelési elvek szerint építettem fel zongoratanítási módszeremet, melyet A zeneértés alapjai – Zongoraiskola I. illetve II. című munkáimban adtam közre. Az ezekben a művekben szereplő zenealkotási gyakorlatokat a Taylor által meghatározott öt kreativitási szint szerint így határozom meg:

1.szint

Szabad játék

Megfelel az I. A. Taylor /1960/⁶ által meghatározott 5 kreativitási szint elsőjének:

„A kifejező kreativitásban a szabad kifejezés a lényeges, az alkotás nem feltétlenül eredeti, és az alkotáshoz szükséges technikák, ismeretek és képességek hiánya miatt minősége sem kiemelkedő. Ilyenek a gyermekrajzok. Ezen a szinten még hiányzik a tudás, amely kontrollt gyakorolna, viszont a szabadság élménye, a spontaneitás, amely később alapja lesz az alkotásnak, megjelenhet ezen a szinten is.”

Ide tartoznak a meséhez kitalált zenei részek, az egyéb hangulati improvizációk, kevésbé kötött feladatok.⁷

2. szint

Kreatív gyakorlatok

„Az alkotó /produktív/ kreativitás szintjén a cél már alkotás létrehozása, az ismeretek kontrollja már kötést jelent, ezért ezen a szinten realiztikus, tárgyilagos alkotások születnek.”

Ide tartoznak a szorosabb megkötésű feladatok: pl. dallami improvizáció, kötött ütemszámú improvizáció, bizonyos szerkesztési elv szerinti improvizáció, megadott hangkészlettel történő improvizáció.

2.4. Érdemes a figyelemre John Kratus munkája, aki az improvizáció teljes spektrumát hét szintre osztotta.⁸

1. szint: Felfedezés

A tanuló próbálgat hangszerén különböző hangzásokat és kombinációkat egy laza szerkezeti kontextusban. A tanár szerepe itt az, hogy elég időt adjon a felfedezéshez, és lehetőséget különböző hangzásforrások felfedezéséhez.

2. szint: Folyamat-orientált improvizáció

A próbálgatás során a tanuló felfedez hangzás-kombinációkat, melyeket ismételtlen el tud majd játszani. A képletek ismételt eljátszása elvezet odáig, hogy megtanulja előre hallani őket.

3. szint: Teljesítmény-orientált improvizáció

A tanuló tudatában van a zene bizonyos belső korlátainak, már jártasságot mutat egy nagyobb szerkezeti alapelvben, egyre egységesebb módon kezdi használni a képleteket,

⁶ Taylor, I. A. (1960): The nature of the creative process, Hastings Hall, New York In. dr. Gyarmathy Éva (2011): A tehetség fogalma, összetevői, típusai és azonosítása, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest

⁷ Hunyadi Zsuzsanna (2012.) A zeneértés alapjai – Zongoraiskola II. Aposztróf Kiadó, Budapest

⁸ Kratus, John (1991.): Growing with Improvisation, Music Educators Journal v78 n4 p35-40 Dec 1991.

és csiszolni a technikáját. A tanár feladata: lássa el különböző improvizációs szempontokkal.

4. szint: Folyamatos improvizáció

A tanuló előadása fesztelen és folyamatos. Képes uralni a hangszerét, olyannyira, hogy a technikai megoldások automatikusak lesznek.

A tanár feladata, hogy a technikai ügyességet fejlessze azáltal, hogy lehetőséget ad különböző hangnemekben, karakterekben, metrumokban és tempókban improvizálni.

5. szint: Szerkezeti improvizáció

Amint a technikai problémák az improvizálás során háttérbe szorulnak, a tanuló jobban tud koncentrálni az improvizáció felépítésére mint egészre, egyre bővíti a stratégiák tárházát. A tanár javasoljon vagy mutasson be különböző eszközöket, adjon meg improvizációs struktúrákat.

6. szint: Stílusimprovizáció

A tanuló már sok dallami, harmóniai, ritmikai jellemzőjét ismeri egy stílusnak, és beépíti azokat improvizációiba. A tanár bemutatja, milyen korlátai és kliséi vannak egy-egy stílusnak. A legtöbbek számára itt véget ér az improvizációs lehetőség, csak a legtehetségesebbek léphetnek a legmagasabb 7. szintre, egy új stílus kialakítására.

7. szint: Személyes improvizáció

Egy bizonyos határig minden improvizáció személyes, de a 7. szinten lévők új alapokat raknak le, saját szabályokat, korlátokat alkotnak. A tanár a 7. szintre úgy segítheti tanítványát, ha bátorítja, s támogatja kísérletezését. De a tanárnak nem lehetnek elvárásai, mi fog szólni a 7. szinten, mivel nem lehet megjósolni, milyen lesz az új stílus.

2.5. A személyes improvizáció nagy mestere volt Cziffra György, aki így vall erről önéletrajzi kötetében:

„Hosszú távon ez a nem éppen ortodox módszer, amit a sorsom rám mért, átalakította a játékomat, és bizonyos eredeti pecsétet ütött rá.

A céhbeli és amatőr zongoristák – mind a komoly, mind a könnyű zene oldaláról – néha egész estéket töltöttek azzal, hogy figyelték, mit is csinálok és hogyan, és nem értették meg, hogy értem el azt az eredményt, amelyet nem lehetett besorolni semmiféle stílusba, mely a nagy virtuózokat, mint például Busonit vagy Rachmanyinovit jellemezték.”⁹

A történelem alakította sorsát úgy, hogy fejlődése egyedi volt, a nyomor kényszerítette a szinte autodidakta tanulásra. A rögtönzésen alapuló hangszertanulás a zene lényegét tárta fel előtte, pótolhatatlan ismereteket szerzett ily módon, mellyel mesterien uralta, tetszése szerint formálta a zenei anyagot. Saját maga tanára kellett, hogy legyen, és ő volt a lehető legjobb tanár önmaga számára. Érezte, hogy mire van szüksége a fejlődéshez. Hibátlanul lepötyögtetett, közismert dallamokat játszott maga kitalálta balkéz kísérettel. Anyját kérte, énekeljen dalokat, melyeket megjegyzett és kikeresett. Mindez játék volt számára, akkordokat, modulációkat próbálgatott.

Straussok, Offenbachok és rögtönzések voltak a gyakorlatai ötévesen. Bekerülve az intézményes zeneoktatásba, ezt a szerves egységét veszítette el zenélése. /Ez okozhatta, hogy tizenéves kori krízise odáig vezetett, hogy hosszú időre a könnyűzenére tért át./

Ez az improvizációs kezdeti zenetanulás nagyon eredményes volt számára. Később is úgy gondolta, hogy a gyermeki fejlődésnek nagyon megfelel ez a menetrend.

---

⁹ Cziffra i.m. p.174.

Hála ennek a módszernek ő idővesztés és lelkesedés-hanyatlás nélkül ért el igen gyors előrehaladást, amit nagyon élvezett. „Minden esetben meglepő előmenetelt fognak látni, akkor is, ha a tanítvány nem haladja meg a középszert.”¹⁰

2.6. **Összegzésképpen** egy összehasonlításban fejezem ki a hagyományos és az improvizációs módszer közti különbséget:

Hagyományos	Komplex
Kirakat-produkcióra tör /vizsga, koncert/ Azonnali eredményt vár	a műhelymunkát helyezi előtérbe éresi időt hagy – spirális fejlődést vár
Követelmények alapján értékel /évenként szigorú vizsgakövetelmények/	elért eredmények alapján, egyéni fejlődés szerint értékel

Az improvizációs tanítás híve, David Lines, a személyes kompetencia kiteljesedését, zenében megvalósulását látja ebben a szemléletben, mely által a társas kapcsolatok is valódi tartalommal telnek meg:

„Ha az improvizációs tanítás érvényre jut, a tanulók megkapják a lehetőséget, hogy aktív résztvevőkké váljanak, hangot adhassanak saját személyes céljaiknak úgy zenei mint közösségi értelemben, és valódi közösséget alkothassanak.”¹¹

Felhasznált irodalom:

1. Cziffra György (1983): *Ágyúk és virágok*, Zeneműkiadó, Budapest
2. Gonda János (1986): *A rögtönzés és komponálás jelentősége a zenei képzésben*, Nemzetközi Jazz Tábor Tatabánya
3. Hunyadi Zsuzsanna (2012): *A zeneértés alapjai – Zongoraiskola II.*, Aposztróf Kiadó, Budapest
4. Kratus, John (1991): *Growing with Improvisation*, Music Educators Journal v78 n4 p35-40 Dec 1991.
5. Lines, David (2008): *Improvisation and Styles of Music Teaching*, Paper Presentation at the Australia and New Zealand Association for Research in Music Education (ANZARME), Melbourne
6. NAT 2012: *Magyar Közlöny /2012.06.04./*
7. Québec Education Program (2013): <http://www.learnquebec.ca/en/content/reform/qep/> Secondary, Cycle 1 /2013.12.31./
8. Taylor, I. A. (1960): *The nature of the creative process*, Hastings Hall, New York
In. dr. Gyarmathy Éva (2011): *A tehetség fogalma, összetevői, típusai és azonosítása*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
9. Waldorf-kerettanterv: waldorf-godollo.hu/iskola/letoltesek/ /2014.03.04./

¹⁰ Cziffra György (1983.) *Ágyúk és virágok* Zeneműkiadó, Budapest p. 33.

¹¹ Lines, David (2008.) *Improvisation and Styles of Music Teaching* Paper Presentation at the Australia and New Zealand Association for Research in Music Education (ANZARME), Melbourne

Absztrakt

Szerbiában a hosszú évtizedeken keresztül uralkodó szocializmus nagymértékben befolyásolta a vajdasági magyarok lelkiállapotát, egy fenyegetett magyar kisebbséget alakított ki. Eddigi kutatások azt bizonyítják, hogy a vajdaságiak túlnyomó többsége (87,5%) magyarnak vallja magát, annak ellenére, hogy bizonyos esetekben ezt hátrányként élik meg, viszont büszkeségként, megtiszteléseként, megnyugvásként definiálják a nemzeti identitásukat. Ezen kívül felvettek egy szenvedő szerepet, a többség elnyomása miatt. A szocialista rendszerben a hatalmon levők uraltak mindent és mindenki (szerbek és kisebbségek egyaránt) hozzájuk mérten és megfelelően viselkedett, azt tették, amit a politika megkövetelt. Mindezek a tényezők miatt egy erős kötődés és glorifikáció alakult ki az ebben a korban szocializálódott vajdasági magyarokban saját nemzetük iránt. Kutatásom során azt szeretném bebizonyítani, hogy azok az emberek, akik átértékelték ezt a diktatúrát erősen kötődnek nemzetükhöz és magasztalják azt, valamint jellemzőek rájuk azok a történelmi pályaérzelmeik, amelyek reprezentatívak a magyar nemzetet tekintve, míg a fiatalok, akik demokráciában nőttek fel kevésre értékelik nemzeti identitásukat és így ezek az érzelmek sem jelentkeznek náluk.

Kulcsszavak: szocializmus, vajdasági magyarság, nemzeti identitás, kötődés, glorifikáció, történelmi pályaérzelmeik

Elméleti háttér

Jugoszlávia 1953-tól 2000-ig

Josip Broz Tito (1953-tól 1980-ig a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elnöke) uralkodása alatt a pártvezetés megvizsgálta a nemzetiségi politikát és 1959-ben azt a határozatot hozták, hogy Jugoszlávia azonos módon fog viszonyulni az országon belüli nemzeti kisebbségekhez, elismerik a kisebbségek tartozását az anyanemzethez és az állampolgárság szerinti országhoz egyaránt, vezetői tisztségek betöltésénél kiküszöbölik a nemzetiségek mellőzését és megvalósítják a kétnyelvűséget egyes intézményekben (Arday, 2002).

A 80-as évek végéig Tito a fenyegetettség érzés ébrentartásával nehezítette a kapcsolattartást a környező szocialista országokkal, mivel ő a nyugati országok felé nyitott. A Szovjetunióval való 1948-1949-es szakítás után a magyarok, bolgárok, albánok, románok, szlovákok, csehek, ruszinok anyaországai a szovjet tömbben maradtak, így Jugoszlávia túlélésének egyetlen esélye az volt, ha egy jugoszláv nemzeti egységet alakít ki, mégpedig a kisebbségek megnyerésével, így elkezdődtek az asszimilációs törekvések. Miután ez kudarcot vallott, drasztikusabb eszközökhöz folyamodtak: a kisebbséget távol kell tartani az anyaországtól (főleg az értelmiséget), annak kultúrájától, szellemi és politikai életétől. Ekkor jött a megfélemlítés, megfigyelés, beszámolási kötelezettségek bevezetése, sőt, még koncepciók pereket is indítottak. Minden nemzetiségi alapon létrejövő szervezet működését betiltották, mint pl. a Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesületet, mert félték, hogy egy átfogó magyar szervezet csírája lesz. A belügyi szervek a félelemkeltés céljából állandóan beleavatkoztak a kisebbségek társadalmi-kulturális életébe.

Az 1972-ben hatalomra került Čanadanović-Doronjski-Krunić-Major-féle vajdasági vezetés kiállt a helyi gazdasági érdekekért, de megakadályozta a nemzetiségi alapon létrejövő szervezetek megalakulását. A magyar képviselők pedig csak részt vettek az üléseken, de nem szólalhattak fel az alkotmányban szereplő jogaik érdekében (Arday, 2002). Az 1974-es alkotmány kimondja, hogy a nemzetiségek egyenjogúak, ahogy nyelvük és írásuk is. Ez azonban csak a többségben magyar lakta területeken figyelhető meg, míg másutt az állam nyelvén való megszólalást preferálják, ami szintén az asszimilációt segíti, mivel ez az érvényesülés feltétele (ez a jelenség a mai napig észrevehető) (Arday, 2002).

1989-ben Slobodan Miloševićet választották meg köztársasági elnöknek (2001 áprilisáig, amikor letartóztatták), akinek mandátuma alatt a Vajdaság többé nem dönthetett társadalmi-gazdasági fejlődéséről, jövedelméről, kérdésessé vált a nemzetiségek egyenjogúsága, a régió elvesztette fejlesztési lehetőségeit és később ez kiterjedt még az oktatásra, kultúrára és tömegtájékoztatásra is (Arday, 2002), vagyis a Vajdaság teljes autonómiája megszűnt, Koszovóéval együtt. Ezen kívül Milošević úgy osztotta fel a Vajdaság területét, hogy a községeket túlnyomórészt szerb falvak és városok alkossák, ezzel is elősegítve a kisebbségek asszimilációját.

Milošević elnöksége alatt Vojislav Šešelj, a Szerb Radikális Párt elnökének magyarellenessége is meghatározó volt. A szerb parlamentben azt mondta, hogy „a magyaroknak egy, a szlovákoknak pedig két szendvicset fog adni kitelepítésükkor, mivel a szlovákoknak tovább kell utazniuk Szlovákiába, mint a magyaroknak Magyarországra”, valamint azt is kijelentette, hogy a magyarok 1956-ban jöttek Vajdaságba és a kitelepítésüket ajánlotta (Ribár, 1997).

Mindezen tapasztalatok miatt a kisebbségek inkább elcsendesültek. Kialakult a fenyegetett magyarság, aki azt tette, amit a politika megkövetelt, közben erősödött a vágyakozás az iránt, hogy az anyanemzethez tartozzon, felerősödött a magyarságtudat, felerősödött a csoport összetartása.

Nemzeti identitás

Az identitás fogalma 1950-ben került be a szociálpszichológiába Erikson révén (Erikson, 1950). Pataki (1997) definíciója szerint, a nemzeti identitás én-rendszerünknek az az összetevője, amely a nemzeti-etnikai csoporthoz tartozás tudatából és élményéből származik, ennek minden értékelő és érzelmi reakciójával. A szociálpszichológiában a nemzet olyan csoportként jelenik meg, amelyhez érzelmileg kötődik az egyén és azonosulni tud vele, elsajátítja a csoportra jellemző kulturális szimbólumokat, attitűdöket, értékeket, viselkedési mintákat, megküzdési módokat és a csoport szemszögéből szemléli az eseményeket (Szabó és László, 2012). A nemzeti identitástudat egyik nagyon fontos sajátossága, főleg a kisebbségek szempontjából a fennmaradásra való törekvés, a vágy a fontos tulajdonságok megőrzésére, ami lehetővé teszi, hogy a közösség azonos maradjon önmagával (Gereben, 1999).

A nemzeti identitásnak térbeli és időbeli dimenzióját különböztetjük meg. A térbeli dimenzió áll egy vertikális megközelítésből, ami szerint az egyén elhelyezi magát a társadalmi erőterben, kötődést alakít ki a társadalmi közösségek szintjeivel. A horizontális megközelítés arra törekszik, hogy az ezekhez a közösségekhez való viszony dimenzióit mutassa be. Az időbeli dimenzió az egyéni, családi, lokális és nemzeti múlt tudati képétől a jelenen át, a jövőről alkotott képig terjed (Gereben, 1999).

Kötődés és glorifikáció – a kétdimenziós azonosulási modell

A kétdimenziós azonosulási modell a társas identitás és a szelf-kategorizációs elmélet mellett a patriotizmusra és nacionalizmusra is épít. A modellben megjelenő két dimenziót kötődésnek és glorifikációnak nevezik. A kötődés a saját csoport érzelmi fontosságára utal, míg a glorifikáció a saját csoport felsőbbrendűségének elismerésére (Roccas, Klar és Liviatan, 2006). Ez a két dimenzió már a korábbi kutatásokban is megjelenik, csak nem ilyen terminológiában. A valódi patriotizmus, a konvencionális patriotizmus és a kötődés ugyanazt az azonosulási módot jelentik, vagyis azt, hogy aki azonosul a csoporttal, az érzelmileg kötődik is hozzá. A pseudo patriotizmus, a nacionalizmus, a vak patriotizmus és a glorifikáció pedig a saját csoport felsőbbrendűségébe vetett hitet és a csoportra jellemző szimbólumok, normák tiszteletét ragadják meg (Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy és Eidelson, 2008). A két dimenzió nem jár külön, együttes interakcióval azonosulási mintázatokat alakítanak ki. Ezek a mintázatok lehetnek homogének és heterogének: homogén, ha mindkét dimenzióban ugyanolyan pontszámot ér az egyén és heterogén, ha a két dimenzió mentén, eltérő módon azonosul valaki (Roccas et al.,

2008). A csoporthoz kötődő, de a csoportot nem glorifikáló tagoknál valószínűleg megjelenik a bűntudat, ha a csoport negatív cselekedetet követ el, mivel erősen kötődnek és így nem tudják a csoportot elhagyni, ezen kívül nem tartják saját csoportjukat felsőbbrendűnek és nem akarják felmenteni a csoportot. A saját csoportjukat erősen glorifikálók és kevésbé kötődők nem élnek át csoportalapú bűntudatot, mert hiányzik az érzelmi kötődés, ezért nem fogják elfogadni a csoporthoz kapcsolódó negatív érzelmeket, valamint a csoport védelméért képesek az események torzítására is (Roccas et al., 2006).

Történelmi pályaérzelmek

Halbwachs (1950) vezeti be a kollektív emlékezet fogalmát, ami a csoporton belüli kommunikáció és a fenntartott tapasztalatok útján jön létre. Azt mondja, hogy az egyén emlékezik, de szüksége van azokra a vonatkoztatási keretekre, amelyeket a közösségi lét nyújt. Assmann (1999) szerint a kollektív emlékezet alakítani tudja az identitást. Kollektív emlékezetben belül megkülönböztet:

- kommunikatív emlékezetet: a közelmúlt élményeit foglalja magába (az elmúlt 80-100 év), ami a társas interakciókon keresztül marad fenn
- kulturális emlékezetet: az ősi eredettörténeteket tartalmazza, és írásos formában marad az új generációkra.

A kollektív emlékezetben azok az események maradnak fenn, amelyek kötődnek a csoport identitásához, kapcsolódnak hozzá értékelő dimenziók és érzelmi reakciók (László és Fülöp, 2010). A kollektív emlékezet eseményei áthagyományozódnak a további generációk számára, így biztosítva a csoporthoz tartozást, a közös identitás fenntartását (László, 2005).

László és Fülöp (2010) korábbi vizsgálatában 16 érzelmet válogattak össze, amelyek a magyar csoportra jellemzőek: kielégülés, csalódottság, undor, lelkesedés, düh, szomorúság, bűntudat, remény, utálat, megnyugvás, elégedettség, öröm, büszkeség, félelem, szégyen, megbocsátás. Ezeket nevezték el történelmi pályaérzelmeknek, amelyek visszatérő emócióknak számítanak a történelmi reprezentációkban.

Bibó (2004) társítja ehhez a közösségi hisztériát. A magyar nemzetben él a csalódottság a kudarcok és a problémák megoldásának hiánya miatt, él a remény a célok elérése érdekében, a szomorúság, mert ez nem következik be. Ebből egy erős glorifikáció fakad és szorongás amiatt, hogy meg tudják-e tartani integritásukat.

Vajdasági magyarok nemzeti identitása

Gereben Ferenc 2000-ben (Milošević letűnésének idején) végzett kutatása mutatja a vajdasági magyarok ragaszkodását az anyanemzethez. Mintája reprezentálta egész Vajdaságot. Az általa megkérdezettek 87,5%-a kifejezetten magyarként identifikálja magát és ezt elsősorban a kulturális identitástudat adja (nyelv, történelem, hagyományok). Erősek a nemzeti szimbólumokhoz való kötődések is, mint a nemzeti himnusz, a Szent Korona, a zászló, Petőfi Sándor Nemzeti dala, a címer, sőt, még a déli harangszó is. Amikor rákérdezett a vajdasági magyarok jellemző tulajdonságaira, a résztvevők 40%-a csak jó, 15%-a vegyes, és 8%-a csak rossz tulajdonságokat sorolt fel, ami azt mutatja, hogy a nemzeti önképük pozitív, ezen kívül büszkeségként, dicsőségként, megtisztelő dologként definiálják identitásukat. A jövőképük viszont erősen pesszimista, ami a Jugoszláviában addig uralkodó helyzetnek tudható be.

Gábrity Molnár Irén 2001-ben végzett egy felmérést a fiatalok (15-28 év) nemzeti identitásáról. Kérdőívet használt fel, amelyben a résztvevőknek a listán szereplő nemzetek közül ki kellett választaniuk azt, amelyhez (úgy érzik) tartoznak. A válaszok között szerepelt: az európai, Kelet-európai, Nyugat-európai, Közép-európai, magyar, német, roma, szerb, zsidó, vajdasági nemzeti kisebbség, a jugoszláv és, az, hogy nincs ilyen nemzet. A megkérdezettek 84,5%-a vallotta magát

vagy vajdasági magyarnak, vagy magyarnak. Ez azonban egy szociológiai kutatás és hiányossága az, hogy nem kérdez rá az azonosulás dimenzióira, így csak egy szubjektív, felszínes információt kapunk a fiatalok nemzeti önképével (Gabrić, 2004).

Kutatási kérdés

Kutatásom során azt szeretném igazolni, hogy a szocializmus diktatúrájában szocializálódott magyaroknak (ahol azt az embert, aki nem azt tette, amit mondtak, lázadóként ítélték meg) felerősödött a nemzeti identitása, a magyarságtudata, erősödött a magyarság, mint csoport kohéziója, a kisebbségi elnyomás, a közös sors és a felvett szenvedő szerep miatt. A fiatalok pedig, akik ezt nem élték át, nem kötődnek nemzetükhöz, vagy legalább is nem ilyen mértékben. Ezen kívül, megvizsgálom, hogy a magyar nemzetre jellemző pályaérzelmek jelen vannak-e a vajdaságiakban és feltételezésem szerint ezek az érzelmek a kötődéssel vannak összefüggésben, a glorifikációval viszont nem.

Vizsgálati eljárás

Kísérleti személyek:

Kísérleti személyem 40, 19 és 67 év közötti egyén (20 férfi és 20 nő), két csoportot alkotva: 20, 25 éven aluli (19-25 év, átlag életkor: 22,45) tette ki a kontroll csoportot és 20, 40 éven felüli (40-67 év, átlag életkor: 52,3) a kísérleti csoportot. Mind határon túli, vajdasági magyarok.

A vizsgálat elején egy beleegyező nyilatkozatot olvashattak el, amiben biztosítottam őket az anonimitásról, arról, hogy csak a saját kutatásomhoz használom fel az eredményeket és nem élek vissza jogaikkal, valamint jutalmat nem kapnak a kitöltésért. Amennyiben részt kívántak venni aláírva adták vissza, ha nem, üresen.

Adatgyűjtés:

A vizsgálat során két kérdőívet használtam fel: a saját nemzeti csoporttal való azonosulást mérő kérdőívet és egy olyan kérdőívet, amely arra kérdez rá, hogy bizonyos érzelmeket milyen mértékben élnek meg az emberek a magyar csoport tagjaként.

A SAJÁT NEMZETI CSOPORTTAL VALÓ AZONOSULÁST MÉRŐ KÉRDŐÍV:

Ezt a kérdőívet Dr. Szabó Zsolt Péter, a Pécsi Tudományegyetem Szociálpszichológiai Tanszékének oktatója és Dr. László János, e tanszék professzora és az MTA doktora alakították ki 2011-ben. Létrehoztak olyan állításokat, amelyekkel a saját nemzettel való azonosulás kétdimenziós mérése vált lehetővé. Három már létező kérdőívet vettek alapul munkájuk során, mégpedig Doosje és mtsai (1998) egydimenziós kérdőívet, Roccas és mtsai (2006) kötődést és glorifikációt mérő kérdőívet és Roccas és mtsai (2008) az azonosulásnak négy módját mérő kérdőívet. Tartalmaz azonban olyan állításokat is, amelyek specifikusan a magyar csoportra jellemzőek, pl. nem szabad beletörödni a történelmi Magyarország elvesztésébe (Szabó és László, 2012).

15 állításból áll a kérdőív, amelyekből három fordított (1.: nem érzek közösséget a magyar emberekkel, 5.: mi magyarok nem vagyunk különbek más nemzeteknél, 12.: nem fontos számomra, hogy magyarnak lássanak). Nyolc kérdés méri a kötődést (pl. elérzékenyülök, amikor a himnuszt hallom) és hét a glorifikáció mértékét (pl. más nemzetekkel összehasonlítva, a magyarok okosabbak). A vizsgálati személyek 7-fokú Likert skálán jelölhették be, mennyire értenek egyet az adott állítással (1=egyáltalán nem jellemző, 7=teljesen jellemző).

TÖRTÉNELMI PÁLYAÉRZELMEK KÉRDŐÍV:

E kérdőívet Dr. László János és Dr. Fülöp Éva dolgozták ki. 16 érzelmet válogattak össze, amelyek a magyar csoporthoz rendelkezhetőek a történelmi események függvényében, és leginkább informatívak a magyar nemzetet tekintve (Fülöp és László, 2011). Nyolc érzélem a csoportközi konfliktushelyzetek relevanciáját tükrözi: harag, félelem, undor, utálat, elégedettség, remény, csalódottság, lelkesedés; továbbá négy morális érzélem: büntudat, szégyen, büszkeség, megbocsátás; és négy általános érzélem szerepel a listán: öröm, szomorúság, megkönnyebbülés, kielégülés. (Fülöp és László, 2011). Feloszthatók azonban valencia alapján is, mégpedig pozitív és negatív érzelmekre. Az ilyen elemzés arról ad információt, hogy egy bizonyos csoport mennyire optimista, ill. mennyire látja borúsán a jövőképét (László és Fülöp, 2010).

A kísérleti személyeknek meg kellett ítélniük, hogy a 16 érzélem milyen mértékben élük át a magyar csoport tagjaként. Válaszaikat 7-fokú Likert skálán adhatták meg (1= egyáltalán nem, 7= teljes mértékben).

Statisztika:

Először az azonosulás kérdőív három fordított állítását alakítottam át (transform into different variables), hogy az adatok összehasonlíthatóak legyenek, majd kialakítottam személyenként külön-külön a kötődés és glorifikáció pontszámainak átlagát (transform; compute variable). Leíró statisztikával (descriptive statistics) megnéztem a két csoport pontszámainak átlagát, ezáltal be tudtam őket sorolni az azonosulás három kategóriájának egyikébe (alacsony, átlagos, magas tartomány).

Faktor	Alacsony tartomány	Átlagos tartomány	Magas tartomány
Glorifikáció	7-24 pont	25-29 pont	30-49 pont
Kötődés	8-31 pont	32-37 pont	38-56 pont
Egydimenziós azonosulás skála	15-56 pont	57-66 pont	67-105 pont

1. táblázat (Szabó és László, 2012)

Az érzelmeket csoportosítottam valencia alapján és szintén megnéztem ezek átlagát személyenként.

A kontroll és kísérleti csoportot az azonosulás két dimenziója mentén (kötődés és glorifikáció) független mintás T-próbával hasonlítottam össze, ugyanezzel az eljárással összehasonlítottam a férfiakat és a nőket is, valamint az érzelmek átélésének mértékét is az idősek és fiatalok között.

A kötődés és glorifikáció, valamint az egydimenziós azonosulás összefüggését a 16 érzellemmel Pearson-féle korrelációval vizsgáltam meg, és így jártam el akkor is, amikor a pozitív és negatív érzelmek és a két dimenzió, ill. az azonosulás egészének összefüggésére voltam kíváncsi.

Eredmények

A leíró statisztika az mutatta ki, hogy az idősek erősen kötődnek nemzetükhöz (46,7 az átlag pontszám) és magas a glorifikáció mértéke is náluk (34,45), vagyis a magas tartományt képviselik (kötődés_idős: minimum=27,00; maximum=56,00; mean=46,7; std. deviation=7,34; glorifikáció_idős: minimum=17,00; maximum=49,00; mean=34,45; std. deviation=9,24). Az egydimenziós azonosulás skála szintén a magas tartományban van, 81,15 az átlag pontszámuk a 105-ből (azonosulás_idős: minimum=51,00; maximum: 105,00; mean=81,15; std. deviation=15,65).

A fiatalok esetében viszont mindkét dimenzió az alacsony tartományba sorolható, a kötődés átlaga 31,05, míg a glorifikációé 21,05 (kötődés_fiatal: minimum=9,00; maximum=52,00;

mean=31,05; std. deviation=12,79; glorifikáció_fiatal: minimum=9,00; maximum=43,00; mean=21,05; std. deviation=8,04). Az egydimenziós azonosulást tekintve is ebbe a kategóriába tartoznak, mivel ennek értéke 52,10 a 105-ből (azonosulás_fiatal: minimum=26,00; maximum=95,00; mean=52,10; std. deviation=19,38).

Ezekből az adatokból látszik a különbség a kontroll és kísérleti csoport között, amit a független mintás T-próba alá is támasztott, vagyis van szignifikáns különbség az idősek és fiatalok között (kötődés: $t(38)=4,743$; $p=0,00$; $p<0,05$; glorifikáció: $t(38)=4,891$; $p=0,00$; $p<0,05$; azonosulás: $t(38)=5,214$; $p=0,00$; $p<0,05$). A férfiakat és nőket összehasonlítva azonban nem találtam különbséget, tehát a nem nincs kihatással a változókra (kötődés: $t(38)=-0,012$; $p=0,99$; $p>0,05$; glorifikáció: $t(38)=-0,401$; $p=0,69$; $p>0,05$; azonosulás: $t(38)=-0,199$; $p=0,84$; $p>0,05$).

Bizonyos pályaérzelmeket figyelembe véve is van szignifikáns eltérés a kontroll és kísérleti csoport között, az időseknél inkább jelen vannak, mint a fiatalabb generációnál. (lelkesedés: $t(38)=3,682$; $p=0,001$; $p<0,05$; duh: $t(38)=4,00$; $p=0,00$; $p<0,05$; szomorúság: $t(38)=2,649$; $p=0,012$; $p<0,05$; remény: $t(38)=3,941$; $p=0,00$; $p<0,05$; megnyugvas: $t(38)=6,307$; $p=0,00$; $p<0,05$; elégedettség: $t(38)=2,505$; $p=0,017$; $p<0,05$; orom: $t(38)=3,133$; $p=0,003$; $p<0,05$; buszkesség: $t(38)=3,151$; $p=0,003$; $p<0,05$; szegyen: $t(38)=2,629$; $p=0,012$; $p<0,05$; megbocsátás: $t(38)=5,395$; $p=0,00$; $p<0,05$;) Csoportosítva az érzelmeket valencia alapján, a pozitív és negatív érzelmek mentén is eltér a két csoport (érzelem_poz: $t(38)=4,682$; $p=0,00$; $p<0,05$; érzelem_neg: $t(38)=3,176$; $p=0,003$; $p<0,05$).

A Pearson-féle korrelációs eljárás nem mutat összefüggést az érzelmek és a két dimenzió között az idős csoportban, egyedül a csalódottság korrelál a glorifikációval ($r=-0,537$; $p=0,015$; $p<0,05$). Az egydimenziós azonosulás sem hozható összefüggésbe az érzelmekkel, csak egy tendencia figyelhető meg az azonosulás és a csalódottság között ($r=-0,391$; $p=0,088$; $p>0,05$).

A pozitív és negatív érzelmek mentén sincs kapcsolat, szintén csak egy tendencia mutatkozott meg a glorifikáció és a negatív érzelmek között ($r=-0,415$; $p=0,069$; $p>0,05$).

Fiatalok esetében egyik érzelem sem korrelál a kötődéssel és glorifikációval, sem az azonosulás egészével.

Megvitatás

Hipotézisem, mely szerint a szocializmusban felcseperedő, a diktatúrát megtapasztaló vajdaságiak erős nemzeti identitást tudhatnak magukénak, beigazolódott. Az elnyomás, a közös sors és a szenvedő kisebbségi szerep erősítette ezt a határon túli csoportot és ezzel együtt a ragaszkodást az anyaországhoz, ill. ahhoz a csoporthoz, amit sajátjának érez. Ma már, Tito, Milošević és Šešelj „uralkodása” után, a viszonylagos demokráciában felnőtt fiatalok, akik csak személyközi atrocitásokat éltek át és nem csoportközit, nem tartják fontosnak ily mértékben magyarságukat. Nem tapasztalták meg az asszimilációs törekvéseket a külső csoport irányából (jelen esetben a szerbek), hogy milyen igazán kisebbségben élni, vallhatják magukat magyarnak és csak ritkán érik őket sérelmek ezért. Ebből kifolyólag már nem is beszélnek a nemzeti identitásról, nem törekednek a nemzeti múlt megismerésére. A két nemzet egyformán viszonyul egymáshoz és a fiatalok már akár a szerbekkel is azonosulni tudnak.

A történelmi pályaérzelmek az időseknél jelen vannak az átörökölt és megélt tapasztalatok miatt, hiszen ők ezt kapták a saját ősiktől, és még inkább lehetővé teszi az önazonosság megélését. A kollektív emlékezet motívumai érzelmekkel vannak felruházva és az ismétlődő tapasztalatok, élmények létrehozzák ezen érzelmek konvergenciáját, ami nem csak az adott korszakra lesz jellemző, hanem összeforr a nemzeti identitással és annak megőrzésével (Fülöp és László, 2011). A fiataloknál ez nem figyelhető meg. Mindez, a fiatalok kiforratlan nemzeti identitása és a pályaérzelmek hiánya az idősebb generáció rovására írható, mivel a szocializációs közegnek fontos szerepe van az identitás kialakulásában. Nem adták át azokat az

értékrendszereket, magatartásformákat, amelyek szükségesek lennének a nemzeti énonozosság kialakulásának s a magyarokkal való azonosulás szempontjából.

A hipotézisem másik része, mi szerint a kötődés kapcsolatban áll a pályaérzelmekkel, nem nyert alátámasztást. Érdekes eredmény azonban, hogy a glorifikáció korrelál a csalódottsággal. Az idősebb vajdaságiak magasztalják nemzetüket, a többi nemzet fölé helyezik azt, viszont a csalódottság is kialakul náluk a kudarcokon való rágódás, az elérhetetlen visszaszerzésének hiánya miatt (Bibó, 2004), ami azért jelentkezhethet, mert Magyarország nem úgy viszonyul hozzájuk, mint azt várják, pl. nem értették miért mondta az anyaország az 1999-es évi NATO-bombázásokra, hogy az a vajdasági magyarok érdekeit is szolgálja, stb. (Szerbhorváth, 2000).

Ez a kutatás természetesen nem engedi meg a messzemenő következtetések levonását, azonban kezdetnek megfelelő olyan további vizsgálatok számára, amelyek nagyobb, reprezentatívabb mintán, a többi határon túli régiót is belevonva, több mérőeszközt használva próbálja meg elemezni az adott kérdéskört.

Felhasznált irodalom:

1. Arday, L. (2002). Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. Budapest: Gondolat Kiadó
2. Bibó, I. (2004). Válogatott tanulmányok. Budapest: Magvető Kiadó
3. Erikson, E., H. (1950). Childhood and society. New York: Norton
4. Fülöp, É., László, J. (2011). Érzelmek a valós csoportközi konfliktusokban-a csoportközi érzelmek történelmi lehorgonyozása. Magyar Pszichológiai Szemle. 66. 3. 467-485.
5. Gabrić, M., I. (2004). Nacionalni ili regionalni identitet? Okrugli sto: Nacionalne manjine i regionalni identitet Vojvodine. Novi Sad. 2004. februar 27-28.
6. Gereben, F. (1999). Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Budapest: Osiris Kiadó – Kisebbségkutató Műhely
7. Gereben, F. (2002). A vajdasági magyarok nemzeti és nyelvi identitása. Kisebbségkutatás. 11. 2. 449-459.
8. Halbwachs, M. (1950). La mémoire collective. Paris: Presses Universitaires de France
9. László, J. (2005). A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
10. László, J., Fülöp, É. (2010). A történelem érzelmi reprezentációja a történelemkönyvekben és naiv elbeszélésekben. Történelemtanítás. (történelemdidaktikai online folyóirat) 45. 1. 3.
11. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/laszlo-janos-%E2%80%93fulop-eva-a-tortenelem-erzelmi-reprezentacioja-tortenelemkonyvekben-es-naiv-elbeszelesekben-01-03-02/>
12. Pataki, F. (1997). Nemzetkarakterológia? Magyar Tudomány. 157. 2. 169-179.
13. Ribár, B. (1997). A délvidéki magyarság múltja és jelene. <http://www.hunsor.se/dosszie/delvidekimagyarsagmultjaesjelene.pdf>
14. Roccas, S., Klar, Y., Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. Journal of Personality and Social Psychology. 91. 4. 698-711.
15. Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., Halevy, N., Eidelson, R. (2008). Towards a unifying model of identification with groups: integrating theoretical perspectives. Personality and Social Psychology Review. 12. 280-306.
16. Szabó, Zs., P., László, J. (2012). A nemzettel való azonosulás magyar kérdőíve. Megjelenés alatt.

17. Szerbhorváth, Gy. (2000). Konfliktuskezelés - Vajdasági magyarok. In Bárdi N. (szerk.) Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Budapest: Teleki László Alapítvány

Bevezetés

Kutatásom során annak a lehetőségét vizsgálom, hogy a pedagógusképzés hogyan segíthetné a hallgatókat az általános pedagógiai jellegű problémahelyzetek, kihívások felkészítésére, azok hatékony kezelésére. A kutatás első fázisában feltárom a (kezdő és gyakorló) tanároknak szaktárgytól független pedagógiai problémamegoldásra vonatkozó jellemzőit: probléma észlelése, oktulajdonítás, problémamegoldás célja, megoldási minták forrása, döntéshozás jellege, problémamegoldó stratégiák típusa stb. Majd ezek alapján következtetéseket fogalmazok meg a problémamegoldáshoz szükséges képességek fejlesztésére a tanárképzés folyamatához kapcsolódóan.

A kutatás elméleti (szakirodalmi) háttere érinti többek között a tanárképzés tartalmi változását, a kompetenciaalapú tanárképzés jelentőségét; az elméleti és gyakorlati jellegű pedagógiai tudás és a tudástranszfer szerepét; a probléma és a problémamegoldás (kognitív) pszichológiai megközelítését; a problémamegoldó kompetencia elemeit; a stratégiai gondolkodást és döntéshozást segítő mentális modelleket. Jelen tanulmányomban a témámhoz kapcsolódóan ez utóbbi területek felvázolására vállalkozom.

Problémamegoldás az iskola világában

A problémamegoldás, a problémamegoldó kompetencia fogalma leggyakrabban az OECD-PISA vizsgálatok hatásaira a közoktatásban résztvevő tanulók képességfejlesztése kapcsán kerül elő a pedagógiai diszkurzusokban. Pedig a tanári pálya sajátos és alapvető követelményeihez is hozzátartozik a jó problémamegoldó képesség. Hegyi Ildikó (Hegyi 1996) többek között a problémahelyzetek megoldásához szükséges helyzetfelismerő és döntési képességet jelöli meg a tanár speciális pedagógiai képességei közül. Nagy Mária (Nagy 2004) az európai tanárképzési szakértők által összeállított listáját mutatja be azzal kapcsolatban, hogy milyen új kompetenciaelvárások jelentek meg a tanárokkal és a tanári munkával szemben. Ebben a táblázatban a tanár értelmiségi szerepköréhez kapcsolódó kompetenciák között ott találjuk a problémafeltáró, problémamegoldó viselkedést is mint új kihívást.

A 326/2013 kormányrendelet pedagógusok értékelésének elemeit és a hozzá kapcsolódó pedagóguskompetenciákat tartalmazza. A dokumentum érdekessége, hogy - ellentétben a korábban megjelent tanári képzési és kimeneti követelménnyel - itt már a címszavak között is feltűnik a problémamegoldás, mint a tanári munkához elengedhetetlen kompetencia.

Pedagóguskutatások és iskolai felmérések is megerősítik azon közoktatásban és kutatói munkám során szerzett tapasztalataimat, miszerint a pedagógusokra háruló terhek növekvő tendenciája mellett a tanítási folyamat legnehezebb feladatai továbbra is az osztály irányítása, a fegyelmezés és a motiváció (Imre 2004, Sági és Varga 2010, Mrázik 2012). Ezek csak néhány példái azoknak a helyzeteknek, melyek problémaforrásként jelenhetnek meg az iskolai pedagógiai folyamatok során. Mindennek ellenére a problémamegoldáshoz kapcsolódó képességek, készségek fejlesztésére még nem irányul kellő figyelem sem a tanárképzés sem a tanártovábbképzés terén. Nehézséget jelentő iskolai helyzetben a tanárok többsége tanácstalan, és úgy érzi, nincs megfelelően felkészítve e szituációk hatékony kezelésére, megelőzésére (Aáry-Tamás – Dr. Szirmai 2012: 18-19).

A probléma fogalmának meghatározása

Tágon értelmezve a probléma fogalmát elmondhatjuk, hogy az emberek problémahelyzetek sorozatával találkoznak nap mint nap. Ezek azonban inkább feladatként értelmezhetőek, hiszen többnyire gyors, és egyszerű algoritmusokkal megoldható helyzetek. Számos kutató, tudós, elméleti szakember foglalkozott a probléma fogalmának meghatározásával, melynek hatalmas szakirodalmi alakult ki. Molnár Gyöngyvér összefoglalásában jól végigkövethető a fogalom értelmezésének

történeti változása, ezért én ettől jelen tanulmányomban eltekintek (V.ö.: Molnár 2006: 46-53.). Csupán néhány fontos elemet ragadok ki, melynek központi jelentőséget tulajdonítok tanulmányom szempontjából.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a pszichológia behaviorista megközelítéséből kiindulva probléma akkor áll fenn, ha egy adott ingerre az egyén nem tud sikeres választ adni (Skinner 1973: 122., Davis 1973: 12.). A kognitív pszichológia megközelítései óriási előrelépést jelentettek a problémakutatások terén, hiszen rámutattak az emberi elmében zajló folyamatok sorára (észlelés, gondolkodás, döntéshozás, problémamegoldás stb.), amelyek az inger és az arra adott reakció mozzanatai között zajlanak. A probléma meghatározása tehát így egészült ki: egy problémahelyzetben adott ingerre az egyén azért nem tud sikeres választ adni, mert nem ismeri a megoldáshoz vezető utat (Lénárd 1978, Voss 1989, Bransford és Stein 1993). Több meghatározás a cél elérést gátló akadály(okat) hangsúlyozza (Johnson 1972; Jackson 1983; Kahney 1986). Ezen a ponton érdemes megemlíteni a feladat és a probléma közötti különbséget: Amennyiben egy már ismert akadálytípusról van szó, akkor az egyén számára a helyzet egy megoldandó feladatként értelmezhető. Amennyiben a megoldáshoz szükséges algoritmussal nem rendelkezik az egyén, az akadály ismeretlen számára, problémahelyzet áll fenn (Kantowsky 1981: 113).

Az osztálytermi pedagógiai helyzetek önmagukban is folyamatosan megoldandó feladatokat jelentenek a tanárok számára. Amely pedagógiai helyzetet feladatként nem lehet megoldani, az azt jelenti, hogy új, a tanár számára ismeretlen megoldási út vezet a kívánt célhoz, tehát innentől kezdve tekinthető problémának az adott helyzetet. Mivel a hasonlóságok ellenére a feltételek és körülmények különbözőségével minden pedagógiai szituáció egyedi, a tanár számos pedagógiai problémahelyzettel szembesül a tanítás során. A pszichológia meghatározásait figyelembe véve tehát pedagógiai problémahelyzetként definiálom azt a jelenséget, amikor a tanulás-tanítás folyamata során a pedagógus egy helyzetet valamilyen okból problémásnak érz, mivel a megoldáshoz vezető eljárás ismeretlen számára. A helyzet akkor válik problémamentessé a pedagógus számára, amikor a jelenállapot és a célállapot közötti különbség valamilyen módon felszámolódik (Bartee 1973, idézi Zoltainé 2002: 17.). Ehhez nyújthatnak segítséget az általános problémamegoldó eljárások, stratégiák, módszerek.

A problémamegoldás folyamata

A problémamegoldás folyamatához kapcsolódó kutatások eredményeit a szakirodalom öt nagyobb csoportba osztja (Molnár 2006: 48). Az első csoportba tartoznak a klasszikus leíró elméletek, melyek a problémamegoldást egy több fázisból álló, lineáris folyamatnak tekintik (v.ö.: Dewey 1910, Wallas 1926, Pólya 1969, Lénárd 1978). A második csoportba tartoznak a Thorndike nevéhez köthető próba-szerencse alapú (viselkedés-lélektani) passzív, reprodukív szerű megközelítések. A harmadik csoportba az alaklélektanból kibontakozó, produktivitást és újrastrukturálást hangsúlyozó elméletek tartoznak, amelyek közül Köhler, Wertheimer és Duncker munkásságát érdemes kiemelni (Molnár 2006: 51). A negyedik csoport Piaget (1929) nevéhez köthető, akinél a problémamegoldás vizsgálata az értelmi fejlődés tanulmányozásával és leírásával kötődött össze. Az ötödik csoport Newell és Simon problémater-elméletéhez kapcsolható (Newell és Simon 1972), akik felhívták a figyelmet arra, hogy egy megoldáshoz többféle úton is eljuthatunk. A probléma mentális reprezentációját, azon lehetséges állapotok összességét, melyek közül legalább egy megfelel a megoldásnak, problématernek nevezték el.

Problémamegoldás: Gondolkodás? Kompetencia? Képesség?

A szakirodalomban több, hasonló jelentésű fogalom is használatos a problémamegoldás témakörében: problémamegoldó képesség, problémamegoldó gondolkodás, problémamegoldó kompetencia. A fogalmak közötti kapcsolatrendszer a következőképpen értelmezem: Ha elfogadjuk azt az értelmezést, hogy a kompetencia „cselekvőképesség” (Halász 2006), akkor a problémamegoldó kompetencia: a probléma megoldására irányuló cselekvési képesség. A problémamegoldó kompetenciához számos komponens tartozik (ld. az alábbi felsorolásban),

melyek közül a motiváció, a problémamegoldó gondolkodás képessége és a problémamegoldó képesség központi jelentőségű: „a problémamegoldás különböző kognitív és motivációs folyamatok kombinációja, amely lehetővé teszi olyan célok elérését, amelyek egyszerű, jól ismert rutinok, algoritmusok alkalmazásával nem érhetők el. A problémamegoldó kompetencia képesség arra, hogy feladatok és szituációk sorozatán keresztül alkalmazni tudjuk az előbb említett kombinációkat.” (Doss és mtsai, 2000, idézi Molnár 2006: 47).

A legutóbbi kutatások és felmérések (v.ö: PISA 2003) a komplex problémamegoldás fogalmát vezették be, melyben ötvöződnék a klasszikus és modern elméletek. Az egyik ilyen definíció szerint: „A komplex problémamegoldás magában foglalja a problémamegoldó és a probléma közötti interakciót, és tartalmazza a problémamegoldó kognitív, érzelmi, személyes és szociális képességét, ismereteit.” (Molnár 2006, 69.)

A problémamegoldó kompetenciához tartozó jelentősebb komponensek (Treffinger 1990; Lipman 1991; Nagy 2000; Molnár 2006 alapján):

- helyzetfelismerő képesség
- motiváció
- problémamegoldó gondolkodás képessége
- kritikai (konvergens) gondolkodás képessége
- kreatív (divergens) gondolkodás képessége
- a problémahelyzethez és megoldásához kapcsolódó ismeretek
- tudástranszfer képessége
- stratégiai gondolkodás képessége
- döntési képesség
- problémamegoldó képesség

Pedagógiai problémahelyzetek megoldása

A (szaktárgyfüggetlen) pedagógiai problémahelyzetek kezelése alapvető és mindennapos feladat a tanári szakmában. Éppen ezért nagyon fontos, hogy már a pedagógusképzés során olyan eszközöket biztosítson a hallgatók számára, melyek segítenek választ adni a majdani pedagógiai gyakorlatukban megjelenő kihívásokra. A tanári munka meglehetősen sokrétű és sok összetevőből álló feladatrendszer. Ebből fakadóan a pedagógiai problémahelyzetek erős szubjektív, egyénfüggő és szituációfüggő jelleggel rendelkeznek. Ezért az ilyen problémahelyzetekre való felkészítésnél illetve a megoldásban való támogatásnál a konkrét megoldások („receptek”) mellett a gondolkodásmód, a megoldás önálló megtalálásához szükséges képességek fejlesztését tartom célravezetőnek. A két típusú módszer közötti különbséget az alábbiakban részletezem:

„Betegség-gyógyszer” típusú („recept”) megoldások jellemzői:

Az amerikai szakirodalomban igen népszerűek és elterjedtek azok a könyvek, amelyek konkrét ötletek, módszerek, tippek gyűjteményét tartalmazzák egy-egy pedagógiai jelenséghez (pl.: fegyelmezés, motiváció, kezdő tanár problémái stb.) kapcsolódóan. Műfajukra jellegzetes címükkel is utalnak: How to...? (Hogyan...?), A handbook for... (Kézikönyv a...), The most effective ways of... (A leghatékonyabb módszerek a...). A nevelési módszereknek ez a fajta „recept” alkalmazása „Ha... akkor ...” típusú megoldásokat kínálnak a tanároknak: például „Ha az osztály fegyelmezetlen, akkor a tanár írasson röpdolgozatot.” A „receptek” alkalmazásának előnye a problémamegoldás folyamata során, hogy múltbéli tapasztalatot alapulnak (valakinek valahol már bevált), ezért egy adott problémára konkrét megoldásokat kínálnak. Hirtelen döntési szituációban nagyon jó, ha a tanár rendelkezik ilyen ötletekkel. Hátránya ugyanakkor, hogy minél népszerűbb ez a megoldás, a gyerekek annál immunisabbá válnak iránta, és egyre kevésbé lesz hatékony. Továbbá sikeres alkalmazásához a „recepthez” minél hasonlóbb feltételekre „összetevőkre” van szükség. Sok esetben a felszínen lehet, hogy hasonló a szituáció, de a probléma mélyén esetleg egész más okok húzódnak, ezért a megoldás nem lesz (hosszú távon) hatékony. Összességében elmondható, hogy ezek reprodukív

kognitív tevékenységen alapuló, tartalomfüggő, rövid távú, ösztönösen alkalmazott megoldások. A recept megoldások akkor lehetnek hosszútávon is hatékonyak, ha az okokat és a célokat egyeztető stratégiai gondolkodás, tudatos döntéshozás eredményeként alkalmazzák azokat.

Stratégiai gondolkodást segítő mentális modellek:

A probléma meghatározást, a stratégiai gondolkodást és döntéshozást segítő mentális modellek nem konkrét megoldásokat kínálnak, hanem különböző síkokra bontják a probléma jellemzőit és/vagy folyamatát. Ezáltal a probléma részletes, mély átgondolására készíteti az egyént, mely során az illető kapcsolatot teremt a problémára vonatkozó elméleti tudása és a gyakorlatban fennálló helyzet között. A problémamegoldás során rámutatnak arra, hogy mely helyzetekben, mely kompetenciákat kell mozgósítani, ezért segítségükkel önálló problémamegoldó stratégiákat lehet létrehozni. Az egyén a tartalom-független mentális modelleket az adott szituáció konkrét szereplőjéhez, feltételeihez igazíthatja. A mentális modellek alkalmazása során az egyén a célokból indul ki, számol az összes következménnyel, ezért a megoldás produktív tevékenység, tudatos választás és döntés eredménye. A modellek alkalmazásának hátránya, hogy a hatékony megoldás megtalálása érdekében időigényes módszer.

Stratégiai gondolkodást segítő mentális modellek lehetősége a pedagógiai gyakorlatban

Pedagógiai helyzetben a tanároknak gyakran pillanatok alatt dönteniük kell a megoldásról egy-egy probléma észlelése során. Ezekben a helyzetekben azonnali reakcióra van szükség, és nincs idő a problémák általam javasolt boncolgatására. Ugyanakkor egy nem megfelelően lekezelt helyzetből napokon, heteken, hónapokon keresztül húzódó és egyre több tényezőre kiterjedő probléma kulminálódhat. Az ilyen esetben már elengedhetetlen valamiféle a probléma gyökerétől a kívánt célállapotig húzódó, megoldási lehetőségeket mérlegelő stratégia végiggondolása.

A problémamegoldó stratégia fogalmát a pedagógiai gyakorlathoz kapcsolva egy adott nevelési-oktatási (probléma)helyzet értelmezési folyamatként definiálom, melynek eredményeként a tanár meglévő kompetenciái mozgósításával, a körülmények és a feltételek figyelembevételével döntést hoz, és egy bizonyos cél érdekében megváltoztat (megold) egy adott pedagógiai szituációt.

A legtöbb problémás pedagógiai helyzetre vonatkozóan a tanár akkor tud élni a receptszerű és egyéb módszerek segítségével, ha képes pontosan meghatározni az aktuális problémát, annak okát és a megoldásokhoz vezető lehetséges utakat. Ehhez nyújthatnak segítséget a tanároknak a mentális modellek, melyek segíthetik a problémaszituációk felismeréséhez, átlátásához szükséges rendszerszemlélet kialakulását, a problémamegoldáshoz szükséges stratégiák kigondolását.

Számos (főként az üzleti világban használatos) modell létezik a problémamegoldás és döntéshozás kognitív folyamatához kapcsolódóan. Példaként az alábbiakban kiragadok néhány ilyen modellt, melyek feltételezésem szerint a pedagógiai problémahelyzetek során is jól használhatók.

A problémamegoldás általános folyamatát segítő többlépcsős, lineáris illetve ciklikus **modellek**:

Ezek a modellek abból indulnak ki, hogy a problémamegoldó személy gondolkodási folyamata jellegzetes, leírható lépések láncolatából áll. A fázisok elkülönítése strukturálja a probléma meghatározása és megoldása közötti gondolkodási folyamatot (Kaszás György 2011). Pólya György 4 lépéses matematikai problémamegoldó modelljét (Pólya 1969) lehet alapul venni mindenfajta ciklikus fejlesztési, változtatási folyamatnak, mely a probléma meghatározásától a megoldás értékeléséig terjed. Ezen kívül, és erre építve számos más modell jött létre, mely az egyes fázisok neveiben, részekre bontásában, hangsúlyozásában különböznek egymástól.

Pólya György modellje

1. lépés: A probléma felismerése és megértése.
2. lépés: A probléma megfogalmazása és tervekészítés.
3. lépés: A stratégia kiválasztása és a terv végrehajtása.
4. lépés: A megoldás vizsgálata. Ellenőrzés.

PDCA modell

A modell William Edwards Deming amerikai statisztikus nevéhez fűződik. A modell egyes fázisai: Plan: Tervezési fázis; Do: Megvalósítási fázis; Check: Ellenőrzési fázis; Act: Beavatkozási fázis (Deming 1986).

A párhuzamos gondolkodást, nézőpontváltást segítő modellek:

A laterális (oldalirányú, párhuzamos) gondolkodás a problémahelyzetek értelmi, érzelmi és motivációs síkjainak különválasztásával lehetőséget teremt újfajta nézőpontok beemelésére.

A párhuzamos gondolkodás legismertebb technikája Edward De Bono amerikai pszichológus által kifejlesztett Hat kalap technika (De Bono 2007).

Hat kalap technika

De Bono a problémahelyzet egyes aspektusait hat különböző színű kalappal szimbolizálta: A fehér kalap a helyzettel kapcsolatos tényekre hívja fel a figyelmet. A piros kalap az érzések, ösztönök világára fókuszál. A fekete kalap a helyzetben rejlő veszélyeket gyűjti össze. A sárga kalap a problémahelyzetben rejlő előnyökre helyezi a hangsúlyt. A zöld kalap a megoldási lehetőségeket, ötleteket takarja. A kék kalap pedig a többi kalap összehangolásáért a megoldási folyamat irányításáért felel.

SCRAMPER modell

Alex F. Osborn nevéhez fűződő majd Bob Eberle (1984) által kidolgozott eljárás, mely a problémahelyzettől szokatlan kognitív műveletekkel segíti az új megoldások megtalálását.

Substitute (felcserélés): pl.: Kit vagy mit lehet mással helyettesíteni (szereplőket, tárgyakat, szabályokat, érzéseket stb.) a problémahelyzetben?

Combine (kombináció): pl.: A helyzet, probléma mely részeit, ötleteit lehet kombinálni?

Adapt (adaptáció): pl.: Milyen más területeken hatékony módszerek, folyamatok, megoldások alkalmazása lehetséges az adott helyzetben?

Magnify (felnagyítás, módosítás): pl.: Milyen új megoldásokat hoz a probléma elvont, groteszk felnagyítása?

Put to other uses (szokatlan használat, nézőpont): pl.: Hogyan oldaná meg a helyzetet egy szakmán kívül álló személy?

Eliminate (selejtezés): pl.: Hogyan lehet leegyszerűsíteni a problémát? A problémahelyzet melyik része vehető ki anélkül, hogy megváltozna a helyzet? Mit lehet kiküszöbölni?

Rearrange (átcsoportosítás): pl.: Mi történik, ha más oldalról, irányból nézzük a problémát? Ha felcseréljük a történések sorrendjét?

A lehetőségek mérlegelést, döntéshozást segítő modellek:

Számos csoportosan és egyénileg is jól alkalmazható technika létezik a sikeres döntéshozás elősegítésére. Szemléltetésül hármat emelek ki:

KJ modell (Affinity Diagrams)

Kawakita Jiro japán antropológus nevéhez fűződő 1960-as években kidolgozott módszer, mely segít az ötletek, információk analizálásában, rendszerezésében. A módszer menete röviden: a problémával/helyzettel kapcsolatos ötleteket, információkat külön kártyákra írjuk, majd a hasonlóságok alapján csoportosítjuk azokat (Yoshinobu et al. 1983). A módszer eredményeképpen könnyen átláthatóvá válik, hogy mely ötletek, problémarészek tartoznak össze.

The Vroom-Yetton döntési fa

A grafikus modell egy probléma megoldási lehetőségeihez kapcsolódó döntéseket és azok lehetséges következményeit ábrázolja a kérdésekre adott igen/nem válaszok alapján (Vroom - Yetton 1973).

Force Field Analysis

A Kurt Lewin (1943) gondolatmenetéből kiinduló módszer egy adott helyzettel összefüggő kényszerítő és korlátzó; vonzó és visszatartó tényezők összeírásával segíti a mérlegelést.

További kutatási feladatok

A fent bemutatott modellek csak néhány példái annak a nagyszámú modelleszortnak, melyet eredménnyel használnak a vezetés és a management különböző területein. További vizsgálat szükséges ahhoz, hogy a modellek a tanári problémamegoldás hatékony eszközeivé váljanak. Ennek érdekében a tanárképzés során lehetőséget kell adni a jelölteknek a mentális modellek megismerésére, hiszen ez hosszútávon hozzásegítheti a jelölteteket ahhoz, hogy pályafutásuk alatt képesek legyenek alkalmazkodni a változó tanári szerepekhez, feladatokhoz.

Felhasznált irodalom:

1. Aáry-Tamás Lajos – Dr. Szirmai Ágnes (2012): Az oktatási jogok biztosának beszámolója a 2011. évi tevékenységről, Oktatási Jogok Biztosának hivatala
2. www.oktbiztos.hu/ugyek/jelentes2011/ojb_2011_beszamolo.pdf
3. Balatoni Károly – Tari Ernő szerk. (2007): Stratégia és üzleti tervezés. Aula Kiadó, Budapest.
4. Bartee E. M. (1973): A Holistic View of Problem Solving. Management Science, 20/ 4, 439-448.
5. Bransford, J. D., és Stein, B. S. (1993). The Ideal Problem Solver. A guide for Improving Thinking, Learning and Creativity. W. H. Freeman and Company, New York.
6. Davis, G. A. (1973): Psychology of problem solving. Basic Books, New York.
7. De Bono, Edward (2007): A hat gondolkodó kalap, A párhuzamos gondolkodás alapjai. Manager Könyvkiadó, Budapest.
8. Deming, William Edwards (1986): Out of the Crisis. MIT Center for Advanced Engineering Study.
9. Dewey, J. (1910): How we think. Prometheus Books, Buffalo.
10. Dossey, J., Csapó, B., de Jong, T., Klieme, E., Vosniadou, S. (2000): Cross-curricular competencies in PISA: Towards a framework for assessing problem-solving skills. In: Organisation for Economic Co-operation and Development, The INES compendium: Contributions from the INES networks and working groups. GA. Vo. 12. OECD, Párizs
11. Eberle, B. (1984): Help! In solving problems creatively at home and school. Carthage, IL: Good
12. Apple, Inc.
13. Falus Iván (2006): A tanári tevékenység és a pedagógusképzés új útjai, Budapest, Gondolat Kiadó
14. Heider, F. (1958): The psychology of interpersonal relations. New York, Wiley.
15. dr. Hegyi Ildikó (1996): Siker és kudarc a pedagógus munkájában. OKKER, Budapest.
16. Imre Nóra (2004): A pedagógusok helyzete az iskolában, In: Simon Mária (szerk.) Válaszol az iskola, Országos Közoktatási Intézet
17. Jackson, K. F. (1983): The art of solving problems: Bulmershe-Comino Problem SolvingProject. Reading: Blmershe College.
18. JANCSÁK Csaba (2012): A tanárképzés hallgatói megítélése. In: Balog Iván (szerk.): A szociológia szemüvegén keresztül, Tanulmányok Feleky Gábor 60. születésnapjára. Belverde, Szeged. 107-122.

19. Johnson, D. M. (1972): Systematic introduction to the psychology of thinking. Harper and Row, New York.
20. Kahney, H. (1986): Problem solving: A cognitive approach. Open University Press, Milton Keynes.
21. Kantowski, M. G. (1981): Problem solving. In.: Fennema, E. (szerk.): Mathematics education research: Implication for the 80's. Reston, Va. 111-126.
22. Kaszás György (2011): Gondolkodjunk, mert vagyunk! 12 kreatív problémamegoldó módszer. HVG Kiadó, Budapest.
23. Kelley, H.H. (1967): Attribution theory in social psychology. In D. Levine (Ed.), Nebraska Symposium on Motivation (Vol. 15, pp. 192-240). Lincoln: University of Nebraska Press
24. Krems, J. F. (1995): Cognitive flexibility and complex problem solving. In PA French, P. A és Funke, J. Szerk.: Complex problem solving – the European perspective, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. (201–218)
25. Lénárd, F. (1978): A problémamegoldó gondolkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest
26. Lewin K. (1943): Defining the "Field at a Given Time." Psychological Review. 50: 292–310.
27. Molnár Gyöngyvér (2006): Tudástranszfer és komplex problémamegoldás. Műszaki Könyvkiadó
28. Mrázik Julianna (2009): A hazai pedagógusok problémái
29. http://scipa.uni-pannon.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=54&Itemid=29
30. Nagy József (2002): XXI. század és nevelés. Osiris Kiadó, Budapest.
31. Nagy Mária (2004): Új kompetenciaelvárások és új képzési gyakorlatok a tanári szakmában. In: Új Pedagógiai Szemle, 2004/4-5 69-77. old.
32. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2004-04-ko-Nagy-Uj>
33. Newell, A., Simon, H. A. (1972): Human problem solving. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
34. Piaget, J. (1929): The Child's Conception of the World. NY: Harcourt, Brace Jovanovich.
35. Pólya György (1969): A gondolkodás iskolája: a matematika módszerei új megvilágításban, Gondolat Kiadó.
36. Ross, L (1977): The intuitive psychologist and his short- comings: Distortions in the attribution process. In L. Berkowitz (Ed.), Advances in experimental social psychology (Vol. 10). New York, Academic Press.
37. Sági Matild és Varga Júlia (2010): Pedagógusszakma, hazai és nemzetközi kihívások, In.: Balász – Kocsid – Vágó szerk. (2011): Jelentés a magyar közoktatásról, Budapest, OFI 315-318
38. <http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/jelentes-2010/18-pedagogusok>
39. Skinner, B. F. (1973): A tanulás technológiája. Gondolat Kiadó, Budapest.
40. Treffinger D. J – Sortore M. R. (1990): Creative problem solving: The need, the process, the metamorphosis. Journal of Secondary Gifted Educatuion 2(2), 6-15.
41. Vroom, Victor H.; Yetton, Phillip W. (1973). Leadership and Decision-Making. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
42. Wallas, G. (1926): The art of thought. Harcourt-Brace, New York.
43. Deming, William Edwards (1986): Out of the Crisis. MIT Center for Advanced Engineering Study.
44. Yoshinobu N., Toru E., Ryoji F., Hiroyuki M. (1983): "Seven New Quality Tools for Managers and Staff"
45. Zoltayné Paprika Zita (2002): Döntésmélet, Alinea Kiadó, Budapest
46. Jogszabályok:

47. 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről, Magyar Közlöny 2013/4. (III.1.), 986-993.
www.kozlony.magyarorszag.hu/pdf/15906
48. A Kormány 326/2013. (VIII. 30.) Korm. rendelete a pedagógusok előmeneteli rendszeréről és a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény köznevelési intézményekben történő végrehajtásáról
49. http://oktatas.lutheran.hu/feltoeltoett-fajlok/jogszabalyok/326_2013-VIII-30-Korm-rendelet.pdf

BEVEZETÉS

Az iskolai eredményesség - mint szakmai cél- az elmúlt évtizedek decentralizált oktatási környezetében helyi igényként, míg a jelen centralizált oktatásirányításában garanciaként megjelenő oktatáspolitikai célként jelenik meg. Ennek mérési eszközrendszere nem korlátozódhat a hagyományos, tantárgyakhoz kötődő tanulmányi teljesítményekre, hanem vizsgálандók a tantárgyközi kompetenciák, a hozzáadott érték is. A hatékony tanulás érdekében szükséges, hogy a tanárok tudatosítsák diákjaikban a tanulási stratégiájukat, és ha szükséges, változtassanak azokon. A tanulásfejlesztés két alapvető lehetősége az indirekt és a direkt fejlesztés. Az indirekt fejlesztés során a tanulás háttérében álló intellektuális képességek (figyelem, emlékezet, problémamegoldás) fejlesztésén van a hangsúly. A direkt fejlesztés lényege olyan módszerek gyakoroltatása, amelyek a tanulást szervezettebbé, mélyrehatóbbá, eredményesebbé teszik. A tanulók képességeinek kibontakoztatására, a hatékony tanításra akkor van mód, ha az oktatás során a célnak megfelelő tanítási-tanulási stratégiát alkalmazunk. A szaktárgyak ismeretanyagától függetlenül léteznek olyan kognitív folyamatok, amelyek meghatározzák az ismeretelsajátítás, visszahívás és felhasználás minőségét. Néhány jól elkülöníthető jellemző, ami hatással van a tanulás eredményességére: a gondolkodás, az érzékelés, az emlékezet, a motiváció és a környezeti feltételek. Az iskolában gyengébben teljesítő tanulók kevesebb olyan készséggel rendelkeznek, amellyel hatékonyan tudnák befolyásolni az információk átalakításának folyamatát (Wagner –Sternberg, 1985). A fejlett tanulási memória jellemzői:

1. Az egyénben tudatosodik, hogy erőfeszítést kell tenni az információ feldolgozásához.
2. Itt veszi számba az egyén, hogy milyen emlékezési stratégiák állnak rendelkezésre.
3. A feladat követelményeinek elemzése. Ha több stratégia áll az egyén rendelkezésére, akkor mérlegeli, hogy milyen a feladat nehézsége, hasonló feladatot hogyan tudott megoldani korábban, mennyire lesz nehéz emlékezni majd az adott feladatra a jövőben.
4. A megfelelő stratégia kiválasztása és alkalmazása.
5. Ellenőrzés és értékelés. Megfelelő stratégiát választott-e?
6. Stratégia-módosítás. Ha nem találta hatékonynak az egyén a stratégiát, akkor dönthet amellett, hogy kisebb változtatást végez a már alkalmazott stratégián vagy egy másikat alkalmaz, esetleg újat talál. A metakognitív készségek tanítása során ez a gondolatsor egyfajta algoritmust is képezhet, amit a tanár először szóban majd később írásos formában is nyújthat a tanuló számára ahhoz, hogy elősegítse a tanulási feladatban a megfelelő stratégia kiválasztását és alkalmazását. A készségek kialakulása több szakaszos folyamat eredménye, melyben nagy szerepe lehet a tanításnak. A tanítás feladatai a stratégiák kialakításában, hogy a meglévő tanulási stratégiák felismertesse, feltárja, majd a feladat jellemzőinek megfelelő stratégia kiválasztását segítse. A módszertani lehetőségek felhasználásával arra kell ösztönözni a diákot, hogy saját maga is újabb módokat találjon ki. Ha a tanulók önállóságát növeljük a tananyag elsajátításában, a fejlesztés feltehetően a tanulással kapcsolatos motivációra is hatással lehet, ami a későbbiekben tanulmányi eredményességében is megtérül.

TANULÁSI STRATÉGIÁK

Stratégiának nevezzük a válaszok rendezett szekvenciáját, amelyek valamilyen probléma megoldását célozzák. A stratégia egy olyan terv, mely magába foglalja az információgyűjtés szakaszait, valamint az információ feldolgozását, továbbá annak előhívását a problémamegoldás során. Alapvető jellemzőjük a variabilitás és adaptibilitás. Ma már képességek helyett is egyre inkább

az információfeldolgozás hatékonyságáról és fajtáiról van szó, tehát a képesség a stratégiák révén megváltoztathatóan tekinthető. Az egyén teljesítményének hatékonysága attól függ, milyen stratégiát választ, vagyis a feladatnak megfelelő feldolgozási és kivitelezési módot választja-e. A stabil, állandónak tekintett képesség, ha lassan is, de változásra bírható, ha befolyásolni tudjuk a beérkező információ feldolgozásának minőségét és a problémamegoldás során a fontos információk kiválogatásának és visszahívásának módját. A feldolgozás és a visszahívás stratégiáinak fejlesztése lehetőséget nyújt arra, hogy a kognitív folyamatokat befolyásolhassuk. A tanítás és tanulás folyamatában, amikor a tanár valamilyen ismeretanyag megtanítását végzi, s a gyerek ezt az anyagot elsajátítja, akkor a gyerek nyilvánvalóan információfeldolgozási és visszahívási tevékenységet folytat. A szaktárgyi ismerettartalomtól függetlenül léteznek olyan kognitív folyamatok, amelyek meghatározzák az ismeretsajátítás, visszahívás és felhasználás minőségét. A különböző tanulmányok az taglalják, hogy az iskolában gyengébben teljesítő tanulók kevesebb olyan készséggel rendelkeznek, amellyel hatékonyan tudnak befolyásolni az információk átalakításának folyamatát (Wagner –Sternberg, i.m.). Ebben az esetben nem a tanár számára nyújtunk valamilyen új tanítási módszert, hanem a diákokat kívánjuk megtanítani arra, hogyan lehet tanulni, s ehhez milyen műveleteket, segédeszközöket lehet felhasználni.

A TANULÁSI STRATÉGIÁK CSOPORTOSÍTÁSA

1. Sztó Imre szerint (2005): elemi és komplex tanulási stratégiák. Az elemi stratégiák inkább a tanulás technikák körébe tartozó tevékenységek (pl. néma olvasás, hangos olvasás, olvasott szöveg elmondás, stb.). Ezek összekapcsolásából jönnek létre a komplex tanulási stratégiák. Az elemi stratégiák mozaikszerű elemeiből a komplex stratégiák funkcionális egységet hoznak létre; így a komplex stratégiák az egyéni tapasztalatok és a vonatkozó elméletek integrációjaként funkcionálnak. Algoritmus jellegűknél fogva viszonylag állandóak, de módosulásuk a fejlődés eredményeként természetesnek tekinthető.
2. Lappints Árpád szerint (2002): primer stratégia, az információk felvételére, feldolgozására, tárolására, asszociációs kapcsolatok kiépítésére vonatkozik: vagyis az elsajátítandó tartalom teljes tanulási folyamatára. A primer, tanulást fejlesztő stratégia, amely segíti a tanulót a megértésben, az emlékeztetbe vésést biztosító módszerek kiválasztásában, a tanultak felidézésében és alkalmazásában. A szekundér (tanulást támogató) stratégia nem magára a tanulásra irányul, hanem a tanulás kedvező feltételeinek megteremtésére vonatkozó terv. Pl. kedvező pszichés állapot megteremtésére, a tanulás optimális feltételeinek biztosítására, figyelemkoncentráció kialakítására. Szerepük az elsődleges stratégia eredményes és hatékony lefolyásának biztosítása, a tanuláshoz szükséges megfelelő attitűdök kialakításának, a fáradtság, figyelem elkalandozásának leküzdésében nyújtott segítség. A támogató stratégiák szerepéhez tartozik, a primer stratégiák ellenőrzése és szükség szerinti korrekciója is.
A tanulás egyénre jellemző, individuális, a személyiség pszichés struktúrájához kötött, annak megfelelő tevékenység.
3. Kozéki – Entwistle (1986) csoportosítása jól használható a gyakorlat vizsgálatára.

Szerintük a tanulási stratégiáknak három alaptípusa különíthető el:

- Mélyre hatoló tanulási stratégia: a tanuló a tartalom megértésére törekszik; az új anyagot kapcsolja a régihez, keresi az összefüggéseket, önálló kritikai véleményt alkot, racionalitás és rendszerszemlélet jellemzi.
- Szervezett tanulási stratégiában: a jó munkaszervezés, rendszeresség, önértékelés igénye, a kitérő erőfeszítés dominál.
- Reprodukáló tanulási stratégiára jellemző a mechanikus tanulás. A részletek megjegyzésére épül, és a rövid távú, minél pontosabb ismeretfelidézés e tanulás célja. A kudarc elkerülésére való törekvés, önállótlanág; az így tanuló gyermek nagymértékben igényli a pedagógus segítségét.

Nincsenek általános, mindenkire érvényes stratégiák. Ez utóbbi konstrukciós modellt alkalmasnak találtuk a három nagy tanulási stratégia szerepének megállapítására, így ezzel vizsgáldtam először a tanulók esetében.

AZ EMPIRIKUS VIZSGÁLAT ISMERTETÉSE

Problémafelvetés, a kutatás célja, tárgya

Kutatásomban általános iskolás tanulók tanulási stratégiáját vizsgáltam. Korunk kulcskérdésévé válik megtanulni tanulni, dolgozni, élni és együtt élni másokkal. A tanár-diák kapcsolat olyan interakciónak tekinthető, melyben a tanárok segítő pedagógusként dolgoznak. A megfelelő segítségnyújtáshoz, egyéni fejlesztéshez olyan pedagógiai eszköztárral kell rendelkezniük a pedagógusoknak, amelynek segítségével képesek felismerni a diákok egyéni szükségleteit, szervezni az egyéni fejlesztési folyamatot, segíteni az önálló és felelősségteljes tevékenységet. Az iskolának nem csak a tudáselsajátításra kell törekednie. Az egyéni szükségletek felismerésének módja, hogy ismerjük diákjaink kognitív képességeit, tanulási módszereit, kapcsolati hálóit, és olyan állandó körülményeket teremtsünk számunkra, amelyben a legjobb teljesítményre képesek. Ebbe a keretbe illeszkedik a tanulási stratégiák vizsgálata. A feltáró kutatás a tanulási motivációk és orintációk kismintás felmérését tűzte ki célul. A tanulási stratégiák a kognitív pszichológia információfeldolgozási modelljeit mutatják meg, melyek a tanítási folyamatban lassan, szakaszosan, megfelelő módszerekkel változtathatók. Ahhoz, hogy pozitív elmozdulást mérhessünk, fel kell tárni a kiinduló szintet.

A kutatás során a következő kérdésekre keresek választ:

1. A Kozéki-Entwist (1986) tanulási orientáció három tanulási stratégiája alkalmas-e a diákok tanulási stílusának felmérésére?
2. Milyen különbségek és hasonlóságok fedezhetők fel a különböző nemű diákok tanulási stratégiájában?
3. A tanulási stílus milyen összefüggést mutat a diákok tanulmányi eredményével?
4. Eltérő-e fiúk és lányok tanulási stratégiája?
5. Természetismeretből a jobb eredményeket (tanulmányi átlagokat) elérik milyen stratégiával tanulnak?
6. A természettudományok tanulásában sikeresebbek-e a fiúk?

A tanulási stílus adatgyűjtés körülményei

Vizsgálatomat 2013 márciusában kezdtem a Debreceni Egyetem Kossuth Lajos Gyakorló Általános Iskolája egyik hatodik osztályában. Az osztály jelen lévő tanulói (N=26) töltötték ki a Kozéki-Entwist-teszt tanulási orientáció bemérésére javasolt 60 ítemes kérdőívét.¹ A nemek szerinti megoszlás: 12 fiú és 14 lány. Életkoruk átlaga 12 év. A megírás egy osztályfőnöki órán 45 perc alatt történt, melynek során a tanulók önállóan pontozták az ötfokozatú Likert-skálán a saját tanulási orientációjukhoz tartozó megállapításokat. Csoportos kitöltés során technikailag elektronikus táblára vetítettem ki a megállapításokat, ahol végig előttük volt az 5 fokozata. A diákok egyénileg mérőlapon dolgoztak. A kérdőív értékelésében minden alskálában 30 pont volt adható.

---

¹ Balogh László Tanulási stratégiák és stílusok, a fejlesztés pszichológiai alapjai munkájából adaptálva

A tanulási stílus eredményei

Stratégiák	mélyreható			reprodukáló			szervezett			instrumentális
	mélyreható	holistika	intrinzik	reprodukáló	szerialista	kudarckerülő	szervezett	sikerorientált	lelkiismeretes	
Átlag	21,33	22,74	19,33	18,85	19,70	16,89	22,26	15,74	22,11	20,78
Relatív szórás	24,04	14,51	30,19	21,15	19,47	31,39	24,69	27,22	25,62	21,84

Motivációs elem	Összes sorrend
Mélyreható	4.
Holista	1.
Intrinzik	7.
Reprodukáló	8.
Szerialista	6.
Kudarckerülő	9.
Szervezett	2.
Sikerorientált	10.
Lelkiismeretes	3.
Instrumentális	5.

1. táblázat: Motivációs sorrend

A teljes mintában legmagasabb átlagot a holista(22,74) érte el: a nagy összefüggésekre koncentráló, gyors, következtetésekre képes tanulás. Utána szervezett(22,26), ami a modern kor diákjaira illő, jó szervezethez a legjobb eredményre törekszik. Majd a lelkiismeretes (22,11) következett, akik belső kontrollal törekszenek a jó teljesítményre. A legkevésbé jellemző a sikerorientált (15,74), tehát nem a teljesítményükből következtetnek értékeikre, a kudarckerülő (16,89) és a reprodukáló (19,33). A **reprodukáló** (8.6.9. helyen) eredményei bizakodásra adnak okot: a diákok nem szívesen magolnak, szeretik érteni azt, ami az órán zajlik. Mindenképpen pozitívum, hogy a reprodukáló tanulási stratégia alkálainak esetében a reprodukáló és a kudarckerülő csoportnál még a legmagasabb pontok is alacsonyabbak, mint a mélyreható stratégia mélyreható és a holista alkálainak legalacsonyabb pontjai, mert ez azt jelenti, hogy a vizsgált diákok tanulásában a **mélyreható** stratégia sokkal dominánsabb a **reprodukáló/mechanikus** stratégiánál. Az

instrumentális 5. helye elgondolkodtató, sok tanulónak a jó jegy a lényeg, csak a bizonyítványért, a jó jegyért tanul.

A fiú-lány összehasonlítás a tanulási stílusban

	mélyreható			reprodukáló			szervezett			instrumentális
	mélyreható	holista	intrinzik	reprodukáló	szerialista	kudarckerülő	szervezett	sikerorientált	lelkiismeretes	
fiú átlag	20,31	22	18,85	20,69	21,69	17,77	22,15	17,62	21,08	22,54
lány átlag	22,29	23,43	19,79	19,93	17,07	16,07	22,36	14	23,07	17,14

2. táblázat: Fiú-lány összehasonlítás

Motivációs sorrend	fiú	lány
Mélyreható	7.	4.
Holista	3.	1.
Intrinzik	8.	6.
Reprodukáló	6.	5.
Szerialista	4.	8.
Kudarckerülő	9.	9.
Szervezett	2.	3.
Sikerorientált	10.	10.
Lelkiismeretes	5.	2.
Instrumentális	1.	7.

3. táblázat: Motivációs sorrend fiú-lány

A pontértékek rangsorba állításából látható, hogy a tíz összetevőn belül mely tanulási módszerek és motívumelemek játszanak domináns szerepet. A fiúk esetében a 3 legkevésbé jellemző a sikerorientált, kudarckerülő és intrinzik motívum, emelkedő sorrendben: 17,62; 17,77; 18,82. A lányoknál ugyanebben a kategóriában a sikerorientált, a kudarckerülő és a szerista szerepel, emelkedő sorrendben: 14; 16,07; 17,07 adattal. Tehát két kategória eltérő pontszámmal ugyan, de megegyezik, ez a sikerorientáció és a kudarckerülés. Tehát nem látható lényegi eltérés az alsó két kategóriában: ebben a populációban nem sikerorientált a tanulási stratégia, és nem félnek a lemaradástól. Az önértékelés fenntartásához nem tartozik hozzá, hogy legjobb legyen az eredménye. Az alsó kategória 3. eleme a fiúknál az intrinzik motiváció, tanulásukban nem játszik meghatározó szerepet az érdeklődés, lelkesedés Míg a lányoknál a szerista áll ezen a

helyen: a formális, részletekre, tényekre koncentráció. A fiúk legmagasabb pontértékét az instrumentális motívum kapta. A tanulási stratégia hiánya, csak a jó jegyért a bizonyítványért tanul (22,54). Ez a tíz alskála közül a legmagasabb. Ellentmondani látszik ezzel az instrumentális alskála legalacsonyabb pontja. Második a szervezett (22,15), azok akik a jó szervezéssel a lehető legjobb eredményre törekednek. Harmadik (22) a holista megközelítés, nagy összefüggések átlátása, gyors következtetés, széles áttekintés. A lányoknál ez utóbbi, a holista szerepel az első helyen (23,43). A 23,07-es lelkiismeretes, belső kontrollból adódó törekvés a jó teljesítményre, harmadik helyen áll 22,36-tal a szervezett.

A fiú-lány összehasonlításban eltérő a két nem tanulási stílusa: a lányok jellemzője a holista megközelítés, míg a fiúk egy olyan nem is tanulási stílust jelöltek első helyen, ami csak a jó jegyért, a jó bizonyítványért való tanulást mutatja.

A tanulási stílus és tanulmányi eredmény

A következőkben év végi eredményükkel vetettük össze a diákok tanulási stílusát. Az elemszám a további kvalifikációt figyelembe véve azért tér el, mert 3-an elmentek az osztályból.

Átlag	Diákok száma	mélyreható			reprodukáló			szervezett			instrumentális	
		mélyreható	holista	intrinzik	reprodukáló	szerista	kudarckerülő	szervezett	sikerorientált	lelkiismeretes		
5 -	4,51	11	22,27	24	18,364	20,182	20,18	15,64	21	13,55	22,64	19
4,5 -	4,01	8	20,88	21,375	20,125	21,625	18	18,13	24,13	15,75	22,5	18,63
4 -	3,51	4	18	23	18	19,25	19	16,75	19,75	17	19,25	23
Összes		23	21,17	22,833	18,833	20,625	19,17	16,71	22,04	15,04	22,04	19,75

4. táblázat: Tanulási stílus és tanulmányi eredmény

Az adatokból kitűnik, hogy a legjobb tanulók lelkiismeretes, a jók szervezett tanulási stílussal dolgozva érik el ezt az eredményt. Az instrumentális tanulás a közepes eredményhez elég. Összesítésben a holista tanulási stílus a legjellemzőbb, és minden tanulmányi eredmény esetében a sikerorientált e legkevésbé jellemző.

A fiúk adatai a következők:

fiú		Diákok száma	mélyreható			reprodukáló			szervezett			
Átlag			mélyreható	holista	intrinzik	reprodukáló	szerista	kudarckerülő	szervezett	sikerorientált	lelkismeretes	instrumentális
5 -	4,51	3	22,67	24,333	18	23,333	25	18,67	21,33	15,33	22,67	23,33
4,5 -	4,01	4	18	20	17,5	21,5	21	18,5	21,5	14,75	20,5	21,5
4 -	3,51	2	16	23	17	20,5	20,5	14,5	20	21	16,5	26,5
Összes		9	19,6	22	17,5	22	21,8	17,6	21,6	16,5	20,6	23,3

5. táblázat: A fiúk tanulmányi eredménye és tanulási stílusa

A legjobban tanuló fiúk 6. osztályban még a szerista stratégiával jól boldogulnak, csakúgy, mint a jók a reprodukálóval és az instrumentálissal. Ám ebben a kategóriában már egy másik stílus is megjelenik: a szervezett. A közepesek instrumentális tanulási stílusa a legjellemzőbb, míg a 4.-es táblázattal összhangban összesítve a fiúkra az instrumentális jellemző. A legkevésbé a sikerorientáltság a sajátjuk, és a közepeseknek a kudarcckerülés.

ány		Diákok száma	mélyreható			reprodukáló			szervezett			
Átlag			mélyreható	holista	intrinzik	reprodukáló	szerista	kudarckerülő	szervezett	sikerorientált	lelkismeretes	instrumentális
5 -	4,51	8	22,13	23,875	18,5	19	18,38	14,5	20,88	12,88	22,63	17,38
4,5 -	4,01	4	23,75	22,75	22,75	21,75	15	17,75	26,75	16,75	24,5	15,75
4 -	3,51	2	20	23	19	18	17,5	19	19,5	13	22	19,5
Összes		14	22,29	23,429	19,786	19,643	17,29	16,07	22,36	14	23,07	17,21

6. táblázat: A lányok tanulási stílusa és tanulmányi eredménye

A lányok ebben a korosztályban holista és mélyreható tanulási stílussal rendelkeznek mindhárom tanulmányi kategóriában, legkevésbé sikerorientáltak a jeles és közepes tanulók, míg a jó eredményűek legkevésbé szeristák.

A természetismeret tanulási eredményei és a tanulási stílus

Jegy	Diákok száma	mélyreható			reprodukáló			szervezett			
		mélyreható	holista	intrinzik	reprodukáló	szerista	kudarckerülő	szervezett	sikerorientált	lelkismeretes	instrumentális
5	10	23,3	23,6	19,7	21,2	19,4	16,4	22,6	13,8	23,1	19,4
4	11	19,1	22,2	17,3	20,1	20,2	15,8	20,9	16,1	20,1	20,2
3	4	21	22,5	20,5	20,5	16	19,7	23,5	15,5	24,2	19,5
Összes	25	21,1	22,8	18,8	20,6	19,1	16,7	22,0	15,0	22,0	19,7

8. táblázat: A természetismeret tantárgy tanulása és a diákok tanulási stílusa

Az összesített táblázatból kiderül, hogy természetismeretből a legjobb eredményeket a holistán tanulók érik el. Ez mindenképpen pozitívum, mert a tanulásban az a legfontosabb, hogy a tanulók megértsek és átlássák a tananyagot, keressék benne az összefüggéseket, és próbálják kapcsolatba

hozni a tapasztalataikkal is. Mélyre hatoló tanulási stratégia ez: a tanuló a tartalom megértésére törekszik; az új anyagot kapcsolja a régihez, önálló kritikai véleményt alkot, racionalitás és rendszerszemlélet jellemzi. Az átfogó gondolkodásmód segíti a természetismeret tanulását. A lelkiismeretesség kevés ebben a tantárgyban a jó eredmények eléréséhez.

Fiú	Diákok száma	mélyreható			reprodukáló			szervezett			instrumentális
Jegy		mélyreható	holista	intrinzik	reprodukáló	szerezista	kudarckerülő	szervezett	sikerorientált	lelkiismeretes	
5	3	22	23	18	24	23	18	23	15	23	23
4	6	17	21	17	20	21	17	20	17	19	23
3	1	24	21	17	23	18	17	26	18	23	24
Összes	10	19,6	22	17,5	22	21,8	17,6	21,6	16,5	20,6	23,3

9. táblázat: A természetismeret tantárgy tanulása és a fiúk tanulási stílusa

Természetismeretből a jeles tanuló fiúk reprodukálóak. Reprodukáló tanulási stratégiára jellemző a mechanikus tanulás. A részletek megjegyzésére épül, és a rövid távú, minél pontosabb ismeretfelidőzés e tanulás célja. A kudarc elkerülésére való törekvés, önállótlan; az így tanuló gyermek nagymértékben igényli a pedagógus segítségét.

A jó tanulmányi eredményűek instrumentális tanulási stratégiával tanulnak. Ezeknek a tanulóknak a jó jegy a lényeg, csak a bizonyítványért, a jó jegyért tanulnak, gyakorlatilag nincs tanulási stratégiájuk.

A közepes tanuló fiúk szervezeten tanulnak. Valamilyen lényegi ellentmondás lehet ebben, hiszen a jó munkaszervezés, rendszeresség, önértékelés igénye, a kitartó erőfeszítés dominál ebben a tanulási stílusban. Lehet, csak külsőségeiben szervezett ez a tanuló. Az összes tanulási stílus a fiúknál leginkább az instrumentális.

Lány	Diákok száma	mélyreható			reprodukáló			szervezett			instrumentális
Jegy		mélyreható	holista	intrinzik	reprodukáló	szerezista	kudarckerülő	szervezett	sikerorientált	lelkiismeretes	
5	7	23,	23,	20,	19,	17,	15,	22,	13,	23,	17,
4	5	21,	23,	17,	19,	18,	13,	22,	14,	21,	16
3	3	20	23	21,	19,	15,	20,	22,	14,	24,	18
Összes	15	22,	23,	19,	19,	17,	16,	22,	14	23,	17,

10. táblázat: A természetismeret tantárgy tanulása és a lányok tanulási stílusa

A lányok a természetismeret tanulásakor legjobb eredményt a holista, közepes eredményt a lelkiismeretes tanulási stratégiával érték el. Újra előkerült a szervezett stratégia, hiszen ennek alszája a lelkiismeretes: a jó munkaszervezés, rendszeresség, önértékelés igénye, a kitartó erőfeszítés dominál ebben, mégsem sikeres, közepes eredményt érnek el. Ez a két stílus a lányokra a legjellemzőbb. A fiúk és lányok tanulási stratégiája eltérő, hiszen a fiúk ezt a tantárgyat instrumentálisan, míg a lányok holista tanulási stratégiával tanulják. Ennek a hipotézisnek az a része, hogy a természettudományok tanulásában sikeresebbek a fiúk nem igazolódott, hiszen mindkét nem tanulmányi átlaga természetismeretből azonos (4,2).

Összegzés

A Kozéki-Entwist (1986) tanulási orientáció három tanulási stratégiája vizsgálatunk alapján tehát alkalmas a tanulók tanulási stílusának megállapítására. A hatékony tanulás érdekében fontos, hogy a tanárok tudatosítsák diákjaikban a tanulási stratégiájukat, és ha szükséges, változtassanak azokon. A tanulásfejlesztés két alapvető lehetősége az indirekt és a direkt fejlesztés. Az indirekt fejlesztés során a tanulás háttérében álló intellektuális képességek (figyelem, emlékezet, problémamegoldás) fejlesztésén van a hangsúly. A direkt fejlesztés lényege olyan módszerek gyakoroltatása, amelyek a tanulást szervezettebbé, mélyrehatóbbá, időben és anyagiakban gazdaságosabbá teszik Ennek első lépése a kismintás feltáró kutatásom. A Kozéki-Entwistle-féle tanulási stílus kérdőívvel történt felmérésből derült ki a diákok tanulási stílusának jellegzetessége: ebben a populációban nem sikerorientált a tanulási stratégia, és nem félnek a lemaradástól. Az önértékelés fenntartásához nem tartozik hozzá, hogy legjobb legyen az eredménye. Figyelemre méltó, hogy a fiúk legmagasabb pontértékét az instrumentális motívum kapta. A tanulási stratégia hiánya, csak a jó jegyért a bizonyítványért tanul ebben a mintában a fiúk többsége. A nagy összefüggések átlátása, gyors következtetés, széles áttekintés, a lányoknál ez a holista tanulási motívumem szerepel az első helyen. A tanulmányi eredmény és tanulási stílus összevetésekor azt láttuk, hogy a legjobb tanulók lelkiismeretes, a jók, szervezett tanulási stílussal dolgozva érik el ezt az eredményt. Az instrumentális tanulás a közepes eredményhez elég. Összesítésben a holista tanulási stílus a legjellemzőbb, és minden tanulmányi eredmény esetében a sikerorientált a legkevésbé. A legjobban tanuló fiúk 6. osztályban még a szerista stratégiával jól boldogulnak, csakúgy, mint a jók a reprodukálással és az instrumentálissal. A lányok ebben a korosztályban holista és mélyreható tanulási stílussal rendelkeznek mindhárom tanulmányi kategóriában. A fiúk és lányok tanulási stratégiája természetismeretből is eltérő, hiszen a fiúk ezt a tantárgyat instrumentálisan, míg a lányok holista tanulási stratégiával tanulják. A természettudományok tanulásában a fiúk nem sikeresebbek. A tanulók optimális képességei akkor bontakoznak ki, ha az oktatás során a célnak megfelelő tanítási-tanulási stratégiát alkalmazzuk. Ennek ismerete, fejlesztése hozzájárulhat a természettudományos tantárgyak tanításának eredményességéhez.

Felhasznált irodalom

1. Balogh László: Tanulási stratégiák és stílusok, a fejlesztés pszichológiai alapjai / Balogh László ; [közread. a] Debreceni Egyetem. - Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000
2. Beaver, Diana: Kényelmes tanulás NLP-vel : tanulási stratégiák az üzleti életben és a magánéletben / Diana Beaver ; [ford. Matolcsi Gábor]. - Budapest : Bioenergetic, 1999
3. Ben-Menachem, Michael: Vizsgáláz / Michael Ben-Menachem. - Budapest : Háttér, 2006
4. Izsó Ildikó: Az információfeldolgozás egyéni jellemzői: tanulási stílusok.
In: <http://www.koloknet.hu/?354-tanulsi-stlusok> (Utolsó letöltés: 2014.01.16.)
5. Lappints Árpád: Tanuláspedagógia : A tanulás tanításának alapjai. – Pécs : Comenius Bt., 2002
6. Metzsig, Werner: Tanuljunk meg tanulni! : A tanulási stratégiák hatékony alkalmazásának módszerei / Werner Metzsig, Martin Schuster ; [ford. Balázs István]. - Budapest : Medicina, 2003
7. Szitó Imre: A tanulási stratégiák fejlesztése / Szitó Imre. - Budapest : Trefort : Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar Tanárképzési és -továbbfejlesztési Központ, 2005. - (Iskolapszichológia, ISSN 0238-2482 ; 2.)

A tehetségfejlesztés a társadalmi fejlődés egyik mozgatórugója, ezért választottam ezt a kutatási területet, mely jelen tanulmány központi témája. A magyar felsőoktatási intézményekben való vizsgálatát pedig személyes tapasztalatok miatt választottam, ugyanis két felsőoktatási intézményben (DE, PTE) is kapcsolatba kerültem vele, illetve részese voltam a felsőoktatási tehetséggondozásnak.

Az általános iskolai és a középiskolai tehetségfejlesztésnek számos programja, és módja ismert. Hazánkban több pedagógus és oktatási szférában dolgozó szakember foglalkozik velük, mint a felsőoktatási tehetségfejlesztési rendszerekkel. Nem véletlenül. A magyar felsőoktatási rendszerbe történő bekerülés az egységes felsőoktatási felvételi eljárás következtében már önmagában is egy szelekciót jelent. Azonban ez nem jelenti azt, hogy nincs szükség tehetségfejlesztésre a felsőoktatásban, éppen ellenkezőleg: Azért van rá nagy szüksége a társadalomnak, mert ez az egyik legfontosabb módja, hogy a jövő kutatóit és a társadalom mozgatórugóit kinevelje. Ezenkívül, értékes munkaerőt biztosít az állami intézmények, és a vállalatok számára.

Ezt a fontos társadalmi alkotóelemet közelítem meg a kutatásaimban a hallgatók oldaláról oly módon, hogy a különböző kérdéskörök teljes mértékben illeszkedjenek a magyar tehetségfejlesztési koncepcióban használatos szakirodalomhoz. A vizsgálatot többlépcsősre terveztem, hiszen a tehetség egy összetett fogalom. A tehetség alapvető összetevőinek aspektusában kezdtem a vizsgálódást a felsőoktatásban tanuló (és valamilyen formában a tehetségfejlesztési programokban részt vevő) hallgatók körében. Jelen tanulmány a motiváció és a kreativitás vizsgálatában kapott eredményeket mutatja be.

Vizsgálatom azt a célt szolgálja, hogy hallgatói oldalról is legyen rálátásunk a magyar felsőoktatásbeli tehetségfejlesztésre, jelen esetben a motiváció és a kreativitás tekintetében. Az országos szintű felmérést a legnagyobb hallgatói létszámú magyar egyetemek tehetséggondozó programjainak hallgatóival illetve szakkollégiumok tagjaival készítettem.

1. Szakirodalmi áttekintés

1.1 Összefoglalóan, általánosságban a tehetségről

A fogalom eléggé összetett. Több száz tanulmánykötet, és több ezer publikáció áll rendelkezésünkre a témában. Ezenkívül egy interdiszciplináris fogalomról van szó, hiszen nemcsak a pszichológusokat foglalkoztatja a téma, hanem a pedagógusokat, edzőket, HR szakembereket, és még folytathatnánk a sort. Éppen ezért ebben a fejezetben csak dióhéjban vázolom fel, hogy mit is kell tudni a tehetségről általánosságban.

A hazai szakirodalomban gyakran fordul elő Balogh László definíciója, mely a Magyar Tehetséggondozás I. Országos Konferenciáján hangozott el:

„A tehetség olyan megújuló társadalmi tőke, amely a magyarság előre haladásának legfőbb erőforrása. A tehetségek felfedezése és segítése ezért nemzeti ügy. A tehetség ezer féle, és mindenkinben ott szunnyad egy vagy több fajtája. A feladat, hogy segítsünk mindenkit abban, hogy megtalálja, kibontsa és hasznosítsa a tehetségét a maga, s a közösség számára. Ennek szolgálatába kívánjuk állítani információinkat, tapasztalatainkat és kapcsolat rendszerünket.”

Ebben a definícióban benne van a jelenség komplexitása és társadalmi fontossága. (Balogh, 2008) A legelfogadottabb modell szerint (Renzulli-modell) négy fontos összetevője van a tehetségnek:

- átlag feletti intelligencia
- átlagot meghaladó speciális képességek
- kreativitás
- feladat iránti elkötelezettség, motiváció

A téma kutatásában külön veszem górcső alá mind a négy aspektust, jelen tanulmányomban a motivációt és a kreativitást vizsgálom.

1.2. A tehetséggondozás koncepciója hazai szinten

A tehetségfejlesztés minden országnak, és társadalomnak elemi érdeke, hiszen az újítások, és a változások jelentik a fejlődést a társadalom számára. Ha mindenki ragaszkodik a megszokott keretekhez és a sablonokhoz, akkor nem lenne társadalmi fejlődés. Éppen ezért van szükség az innovatív gondolkodók és a tehetségesek támogatására, fejlesztésére, és nem pedig a kezdeményezőkézség elfojtására. A hazai közoktatásban még mindig nem jeleik meg mindenütt ez a szemlélet, pedig a hazai tudósok számos koncepciót vázoltak már fel a helyzet megoldására. A közoktatásban a tehetségfejlesztés koncepciója rögzített keretek között működik. Ebbe értendők a különböző tehetségfejlesztő programok, a közoktatási intézményekre vonatkozó jogszabályok, a pedagógusok és tanárok továbbképzései, a Géniusz Program, a jó gyakorlatok stb.

Az óvodákban, az általános iskolákban, az alapfokú művészeti iskolákban és középfokú iskolákban szükséges, hogy a műveltségi területekben érdekelt diákokat támogassák. A diákok, akik kiemelkedő eredményeket, gyors előrehaladást, alkotóképességet, és a kötelező keretek teljesítésén túl motivációt mutatnak valamilyen tárgy iránt, illetve kiemelkednek a művészetekben, a sportban, a kézművességben, stb. szükségük van a tehetséggondozásra, hogy eredményeiket és sikereiket gyarapítani tudják, és továbbfejlődhessenek az adott területen. A Nemzeti Tehetség Program jelöli ki a tehetséggondozás kereteit, amit a Nemzeti Tehetségalap támogat. Ez a két intézmény a mindenkori oktatásért felelős miniszter irányítása alatt működik. A Nemzeti Tehetségprogramnak joga van az oktatási intézmények számára kötelező feladatokat kijelölni, és emellé meghatározza a finanszírozási módot is. Továbbá az Oktatási Minisztérium a tehetséggondozó nemzeti együttműködés támogatásával, pályázatokkal, szakmai ajánlásokkal, valamint projekt és versenykiírásokkal segíti a tehetséggondozást. (Balogh, 2012)

A hazai tehetséggondozási koncepció kiterjed a hátrányos helyzetű tehetségek segítésére is. Erre a célra szolgál az Arany János Program, amely tehetséges középiskolások számára nyújt lehetőséget, hogy jó képzésben részesüljenek a középiskolai évek alatt, és tanulmányaikat felsőoktatásban is folytassák. A középiskolai szinten maradvá nevesített intézmények még a hatévfolyamos, és nyolcévfolyamos gimnáziumok is, valamint a középiskolákban is működnek szakkollégiumok, amelyek célja szintén a tehetséggondozás. (Balogh, 2012)

A hazai tehetséggondozási koncepció kiterjed a pedagógusokra is, hiszen ők igen fontos szerepet játszanak a tehetséges diákok gondozásában. Éppen ezért jogszabályi háttér is vonatkozik rájuk. Például az 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról második fejezet, 19.§, 7. pontja, amely kimondja:

„A pedagógus alapvető feladata, hogy a nevelő és oktató tevékenysége során figyelembe vegye a gyermek, tanuló egyéni képességeit, tehetségét, fejlődésének ütemét, szociokulturális helyzetét, és fejlettségét, fogyatékoságát, segítse a gyermek, tanuló képességének, tehetségének kibontakozását, illetve bármilyen oknál fogva hátrányos helyzetben lévő gyermek, tanuló felzárkóztatását tanulótársaihoz.”

Külön tanfolyamok és képzések is vannak a pedagógusok számára arra vonatkozóan, hogyan lehet a tehetségfejlesztési koncepciókat alkalmazni a közoktatásban. Erre egy tipikus példa a Debreceni Egyetem által szervezett „Tehetség és fejlesztése” 360 órás pedagógus szakvizsga program. Ennek eredményeképp a végzett pedagógusok "tehetségfejlesztő pedagógus, szakvizsgázott pedagógus" minősítést kapnak. Az ilyen képzésekre azért van szükség, mert a pedagógusok az elmúlt évtizedekben nem kaptak, illetve csak kevés mértékben kaptak opciókat az alapképzésük során a tehetségfejlesztésre vonatkozóan. Azonban jelenleg már a felsőoktatási képzés alatt is kapcsolatba kerülhetnek a tehetséggondozás alapelveivel a tanárképzésben is bevezetésre került kurzusok, tantárgyak keretében.

Amikor a magyar tehetségfejlesztésről beszélünk, nem korlátozódhatunk kizárólag az országhatárokon belülre. Ugyanis a hazai tehetséggondozás nemcsak a magyar versenyképességet szolgálja, hanem az Európai Unió szellemi potenciálját is a tehetséges magyar fiatalok révén. A magyar tehetségfejlesztési koncepciók az egész EU számára adaptálható lehetőségeket biztosít. A Magyar Génius Program és az Új Magyarország Fejlesztési Terv komplex kezelésmódjai kiemelkedő hatékonyságúak, és megtérülő erőforrások. (Balogh, 2012)

1.3. Hazai tehetségmenedzsment a felsőoktatásban

A felsőoktatási intézményekben eltérnek a tehetségfejlesztés módszerei, illetve, hogy milyen tehetségfejlesztési programokat alkalmaznak a különböző intézmények. Van olyan intézmény, amely komplexen szervezi és integrálja a tehetségfejlesztést az egyetemi stratégiába, és olyan intézmény is van, aki a képességek bizonyos területeinek fejlesztését alkalmazza. Továbbá vannak egyetemek, főiskolák, akik a Génius Programban megalapított „Tehetségpont” program résztvevői, és vannak olyanok, akik jelenleg a tehetségtámogató program bevezetésén munkálkodnak. (Bodnár, 2011)

A felsőoktatási törvény is leírja, hogy a felsőoktatási intézményeknek megkülönböztetett figyelemmel kell kísérni a tehetséges fiatalok, hallgatók fejlesztését, hiszen egy igen fontos, és társadalmilag jelentős érdekről van szó. (Bodnár, 2011)

Bodnár az alábbi módon ír a felsőoktatás és a munkaerőpiac kapcsolatáról: "A magyar felsőoktatás intézményei hamar felismerték a tehetségesek támogatásának, menedzselésének szükségességét, kapcsolatépítést a munkaerőpiaccal, ahová önmaguk menedzselése érdekében szívesen küldik, juttatják el fiataljaikat." (Bodnár, 2011) Természetesen a mérlegnek két oldala van, hiszen a vállalatok, cégek is felveszik a kapcsolatot az egyetemekkel, főiskolásokkal. A munkaerőpiac és a felsőoktatás kapcsolata több szempontból is igen fontos, nem véletlen kutatom jelen tanulmányomban többek között ezt is, valamint a szakirodalmi áttekintésben külön fejezet is foglalkozik vele.

1.4. A kreativitásról általánosságban

Egy újabb összetett fogalomhoz érkeztünk, ugyanis a kreativitás, a tehetséghez hasonlóan többszörösen összetett fogalom. Továbbá a tehetség komplex értelmezéséhez nélkülözhetetlen alkotóelem. Ahhoz, hogy egy tehetséges hallgató problémahelyzetben új illetve szokatlan megoldási móddal álljon elő, ahhoz kreatív képességekre van szüksége. (Balogh, 2007) A kutatók között ugyan nincs egyetértés a kreativitás definíciójában, viszont abban egyetértenek, hogy a társadalmi fejlődéshez, előrehaladáshoz nélkülözhetetlen, hiszen ezáltal lehet újat teremteni. A kreativitás kutatása kezdetben a pszichológia kutatási területéhez tartozott, de manapság a pedagógiának is ugyanolyan fontos fogalma, hiszen számtalan fejlesztőprogram alapja az oktatásban.

1.5. A kreativitás mérésének módjai

A kreativitás mérése nem könnyű egy online kérdőívet használó kutatásban, pedig a kreativitás méréseire szolgáló eszközöknek öt csoportja is van:

- 1.) Önbevallásos alapú módszerek
- 2.) Mások általi jellemzésen alapuló módszerek
- 3.) Divergens gondolkodás mérése
- 4.) Életút elemzés
- 5.) Személyiség korrelátumok megállapítása (Davis, 1997; Wolfe, 1997)

Az önbevallásos módszer szóba jöhetne online kérdőív esetében, viszont a validitása erősen megkérdőjelezhető. Egyrészt bármely kérdőív esetében felmerül a "társadalmi kívánatosság" problémája, amely azt jelenti, hogy a kitöltők hajlamosabbak magukat a társadalmilag általánosan elfogadott normák és pozitív értékek irányába pozicionálni magukat. (Smith, Mackie, 1995) És egy olyan társadalmilag értékes tulajdonság esetében, mint a kreativitás, igencsak torzíthatja az eredményeket. Ezenkívül a laikusok nem is igazán vannak tisztában a fogalom tényleges jelentésével,

hiszen a kreativitás szót említve bárkiből előhívhat valamilyen sztereotípiát a fogalommal kapcsolatban. (Tóth, 2006)

Mivel egy anonim kérdőívről van szó, ezért nem jöhet szóba a mások által történő jellemzés módszere, hiszen még a kitöltő személye ismeretlen.

Hazánkban a legismertebb papír-ceruza teszt a kreativitás mérésére a Torrance Tests of Creative Thinking, mely az originalitás, flexibilitás és fluencia dimenzióban mér. (TTCT) (Torrance, 1966) A teszt elég valid és reliábilis, valamint a verbális és a vizuális feladatoknak köszönhetően nem egyoldalú. Az oktatásban is széles körben alkalmazott módszer, hiszen a későbbi életkorokra vonatkozóan is van bejósoló ereje. (Torrance, 1988) Azonban vannak, akik cáfolják a teszt eredményeinek előre jelezhetőségét a való életre vonatkozóan. (Csíkszentmihályi, Wolfe, 2000) Mindenesetre bármennyire is valid és reliábilis, sajnos az online kérdőív esetén nem alkalmazható módszer. Azonban, ha nem online kérdőív segítségével lett volna kialakítva a kutatás mintájának adatbázisa, akkor minden bizonnyal használható teszt lett volna.

Az életútelemzéssel szintén az a probléma, hogy egy online anonim kérdőív esetében nem használható, hiszen még ha egy CV önéletrajz feltöltésére is kérjük meg a vizsgálati minta résztvevőit, abban az esetben sem kapnánk választ az egyén kreatív élethelyzeteire vonatkozóan.

Tehát jelenlegi a kutatásban nem maradt más a vizsgálati módszerek közül, csupán a személyiség korrelátumainak mérése. Ebben az esetben viszont teljes mértékben optimális lehet egy személyiség teszt, hiszen ezen tesztek többségében próbálják kiküszöbölni a társadalmi kívánatosságnak való megfelelést, amennyire ez lehetséges. (például: fordított itemek, a különböző dimenziók kérdéseire vonatkozó kérdések sorrendjének összekeverése)

Az effajta mérésnek az képezi az alapját, hogy a kreatív egyének sajátos személyiségjellemzőkkel rendelkeznek, amik előrevetítik a kreativitást. Ennek a megközelítésnek azonban az a kritikája, hogy a személyiségjellemzők kontextusfüggők, tehát eltérő élethelyzetekben a személyiségnek más és más aspektusai nyilvánulnak meg. A kreatív személyt pedig éppen az különbözteti meg a populációtól, hogy képes váltani a rögzült személyiségjegyek között. Például van, amikor konformnak kell lenni, de ahhoz, hogy újat alkosson át kell lépnie a megszokott keretektől, és ehhez elengedhetetlen a nonkonformitás. (Tóth, 2006)

Az elismerten kreatív személyek esetében is megfigyelhető az a tendencia, hogy az átlagemberek személyiségétől eltérnek. Ez különösen az újdonságokkal szembeni nyitottságokban, a komplexitás iránti preferenciában, valamint a magas fokú feladat iránti elkötelezettségben nyilvánul meg. (Sternberg, 1985) De a különböző személyiségelméletek, és kutatók más és más szempontot tartanak fontosnak. Ki kell emelni még az önállóságot, a rugalmasságot, a nonkonformitást, a kétértelműséggel szembeni toleranciát, valamint az énerőt, és a belső kontrollt. (Eysenck, 1997)

A kutatásomban használt mérőeszközök közül az egyik legfontosabb a Tóth-féle Kreativitás Becslő Skála (TKBS) amely ebből az aspektusból közelíti meg a kérdést. A kérdőív használatával kapcsolatos módszertani összefoglalót a 4. fejezet, 4.1.-as alfejezete tartalmazza, magát a kérdőívet, melyet a vizsgálatban használtam, azt a 8.-as számú melléklet tartalmazza.

1.6. Feladat iránti elkötelezettség, motiváció

Mit ér a magas intelligencia, és az átlagot meghaladó speciális képességek szorgalom, és motiváció nélkül? Nem véletlen az egyik alapvető összetevője a tehetségnek a motiváció. Elkötelezettség, kitartás, és érdeklődés is feltétlen szükséges a sikerhez, és a tehetségessé váláshoz. Hiszen ezen háttértényezők nélkül nincs magas szintű teljesítmény, bármilyen magas szintű képességek vannak is a háttérben. (Balogh, 2007)

A Génius program megvalósításakor az alapkoncepciójában a motiváció támogatása is fontos aspektust képviselt az alapelvek között. A program 2006-ban indult útjára a Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége révén, Csermely Péter vezetésével. A programban lefektették a

tehetséggondozás főbb tartalmi alapelveit, melyben igyekeztek kitérni a tehetségfejlesztés minden fő aspektusára. (Balogh, 2012) Jelen fejezetrészhez a releváns koncepciót szó szerint idézem, hiszen nagyon elgondolkodtató, mély és velős gondolat, illetve hihetetlen motiváló módon hat az olyan hallgatókra, akik az alacsonyabb intellektuális képességeik mellett is minden erejükből küzdenek az előrelépésért:

„A tehetség megjelölés a jelen tervezetben nem valamilyen szűken vett kritérium (IQ-teszt, tanulmányi, verseny, vagy üzleti eredmény) alapján kiválasztott elitet jelöl. Tehetség az is, aki kivételesen erős motivációja miatt akar bekerülni a leírt tehetséggondozó formákba.” (Csermely, 2006)

Ehhez a megállapításhoz az is hozzá tartozik, hogy a motiváció önmagában nem jelenthet jogot a tehetségsegítés különböző formáiba való bekerülésre, ehhez elért eredmények, és szakmailag indokolt kritériumok kelljenek. (Csermely, 2006)

A motivációs aspektus megragadásához az AMS-R teljesítménymotivációt mérő kérdőívet használtam, melyet a módszereknél részletesebben bemutatok.

2. A kutatás módszerei, a vizsgált minta bemutatása

2.1. A vizsgálati minta bemutatása

A vizsgálati minta gerincét öt felsőoktatási intézmény hallgatói képezték, akik valamilyen formában – vagy szakkollégiumi tagság, vagy tehetséggondozó programban való részvétel – a felsőoktatási tehetséggondozás résztvevői. A budapesti egyetemek közül a SOTE és az ELTE, a két legrangosabb fővárosi egyetem lett a vizsgálati minta célcsoportja, a vidéki egyetemek közül pedig a három legrangosabb, és legnagyobb hallgatói létszámú egyeteme került górcső alá: A DE, a PTE, és a SZTE. A kutatásban szereplő, minden felsőoktatási intézményre jellemző a magas színvonalú oktatás és kutatás, a kedvező hazai és külföldi megítélés, valamint a magas hallgatói létszám. További közös jellemző még, hogy nem szűkölködnek a hallgatók számára rendelkezésre álló, érdekeiket szolgáló, az intézmény keretein belül működő programokban, és szervezetekben.

2.2. A vizsgálati módszerek bemutatása

A kreativitás és a motiváció mérésére is validált becslőskálákat használtam: a kreativitás esetében a Tóth-féle Kreativitás Becslő Skálát (TKBS), a motiváció esetében pedig a Achievement Motivation Scale-t (AMR-S). Jelen tanulmány készítésekor 175 hallgató adatait dolgoztam fel, akik részesei a felsőoktatási tehetséggondozásnak. A minta minden statisztikai paramétereinek eredményét az IBM SPSS Statistics 20 programmal végeztem. Ebben a vázlatban csak a legfontosabb paramétereket említem meg:

- A legtöbb kitöltő a képzésének 3. szemeszterében jár (46 fő).
- A nők –férfiak aránya a mintában: 57,1% - 42,9%.
- A három legtöbbet megjelölt tudományterület a bölcsészettudomány (42 fő), a természettudomány (35 fő), valamint az orvostudomány (21 fő).
- A minta többségét a Debreceni Egyetem hallgatói alkotják (60,6%). Továbbá van még két kisebb csoport az ELTE (25 fő) és a PTE (19 fő) személyében, a további kitöltők szórványosan oszlanak meg az ország több felsőoktatási intézményének képviselőiben.
- A hallgatók nagyobb része (84 fő) tagozati gimnáziumból érkezett a felsőoktatásba.
- Érdekességként jelenik meg az első generációs értelmiségiek gyakorisága. A legtöbbet megjelölt válasz (78) az 1. generációs értelmiség volt arra a kérdésre vonatkozóan, hogy hányadik generációs értelmiség lesz a hallgató a diploma megszerzése után.
- A kitöltők többsége (60,6 fő) tagja szakkollégiumnak.

2.3. A Tóth-féle Kreativitás Becslő Skála (TKBS)

A kreativitás mérésére ezt a validált tesztet használtam. A kérdőív egyik kiindulópontja Holmes elmélete volt, aki a kreatív személyiség feltárását tűzte ki célul, de csak az itemeket fogalmazta meg. Egy másik fontos kérdőív a TKBS megalkotásában a GIFT (Group Inventory for Finding Creative Talent) kérdőív volt, amely David és Rimm 1976-os fejlesztésének eredménye volt. 3 különböző változat készült el a különböző általános iskolai korosztályok miatt. Mindegyik 36 itemes, de 25 item közös bennük. A kérdőív IGEN - NEM feleletválasztós. A GIFT által vizsgált jellemzők:

- önállóság,
- kíváncsiság
- kitartás
- flexibilitás
- széles érdeklődési kör
- kreatív viselkedésre és gondolkodásra utaló életrajzi elemek.

175 fős mintán tesztelték, és 365 fős, szintén általános iskolai mintán véglegesítette. Az interkorrelációk alapján az alábbi csoportokat lehet megállapítani:

- a változatos érdeklődésre vonatkozó itemek
- életrajzi elemek
- önállóság és a kíváncsiság
- egyéb itemek

A GIFT az egyik legjobb teszt a kreativitás jellemzőinek differenciálása szempontjából, valamint a kialakító standardok 8000 fős mintán alapulnak. A TKBS-nek is hasonló a konstrukciója, mint a GIFT-nek. A TKBS egy 72 állítást tartalmazó kérdőív, amelyben a válaszadónak egy 5 fokú skálán kell eldönteni, hogy jellemzőek-e, vagy sem rá nézve az állítások. A tételek egy része inverz, azaz fordított, abból a célból, hogy a válaszadási beállítódás esetleges problémája megoldott legyen. (Tóth, 2006) Az 1. számú összefoglaló táblázat tartalmazza a teszt által mért személyiségjellemzőket, a 12 alfaktort, valamint a standard pontszámokat.

Alfaktor	Átlag	Szórás
1. Nonkonformitás	8,6	4,72
2. Komplexitás preferencia	13,08	5,42
3. Kockázatvállalás	11,42	5,87
4. Gondolkodásbeli önállóság	12,44	4,84
5. Türelmetlenség	11,71	5,54
6. Önérvényesítés	13,2	5,09
7. Dominancia	10,82	5,24
8. Kíváncsiság	14,36	5,5
9. Energikusság	12,82	5,41
10. Ötletesség, eredetiség	12,31	4,98
11. Kitartás	10,22	5,56

1. táblázat (A TKBS 12 alfaktora)

A TKBS validálása 1732 fővel történt. A minta többsége a középiskolás korosztályból került ki oly módon, hogy teljes mértékben reprezentatív legyen, azaz a hazai középiskolák minden típusa képviseltette magát. Egyetemi populáción is vizsgálták, igaz, ezt csekélyebb mennyiségben.

2.4. AMS-R (Achievement Motivation Scale; a teljesítménymotiváció mérése)

A teljesítménymotiváció mérésére a Lang és Fries által revalidált AMS teszt módosított változatát használtam. Az AMS valid és reliábilis teszt a sikerorientáltság és a kudarckerülés mérésére vonatkozóan. 30 itemből áll, melyből 15 item méri a sikerkeresés dimenziót, a másik 15 item pedig a kudarckerülés mérésére szolgál. Az AMS teszt revalidálása következtében jelent meg az AMS-R teszt, mely még jobb bejósolóerővel bír a sikerkereső és a kudarckerülő viselkedésre vonatkozóan. (Lang, Fries, 2006)

Az eredeti AMS tesztet Göertz és Kuhn állította össze 1980-ban. Lang és Fries ebből az eredeti 30 itemes kérdőívből csupán 10-et tartottak meg, mely továbbra is arányosan méri (5-5) arányban a sikerkereső és a kudarckerülő dimenziót. Ez a teszt validabbnak is mutatkozik, mint az eredeti, ezenkívül további előnye még a rövidege. (Lang, Fries, 2006)

Mayer Krisztina is használta ezt a kérdőívet a doktori disszertációjában. A kutatásában proszociális illetve antiszociális tendenciát mutató személyeket, valamint extrém sportolókat vizsgált teljesítménymotiváció tekintetében. Azonban az összehasonlítandó minta mellett kontrollcsoportot is bevont a kutatásba. Az általa kapott eredmények segítségével én is össze tudom vetni a mintámat egy kontrollcsoport segítségével. A 3. számú táblázat tartalmazza a Mayer Krisztina disszertációjában vizsgált, 60 fős kontrollcsoport eredményeit a sikerkeresés alfaktor, illetve a kudarckerülés alfaktor tekintetében.

	Átlag	Szórás
Sikerkeresés	20,417	3,021
Kudarckerülés	16,133	4,148

2. táblázat (a kontrollcsoport eredményei az AMS-R-ben)

2.5. A hipotézisek megalkotása, a kutatás statisztikai alapjainak megalkotása

Elsőként azt vizsgáltam, hogyan jelennek meg a mintában a kreativitás összetevői a standard eredményekhez képest a TKBS-ban. Mivel a kreativitás a tehetség egyik alkotóeleme, ezért jogosan feltételezhetjük, hogy a tehetséggondozásban résztvevő hallgatók szignifikánsabban magasabb pontszámot érnek el a TKBS alskáláin, melyet normál iskolai mintán sztenderdizáltak. Tehát az első hipotézis szerint a TKBS 12 alskálájában szignifikánsabban magasabb értéket kapunk, ha összehasonlítjuk a kutatási minta eredményeit a standard értékekkel.

A másik sztenderdizált kérdőív, melyet a kutatásban használtam a TKBS mellett, az AMS-R volt, amely a teljesítménymotivációt hivatott mérni. A motiváció szintén az egyik fő alkotóeleme a tehetségnek, ezért ebben az esetben is jogosan feltételezhetjük, – mint a kreativitás esetében – hogy a kutatási minta pontszámai szignifikánsabban magasabbak lesznek a standard pontszámoknál. Tehát a második hipotézisem szerint a kutatási mintában kapott AMS-R eredmények szignifikánsabban magasabbak a standard pontszámoknál.

3. A kutatás eredményei

3.1. A kreativitás vizsgálata

A TKBS mind a 12 alfaktorában kapott eredményeket összehasonlítottam a standard eredményekkel. A hipotézisek vizsgálatához egymintás T-próbákat használtam. Az eredményeket a 7. táblázat tartalmazza.

Alfaktor	A minta átlaga	Standard átlag	T-próba	Szignifikancia
1. Nonkonformitás	9,22	8,6	2	0,047
2. Komplexitás preferencia	18,83	13,08	20,377	0
3. Kockázatvállalás	9,91	11,42	-4,042	0
4. Gondolkodásbeli önállóság	15,76	12,44	10,856	0
5. Türelmetlenség	11,07	11,71	-1,839	0,068
6. Önérvényesítés	13,63	13,2	1,513	0,132
7. Dominancia	12,13	10,82	3,511	0,001
8. Kíváncsiság	19,85	14,36	31,561	0
9. Energikusság	15,48	12,82	8,234	0
10. Ötletesség, eredetiség	15,63	12,31	10,284	0
11. Kitartás	16,19	10,22	16,785	0
12. Játékosság	17,86	15,34	6,285	0

3. táblázat (a kreativitás alskáláinak vizsgálata)

Az eredmények alapján elmondható, hogy a kreativitás 9 alfaktorában szignifikánsabban magasabb pontszámot értek el a kérdőívet kitöltő hallgatók. Kockázatvállalás tekintetében szignifikánsabban alacsonyabb pontot értek el, tehát kevésbé kockázatvállalóbbak. Türelmetlenség és önérvényesítés tekintetében nincs különbség a standard eredményektől. A kockázatvállalás, a türelmetlenség és az önérvényesítés változókat kivéve a hallgatók magasabb pontszámot értek el a TKBS alszállában.

Az első hipotézisem háromnegyed részben teljesült, hiszen 12 alszállából 9-ben szignifikánsabban magasabb értéket kaptam a TKBS skálán.

3.2. A motiváció vizsgálata

A motiváció vizsgálatát ugyanolyan eljárással teszteltem, ahogyan fentebb a kreativitást, méghozzá az AMS-R-ben elért pontszámot vetettem össze a standard pontszámokkal. Mivel itt csak két alszálláról van szó (sikerkeresés; kudarckerülés), ezért nem rendezem táblázatos formába az eredményeket. Ebben az esetben is 175 fős mintaelemszámmal dolgoztam.

A sikerorientáció átlaga a mintámban: 22,53. A standard értékhez (20,417) viszonyítva ez szignifikánsabban nagyobb. Tehát elmondhatjuk, hogy a tehetségfejlesztésben résztvevő hallgatók sikerorientáltabbak az átlagemberekénél. ($T = 10,502$; $df = 174$; $p < 0,05$)

A kudarckerülés átlaga: 14,22. A standard értékhez (16,133) viszonyítva ez szignifikánsan alacsonyabb érték. A kudarckerülésről azt mondhatjuk el, hogy e tekintetben a hallgatók kevésbé félnek a kudarcoktól az átlagemberekhez viszonyítva. ($T = -5,413$; $df = 174$; $p < 0,05$)

Az eredmények alapján ez a második hipotézis félig teljesült. A sikerorientációra nézve teljesült, a kudarckerülésre viszont nem. Tehát a tehetségfejlesztésben résztvevő hallgatók inkább sikerorientáltak, mint kudarckerülők.

Összegzés

A többlépcsős kutatás jelen része - mely a kreativitást és a motivációt vizsgálja - arra reflektál, hogy a tehetségfejlesztésben résztvevő hallgatóknál inkább a sikerorientáció játszik szerepet, mint a kudarckerülés, valamint a TKBS skáláinak többségében is szignifikánsabban jobban teljesítenek. Tehát az elvárt eredmények teljesültek.

A téma további kutatásában több aspektust is megragadok, valamint igyekszem vizsgálni a tehetséges hallgatók jövőre vonatkozó terveit, elképzeléseit. Ezenkívül a mintaelemszám folyamatos bővítésére is törekszem, hiszen a minta sajnos nem reprezentatív a felsőoktatási intézményekre nézve, hiszen a Debreceni Egyetem hallgatói túlnyomó többségben vannak. A mintaelemszám önmagában nem lenne kevés, mert speciális mintáról volt szó: Olyan hallgatók, akik az adott felsőoktatási intézményben részt vesznek a tehetségfejlesztési koncepcióban valamilyen formában.

Nincs egyszerű dolgom a további kutatásokban, hiszen online kérdőíves mintagyűjtés esetében kérdéses a mintaelemszám, valamint a validitás is, azaz, hogy kérdés: mennyire lehet meghatározni a tehetséget kérdőívek segítségével.

Irodalomjegyzék

1. Atkinson, J. W., (1957). Motivational determinants of risk-taking behavior. *Psychological Review*. Vol 64(6, Pt.1), 359-372.
2. Bodnár G., Takács I., Balogh Á. (2011). Tehetségmenedzsment a felsőoktatásban. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest
3. Balogh L. (2012): Komplex tehetségfejlesztő programok. Didakt kiadó, Hajdúböszörmény.
4. BALOGH LÁSZLÓ: Elméleti kiindulási pontok tehetséggondozó programokhoz
5. <http://geniuszportal.hu/content/mi-tehetseg>
6. megjelenés ideje: 2007, Nemzeti Tehetségsegítő Tanács
7. Csikszentmihályi, M. és Wolfe, R. (2000): New conceptions and research approaches to creativity: Implications on a systems perspective for creativity in education. In: Heller, K. A.,
8. Davis, G. A. (1997): Identifying creative students and measuring creativity. In: Colangelo, N. és Davis, G. A. (szerk.): *Handbook of Gifted Education*. Allyn and Bacon, Boston. 269–281.
9. Eysenck, H. J. (1997): Creativity and personality. In: Runco, M. A. (szerk.): *The creativity research handbook*. Hampton Press, Cresskill, NJ. 41–66.
10. Kovács G., Balogh L., (2010): A matematikai tehetség fejlesztése. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest
11. Lang, J.W.B., Fries, S. (2006). A Revised 10-Item Version of the Achievement
12. Motives Scale. *European Journal of Psychological Assessment*, 22 (3) 216-224.
13. Mayer K. (2009). A különböző kockázatkereső magatartás hátterének személyiséglélektani vizsgálata. Doktori értekezés, PTE
14. Mönks, F. J., Sternberg, R. J. és Subotnik, R. F. (szerk.): *International Handbook of Giftedness and Talent* (2. kiadás). Oxford, Pergamon Press. 81–93
15. Smith, E. R., Mackie, D. M., (1995): *Social Psychology*. New York: Worth Publishers
16. Sternberg, R. J. (1985): Implicit theories of intelligence, creativity and wisdom. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49. 606–627.
17. Torrance, E. P. (1966): *Torrance Tests of Creative Thinking*. Scholastic Testing Service, Bensenville
18. Torrance, E. P. (1988): The nature of creativity as manifest in its testing. In: Sternberg, R. J. (szerk.): *The nature of creativity*. Cambridge University Press, Cambridge, UK. 43–75.
19. Tóth L., Király Z., (2006). Új módszer a kreativitás megállapítására: A Tóth-féle Kreativitás Becslő Skála (TKBS). In: *Magyar pedagógia*. 106. évf. 4. szám 287–311.
20. Wolfe, R. N. (1997): Creative involvement, task motivation, and future orientation in adolescence. Unpublished masters thesis. The University of Chicago.

3. Alkalmazott tudományok-, Irodalom-, Nyelvtudomány Szekció

Lektorálták: Dr. Fehér Zsuzsanna, Prof. Dr. M. H. Tewelde

---

1. Bevezetés

Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek reprezentációjának vizsgálatakor az irodalmi alkotásokat, az ünnepi köszöntő verseket, beszédeket, színjátékokat mutattam be, kronologikus rendben követve végig Barkóczy életének eseményeit a hozzá intézett műveken keresztül. Most a kutatás által ezidáig teljesen mellőzött Barkóczy-könyvtár olasz nyelvű köteteit vizsgálom, ezen keresztül szemléltetve az érsek műveltségét, érdeklődését korának szellemi áramlatai felé.

A Barkóczy életében betöltött méltóságok és az általa támogatott intézmények, szerzetesrendek, írók és költők vezettek széles körű reprezentációjához. Tehetségét bizonyítja, hogy tanulmányai befejezése után az egyházi pályán töretlenül lépett előre: 23 éves korában Erdődy egri püspök kanonokjává, 1740-ben szepesi préposttá, majd titkos tanácsossá nevezték ki. 1745 májusában nevezték ki egri püspöknek és Heves-és Külső-Szolnok vármegyék főispánjának. Ezeket a címeket 1761-ig, esztergomi érsekké való kinevezéséig töltötte be.

Barkóczy Egerben nemcsak az egyház és az oktatás intézményeit reformálta meg és építette újjá, hanem a helyi költők műveinek kiadásával, nyomda berendezésével, egy egri főiskola alapításának gondolatával a világi kultúrát is támogatta.¹ Ezek a tudományokat, könyvkiadást, magyar nyelvű irodalmat célzó rendelkezései tudományos reprezentációját szolgálták. Eger valódi kulturális központtá válásához ugyanis még hiányzott a helyi sajtó, amely az iskolák tankönyveinek és a püspök köré csoportosuló szerzők műveinek fordításának megjelentetését biztosítaná. Barkóczy 1755-ben hozta létre az egri nyomdát, a pozsonyi Royer Ferenc Antal segítségével, aki 1758-ig volt az egriek nyomdásza. Az első Egerben nyomtatott mű 1755-ben jelent meg, egy tézisfüzet volt, mely Andreas Maximilianus Fredro *Monita politico moralia* című műve elé volt kötve. Az egri nyomda sikeres vállalkozásnak bizonyult: Barkóczy egri évei alatt, 1761-ig 126 nyomdatermék látott napvilágot, ezeknek nagy része aprónyomtatvány, de számos könyv is van közöttük. A kiadványok nyelvét tekintve a latin nyelvűek vannak többségben, 97 a latin nyelvű 24 de 24 magyar, 4 német és egy olasz mű is van közöttük.

Bitskey István a nyomda 1755-1761 között kiadott sajtótermékei alapján rekonstruálta a városi művelődés helyzetét. Három halmazban helyezte el a városi nyomda által kiadott művek szerzőit: egyházi személyek, szerzetesek és főúri, nemesi előkelők. A nyomda működésének bemutatásánál Bitskey tanulmányára² és a Magyarország bibliográfiája VI. és VIII. kötetének adataira³ támaszkodom. Számos kiadott mű kulturális illetve hitbéli ismeretterjesztő feladatokon túl az érseki reprezentáció feladatát is magával hordozza. Ezek Barkóczy költségén jelentek meg, több oldal terjedelmű ajánló levél található bennük, a püspök nevére címezve. Itt a szerzők hálájuk jeléül, különböző módon Barkóczyt dicsőítik.

Az egri nyomda működése után Esztergomban is támogatta a helyi sajtó létrehozását. Esztergomban 1763-ban került ki az első kiadvány a nyomdából, majd az 1763-1765 közötti időszakban 17 mű – az egri évekhez képest jóval kevesebb – jelent meg Esztergomban.

---

¹ BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak – Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban*, Eger, Heves Múzeumi Szervezet, 1997, 51–88.; Uő, *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás = Irodalom és felvilágosodás – Tanulmányok*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1974, 333–365.

² BITSKEY István, *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás... i.m.*

³ *Magyarország bibliográfiája VI.*, szerk.: MARKOS Béla, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1972; *Magyarország bibliográfiája VIII.*, szerk.: V. ECSÉDY Judit, Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1991.

2. Az érseki könyvtár

A nyomdák működése mellett gazdag könyvtára is műveltségét, jártasságát hivatott bemutatni, ez 1761-ben Egerből Pozsonyba, majd onnan Esztergomba került. A kötetek egységes barna bőrkötésben, a Barkóczy-család aranyozott címerével díszítve maradtak fenn. A könyvtárjegyzék alapján sokat megtudhatunk Barkóczy érdeklődéséről és műveltségéről, pontosabban meghatározhatjuk helyét a korszak egyházi és világi áramlatai között.

A Barkóczy-hagyatékban fennmaradt könyvtárjegyzék alapján azonosítottam a könyvtár fennmaradt példányait az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár állományában. A könyvtárjegyzékben 514 cím szerepel több kötetben, ebből a Főszékesegyházi Könyvtár katalógusa alapján 194 maradt fenn biztosan – Barkóczy possessor bejegyzésével – a hagyatékban. Az eredmények alapján elmondható, hogy a legnagyobb számú latin nyelvű kötetek mellett nagy arányban megtalálhatók olasz és magyar nyelvű könyvek könyvtárában. A világi és egyházi tematika szinte azonos arányban van jelen. A könyvtár nagy része 1720 után megjelent köteteket tartalmaz, de a könyvek között vannak az 1750-es években megjelent példányok is, ez arról tanúskodik, hogy Barkóczy az évek során folyamatosan bővítette a könyvtárat.

3. A Barkóczy-könyvtár olasz nyelvű kötetei

Barkóczy a művészetekben, a kortárs teológiai és világi szellemi irányzatokban való jártasságát elsősorban olasz nyelvű könyvei példázák.

Iskoláit Kassa és Nagyszombat után a római Collegium Germanicum-Hungaricumban folytatta, ahol megismerkedett a kor híres olasz teológusainak munkáival, a korszak főbb szellemi irányzataival, Róma színházaival és az építészet remekeivel. Közeli figyelhetette meg az egyház és a római arisztokrácia művészeteket pártoló tevékenységét. Ilyen tapasztalatokkal hazatérve először Egerben, majd érsekként Esztergomban támogatta a helyi szerzőket és kulturális intézményeket.

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban a Barkóczy-könyvtár egykori állományából 82 olasz nyelvű mű maradt fenn, 140 kötetben. A továbbiakban az egyházi tematikájú műveket és szerzőiket mutatom be, amelyek az érseki könyvtár részeként nemcsak Barkóczy, hanem közvetlen környezete részére is rendelkezésre álltak.

A teológiai témájú könyveit vizsgálva megfigyelhető, hogy Barkóczy igyekezett egyes szerzők életművének minél teljesebb egybegyűjtésére. Ezekben az esetekben olyan fontos 17-18. századi szerzőkről van szó, akiknek kortárs recepciója nem csak Itália-szerte terjedt el. Paolo Segneri, olasz jezsuita szerzetes 4 műve maradt fenn a Barkóczy-könyvtárban, összesen 8 kötetben. Segnerit az olasz irodalomtörténet az „ékes szólás fejedelmeként” aposztrofálta.⁴ Jellemző rá, hogy – kortársaitól eltérően – prédikációiban és egyéb műveiben a kereszténység tanításainak a mindennapi életben való szerepét hangsúlyozza. Munkái a tridenti zsinat utáni reformszellemben íródtak, megtalálhatók köztük morálteológiai és a gyakorlati hitélettel foglalkozó művek is. Segneri magyarországi hatástörténetével már foglalkozott a kutatás, mind prédikációs gyakorlatának, mind művei magyarországi jelenlétének szempontjából.⁵ Száraz Orsolya a Segneri-művek hazai jelenlétéről szólva megemlíti a Barkóczy-könyvtárat is.

---

⁴ Paolo Segneri: *un classico della tradizione cristiana. Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300 anniversario della morte (1694–1994)*, Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI, Nettuno, 1996.

⁵ SÁRKÓZYPÉTER, *La letteratura religiosa italiana nel Settecento ungherese da Segneri a Muratori = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana. Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300. anniversario della morte (1624–1694)*, Nettuno 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995. Szerk.: Andrea FEDI, ROCCO PATERNOSTRO, New York, 1999.; SZÁRAZ Orsolya, *Paolo Segneri (1624-1694)* és

Segneri második fontos műve, a *La manna dell'anima* már Barkóczy könyvtárában is helyet kapott, összesen három példányban, amelyekből egy 1726-os, kettő 1745-ös kiadás.⁶ Segneri kegyességi művei közé tartozik, amely a Szent Ignác-i Lelkigyakorlatok mintájára épülve az év minden napjára egy-egy elmélkedést nyújt a papoknak, amely a prédikációk kiindulópontjává szolgálhatnak. A mű tartalmaz elmélkedéseket is az egyházi év mozgó ünnepeire. A *Quaresimaléhoz* hasonló céllal íródott prédikációgyűjtemény, a *Panegirici sacri* is helyett kapott a könyvtárban. A prédikációk egyaránt közvetítenek a hívők felé morális kérdésekre épülő példázatokat, amelyeket Segneri saját környezetéből merít, ugyanakkor a távoli, egzotikus országok képe – mint India, Japán, Kína – is felbukkan.

A *Prediche dette al Palazzo apostolico* Segneri kevésbé népszerű művei közé tartozott, Barkóczy könyvtárában a második kiadása volt meg.⁷ Az utolsó Segneri mű, amely fennmaradt a könyvtár állományában az *Il confessore istruito*, amely egy három kötetes – *Cristiano istruito* című – mű második kötete.⁸ A gyóntató papok számára készült gyakorlati segédkönyv, amely 13 fejezeten keresztül, konkrét példákkal segíti a kezdő papság gyakorlati munkáját a gyónás során.

Segneri a katolikus egyház tanításainak gyakorlati oldalát előtérbe helyező művei mellett jelen volt Barkóczy könyvtárában Ludovico Antonio Muratori a katolikus hitélet megújulását szorgalmazó két műve, a *Della regolata divisione dei cristiani* és a *Della carità cristiana*. Már a művek magyarországi latin és magyar nyelvű kiadása kapcsán is előkerült Barkóczy neve, azonban nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy Barkóczy támogatta a Muratori-művek fordítását és hazai megjelenését.⁹

Segneri és Muratori nagy hatású művei mellett több 17-18. századi olasz szerző ismertebb könyvét összegyűjtötte könyvtárában Barkóczy. Carlo Casalicchio jezsuita második, és egyben legismertebb műve az *Utile col dolce*¹⁰ is helyet kapott a könyvtárban. A szerző jeles férfiak tettein és mondásain keresztül vezeti be az olvasót a helyes, keresztény viselkedés szabályaiba. Casalicchio az olvasóhoz szóló ajánlásában meghatározza saját kora vallásos, szellemi emberének ideálját, aki a másokkal való társalgás közben nem lehet hallgatag, udvariatlan és faragatlan.

A könyvtár több olyan művet tartalmazott, amely a nemesség a helyes viselkedését mutatta be elsősorban morális, erkölcsi szempontból. Ilyen volt a *Compendio della vita di diversi principi illustri, e gran capitani*¹¹ című anekdotagyűjtemény, amely az ifjak elé példaként állítva mutatta be különböző jeles férfiak cselekedeteit. Juan Eusepio Nieremberg spanyol jezsuita *Corona virtuosa, in cui si propogon li frutti della virtù in un principe* című műve¹² kifejezetten a hercegi rangú személyek erényeiről szól. A könyvtár tanító, morális-teológiai műveihez tartozik az Európa-szerte ismert spanyol szerző, a spanyol barokk nagy alakja,

---

magyarországi recepciója, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár 49); Uő, *Paolo Segneri művei Magyarországon*, Magyar Könyvszemle, 123-140, 2008.

⁶ A kötetek lelőhelye: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár (A továbbiakban: Et., FK) 3BV1488; 3BV1876; 3BV1870/1/I-IV.

⁷ Et., FK 3BV1857

⁸ Et., FK 3BV1881

⁹ Az 1763-ban Esztergomban megjelent *Della carità cristiana* latin nyelvű kiadását Barkóczynak ajánlották, valamint az ő nevéhez köthető a *Della regolata divisione* kéziratban maradt fordítása is. Ld.: SZELESTEI N. László, *Ludovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében* = Uő, *Eszmék és arckok a 18. századi Magyarországról*, Universitas, Budapest, 2010, 100-112. Bitskey István az Egerben, 1763-ban megjelent Muratori-fordítást is Barkóczyhoz kapcsolja. Ld.: BITSKEY István, *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás ...i.m.*, 350.

¹⁰ A mű teljes címe: *L'utile col dolce cavato da' detti e fatti di diversi homini savissimi, che si contiene in tre Decade di argutie per ricreatione e spiritual profitto di di tutti, e consolatione specialmente de' tribolati ed afflitti, e per efficace antidoto contro la peste della malinconia*, Et., FK 3BV1489

¹¹ Et. FK 3BV1883/I-II.

¹² Et. FK 3BV1885

Baltasar Gracián két műve, amely olasz fordításban volt jelen a könyvtárban. A *L'uomo di corte, o sia l'arte di Prudenza*, amely az udvari ember viselkedését taglalja, valamint az *Il criticon*,¹³ amely a szerző legnagyobb sikerű, legismertebb műve. Egy szimbolikus regény, amely az emberi élet három korszakán keresztül mutatja be a létezés problémáit. Baltasar Gracián művei nem voltak ismeretlenek a korabeli Magyarországon, Faludi Ferenc az *Oráculo manual* című művét ültette át magyar nyelvre, az olasz fordítást használva. A Barkóczy-könyvtárban található másik erkölcsstani munka, amelynek később magyar fordítása is megjelent Faludi Ferenc tollából, William Darrel *Il gentiluomo istruito nella condotta d'una virtuosa, e felice vita* című művének harmadik, 1746-os római kiadása,¹⁴ amelyben a katolikus férfiak és nők viselkedéseinek szabályait mutatja be a szerző párbeszéd formájában, erős kritikát fogalmazva meg a korabeli Anglia hanyatló erkölcsi felé. Faludi Ferenc mind Gracián, mind Darrel művét olasz fordításon keresztül ismerte, mindkét esetben azt a kiadást használta, ami Barkóczy könyvtárában is megvolt. Csakúgy mint Barkóczy, Faludi is Rómában élt – 1740-1745 között, Barkóczy több, mint 10 évvel korábban – így hasonló műveltséggel rendelkeztek, és Barkóczy könyveinek Rómából való származása ezzel a párhuzammal is alátámasztható.¹⁵

A nemes emberek levelezését segítő könyv is helyet kapott a könyvtárban, az *Il segretario de' galant-uomini*,¹⁶ amely különböző alkalmakra írt levélmintákat, és az ezekre adandó válaszok formuláit tartalmazza.

A világi-politikai és az egyházi élet közötti kapcsolatot tanulmányozza Giovan Battista Comazzi *Politica e religione trovate insieme nella persona, parole, ed' azioni di Giesu Christo, secondo l'Evangelio di San Giovanni* című műve is, amelynek első kiadását találjuk meg a Barkóczy-könyvtárban. Comazzi könyvében azt tárgyalja, hogy a politika és a vallás egy tőből fakad, és céljuk is ugyanaz, hogy az embert boldoggá tegyék. Barkóczy érsekké való kinevezése után szorosabb kapcsolatba került az udvarral, mindvégig hű volt Mária Teréziához, aki több kinevezést adományozott neki, azonban Barkóczy kora politikai életében soha nem vett részt aktívan. Könyvtárának fennmaradt kötetei között alig találunk politikai témájú könyveket. Kivételt képez ez alól Gregorio Leti a római udvar politikai kapcsolatairól szóló *Relatione della Corte di Roma: e de' riti da osseuarsi in essa...* című műve¹⁷. Két könyve is fennmaradt Gregorio Letitől,¹⁸ a Genfben politikai nézetei miatt elítélt történeti-politikai írótól. Az 1701-ben elhunyt Leti mindig kormányok, uralkodók közvetlen közelében élt és írói tevékenysége révén olyan széles olvasói réteghez ért el, hogy a korszak egyik legolvasottabb, legsikeresebb, de egyben legellentmondásosabban megítélt szerzőjének lehet tekinteni.

A 17. század nagy olasz szónokainak és teológusainak munkái is fennmaradtak a Barkóczy-könyvtár kötetei között. Francesco Panigarola prédikációgyűjteménye,¹⁹ Alessio Segala papi

---

¹³ Et. FK 3BV2432

¹⁴ Et. FK 3BV1848

¹⁵ Faludi neve máshol is előfordul Barkóczy környezetében: 1754-ben az egri jezsuita iskolában Faludi *Constantinus Porphyrogenitus* olasz minták alapján írt iskoladrámájával köszöntötték a püspököt. Ld.: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai* III., Bp., MTA Könyvtára, 1988, 145.

¹⁶ Et., FK 3BV1543

¹⁷ Et., FK 3BV2465

¹⁸ A másik Leti-könyv egy főpap életét dolgozza fel: *Vita di Sisto V. Pontefice Romano, nuovamente scritta da Gregorio Leti nella quale si contengono alcune cose in generale della corte di Roma, e della sede apostolica della nascita di Sisto, e di tutt'i successi della sua vita anno per anno, sino alla sua promozione al Cardinalato ornata tutta l'Opera di molte figure divisa in tre Volumi*, Amsteldamo, per Janssonio Waesberge, 1721, Et., FK 3BV2454/I-III.

¹⁹ *Prediche di monsig. rever. Panigarola vescovo d'asti fatte da lui straordinariamente, e fuor' de' Tempi Quadragesimali in varii Ivochi, et a varie occasioni più Illustri postillate dal R. P. F. Isidoro Rota Venetiano de' Minori Osseuanti, et con maggior vtilità à lettori ordinate con la Tauola delle cose più notabili con licenza de' Superiori, e Priuilegio*, in Venetia, appresso Pietro Miloco, 1618, Et., FK 3BV2441

segédkönyvei, köztük egy Mária tiszteletére íródott könyv,²⁰ valamint Gaetano Maria da Bergamo *Regola per vivere nella Cristiana osservanza*²¹ című, a korban nagy ismertségnek örvendő műve, amelyet a szerző XIV. Benedek pápának ajánlott. Barkóczy összegyűjtött még néhány, az egyház történetével és szentek életével foglalkozó olasz nyelvű kötetet, ezek közül három maradt fenn: egy legendárium, amely szent szüzek életét mutatja be,²² egy Szent Alexius,²³ valamint egy Xavéri Szent Ferenc életét feldolgozó könyv.²⁴ Barkóczy patrónusa nem Xavéri, hanem Szalézi Szent Ferenc volt, akinek művei három kötetben egybegyűjtve, olasz nyelven maradtak fenn a Barkóczy-könyvtárban.²⁵

A fenti, 17-18. századi itáliai szerzők művei mellett láthatjuk a könyvtárban a már bemutatott Baltasar Garcían és William Darrel művein túl - számos Európa-szerte ismert, francia, spanyol szerző művének hangsúlyos jelenlétét olasz fordításban. Ott van a könyvek között számos francia jezsuita szerző műve, mint Nicolas Caussin a nagybőjt idejére írt, lelki gyakorlatokat tartalmazó műve²⁶; a francia „Nagy Évszázad” híres prédikátorának, Louis Bourdaloue nagybőjti prédikációinak gyűjteménye,²⁷ az immár szentté avatott Claude de La Colombière prédikációi;²⁸ Paul de Barry az egyházi év különböző időszakaira írt lelki gyakorlatokat tartalmazó könyve.²⁹

Az egyházi művészetet dolgozza fel Antonio Lupis *Il chiaro scuro della pittura morale* című műve.³⁰ A festészetről értekezik a szerző, összegzést adva a templomok falait díszítő freskók és festmények ábrázolásairól és motívumairól.

---

²⁰ *Arte mirabile per amare, servire, et honorare ta gloriosa vergine Maria nostra...*, Venezia, appresso Francesco Tebaldine, 1622. Leőhely: Et., FK, 3BV1873; Uő, *Prattica singolare per condvrrre con facilità l'huomo alla vera perfettione...*, Venezia, appresso Francesco Tebaldine, 1622, Et., FK 3BV1873.

²¹ Et., FK 3BV2425

²² *Leggendario delle Santissime Vergini, le quali volsero morire per il Nostro Signor Giesu' Christo, per mantenere la sua Santa Fede nuovamente ristampato con aggiunta nel fine di nove Sante Vergini, et auco la Vita di S. Rosa, la quale non sono stata più Stampata nel presente Libro con licenza de' superiori*, in Venetia, in Bassano, per Gio. Antonio Remondini, 1733. Et., FK 3BV2458

²³ *Vita del glorioso S. Alessio, nel quale si contiene, come egli effendo stato al Santo Sepolcro, et venendo à Roma visse isconosciuto quindeci anni in casa di suo Padre sotto vna scala et venendo à morte, tutte le Campane sonorno da sua posta*, in Padova, in Bassano, per Gio. Antonio Remondini.

²⁴ Giuseppe MASSEI, *Vita di S. Francesco Saverio apostolo dell'indie della compagnia di Gesù / scritta dal ...* Giuseppe Massei, in Firenze, per Pier Mattia Miccioni, e Michele Nestenus, 1701, Et., FK 3BV1854

²⁵ *Opere di San Francesco di Sales, vescovo e principe di Geneva, primo preposito della Congregazione di Tonone e Fondorate dell'Ordine della Visitazione, distribuite in tre tomi, come nella seguente Pagina si dimostra con un Ristretto della sua Vita*, Venezia, Nella Stamperia Baglioni, 1735, Et., FK 3BV1490 I-III.

²⁶ Nicolas CAUSSIN, *La sapienza Euangelica per trattenimento spirituale nel tempo della quaresima*, tradotta dalla lingua Francese nella Italiana da un Padre della medesima Compagnia alla Serenissima Vittoria Farnese D'Este, Bologna, per Carlo Zenero, 1648, Et., FK 3BV1888

²⁷ *Prediche quaresimali del padre Luigi Bourdaloue della Compagnia di Gesù, dalla favella Francese nell'Italiana*, in Venezia, appresso Gianbatista Recurti, 1732, Et., FK 3BV1494.

²⁸ Claude de La COLOMBIERE, *Sermoni sacri del ... Claudio la Colombiere della compagnia di Gesù: nuovamente tradotti dalla lingua Francese nell'Italiana, e divisi in due Tomi*, Venezia, presso Giacomo Tommasini, 1726, 3BV1850/ I-II. köt.

²⁹ Paul DE BARRY, *Solitudine di filagia, ovvero indrizzo all'Anima amante della Santità, per occuparsi con profitto negli Esercitiij spirituali vna volta l'anno, per otto, ò dieci giorni, con le Meditationi, Considerationi, Esami, e Lettioni spirituali, che si potranno fare in quel tempo: tradotta dalla Lingua Francese nell'Italiana da vn Padre della medesima Compagnia, R oma, per Vitale Mascardi, 1663, Et., FK 3BV2446*

³⁰ Et., FK, 3BV1886

Felhasznált irodalom:

1. BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak – Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban*, Eger, Heves Múzeumi Szervezet, 1997, 51–88.
2. BITSKEY István, *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás = Irodalom es felvilágosodás – Tanulmányok*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1974, 333–365.
3. *Magyarország bibliográfiája VI*, szerk.: MARKOS Béla, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1972.
4. *Magyarország bibliographiaja VIII*, szerk.: V. ECSEDY Judit, Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1991.
5. SÁRKÖZY Péter, *La letteratura religiosa italiana nel Settecento ungherese da Segneri a Muratori = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana. Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300. anniversario della morte (1624–1694), Nettuno 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995*, szerk., Andrea FEDI, Rocco PATERNOSTRO, New York, 1999.
6. *Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana. Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300. anniversario della morte (1694–1994), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995*, a cura di Andrea FEDI, Nettuno, 1996.
7. SZÁRAZ Orsolya, *Paolo Segneri (1624-1694) és magyarországi recepciója*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár 49);
8. SZÁRAZ Orsolya, *Paolo Segneri művei Magyarországon*, Magyar Könyvszemle, 123-140, 2008.
9. SZELESTEI N. László, *Ludovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében = Uő, Ezmék és arcok a 18. századi Magyarországról*, Universitas, Budapest, 2010
10. *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai III.*, Bp., MTA Könyvtára, 1988.

Tanulmányunk célja egyfajta vázlatos pozíciómeghatározás, körbetekintés az illusztrációkutatás területén, a fontosabb kérdések felvetése és a róluk való együttgondolkodás Varga Emőke monográfiája¹ mentén. Vázolni az illusztrációról szóló elméletek jelenlegi állását kitérve az illusztráció tipológiáira és az elemzésének módjaira; fényt deríteni arra, hogy szöveg és illusztráció milyen módon tudnak a befogadó szempontjából gyümölcsöző interakcióba lépni egymással. Ebből az elméleti háttérből kiindulva felismerni az illusztrált szöveg nyújtotta lehetőségeket a műértelmezés folyamatában, tudatosítani, hogy az illusztráció milyen szerepet tölt be a gyermeknevelésben, majd vázolni a továbbiakban körvonalazódó kutatások és eredményeik felhasználási lehetőségeit.

Korunkban, melyet a "képek áradása" jellemez, egyre többen tartják fontosnak az intermedialitás jelenségeinek vizsgálatát. Szegedy Maszák Mihály szerint *a kísértésre az adhat okot, hogy kétségessé vált a szakterületek különválászhathatósága. ...minden közeg (médiium) kevert; minden művészet a közegek átjárhatóságáról tanúskodik (intermediális)*². František Daneš a szemiotika fogalmait használva azt állítja, hogy az illusztrált szöveg szemiotikailag kevert jelenség, sőt, maga az emberi nyelv is szemiotikailag kevert. Az ilyen kevert jelenségek vizsgálatára az úgynevezett „tisza” tudományok nem elegendőek.³ Az ilyen kevert medialitású műfajok vizsgálatához különböző tudományterületek bevonására van szükség. Aki az illusztrációról hitelesen kíván értekezni, magabiztosan kéne mozognia irodalom és képzőművészet területén, ismerni nem csak a műveket, hanem a róluk írott írásokat is, beszélni az értelmezői nyelveket.⁴ A gyakorlat viszont azt mutatja, hogy a kutatóknak gyakran problémát jelent egyik vagy másik terület jelenségeinek pontos megnevezése. Problémájának forrása pont a kevert medialitás, a jelrendszerek megkettőződése, hogy az alkotás során, a befogadáskor, és az értelmezéskor is jelrendszerek közti fordítások mennek végbe. Az olyan szakemberekből, akik mindkét szakterületen otthonosan mozognak, kevés van.

Hiánypótló munka Varga Emőke monográfiája az illusztrációról, ugyanis ez a műfaj gazdag története és a benne rejlő lehetőségek ellenére kimaradni látszik a művészetközi vizsgálódások köréből. A nyelv és a képszerűség viszonyának elemzése sokféle területre kiterjed. Szöveg és kép találkozásának fajtái közül vannak, melyekről gyakrabban esik szó. Ilyen például a képregény, az ekphrasis, a képvers. Az illusztráció viszont Varga Emőke szövegeivel élve, *a hazai szöveg – kép-kutatások senki földje*.⁵

A kedvezőtlen helyzet magyarázatára a szerző több okot sorol fel. A szakma az illusztrációt az alacsonyabb presztízsű, úgynevezett "alkalmazott műfajok" közé sorolja a szöveg általi meghatározottsága miatt. A szöveg alárendeltjeként, kiszolgálójaként, megismétlőjeként tekintenek rá. Az illusztrációkutatás másodvonalbelisége összefügg napjaink könyvkiadásának helyzetével. Az illusztráció főként a bevált szövegfajtákban jelenik meg (mesekönyv, leporelló, képeskönyv), leginkább a gyermekirodalmat jellemzi. Egyéb szövegek illusztrálásától, illetve az ilyen illusztrált kötetek kiadásától mintha egy kicsit tartanának a kiadók. Ennek a hozzáállásnak nyilván gazdasági vonzata is van – az illusztrált gyermekkönyv biztos bevételt jelent, a kísérletezés pedig anyagi kockázattal is jár. A természet- és társadalomtudományi kiadványok esetében a művészi illusztráció korszerűtlennek tűnhet, a képpel szemben támasztott

---

¹ Varga Emőke: *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*. L'Harmattan, Budapest, 2012.

² Szegedy-Maszák Mihály: *A művészetközi vizsgálódás kísértése és akadályai* in: *Érték és értelmezés*. Szerk. Boka László, Sirató Ildikó. Gondolat, Budapest, 2010.

³ František Daneš: *Text a jeho ilustrace, Slovo a slovesnost*, 1995, 56, 174.

⁴ Vö: Benyovszky Krisztián: *Gondolkodó festmények*. Margináliák Daniel Arrase *Festménytörténetek* című könyvéhez, Partitúra 2009/2, 15.

⁵ Varga Emőke. i.m.

elvárásoknak, mint az egzaktság, a pontosság, az érthetőség –jobban megfelel a fénykép. Az illusztráció háttérbe kerülését a kritika is befolyásolja azzal, hogy a műfajról való beszéd sokszor csak történeti vagy leíró nézőpontból történik, illetve hogy elsiklik szöveg és kép viszonyának interreferencialitása fölött, a médiumokat csak egymásmellettségükben képes regisztrálni. Az illusztrációról való beszédet megnehezíti, de egyben izgalmasabbá, termékenyebbé is teszi, ha az eddigi kritikai gyakorlattal szemben haladva szöveget és képet egyenrangú, egymást értelmező felekként fogjuk fel.

Az illusztráció esetében kép és szöveg interakciója sokban különbözik a többi képszöveg műfaj interakciós lehetőségeitől, ez befolyásolja a terület kutatásait is. A képverseknél maga a nyelv válik láthatóvá, itt a kutatónak nem kell akkora kitérőt tennie a képzőművészet területére. A képregényben szöveg és kép szorosan együttműködve, egymást támogatva teremti meg a narratívát. Az ekphrasis vizsgálatakor a szöveg megállja a helyét a kép nélkül is, nincs arra szükség, hogy egymás mellett foglaljanak helyet. Az illusztráció és szöveg kapcsolatában a jelentésképzés mindkét irányba kiépül, képtől a szöveg felé, és fordítva is, egymás értelmezője lehet a két médium. Természetesen nem szeretném az illusztrációt az említett műfajok fölé emelni, szándékom inkább a mellőzöttség csökkentésére irányul, hogy szöveg és kép viszonyainak kutatása minél teljesebb körű legyen.

Ha az illusztrációról kívánunk beszélni, fontos tisztáznunk, hogy szűkebb vagy tágabb értelemben értjük-e a kifejezést, mivel nem csak a szépirodalmi szöveg mellé művészi igénnyel készült képet nevezhetjük illusztrációnak. A tudományos kiadványok ábrái éppúgy illusztrációnak számíthatnak, mint bármilyen egyéb kép, mely valamilyen módon szöveghez kapcsolódik. Léteznek olyan művek, melyekben az íráshoz a szövegtől korábban és függetlenül létrejött képzőművészeti alkotásokat társítanak, a szó eredeti értelmében ez már nem illusztráció.⁶ Ellenben üzleti szempontból bármilyen kép, ami egy terméket díszít – illusztrációnak nevezhető. Mindezt figyelembe véve adott a feladat, az illusztráció fogalmának tisztázásakor meg kell határoznunk a pozíciónkat, ahonnan ezt a különböző formában létező jelenséget szemléljük.

A kötet első fejezetében a szerző az illusztrációkutatás jelenlegi állapotáról ad kimerítő leírást, kitekintve a külföldi kutatások eredményeire is. Külön alfejezetben beszél az illusztrációkutatás előzményéül szolgáló paradigmákról, *melyek bár lehetővé teszik, sőt megalapozzák az illusztrációnak mint intermedialis jelenségnek a diskurzusba vonását, ám önmagukban és egyenként mégsem képesek maradéktalanul feloldani az illusztrációkutatással kapcsolatos hiányérzetet.*⁷

Elsőként a szemiotikai diskurzus előzményét említi, melynek köszönhető, hogy szöveg és kép összehasonlítási alapot kapott abban, hogy mindkettő jelrendszerként fogható fel. A szemiotikusokat olyan lényeges kérdések foglalkoztatták, mint a két jelrendszer strukturálódásának összehasonlíthatósága, az egymásutániság, a sorrendiség, hogy a nyelvi kód átírható-e képibe. Fontos megállapítás, hogy a kifejezésmódok közti váltás során mindig szennyeződik az üzenet, zörej keletkezik.

A strukturalista megközelítés az illusztráció jelentő struktúráját tanulmányozta. Az illusztrációt olvasatként aposztrofálta, elsősorban epikus művek mellé készült illusztrációkat vizsgálva a képek narrációs képességére fókuszálva.

Változást a képhermeneutika kutatói hoztak azzal, hogy felhagytak a nyelvnek alárendelt képfelfogással, nem oppozícióként értelmezték szöveg és kép viszonyát. Az új közös nevező a két médium között nem a kép szövegszerűsége, hanem épp ellenkezőleg, a képiség, mint közös alap lett. Annak ellenére, hogy a képhermeneutika is többnyire megmarad annál az álláspontnál, hogy az értelem elsősorban a szövegtől a kép felé épül ki, a másik két paradigmával együtt megalapozták az illusztráció tudományos kutatását és ma is elősegítik az intermedialitás különböző jellemzőinek feltárását.

---

⁶ František Daneš, i.m. 174.

⁷ Varga Emőke, i. m. 16.

Varga Emőke az illusztrációt olyan műfajként értelmezi, *amely egyedi képként vagy képsorozatként mindenkor az irodalmi alkotással együtt egzisztál.*⁸ A befogadás szempontjából lényeges a két médium közti interakció, vagy Kibédi Varga Áron fogalmát használva *interreferencialitás*. A kötet szerzője kijelenti, hogy értelmezései során a modern illusztrációelméleti kánonnal összhangban elsősorban a befogadás során működő médiumok közti kapcsolatok érdekelték. Barthes-tal egyetértve az illusztrációt nem csak mint újírást, hanem mint továbbírást fogja fel; annak szöveggel való kapcsolata több, mint egyirányú függőség. A befogadás során eltekint a szöveg kronologikus elsőbbségéről is, hiszen a kép nézésekor a szöveg kikapcsolható, ahogy a szöveg olvasásakor is kikapcsol egy pillanatra a kép, hogy aztán rögtön visszakapcsoljon.

Szöveg és kép viszonya összefügg a szerzőség kérdésével is. Irodalmár és illusztrátor többnyire különválnak, de van, hogy szorosan együttműködve alkotnak, sőt néha a két személy ugyanaz az ember. Daneš szerint az illusztráció alap esetében a kép szemiotikailag alárendeltje a szövegnek. Ezt azzal magyarázza, hogy a szöveg létezik az illusztráció nélkül, illetve különböző illusztrált kiadásai létezhetnek egyazon szövegnek. Egy következő szöveg-kép viszony a képekhez írt szövegek esete, ahol az elsődleges, szemiotikailag fölérendelt komponens a kép. Harmadik lehetőségként a szerző és illusztrátor szerepének egybecsúsítása merül fel, példaként Karel Čapek munkáit említi. A leírás alapján Čapek teljesíti azt, amit a modern befogadóközpontú illusztrációkritika elvárásaként fogalmaz meg az illusztrált szöveggel kapcsolatban, miszerint szöveg és kép se alá- se fölérendelt viszonyban, hanem egyfajta keveredésben jelenjen meg a műben.

A kutatás legproblematisabb és legérdekesebb területe az illusztráció és a szöveg együttműködése a jelentésképző folyamatok során. Annak a dinamikus helyzetnek a leírása, melyben az olvasás a szövegtől a képig és fordítva egyaránt halad, folyamatosan felülírva a korábbi jelentéseket. A mediális átfedések által megképződő jelentések alakulási folyamatának megértése céljából Varga Emőke kialakít egy saját modellt, melyben fázisokra bontja a befogadás folyamatát. A megértési folyamat egyidejűségét hangsúlyozza az olvasás linearitásával szemben.

Három egymásra épülő és egymást kiegészítő szintet kell elképzelni, mely közül az első a *megfelelések szintje a szöveg és kép kvázi azonosságainak az észlelése során képződik meg.*⁹ A szövegbeli elemeknek megfelelőket találunk a kép figuráiban, a leírt szintet azonosítjuk az ábrázolttal és így tovább. Ezen a szinten értelmezhetők azok az illusztrációk, melyek maximális szöveghűségre törekszenek, a szövegben leírtakon kívül mást nem ábrázolnak.

Kicsivel ezután, vagy akár ezzel egy időben megmutatkoznak azok a szövegrészek, melyeket nem mutat a kép, és azok a képi elemek, melyekről nem beszél a szöveg. A második, vagyis a *spáciumok szintjén* az értelemképzés folyamata dinamizálódik, mert működésbe lépnek az ürességek és a maradványok, vagyis azok a képi- és szövegszegmensek, melyek nem illenek a médiumok közti átfedési mezőbe. A gyakorlat itt kapcsolódik a szöveg-kép kutatások alapproblémájához, hogy a különböző médiumok vagy jelrendszerek sosem lehetnek egymás tökéletes fordításai, minden esetben megfigyelhető az a jelenség, amit zörejeknek, maradványnak, divergenciának nevezhetünk.

Az értelmezés harmadik szintje az *entrópiák szintje*, mely során arra törekszik az értelmező, hogy *a szöveg és az illusztrációja közti nem evidens, inkább megsejthető, avagy egy rigorózus értelmezési stratégiában lelepleződő interreferenciális viszonyokra nyisson perspektívákat.*¹⁰ A befogadás során felmerülő bizonytalanságokat az adott médium lehetőségeivel élve, de a másik médiumra vetítve világítja meg. A „jó” illusztráció tehát a szöveggel mint előzménnyel úgy kezd játékba, hogy potencializálja a befogadási folyamatot, ami az egyszerű hasonlóságok keresésétől a különbségek felfedezésén át a bonyolult mediális relációk megértése felé halad.

⁸ Varga Emőke, i. m. 35.

⁹ Varga Emőke, i. m. 38.

¹⁰ Varga Emőke, i. m. 40.

Az illusztráció számtalan szempont alapján osztályozható, tipológiai aszerint alakulnak, hogy milyen gondolati vezérfonal mentén halad szöveg és kép elemzése, az elemzés során milyen kritériumokat tartunk szem előtt. A szerző különböző tipológiai rendszereket mutat be, mint például a korábbi pragmatikus felfogású jó/rossz vagy szükséges/szükségtelen felosztás. Következő példaként említi Nikolajeva és Scott felosztását is, mint értékes taxonómiát, mely szerint az illusztráció szó és kép interakcióját alapul véve lehet szimmetrikus, felnagyító, komplementer és ellenpontos. Amit ebből a rendszerből, és úgy általában az illusztrációtípológiákból hiányol, az az *illusztrált mű és a befogadó dialogikus játékának kibontása, illetve a kibomlás stádiumainak jelzése*.¹¹

Saját tipológiájának kialakításakor a modern intermedialis kutatások befogadó-központú elméleteit követte, főként a médiumok köztes mezejében zajló folyamatoknak szentelve figyelmet. Négy kategóriába sorolja az illusztrációt, melyeknek megnevezéseit a retorikából kölcsönözte: metaforikus, metonimikus, szinekdotikus, ironikus illusztráció.

Az elemzések során megállapíthatjuk, hogy az illusztráció képes-e gyümölcsöző interakcióba lépni a szöveggel, ugyanis nem minden szöveg mellé illesztett kép alkalmas erre. Rengeteg semmitmondó, a szövegbeli információkat jobb esetben megisméltő, rosszabb esetben összezavaró illusztrációval találkozhatunk. Ezek a képek főleg a gyermekirodalom olvasói számára jelentenek veszélyt, mivel a gyermekek világról kialakuló képét erősen befolyásolják a gyermekkönyvek illusztrációi. A giccses, sematikus, átgondolatlanul a szöveghez rendelt képek negatív hatásától a szülőnek és a pedagógusnak kell megóvnia a gyermeket. Ehhez természetesen alapvető tudással kell rendelkeznie a szöveg és kép működéséről. Szerencsére a kezünkben Varga Emőke könyve, és a kortárs magyar illusztrátorok között is számos olyan művész akad, akinek munkái által gazdagabbak lesznek a szövegek.¹²

A monográfia három fő fejezete közül a másodikban a szerző a leporellóktól a kortárs versekig sorra tárgyalja az illusztrált könyveket az értelmezés és az oktatásbeli szerepük szempontjából. Legnagyobb teret a kisgyermekeknek szóló könyvek kaptak: a leporellók, a képeskönyvek, az ábécékönyvek, a mesekönyvek. A fejezet utolsó részében egy kortárs illusztrált verseskötet kerül bemutatásra. Ez az arány valamelyest tükrözi azt, hogy általában az irodalom mekkora százaléka és melyik része illusztrált. Mégis felmerülhet bennünk a gondolat, hogy egy az illusztrációt a maga sokszínűségében bemutatni kívánó írás miért koncentrál ennyire a gyermekirodalomra, miért nem törekszik többféle illusztrált szöveg bemutatására. A könyv harmadik fő fejezete ugyan az Ember tragédiájához készült illusztrációsorozatokat elemzi, de ennek a fejezetnek nem az a szerepe, hogy kigyenlítse a felnőtt és a gyermekirodalom kötetbeli reprezentáltságát, sokkal inkább egy gazdag (textuális és vizuális) hagyománnyal rendelkező, karakteres mű példáján kívánja szemléltetni, miben rejlik az illusztrációk diszkurzív képessége - hogyan múlja felül a rejtett tartalmakat közlő kép lehetőségeiben a tartalmakat megjelenítő képeket.

A gyermekirodalmi példák markánsabb jelenlétét inkább az oktatás szempontjából történő vizsgálódás magyarázza. A szerző az illusztrált könyv szerepét az oktatáson belül főleg a kisgyermek nevelésében látja fontosnak. *Kép és szó új viszonya, viszonyuk átrendeződésének kulturális háttere és (részleges) elméleti-kritikai reflektálatlansága egyaránt érinti az illusztrált szépirodalmat, a képeskönyveket, a tankönyveket, a gyermekmagazinokat, tehát azokat az intermedialis jelenségeket, melyekkel az oktatás egyes tantárgyi területeinek is nap mint nap foglalkoznia kellene. Mégis azt tapasztalhatjuk, hogy a pedagógusképzésben az elmúlt évtizedekben nem szenteltek elegendő figyelmet annak a kérdésnek, hogyan lehet az oktatás folyamatában hasznosítani az illusztrált tankönyvet és a képeskönyvet mint a mediális csatornákat megduplázó információhordozókat. Így a könyvek szöveg- és képanyaga mediális átfedéseinek felfejtése... a pedagógus egyéni érzékenységének van alárendelve*.¹³ Korunk

¹¹ Varga Emőke, i. m. 51.

¹² Vö: Navigátor. Kortárs gyermekirodalmi lexikon, böngésző és olvasókönyv. Szerk.: Lovász Andrea. Cerkabella Könyvkiadó 2010.

¹³ Varga Emőke, i.m. 69.

iskolarendszere sajnos nem ad elég lehetőséget a képzőművészetben rejlő nevelési lehetőségek kihasználására, így mindazoknak, akiknek valamilyen módon alkalmuk nyílik befolyásolni a gyermek vizuális fejlődését, megnő a felelősségük. Kezdve a szülőtől, akitől a gyermek *a születése pillanatától fogva elsajátítja a maga kultúrájára jellemző alapformákat, sémákat és látásmódokat*,¹⁴ a többi családtagon át, akitől a gyermek (jó esetben) könyvet kap ajándékba, egészen a pedagógusig, aki megválogatja azokat a műveket (szövegeket és képeket), melyekkel a gyermek találkozik az oktató-nevelő folyamat során. A Varga Emőke könyvének egyik célja, hogy segítséget nyújtson hallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak a változó minőségű illusztrált kiadványok közti tájékozódásban, kialakítsa a megfelelő attitűdöt, stratégiákat kínáljon a giccses képek és a lebutított szöveg káros hatásainak kivédésére.

Az illusztrációk nagymértékben befolyásolják a gyermek esztétikai érzékének fejlődését és vizuális szocializációját. A gyermekkönyvekben megjelenő illusztrációk napjainkban a többséget tekintve mégis egyféle ízlést képviselnek. Színviláguk indokolatlanul tarka, figuráik aránytalanok és formátlanok, az érzelmeket eltúlozva mutatják. Ezzel a legnagyobb baj az, hogy ez a legelterjedtebb, csaknem egyedüli ízlés. És mivel az illusztrált művek szereplői rég elhagyták a könyvek lapjait, iskolatáskákról, ágyneműről, társasjátékról, ruhákról, élelmiszerek csomagolásáról – az élet összes területéről néznek vissza ránk, *a valóság képi másának egyetlen átiratával találkozik a gyermek-olvasó, és ez egyáltalán nem segíti őt sem a valóság, sem a képmások, sem a kettő közti kapcsolat megértésében. Egynyelvű lesz egy soknyelvű korban, s képtelenné válik új és új képmások értésére, a valóság új elemei s új/másfajta leképeződései közt izgalmas, intellektuális és érzelmi intelligenciát aktivizáló feladatot adó feszültség átélésére*.¹⁵ Ez a legfőbb veszélye a „rossz”, vagyis lehetőségeit nem vagy rosszul használó illusztrációnak.

Vizsgálódásaink eredményei az oktatás számára lehetnek hasznosak. Minél többet tudunk arról, hogy a szöveg mellé illesztett kép miként befolyásolja a befogadást, annál inkább tudjuk pedagógusként támogatni a szöveg értelmezését megfelelő illusztrációkkal. A képek is az oktatás fontos eszközei, a tankönyvek és segédanyagok bővelkednek az illusztrációkban. Miért ne használnánk hát ki tudatosan ezt a médiumot is az oktató-nevelő munka során? Napjainkban különböző felmérések hiányosságokat jeleznek a diákok szövegértési képességeiben. Megfelelő illusztrált szövegek elemzésével, az illusztrálás folyamatának megértésével, és saját illusztrációk készítésével a gyermek könnyebben magáévá teheti a szöveget. Az illusztráció egy következő újabb, eltérő módot kínál a szöveg feldolgozására, értelmezésére, és lehet, hogy ez néhány diáknak járhatóbb út a szöveges interpretációnál. Tantárgyközi kapcsolatok kiépítésére kínál lehetőséget az illusztráció aktív bevonása az oktatásba. Irodalom és képzőművészet óra együttműködésének lehet a központi motívuma. Az illusztráció vonzza az olvasót, esztétikai élményben részesíti, ez igaz a diákokra is. Kiemelten fontos az a tulajdonsága is, hogy egy következő érzéket kapcsol be a tanulási folyamatba, és egy újabb kommunikációs csatornát kínál. Ezeket a lehetőségeket látva már csak a feladatok, óratervek, egyéb foglalkozások kidolgozása van hátra.

Varga Emőke egzakt és lényegre törő fogalmazással megírt monográfiája részletes elméleti összefoglalójával, saját tipológiával, alapos és többféle szövegfajtára kiterjedő elemzésekkel jó alapot jelent az illusztrációkutatással foglalkozni kívánóknak. A szerző egy alkalommal így nyilatkozott a kötetről: *Céljaim közül hármat emelnék ki: elsősorban is azt, hogy törekedtem hangsúlyozni, az értelmezés változtatja meg. folyamatának mindenkor az irodalmi műtől a kép felé, és a képtől a szöveg felé is ki kell építenie az irányt; célom volt az interreferenciális viszonyokról való gondolkodás eddigi eredményeihez egy keveset hozzátenni, metodológiai, ontológiai és klasszifikációs szempontból. Harmadszor pedig megpróbáltam végiggondolni, hogy a felsőoktatásban hogyan lehetne – a jobb szövegértés érdekében is –*

¹⁴ Varga Emőke. i.m.

¹⁵ Trencsényi Lászlót idézi Varga Emőke. Trencsényi László: „Művészetek – a kisgyermek javára”, in: Fejezetek a kisgyermeknevelés köréből. Szerk. Dombi Alice – Soós Katalin. APS Stúdió, Gyula 117.

*hatékonyabban felhasználni a műfaj specifikumait.*¹⁶ Azon kívül, hogy a feljebb kiemelt célokat teljesíti, elindítója lehet egy olyan folyamatnak, mely az illusztrációról való beszédet, és ez által az illusztrált művekről való vélekedést

---

¹⁶ „...az illusztratív funkcióban álló kép értelmezésénél csakis a szövegfüggőség lehet a kiindulópont...” 7 kérdés Varga Emőkéhez Pusztai Virág <http://www.szegedilap.hu/cikkek/tudomany-tortenes/7-kerdes-varga-emokehez.html>

Bevezetés

Az Európa Kulturális Fővárosa kezdeményezést azzal a céllal hívták életre, hogy elősegítse az európai nemzetek közeledését egymás kultúrájának megismerésén keresztül és ily módon támogassa az Európai Unió integrációját. A kulturális programot az Európai Unió Tanácsa Melina Mercouri, akkori görög kulturális miniszter javaslata alapján 1985 júniusában indította útjára. (Nem meglepő tehát, hogy elsőként Athén viselhetette a címet.) Az egy év alatt az adott város lehetőséget kap kulturális életének és kulturális fejlődésének bemutatására. Számos európai város használta fel ezt a címet arra, hogy megújítsa kulturális életét, arculatát, és ismertté tegye magát Európa-szerte. A sikeres városok között találhatunk olyat is, mely már két alkalommal pályázott eredményesen: Luxemburg (1995, 2007). Volt olyan év is (2000), amikor kilenc város viselhetette a rangos elismerést: Avignon, Bergen, Bologna, Brüsszel, Helsinki, Krakkó, Prága, Reykjavík, Santiago de Compostela – közöttük olyan városok, melyek akkor még nem tartoztak az Európai Unióhoz. A jelenleg érvényben lévő szabály szerint (2019-ig) a kulturális fővárost adó két-két tagállam előre meghatározott sorrendben követi egymást. Magyarország, Németországgal párban, 2010-ben mutathatta be kulturális értékeit: Pécs városa és Essen (és az egész Ruhr-vidék) mellett, meghívottként, Isztambul is lehetőséget kapott az európai bemutatkozásra. Ebben az évben (2014) Lettország és Svédország egy-egy városa – Riga és Umeå – ad otthont a kulturális évadnak. Az Európa Kulturális Fővárosa címet 2019-ben Olaszország és Bulgária egy-egy városa fogja viselni.

Az évek során egyre nagyobb számú látogatót vonzó kezdeményezés mára az egyik legismertebb, legnépszerűbb és legsikeresebb európai uniós kulturális programmá vált. Az eredeti terv szerint 2004-ben be kellett volna fejeződnie, ám a hatalmas sikerre való tekintettel, először 15 évvel, másodszor pedig további 14 évvel meghosszabbították. Az elmúlt 30 év alatt közel 60 város nyerte el a kitüntető elismerést. 2007-ben Nikitas Kaklamanis (az akkori athéni polgármester) kezdeményezésére jött létre Athénben az Európa Kulturális Fővárosa Dokumentációs Központ azzal a céllal, hogy összegyűjtse és megőrizze az elmúlt és eljövendő kulturális fővárosok programjának hatalmas mennyiségű dokumentumait, örökségét.

A címért folyó verseny jelenleg hat évvel a cím viselése évének kezdete előtt indul, hogy a városoknak elegendő idejük legyen a felkészülésre. Az EKF kezdeményezés folytatásához az új jogalapot 2013-ban el kellett volna fogadni, hogy a zökkenőmentes átmenet 2020-ban biztosítható legyen.¹ E határozattervezet szerint Magyarországra 2023-ban kerül ismét sor.

A korábbi olasz kulturális fővárosok

Olaszországban eddig három város viselhetette a rangot jelentő címet: 1986-ban Firenze, 2000-ben Bologna, 2004-ben pedig Genova.

Firenze1986

Ha az európai civilizáció bölcsője szerepéért Athén volt az első város, mely elnyerte a megtisztelő címet, akkor másodikként – joggal – Firenze következett a modern világ alapját adó reneszánsz kultúra szimbólumaként. A toszkán fővárosnak valójában pályáznia sem

---

¹ Az eddig elért eredmények értékelése és konzultációk alapján az Európai Bizottság 2012.07.20-án elkészítette javaslatát a kezdeményezés folytatására vonatkozóan (az Európai Parlament és a Tanács határozata az Európa kulturális fővárosai kezdeményezés 2020-2033. évekre szóló uniós fellépésének létrehozásáról, Brüsszel, 2012.7.20. COM(2012) 407 final, 2012/0199n (COD).), mely melléklete alapján Magyarország 2023-ban, Olaszország pedig 2033-ban kerül ismét sorra.

kellett, nem nagyszabású kulturális évad-tervével érdemelte ki az elismerést, hanem dicső múltjával.² Ezt az európai viszonylatban is kiemelkedően gazdag örökséget mutatta be Eugenio Garin, a neves egyetemi professzor, az évadot megnyitó beszédében³, melyet a következő idézettel zárt: „A legnagyobb jótéteményt egész Európa számára Firenze hozta. Ha a firenzeiek nem lettek volna, elveszítettük volna a görög kultúra kincseit» – ezek a szavak Filippo Melantonénak, a német reformáció humanista teológusának a nürnbergi egyetem kurzusait megnyitó beszédében, 1526-ban hangzottak el.” A sikeres évad eredményeit és a kultúra jelentőségét így fogalmazta meg Melina Mercouri görög kulturális miniszter, az EKF kezdeményezés ötletadója: „Ma a kultúra a béke fegyvere. [...] a civilizáció, a kultúra, a népek közeledése hatalmas lendületet képes adni a békefolyamatoknak. A kultúra nem menekülő út, hanem alapvető eszköz világunk jelenlegi problémáival való szembenézéshez.”⁴ E gondolat ma is igaz. Jean Monnet⁵ figyelemre méltó megállapítása, hogy ha újra kezdené munkáját Európa létrehozása érdekében, akkor többé nem a gazdasági, hanem a kulturális integrációval kezdené.

Bologna2000

Bologna nem először pályázott, amikor a 2000-es jubileumi évben nyolc másik európai várossal közösen elnyerte a kitüntető elismerést. A város remekül kihasználta a kulturális évad adta lehetőséget, hiszen megduplázta az időszakot egy féléves felvezető, és egy féléves levezető időszakkal, ezzel jelentősen megnövelve a rá irányuló nemzetközi figyelmet. Pályázatával egy új, hosszú távú kulturális alapú városfejlesztést indított el, melyet azóta is követ. Számos példa közül érdemes néhányat kiemelni. A kulturális örökség megőrzése és fejlesztése terén, Bologna kezdeményezésére 2001 novemberében megalapították – 10 másik európai várossal közösen – a Kiemelkedő Európai Temetők Egyesületét (ASCE), melynek célja a különleges történelmi, művészeti és építészeti értékeket képviselő sírkertek örökségének megőrzése, megismertetése, promóciója, fejlesztése. (A ma 22 országból közel 200 tagot számláló hálózatnak Magyarország, sajnos, még nem tagja.) Másik példa a 2006-ban elnyert, a Zene Kreatív Városa UNESCO cím is, amelynek ma még egyedüli birtokosa Olaszországban. (Az UNESCO Kreatív város címet eddig egyetlen magyar város sem nyerte el.) Bologna meglévő középkori városfalán belül található, mintegy 38 km hosszú árkádjai pedig még ugyanabban az évben felkerültek az UNESCO Világörökségi várományos listára. A cím elnyerése feltételül támasztott hosszú távú fenntarthatósági terv elkészítésére a város egy önálló irodát hozott létre. A számos kulturális kezdeményezés között az egyik legérdekesebb a Genus Bononiae – Múzeumok a városban című, mely a Bolognai Takarékpénztár alapítványa szervezésében valósul meg az óváros felújított és a nagyközönség számára megnyitott, kiállításokra hasznosított palotáiban. A város jelenleg is számos nemzetközi projektben és hálózatban vesz részt (Smart City, Similar Cities Network, Eurocities, ICity). Ezek közül kiemeljük a Creative SpIN – Creative „Spillovers” for innovation projektet, melynek célja olyan eszközök és módszerek kidolgozása, melyek az innovációt és kreativitást ösztönzik, a kulturális és kreatív ipar közötti interakciót támogatják. Mindezek a példák azt mutatják, hogy a város a közel 20 évvel ezelőtt készült, fejlesztési stratégiájára alapozott pályázata elvéhez híven, ma is a kultúrára, az innovációra, a kreatív iparra alapozza hosszú távú fejlesztési terveit.

---

² Firenze történelmi óvárosa már 1982-ben (vagyis az EKF előtt) felkerült az UNESCO Világörökségi listára. Firenze történetileg is olyan jelentős kulturális és turisztikai központ volt már a kulturális évad előtt is, hogy valójában nem lehetett később érzékelni, különbséget tenni az EKF kezdeményezései és más kiemelkedő fejlesztések között, melyek 1986 előtt és azt követően valósultak meg. (ún. Palmer-tanulmány, I. rész, 165. oldal)

³ Megjelent a kulturális évad eredményeit bemutató reprezentatív, háromnyelvű (olasz, angol, francia) ünnepi kiadványban: ITALIA, Rivista trimestrale, nuova serie, Anno XXIII – N.94-95. pp.30-36.

⁴ Uo. p.12.

⁵ Jean Monnet (1888-1979) – közismert nevén Európa Atyja. Francia gazdasági tanácsadó és politikus, az európai integráció ügyének elkötelezettje, a nyugat-európai nehézipar egyesítését előirányzó Schuman-terv szellemi atyja.

Genova2004

A város számára is új lehetőséget jelentett a kulturális évad, melynek keretében újra fogalmazott arculattal mutatkozhatott be Itáliában és a világban is. A várost a megye, a régió, az egyetem, a kereskedelmi kamara és a kikötői hatóság is támogatta. Az egyik legfontosabb célkitűzés volt a művészeti és építészeti gazdagság újraértékelése, valamint a teljes urbanisztikai rendszer megújítása, hogy a multikulturális város élhetőbbé és befogadóbbá váljék. Genova nagyszabású városmegújítási munkálatai jóval az EKF-cím elnyerése előtt, az 1992-ben megrendezett EXPO-ra való felkészülés jegyében kezdődtek, és 2001-ben egy operatív stratégiai terv elkészítésével folytatódtak, melynek célja a történelmi városközpont megújítása és integrálása, összekapcsolása a régi kikötővel, annak érdekében, hogy méltó módon rendezhessék meg az EKF kulturális évadot. A rehabilitáció keretében számos nagy presztízsű XVI-XVII. századi palota, az ún. Palazzi dei Rolli⁶ restaurálására is sor került. A főleg a három „Új utcán” (Strade Nuove: via Garibaldi, a via Cairoli, a via Balbi) található 42 palota 2006-ban fel is került az UNESCO Világörökség listájára. Továbbá megemlíthető, hogy Genova is alapító tagja a Kiemelkedő Európai Temetők Egyesületének (ASCE). Staglione, a XIX. század közepén alapított, hatalmas árka rendszerrel kiépített városi sírkert rendkívüli építészeti, művészeti, történelmi értéket képvisel, és számos turistát vonz ma is. Továbbá Genova ma is több nemzetközi projektben vesz részt, mint pl.: Smart City, Young Cities, Eurocities, ICity.

A kiválasztási folyamat:

A kiválasztási folyamat – az érvényben lévő jogszabály (1622/2006/EK határozat) szerint – 6 évvel a programévad előtt indul. A 2019-es olasz EKF város kiválasztása az alábbiak szerint történik:

2012. november 20.: Az olasz Kormány meghirdeti az országos pályázatot, mely a Kulturális Minisztérium honlapján (www.beniculturali.it) jelenik meg, majd pedig ünnepélyes keretek között, december 4-én, Rómában bemutatják az érdeklődő városoknak a kulturális programot.

2013. szeptember 20.: A pályázat beadási határideje. Az érdeklődő olasz városoknak 10 hónapjuk van arra, hogy összeállítsanak egy általános programvázlatot a programévre, válaszoljanak a pályázati formanyomtatvány kötelezően megválaszolandó kérdéseire.

2013. november 15.: Ünnepélyes eredményhirdetés Rómában a pályázó városok részvételével. A 13 fős európai zsűri közel 2 hónap alatt tanulmányozza és értékeli az angol és olasz nyelven benyújtott 80-90 oldalas pályázatokat. Majd a városok kulturális programjaik személyes bemutatását követően, kiválasztja a továbbjutókat (Cagliari, Lecce, Matera, Perugia, Ravenna, Siena), valamint ajánlásokat fogalmaz meg, hogy e városoknak milyen szempontok alapján kell továbbfejleszteniük pályázatukat. A bizottság összetétele: 6 szakértőt az olasz Kormány ad, 7 pedig a különböző európai intézményekből (az Európai Parlament, a Tanács, a Bizottság és a Régiók Bizottsága) kerül ki. Az eredmény még aznap publikálásra kerül a Kulturális Minisztérium honlapján (www.beniculturali.it) és a minisztériumhoz tartozó ún. EKF Fókusz Pont Iroda honlapján (www.capitalicultura.beniculturali.it) honlapján is.

2014 szeptember 8.: A második forduló pályázatának beadási határideje. A második fordulóra jutó városok kidolgozzák végleges programjavaslatukat a zsűri ajánlásai figyelembevételével, megválaszolva a pályázati formanyomtatvány opcionális kérdéseit is.

---

⁶ A XVI. században vette kezdetét egy urbanisztikai beavatkozás, melynek során – az ekkor kialakított „Új utcákban” (Strade Nuove) – olyan magánházak épültek, melyek feladata egyrészt az volt, hogy az uralkodó osztály pompáját kifejezésre juttassák, másrészt pedig az, hogy a „Városi szálláshelyek nyilvántartásából” (Rolli degli alloggiamenti pubblici) sorsolás útján eldöntve a városba látogató előkelő vendégek reprezentatív szálláshelyeiül szolgáljanak.

2014 vége: Az európai zsűri javaslatot tesz a nyertes városra, és az olasz Kormány – a zsűri javaslata alapján – felterjeszti döntését az európai intézmények elé.

2015 májusa: A Miniszterek Tanácsa hivatalosan kinevez egy olasz és egy bolgár várost Európa Kulturális Fővárosává.

2015-2019: A kulturális év programjának kidolgozását európai szakértők segítik.

Célok, kritériumok

Érdemes megismernünk az EKF program célkitűzéseit és a pályázat fő kritériumait, hiszen a városok – a pályázaton való indulással – arról döntenek, hogy kulturális életüket ezek alapján határozzák meg. Az eddigi sikeres példák alapján joggal várhatják, hogy az újfajta gondolkodást igénylő tervezés számukra is meghozza a remélt eredményeket. Az Olaszországot különösen sújtó válságból való kitörési lehetőséget jelenthet a pályázat.

A kulturális program legfontosabb céljai:

- Együtműködés a kulturális szakemberek, operátorok, művészek, az ország és Európa más nemzeti városai között;
- A kulturális sokszínűség gazdagságának bemutatása;
- Az európai kultúrák közös jegyeinek kiemelése.

A pályázatnak az alábbi követelményeknek kell megfelelnie:

1. „Európai dimenzió”: Együtműködés a kulturális szereplőkkel nemcsak helyi, országos, hanem európai szinten is. Bemutatásra kell, hogy kerüljön a kultúra gazdagsága és sokszínűsége Európában, ugyanakkor a közös vonások felmutatása is.

2. A „város és polgárok”: Olyan vonzó programot kell készíteni, mely nemcsak a helyi és országos érdeklődésre tart számot, hanem más országok lakóit, turistáit is odavonzza. A helyi polgárok aktív részvétele szükséges nemcsak a megvalósításban, hanem a tervezésben is, különös figyelemmel a hátrányos helyzetűekre és a kisebbségekre is. A kulturális program legyen fenntartható, és szervesen illeszkedjék a város hosszú távú kulturális és társadalmi fejlődésébe.

További szempontok:

Innovatív kulturális program: Nem azért kerül kiválasztásra a nyertes város, amit eddig elért (gazdag múltja, öröksége, kulturális élete, programjai), hanem a pályázatában megfogalmazott jövőbe mutató, innovatív kulturális programjáért.

Fenntarthatóság: A programnak hosszan tartó hatásúnak kell lennie. A fenntarthatóság másik aspektusa olyan projektek és együtműködések, intézményi struktúrák kialakítása, melyek a kulturális évad után is, hosszú távon működnek, gazdaságilag is fenntarthatóak.

Ha tehát a város – a sikeres pályázat érdekében – ezeknek a kritériumoknak maximálisan meg akar felelni, akkor hosszú távú fejlesztési elképzeléseit a kultúrára, a kreatív iparra, az innovációra alapítja, vagyis kulturális alapú városfejlesztést valósít meg.

A pályázat

A városoknak a pályázatukban az első fordulóban kötelezően és nem kötelezően megválaszolendő kérdésekre adott válaszok alapján világosan megfogalmazva be kell mutatniuk programjuk komplexitását, a tervezett kulturális eseményeket, a programba bevont földrajzi területet, koncepciójuk és projektjeik kreatív és innovatív voltát. Továbbá számot kell adniuk a programévad szervezési és menedzselési struktúrájáról, költségvetéséről, finanszírozási módjáról, kommunikációs stratégiáról, a város jelenlegi és tervezett infrastruktúrájáról is.

A pályázati formanyomtatvány az alábbi 7 fő fejezetből áll:

- I. Alapvető kérdések
- II. Az EKF program felépítése
- III. A program szervezeti struktúrája és finanszírozása
- IV. A város infrastruktúrája
- V. Kommunikációs stratégia
- VI. A program értékelése és monitoringja
- VII. További információk

Annak illusztrálására, hogy milyen konkrét és fontos kérdésekre kell megfelelni a pályázatban, az alábbiakban bemutatunk néhányat az I. fejezetből:

1. Miért kíván a város indulni a pályázaton? Milyen fő kihívást jelent a cím a város számára? Melyek a város céljai a 2019-es évre?
2. Mi a megvalósítandó projekt alapkonceptiója?
4. Milyen területet kíván a város bevonni a projekt megvalósításába? Magyarázza meg!
6. Hogyan illeszkedik a pályázat a város (és a régió) hosszú távú kulturális fejlesztésébe?
- 8-9. Hogyan felel meg a pályázat az alábbi kritériumoknak az „Európai dimenzióra” és a „Város és polgárok” kritériumára vonatkozóan?
11. A javasolt projekt egyes elemei speciális csoportokra (pl. fiatalok, kisebbség stb.) is vonatkozik? Adja meg pontosan!
13. Milyen módon innovatív a pályázat?

A 21 pályázó város⁷

A 2013. szeptember 20-i határidőre rekordszámú, 21 pályázat érkezett be. Észak-Olaszország 3 tartományából 4 város, Közép-Olaszország 5 tartományából 7 település, Dél-Olaszország 6 tartományából pedig összesen 10 önkormányzat nyújtott be projektjavaslatot.

Észak-Olaszország: 4 pályázó

Veneto: Velence (és az Északkeleti régió)
 Valle d'Aosta: Aosta
 Lombardia: Bergamo, Mantova (külön-külön)

Közép-Olaszország: 7 pályázó

Emilia-Romagna: Ravenna
 Marche: Urbino
 Toszkána: Pisa, Siena, Grosseto és Maremma
 Umbria: Perugia (Assisivel közösen)
 Abruzzo: L'Aquila

Dél-Olaszország: 10 pályázó

Campania: Caserta, Vallo di Diano és Cilento
 Calabria: Reggio di Calabria
 Apúlia: Lecce, Taranto (külön-külön)
 Basilicata: Matera

---

⁷ A Kulturális Minisztérium honlapján 2013. október 1-én hivatalosan megjelent, pályázatot benyújtott városok felsorolása: Aosta, Bergamo, Cagliari, Caserta, Città diffusa Vallo di Diano e Cilento con la Regione Campania e il Mezzogiorno d'Italia, Erice, Grosseto e la Maremma, L'Aquila, Lecce, Mantova, Matera, Palermo, Perugia con i luoghi di Francesco d'Assisi e dell'Umbria, Pisa, Ravenna, Reggio di Calabria, Siena, Siracusa ed il Sud Est, Taranto, Urbino, Venezia con il Nordest.

Szicília: Erice, Palermo, Siracusa (és a Délkeleti régió) (külön-külön)
Szardínia: Cagliari

A kandidáló városok területi megosztását (zöld pontok) az alábbi térkép is szemlélteti. A pirossal jelzett városok (Torino, Terni, Amalfi, Bari, Brindisi, Catanzaro és Carbonia) készültek pályázni, de az utolsó pillanatban visszaléptek.

A pályázó városok esélyeivel kapcsolatban egy országos közvélemény-kutatás érdekes eredményt hozott. A megkérdezettek 34%-a Velencét tette az első helyre, melyet Siena 17%-kal követ. A harmadik és negyedik helyen Urbino (11%-kal) és Ravenna (8%-kal) szerepel, míg Matera és Bergamo 5-5%-ot ért el az értékelésben. Érdeemes megjegyezni, hogy éppen a pályázat beadását követően (2013 októberében) került fel Velence a Világ Műemléki Alap (World Monument Fund) veszélyeztetett örökségek listájára (watch list), mert a luxushajókkal érkező turisták áradata az utóbbi években különösen fenyegeti a világörökséget. A 8 világörökségi helyszínnel büszkélkedő Ravenna elsőként, már 2007-ben megkezdte a pályázatra való

felkészülését. L'Aquila e különleges kulturális projektben látja a 2009-es földrengés okozta katasztrófából való lelki és fizikai újjáéledés lehetőségét. Toscana és Szicília 3-3 települése (Pisa, Siena, Grosseto, valamint Palermo, Siracusa, Erice) külön-külön szállt versenybe. Apúlia 4 városa közül 2 visszalépett: Bari Tarantót, míg Brindisi Leccét támogatja a továbbiakban.

A 6 továbbjutó város: Ravenna, Siena, Perugia, Matera, Lecce, Cagliari

Ravenna

A stratégiai döntést legkorábban Ravenna hozta meg, már 5 évvel a felhívás megjelenése előtt, 2007-ben, amikor hivatalosan bejelentette a pályázaton való indulási szándékát.⁸ A hosszú felkészülési időt kiválóan felhasználták arra, hogy minél nagyobb és aktív részvételt, támogatást tudjanak elérni már a pályázat előkészítése során. Egyedülálló módon, nyilvános pályázat keretében több mint 400 projektjavaslatot gyűjtöttek össze, melyek nagy részét azután a kandidatúrába be is építették. Ravenna nem egyedül pályázik, valójában a teljes régió támogatását elnyerte.⁹ Dante halála 691. évfordulójának alkalmából, 2012. szeptember 9-én megalakul az „Amici della Faentina – il treno di Dante” bizottság egy különleges kulturális projekt megvalósítására. A Faentina vasútvonallal közvetlen kapcsolat jön létre a két legjelentősebb Dante-város, Firenze és Ravenna között. A Toscana és Romagna kulturális-turisztikai potenciálját kihasználni kívánó kulturális projektben való részvételével

⁸ Ravenna város polgármestere hivatalos levélben tájékoztatta a miniszterelnököt, Romano Prodit, az Európai Parlament elnökét, Hans-Gert Poetteringet, valamint az Európai Bizottság elnökét, José Manuel Barrosot.

⁹ Emilia-Romagna régió, Ravenna prefektúra, Ravenna megye, valamint Rimini, Forlì, Cesena, Cervia, Lugo, Faenza, Russi, és Bassa Romagna települések szövetsége.

Firenze támogatásáról biztosítja Ravennát a sikeres Ravenna2019 pályázat érdekében. Ily módon a széleskörű bevonás és aktív részvétel (már a tervezésben) kritériumának maximálisan megfelelnek. A pályázatuk összefoglaló címe frappánsan utal Ravenna kulturális örökségére, világhírű mozaikjaira: A kultúra mozaikjai – Új jövőkép Európa számára. Ravenna különlegesen gazdag épített kulturális örökséggel rendelkezik: 8 UNESCO Világörökségi helyszín birtokosa. Pályázatukban gazdag múltjuk alapján méltónak érzik magukat egész Olaszország kultúrájának reprezentálására. A kérdésre – Mit jelent az európai kultúra/identitás? – feleletként kreatív, innovatív módon sokszínű jövőkép megfogalmazásával új modelleket kínálnak fel Európa számára.

Siena

Siena polgármestere 2009 őszén jelentette be, városa is indul a pályázaton. Franco Ceccuzzi, akkori parlamenti képviselő, majd 2011-es önkormányzati választások után az új polgármester, már 2009 októberében publikált nyilatkozatában kifejtette, hogy a pályázat a válságból való kitörési stratégia egyik akciója lehet. Nem csak egy cím elnyeréséről van tehát szó, hanem konkrét és azonnali elkötelezettség vállalására Siena és vonzáskörzete intézményi, szociális, kulturális és gazdasági erejének megerősítésére. A város remek stratégiával megnyerte Firenzét pályázatuk támogatójaként. (Ez azonban nem zárta ki, hogy Firenze később, 2012 szeptemberében a Ravenna2019 kandidatúra támogatását is felvállalja a Firenzét Ravennával összekötő, ún. 'Il treno di Dante' projekt keretében.) Számos bizottság alakult, közöttük az egyik legfontosabb az a 15 fős grémium, amelynek valamennyi tagja a nemzetközi kulturális szféra legkiválóbbjai közül került ki, akik Európa több országát, az EKF-címek birtokosait képviselik (Graz2003, Lilla2004, Kassa2013, Mons2015, Wroclav2016). A területbe meghívták az európai kulturális politika egyik legrangosabb szaktekinetelyét, Jordi Pascual-t, aki több évben az EKF zsűrijének tagja volt. Az egyedüli város, mely nem tette közzé honlapján pályázatát, talán mert ily módon kívánta megőrizni eredeti ötleteit. A nyilvános rövid összefoglalóból, tájékoztató anyagokból és háttérdokumentumokból azonban megismerhetjük elképzelésük főbb gondolatait. A város nem a teljes tartományt, hanem csak a megyét kívánta bevonni, melynek területén így is 4 UNESCO Világörökségi helyszín található (Siena történelmi városközpontja, San Gimignano, Pienza és Val D'Orcia). Konceptiójuk mégis elsősorban a szellemi kulturális örökségükre koncentrálódik, mint azok megismertetésének programjára és mint társadalmi innovációra. Pályázatukat 3 tematikus téma és 10 projekt köré szervezték, melyek megfogalmazásában lépten-nyomon visszaköszönnek az EKF program célkitűzései és a pályázat kritériumai. A tematikus témák – Kultúra, egészség, boldogság; Kultúra és társadalmi igazságosság; Kultúra és intelligens turizmus – valóban egyedi és innovatív módon kívánják megragadni a kultúrában rejlő, még kiaknázatlan lehetőségeket. A LEONARDO 500 – „Sbagliare bene per imparare” (Úgy tévedni, hogy tanulni tudjunk belőle) projekt a toszkán mester halálának 500 évfordulóját a szokásostól eltérő módon nem a tehetség és kreativitás felmagasztalásával kívánják megünnepelni, hanem a Leonardo munkamódszerére való fókuszálással, mely a kíváncsiságra és a kísérletezés iránti szenvedélyre épült (megengedve a hibák elkövetésének lehetőségét is, hiszen azok a tanulási folyamat részei). Siena számára a pályázat elsősorban lehetőség teremtését jelenti saját fiatal tehetségei számára a kultúra területén, illetve források és szakértelem városba vonzása a világ valamennyi tájáról, és új lendület biztosítása a kulturális, kreatív és tudományos szektor vállalkozásai számára.

Perugia

A város először Assisivel összefogva közös pályázat megfogalmazását tervezte, s ennek megfelelően hozták létre közös alapítványukat a kandidatúra elkészítésére. Később módosítaniuk kellett ezt a koncepciót, mivel az EKF program nem teszi lehetővé, hogy két vagy több város közösen pályázzon. Végül egy igen hosszú nevet alkottak meg (Perugia con i luoghi di Francesco d'Assisi e dell'Umbria), melyben Perugia és Assisi (szent) Ferenc, valamint egész Umbria tartomány „helyei” szerepelnek. Nem véletlen Assisi bevonása, hiszen a város UNESCO Világörökségi helyszín, habár maga Perugia is gazdag kulturális (épített,

természeti és szellemi) örökséggel büszkélkedhet. A pályázat szlogenje és koncepciója a „fabricare luoghi”, vagyis „helyek megalkotása” gondolatra épül, amely alatt a fejlesztési kultúra újra megtalálását értik. Megismételhetetlen alkalmat jelent a pályázat egy kísérleti folyamat elindítására, melyben a „helyek megalkotása” eredményeként új modell jöhet létre nemcsak az olasz, közepes méretű, hasonló problémával küzdő városok számára, hanem európai társaik számára is. A kísérlet keretében mind urbanisztikai, min társadalmi, szociális és gazdasági megújítási, regenerációs folyamatokat kívánnak elindítani, válaszképpen a krízisre. A pályázati kritériumoknak megfelelően a társadalom széles rétegei bevonásával és innovatív megközelítéssel alakították ki programjukat. Az előkészületi munkákban való aktív részvételre példa a 2013 márciusában meghirdetett nemzetközi pályázat, mely alapján a szlogenjüket és az alapkonceptiót is meghatározták.

Matera

A kilencezer éves, folyamatosan lakott település számára egyedülálló lehetőséget kínál a pályázat. Már eddig is hatalmas erőfeszítést tett, hogy az elmaradottnak ítélt barlanglakásai miatt a nemzeti „szégyenpadról” lekerülhessen, és a déli városok közül elsőként felkerülhessen az UNESCO Világörökségi listára. Nem kisebb kihívásnak kíván megfelelni, amikor a még ki nem aknázott kulturális potenciálját kívánja felhasználni, hogy nemcsak a Mediterráneum és Európa, de a világ, Közép-Amerika, Közép-Afrika és Közép-Ázsia hasonló természeti környezetben található települései számára új modellként szolgáljon. A sziklakba vájt barlanglakásaival, különleges természeti környezetével a természet és ember harmonikus együttélésére szeretne új példát kínálni a XXI. század számára. A mottójuként használt „insieme” (együtt) az összefogás erejére és a lakosok aktív bevonására utal. A 2013 május-júliusában elkészült stratégiai tervük címe – „Riciclo, Riuso e Riduco” (Visszaforgatás, Újrafelhasználás és Csökkentés) pontosan fedi a pályázati koncepciójuk filozófiáját, amelynek alapján a kulturális program számára szükséges új infrastruktúrák létrehozását a már meglévő struktúrák új módon való hasznosításával kívánják megoldani.

Lecce

A kultúrák kereszteződését, a világ déli részével való találkozási pontot jelentő, gazdag barokk építészeti együttessel büszkélkedő Lecce a szomszédos Brindisi városával együtt jelenti az olasz csizma sarkát, melyre támaszkodik Európa jövője. A város, saját jövője újraalkotása céljából a nulláról kiindulva kívánja meghatározni pályázati koncepcióját: „Reinventare Eutopia”, vagyis újra kitalálni Európa vízióját. Ennek megfelelően a pályázat 8 utópia mentén fogalmaz meg jövőképeket Európa számára.

DEMOCRAtopia: Modell a részvételi demokráciára, önkormányzatra és irányításra

POLIStopia: Modell a társadalmi, szociális jólétre, a befogadásra és a hozzáférésre

EDUtopia: Modell a tudásra az oktatási, képzési rendszer forradalmasításán keresztül

TALEntopia: Modell a humánpotenciál és a fiatalok lehetőségeinek kiaknázására

PROFITopia: Modell a gazdaság működtetése, a fejlesztés, új munkahelyek teremtése és az együttműködés új módjai kialakítására

ECOTopia: Modell az önfenntartásra, a környezetre az orvoslás emberibbé (humánusabbá) tételére

ESPERIENtopia: Modell az utazás, a turizmus és interaktivitás új formáira

ARTopia: Modell a művészeti alkotásra és a művészek szerepére a társadalmi innovációban.

A megszokásokkal, előítéletekkel való szakítás, bátorság a nézőpont megváltoztatására – ezek alkotják a Lecce2019 pályázat szellemiségét.

Cagliari

A szardíniai Cagliari pályázata metaforájaként és koncepciója vizualizálására használt „tessuto e tessitura”, vagyis „szövet és szövés” gondolatot a 2012-ben elhunyt nagy szárd művész, Maria Lai munkája inspirálta. A fonál, mely összeköti a megszakadt, elveszett, kapcsolatokat ember és ember, helyek és helyek között. A metafora, mely szerint a város újra szövi saját történetét, miközben nyitott marad a világgal való kapcsolatra is, jól reprezentálja a pályázatban megfogalmazott új város-modellt, melyet Európa számára kívánnak felmutatni. Cagliari mind fizikai értelemben (városi szövet újraszövése, összeköttetések kialakítása), mind szellemi, kulturális aspektusban kíván új (szövési) mintákat kialakítani. Kiindulópontjuk a szellemi kulturális örökség, mely az alkotás által eljut a városi szövet újjászövéséig. A szloganjukban is a szövés, fonás köszön vissza, amikor a „Cultural Wire” kifejezéssel utalnak a kulturális kapcsolatok létesítésének lehetőségére Cagliari és egész Európa között a modern technika (web) adta lehetőségek kiaknázásával.

Az országos pályázat hatása

A nyertes város kiválasztása még be sem fejeződött, az országos pályázat hatására, a kultúra mozgósító szerepét felismerve, két új kezdeményezés született:

A Kultúra Olasz Fővárosa projekt, melyet azzal a céllal hoztak létre az EKF kezdeményezéshez hasonlóan, hogy a gazdaság és kultúra közös potenciálját az egész ország területén minél jobban kiaknázhassák a köz- és magán szféra szinergiájára építve. A címet évente, május 27-én ítélik oda kis, illetve közepes méretű (max. 150.000 fős) olasz városok számára. A Kormány pénzügyi támogatást is biztosít, melynek mértéke várhatóan meghaladja a másfél millió eurót.

Az „Italia 2019” projekt az EKF pályázat beadását követően, tavaly novemberben, a CIDAC (Associazione Città Italiane d’Arte e Cultura, kb. Művészeti és Kulturális Olasz Városok Egyesülete) által a kandidáló városok számára összehívott találkozó eredményeként, Ravenna, Matera, Perugia és Assisi, Siena, Velence javaslatára született meg. A projekt célja, hogy valamennyi pályázó város által elvégzett hatalmas munka, a pályázatokban megfogalmazott projektek megvalósulhassanak, vagyis semmiképpen se vesszenek kárba, s az eddigi versengésből együttműködés, igazi csapat jöjjön létre. A kezdeményezés egy különleges eszköz, melynek köszönhetően 2019-ben nem egyetlen olasz város, hanem egész Olaszország válik Európa Kulturális Fővárosává. A CIDAC külön pályázatot hirdetett meg a projekt logója megalkotására 30 év alatti kreatív fiatalok számára. A 2013. szeptember 30-ai határidőre beérkezett pályaművek közül a zsűri a l’Aquila város szülötte, Valeria Ludovici munkáját ítélte a legjobbnak.

Miért tanulságos az olasz pályázat Magyarország számára?

A jelenleg elfogadásra váró, az EKF folytatását a 2020-2033-as évekre lehetővé tevő új jogszabály szerint Magyarországra 2023-ban kerül ismét sor. Mivel a kiválasztás minimum hat évvel a programév előtt megkezdődik, ezért a magyarországi pályázati felhívás alig 2 és fél év múlva, várhatóan 2016 őszén fog megjelenni. S ahogyan az olasz példából láthattuk, a sikeres pályázás érdekében érdemes minél előbb meghozni a stratégiai döntést, megkezdeni a megmérettetésre való felkészülést.

Irodalomjegyzék

1. Grossi, Roberto (a cura di), *Una strategia per la cultura. Una strategia per il paese. IX rapporto annuale Federculture 2013*, Milano, 24 Ore Cultura, 2013
2. Grossi, Roberto (a cura di), *Cultura e sviluppo. La scelta per salvare l’Italia. Rapporto Annuale Federculture 2012.*, Milano, 24 Ore Cultura, 2012
3. European Communities, *European Capitals of Culture: the road to success – From 1985 to 2010*, Luxemburg, 2009
4. PALMER/RAE ASSOCIATES, *European Cultural Capital Report 2*, Brussels, Atlas, 2009

5. PALMER/RAE ASSOCIATES, *European Cities and Capitals of Culture – City Reports*. Part I and II, Brussels, Atlas, 2004
6. <http://ec.europa.eu>
7. <http://www.beniculturali.it>
8. <http://www.capitalicultura.beniculturali.it>
9. <http://www.obiettivoeuropa.it>
10. <http://www.europarlamento24.eu>
11. <http://www.tafter.it>
12. <http://cultura.comune.pisa.it>
13. www.2019si.eu
14. www.aosta2019.eu
15. www.caserta2019.eu
16. www.bergamo2019.eu
17. www.genova2004.it
18. www.laquilacapitale.eu
19. www.lecce2019.it
20. www.mantova2019.eu
21. www.matera-basilicata2019.it
22. www.ravenna2019.eu
23. www.reggiocal.it
24. www.siracusasudest2019.eu
25. www.urbino2019.eu
26. www.palermo2019.it
27. www.perugia2019.eu
28. www.venezianordest2019.eu

Vizsgálatom tárgya a francia keresztnevek bekerülése és jelentéssel való felruházása a nem-sztenderd nyelvhasználatban. Általános problémák felvetése után két keresztneven keresztül (Jacques, Mickey) szeretném bemutatni azt, hogyan használják fel a keresztneveket ezek a nyelvi regiszterek. Röviden szólnék e három nyelvi regiszter pontos meghatározásának nehézségeiről. Miért sorolják az adott szavakat az egyes szótárak és a beszélők más kategóriába? Ezt követően bemutatom az anyaggyűjtéshez használt szótárakat. A vizsgált korszak a 19. század második felétől napjainkig. Ezután rátérek kifejezetten a keresztnevek használatának témakörére. Itt a következő kérdésekre próbálom megadni a választ: Milyen tendenciákat figyelhetünk meg a 19. század második felétől napjainkig? Mely keresztnevek kerültek be a non-standard nyelvbe? Melyik lexikai mezőhöz tartoznak? Mennyire lexikalizálódtak az adott szavak? A következő elemzendő probléma a jelentésváltozás mibenléte. A keresztnevek esetében a jelentésátvétel alapja más, mint a köznevek esetében. Sokszor csak szójátékon alapulnak. Végül pedig két konkrét példán keresztül (Jacques, Mickey) mutatom be a témával kapcsolatos kérdéseket.

I. Általános kérdések

1. A három nyelvi regiszter meghatározása

A vizsgálandó corpus meghatározásánál fontos a három nyelvi regiszter (familier, populaire, argotique) mibenlétének meghatározása. Azonban, ha górcső alá vesszük a szótárak, egyes nyelvi lexikonok meghatározásait, nehézségekbe ütközünk. A különböző munkák máshogy definiálják az egyes nyelvi regisztereket. Sőt ugyanaz a szó az egyik szótárban familier-nek a másikban populaire-nek van meghatározva. Még tovább nehezíti a dolgot, ha megkérdezzük magukat a francia anyanyelvi beszélőket, ők maguk is különbözően fogják fel ezeket a nyelvi regisztereket. Tanulmányom elkészítéshez két írott műben néztem meg a familier, populaire és az argotique szó jelentését, rögtön szembetűnik, hogy a definíciók, ha nem is teljesen, de részben eltérnek. (Le Grand Robert, version informatisée, 2005; Bárdosi-Karakai: A francia nyelv lexikona)

A français familier-én a Grand Robert meghatározása szerint egy olyan nyelvhasználatot értünk, ami természetes a mindennapi beszélt nyelvben, és írásban is, de elkerüljük használatát feletteseinkkel, hivatalos kapcsolatok esetében és komoly művekben. A francia nyelv lexikonában a szleng szinonímájaként definiálják a szerzők: « Szlengnek (*français familier*) nevezzük a fesztelen társalgási stílusú, alacsonyabb köznyelvet. »¹

Ehhez hasonlóan a français familier esetében is felfedezhetünk némi eltérést. A Grand Robert szerint ez egy olyan nyelvi regiszter, amit az egyszerű nép hoz létre és használ, és ritka a felsőbb néprétegek és a művelt emberek körében. A francia nyelv lexikona nemcsak arra teszi a hangsúlyt, hogy itt a műveletlenebb néprétegek nyelvhasználatáról van szó, hanem a használat helyét is meghatározza Párizs és környékére vonatkoztatva. « Olyan szó, jelentés vagy nyelvhasználat, amely elsősorban a Párizsban és Párizs környékén élő, műveletlenebb társadalmi rétegek beszédére jellemző. »²

Végül ha a français argotique definíciójára térünk rá azt láthatjuk, hogy ezen a nyelvi regiszteren több dolgot értenek: a Grand Robert esetében két fajta, A francia nyelv lexikona esetében három fajta nyelvhasználatot.

1. A bűnözők titkos nyelve (tolvajnyelv)
2. Egy csoportra, egy foglalkozásra jellemző sajátos nyelvhasználat. (zsargon)
(Le Grand Robert 2005)

---

¹ Bárdosi-Karakai (1996) 411. oldal

² Bárdosi-Karakai (1996) 415. oldal

3. «Tolvajnyelv. Alvilági elemeknek elkülönés, a titkosság, a játékosság szándékával létrehozott, a köznyelvtől elsősorban szókészletében eltérő csoportnyelve. »³
4. Ifjúsági nyelv: "Zömében alacsonyabb szintű csoportnyelvek keveredéséből eredő, főként a fiatalabbak beszédében elterjedt nyelvhasználat."⁴
5. Zsargon:"Tágabb értelemben véve adott szakmai közösségre, foglalkozásra jellemző és csak a tagok által értelmezhető szakzsargon."⁵
(A francia nyelv lexikona)

Kutatásaim során minden keresztnévvel kapcsolatban feljegyeztem, hogy az egyes szótárak milyen nyelvi regiszterekhez sorolják az adott szavakat, és ha vannak is eltérések, nem vettem fel olyan szót vizsgálatomba, ami a sztenderd nyelvhasználathoz tartozik.

2. Az anyaggyűjtéshez használt szótárak bemutatása

Kutatásaimban a 19. század második felétől napjainkig terjedő periódust vizsgáltam. A szótárakat három nagy csoportra lehet osztani.

Általános szótárak :

Trésor de la langue française (1971-1994)

Le Grand Robert (2005) (version électronique)

A français familier-t feldolgozó munkák :

Cellard, Jacques – Rey, Alain : Dictionnaire du français non conventionnel

Bernet, Charles – Rézeau, Pierre : C'est comme les cheveux d'Éléonore. Expressions du français quotidien. Balland. Paris, 2010

Kifejezetten az argot szókincsét feldolgozó szótárak :

Larchey, Lorédan (1878) : Dictionnaire historique d'argot.

Esnault, Gaston (1965): Dictionnaire historique des argots français

Colin, Jean Paul – Mével, Jean-Pierre (2010) : Le dictionnaire de l'argot et du français populaire.

A felhasznált corpus esetében kritérium volt, hogy jelöljék a következőket : a címszavak forrásai és etimológiája.

II. A keresztnévek használatának témaköre

1. Keresztnévek a nem-sztenderd nyelvi regiszterekben a 19. század végétől napjainkig

Kutatásaim során eddig több, mint 150 olyan keresztnévet találtam, ami a vizsgált periódusban a francia ezen nyelvváltozataiban használtak vagy ma is használnak. A kialakult corpus alapján a keresztnévek használatának két nagy csoportját különíthetjük el :

1. Tulajdonnévként használják őket

a. Rím kedvéért pl. cool Raoul, relax Max

b. Az adott keresztnév használata megmagyarázható pl. En voiture, Simone ! Chauffe, Marcel !

2. Köznévként használják őket pl. mon jules, faire le jacques

Ami a keresztnévek eredetét illeti kezdetben tipikus francia keresztnévek (pl. Jean, Jacques, Thomas) kerültek be a nem-sztenderd nyelvbe. Később idegen eredetű nevek is kezdenek megjelenni, így először az arab nevek (pl. Fatima, Mohamed). A mai tendenciákat megfigyelve azt láthatjuk, hogy ma számos angol keresztnévet használnak. (pl. Dolly, Daisy, Angelina). Nemcsak egyszerű keresztnévek, hanem becézett alakok (pl. Charlot, Popaul) és kettős keresztnévek (Marie-Louise, Charles-Henri.) is előfordulnak. Ezenkívül találunk még összetett alakokat. (une marie-salope, un jean-foutre)

Ha a második csoportba, vagyis a köznévként használt keresztnévek körét vesszük szemügyre, megfigyelhetjük, hogy az adott szavak főleg három lexikai mezőhöz tartoznak.

³ id. 41. oldal

⁴ id. 43. oldal

⁵ id. 43. oldal

1. Bűnözés: pl. un anatole : az esküdtszék elnöke, un azor : revolver, un charles : tolvaj
2. Szexualitás: pl. un alphonse: strici, une caroline : homoszexuális, le jean-foutre : férfi nemi szerv
3. Emberi tulajdonságok : faire sa Sophie : kényeskedik, Jean-Jean : ostoba

Ami a keresztnévek lexikalizálódásának fokát illeti, a következőket tapasztalhatjuk :

Tulajdonnév, nagybetű: ressembler à Alain de loin

Köznév, nagybetű: mettre une Fanny

Köznév, kisbetű: un jules

Köznév, kisbetű, már a beszélők se tudják, hogy keresztnévről van szó: une nana

2. A jelentésbehelyettesítés alapja a keresztnévek esetében

Alapvető annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a keresztnévek hogyan kapnak új jelentést a nem-sztenderd nyelvi regiszterekben. Amikor a köznevek vesznek fel új jelentését ennek legtöbbször metafora vagy metonímia az alapja. Így például a *louche* ('merőkanál') a français familier-ben azért kaphatta meg a kéz jelentést, főleg a *serrer la louche à qqn* ('valakivel kezét fogni') kifejezésben, mert a merőkanál és a kéz között alaki hasonlóság fedezhető fel. Ezzel szemben a keresztnévek esetében gyakran ennél sokkal bonyultabb meghatározni a jelentésváltozás alapját. Ezt itt két példával illusztrálom.

A *Thomas* keresztnév a 19. század második felében 'éjjeli edény' jelentéssel jelenik meg az argósztárakban. Ebben az esetben a jelentésváltozás alapja kissé szürealisztikusnak tűnik, egy húsvéti szekvenciára vezetnek vissza. Feltámadása után az apostoloknak megjelenő Jézus így szólt a hitetlenkedő Tamáshoz : Vide Thoma, vide latus! (Nézd Tamás, nézd az oldalam!) Az akkori és a jelenlegi francia nyelvben a *vider* ige jelentése 'kiüríteni'. Tehát az egyszerű a latint nem beszélő francia nép ezt a mondatot így értelmezhetette : « Üritsd ki az éjjeli edényt ! »

A *faire sa Sophie* ('kényeskedik') kifejezésben kétféle képpen magyarázzák a *Sophie* keresztnév használatát. Az egyik elgondolás szerint a keresztnév etimológiája miatt esett rá a választás, görögül *Sophia* bölcsességet jelent. A másik szerintem inkább elfogadható magyarázat szerint, amiatt szerepel ez a keresztnév ebben a kifejezésben, mert általában nagypolgári családokban adták ezt a nevet a leánygyermeknek.

III. Két konkrét példa bemutatása (Jacques, Mickey)

Miért pont ezt a két keresztnévet mutatom be részletesen ? Egyrészt mert mindkettő név viszonylag sok jelentést kapott a vizsgált időszakban. Természetesen egyes jelentések mára eltűntek. A Jacques tipikus régi francia keresztnév, a Mickey pedig angol átvétel, így e két néven kívül jól megfigyelhetjük a régi és jelenlegi tendenciákat.

Un Jacques (variánsai jacque, jack)

1. Egycentes (sou) (elavult)
Etimológia : 1889 Larchey
2. Idióta, ostoba ; *faire le jacques* : adja a hülyét
Etimológia : 1881 Rigaud⁶, A 16. század közepétől a paraszt devalorizáló gúnyneve.
3. Feszítővas
Etimológia : 1895, a Saint-Jacques-Compostelle-ben menő zarándokok vándorbotjára vezethető vissza.
4. Férfi nemi szerv
Etimológia : 17. sz. *Frère Jacques*, Duneton-Claval⁷, a feszítővas, ami minden ajót kinyit (Pierron)

⁶ Rigaud, Lucien (1881) : Dictionnaire d'argot moderne, Paris : Paul Ollendorf

⁷ Duneton, Claude – Claval, Sylvie (1990): Le bouquet des expressions imagées. Paris : Seuil.

5. Lábszár
Etimológia : 1889, Virmaître⁸
6. Széf
Etimológia : 1899 Nougier⁹
7. Taxióra
Etimológia : 1935 Simon-Bazin

Un mickey :

1. Ütős koktél
Etimológia : 1957 Sandy-Carrère
2. Átlagos, jelentéktelen személy
Etimológia : 1984 Obalk
3. Komolytalan ember
Etimológia : utalás Walt Disney mesefigurájára, még inkább elfogadható az a nézet, hogy ez az argóban régóta használt *michet* ('balek') szó modern alakja
4. Takony
Etimológia : szójáték az azonos jelentésű másik szleng szó, a *moko* alapján (Tengour)
5. Férfi nemi szerv
6. *Une balançoire à Mickey* : egészségügyi betét
Etimológia : 1965 Cellard-Rey

Összegzés

A francia non-standard számos keresztnevet használ. Ezen nevek köre folyamatosan változik a kor és a beszélők igényeihez igazodva. Kutatásaim alapján elmondhatom, hogy nagyon gazdag ez a terület, és sok kérdés még megválaszolásra vár. Ezek közül az egyik legfontosabb a szavak etimológiájának megállapítása. Amint a két konkrét példa esetében is láthattuk sok esetben a kifejezések eredete még homályos.

Bibliográfia

1. Trésor de la langue française informatisé <http://www.cnrtl.fr/definition/>
2. Le Grand Robert (version électronique) Le Robert/SEJER, 2005
3. Bárdosi Vilmos – Karakai Imre (1996): A francia nyelv lexikona. Budapest : Corvina
4. Bernet, Charles – Rézeau, Pierre (2010): C'est comme les cheveux d'Éléonore. Expressions du français quotidien. Paris : Balland.
5. Calvet, Louis-Jean (2007) : L'argot. Paris : PUF
6. Cellard, Jacques – Rey, Alain (1991): Dictionnaire du français non conventionnel. Paris : Hachette
7. Colin, Jean Paul – Mével, Jean-Pierre (2010) : Le dictionnaire de l'argot et du français populaire. Paris : Larousse
8. Esnault, Gaston (1965) : Dictionnaire historique des argots français. Paris : Larousse
9. Guiraud, Pierre (1958) : L'argot, Paris : PUF
10. Larchey, Lorédan (1889): Dictionnaire historique d'argot. Paris : E. Dentu
11. Merle, Pierre (2007): Nouveau dictionnaire de la langue verte, Le français argotique et familier au XXIe siècle. Paris : Éditions Denoël.
12. Pierron, Agnès : Le dictionnaire des mots du sexe. Paris : Balland. 2010
13. Rey, Alain – Chantreau, Sophie (1993) : Dictionnaire des expressions et locutions. Paris :
14. Dictionnaires Le Robert
15. Szabó Dávid (1997) : A francia argó, in A szlengkutatás útjai és lehetőségei, Kis Tamás (szerk.), Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó

⁸ Virmaître, Charles (1894) : Dictionnaire d'argot : fin-de-siècle. Paris : A. Charles

⁹ Nougier, Ernest (1899) : Dictionnaire d'argot

16. Szabó Dávid (2011) : Szleng és lexiográfia. A francia és a magyar szleng a szótárírás tükrében. Habilitációs értekezés. ELTE
17. Tengour, Abdelkarim : Tout l'argot des banlieus. Paris : Les Éditions de l'Opportun
18. Van Hoof, Henri(1998) : Les prénoms dans la langue imagée. Meta : journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal, vol. 43, n° 2, p. 262-311
19. <http://www.erudit.org/revue/meta/1998/v43/n2/004531ar.pdf>¹⁰